

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte
(1934, > 1940 Änderungen, / változtatások)

deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

Band 2 von 6 / 2. kötet 6-ból

16. bis 18. Jahrhundert / 16. - 18. századig.

+ Register / regiszter.

© 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
Deutschland / Németország

Druck 2016: dbusiness.de gmbh . 10409 Berlin

1	
2	
3	<i>A bilingvis kiadáshoz (Farkas)</i> III
4	Szövegváltoztatások 1934 >1940.....végen IV
5	Regiszter második kötet, és teljes .....V, X
6	<i>Utószó (Farkas)</i> .....XXIX a
7	
8	6. <i>Az autonóm ember</i>
9	a) Nemzeti öntudat 94
10	b) Írói öntudat..... 104
11	c) A Felvilágosodás előfutárjai 109
12	7. <i>Az egyházi kultúra fénykora és hanyatlása (XVIII. sz.)</i> 115

II. A FŐURI IRODALOM

13	
14	
15	
16	1. <i>Bevezetés</i>
17	a) Udvari kultúra 121
18	b) A magyar főuri költő..... 125
19	2. <i>Balassa Bálint és iskolája</i>
20	a) A személyes líra megteremtése..... 128
21	b) Az udvari szerelem 132
22	c) Balassa iskolája 137
23	3. <i>Zrinyi Miklós</i>
24	a) Főúr és költő, misztikus és realpolitikus..... 141
25	b) Zrinyi életcélja 143
26	c) Sors és szabadakarat..... 147
27	d) A Szigeti Veszedelem 151
28	e) Zrinyi és a korszellem 155
29	4. <i>Gyöngyösi István</i> 159
30	5. <i>A népivé lett főuri irodalom</i>
31	a) A kéziratok daloskönyvek 165
32	b) A kuruc költészet 171
33	c) A népballadák..... 173
34	6. <i>Erdélyi főurak</i>
35	a) Erdély önmagába tekint..... 176
36	b) Mikes Kelemen..... 183
37	7. <i>Késői barokk és rokokó</i> 189
38	8. <i>A főúri felvilágosodás</i> 194
39	

1	
2	
3	<i>Zur bilinguistisch Ausgabe (Farkas)</i> ..... III a
4	Textänderungen 1934 >1940.....hinten IV a
5	Register zweiter Band, und gesamt.....V, X
6	<i>Nachwort (Farkas)</i> XXIX
7	
8	6. <i>Der autonome Mensch</i>
9	a) Nationales Selbstbewußtsein..... 94 a
10	b) Schriftstellerisches Selbstbewußtsein..... 104 a
11	c) Die Vorläufer der Aufklärung..... 109 a
12	7. <i>Glanzzeit und Verfall der kirchlichen Kultur (XVIII. Jh.)</i> ..... 115 a

II. DIE LITERATUR DES HOCHADELS

13	
14	
15	
16	1. <i>Einleitung</i>
17	a) Höfische Kultur ..... 121 a
18	b) Der ungarische hochadlige Dichter ..... 125 a
19	2. <i>Valentin Balassa und seine Schule</i>
20	a) Die Erschaffung der persönlichen Lyrik ..... 128 a
21	b) Die höfische Liebe ..... 132 a
22	c) Balassas Schule ..... 137 a
23	3. <i>Nikolaus Zrinyi</i>
24	a) Magnat und Dichter, Mystiker und Realpolitiker ..... 141 a
25	b) Zrinyis Lebensziel..... 143 a
26	c) Schicksal und freier Wille..... 147 a
27	d) Die Belagerung von Sziget ..... 151 a
28	e) Zrinyi und der Zeitgeist..... 155 a
29	4. <i>Stefan Gyöngyösi</i> ..... 159 a
30	5. <i>Die völkisch gewordene hochadlige Literatur</i>
31	a) Die handschriftlichen Gesangbücher ..... 165 a
32	b) Die Kurutzendichtung..... 171 a
33	c) Die Volksballaden..... 173 a
34	6. <i>Siebenbürgische Magnaten</i>
35	a) Siebenbürgen blickt in sich selbst..... 176 a
36	b) Klemens Mikes ..... 183 a
37	7. <i>Spätes Barock und Rokoko</i> ..... 189 a
38	8. <i>Die hochadlige Aufklärung</i> ..... 194 a
39	

Szerb Antal magyar volt, zsidó, katolikus. Feleségem és én ezek semelyike se vagyunk. Magyar filológiai stúdiumnál Münchenben és (Nyugat-)Berlinben az irodalomtörténet érdekelt nekem és érthető az ő műve által, amelyet professzoraim használtak. Később saját diákjaim számára fordítottam excerptumokat. Aztán a kétkötetes 1940-es kiadást, hogy másoknak is magyarismeret nélkül Szerb teljes értekezése hozzáférhető legyen. Évekoshozzú munka után ezt 1975-ben írógépbetűsen nyomattuk ki, saját költségekön. Kiadók viszsziaradtak investíciótól a hungarológiai témába.

Az íróként kedvelt tudóst (dr.,prof.) egy fasiszta munkatáborban győztörték halálra 1945 januárban. Kommunista önkényt meg már 1919-ben tapasztalt az 1901-ben született. Mindkét totalitárius rendszerről tett megjegyzéseket az 1930-ban elkezdett és kimutatásaink szerint 1940-ig utánagondolt irodalomtörténetében. Az antibolszevistásokat a háborúutáni kiadásokból gondosan eltávolították. Budapesten maradt özvegye hozzájárulásával. Aki hamisítatlan fordításunk használatát bíróságilag megakadályozta a szabad világban, várakozásban is illuzórikus tantiémokra nyugati valutában. -- A szerzői jog valahogy hozzá került az erdélyi kultúregyesületek kisajátításánál.

Érthetetlen maradt nekünk, az özvegy után miért akadályozta meg Szerb leánya is, hogy édesapjának legfontosabb magyar kultúrtörténeti művét megismerjék külföldön. Holott Magyarországon pár évenként új kiadása jelent meg a generációkon át magasrabecsült műnek. Az olvasókat nem zavarták sem a politikai szövegbeavatkozások, amelyeket a védtelen halott állítólag maga tervezett volt – szavak, mondatok, fejezet törlése, – sem a könyvnek előreállított mindenkor kritika az ő humanista-polgári nézete felett. -- A 11-ik kiadás aztán 2005-ben, a politikai változás után, visszaállította az eredeti változatot. Most az azelőtti vonatkozás nélkül posztumuszos kívánságteljesítésre; és óvás nélkül az ő állítólag hamis világnézetéről.

A nagy korváltozás sajnos nem változtatott fordításunk hasznosítási tilalmán. Ami alatt sokféleképp szenvedtünk. Most az idő lépi át a szerzői jogot, amivel Szerb mentalitásával ellenkezően tanának külföldi terjesztését blokkolták. A várakozás 70-ik halálozási napjára még új perspektívát is hoz. Mert sok 1956-os menekült gyermekei és legtöbb unokái már nem tudják eredetiben olvasni a díjazott főművét Szerbnek, akitől németül csak választékos szórakoztató irodalom van.

A bilingvis kiadás beteljesíti több mint 40 évvel ezelőtti fíradásunkat, nyelvtanulást és tudásközvetítést kombinálni. A tilalom megokolására munkánk ellen felhozott szemrehányás, hogy nem volna kongeniális Szerb nyelvművészetének, találó. Tudatosan elálltam németül attól, amit ő magyarul írogatva „minden elmondott tudományos problémánál fontosabbnak tartott: a stílus kérdéséről”. Ő egy új terminológia meghonosítására törekedett a német szellemtudományos megújulás nyomán, és „a magyar irodalmat emberi szívekhez közel hozni”. Szellemi vezérletet valamint emocionális megragadást egy idegen népek másfajta nyelve által: azt elgondolhatóvá és utánérezhetővé tenni németül, igen fantáziadús átültetést igényelne. Bizonytalan sikerrel, és ellentétben a mi törekvésünkkel praktikusan hasznos nyelvösszehasonlításra

Javított 1975-ös munkánk lehetőleg szóról szóra mutatja, gyakran Szerb mondat szerkezetének megtartásával is, az alkotásmódját az ő 1934 óta megcsodált tanulságos Magyar Irodalomtörténetének. Amely dacára évtizedek ideológiai rosszalásnak, a másik ideológia általi kora inhumánus halála után, túlélte azokat a felhőket, amelyek ellen művének a latin jeligét adta: *Invitis nubibus*.

dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele

Anton Szerb war Ungar, Jude, Katholik. Meine Frau und ich sind keins davon. Beim Studium ungarischer Philologie in München und Berlin (West) wurde mir die Literaturgeschichte interessant und verständlich durch sein Werk, das meine Professoren benutzten. Später übersetzte ich für meine eigenen Studenten Exzerpte. Dann die zweibändige 1940er Ausgabe, damit auch anderen ohne Madjarischkenntnis Szerbs vollständige Abhandlung zugänglich wird. Nach jahrelanger Arbeit ließen wir dies 1975 in Schreibmaschinentype drucken, auf eigene Kosten. Verleger scheuten die Investition ins hungarologische Thema.

Der als Schriftsteller beliebte Gelehrte (Dr.,Prof.) wurde in einem faschistischen Arbeitslager zu Tode geschunden im Januar 1945. Kommunistische Willkür wiederum hatte schon 1919 erfahren der 1901 Geborene. Über beide totalitären Systeme machte er Bemerkungen in seiner 1930 begonnenen und laut unseren Nachweisungen bis 1940 nachgedachten Literaturgeschichte. Die antibolschewistischen wurden aus den Nachkriegsausgaben sorgfältig entfernt. Mit Zutun seiner in Budapest gebliebenen Witwe. Die den Gebrauch unserer unverfälschten Übersetzung gerichtlich verhinderte in der freien Welt, auch in der Erwartung illusorischer Tantiemen in westlicher Währung -- Das Urheberrecht war irgendwie an sie gelangt bei der Enteignung siebenbürgischer Kulturvereine.

Unbegreiflich geblieben ist uns, warum nach der Witwe auch Szerbs Tochter verhinderte, dass man ihres Vaters wichtigstes ungarisches kulturgeschichtliches Werk kennenlernt im Ausland. Wo doch in Ungarn alle paar Jahre eine neue Ausgabe des Generationen hindurch hochgeschätzten Werkes erschien. Die Leser störten weder die politischen Texteingriffe, die der wehrlose Tote angeblich selber geplant hatte – Streichung von Wörtern, Sätzen, Kapitel – noch die dem Buch vorangestellte jeweilige Kritik an seiner humanistisch-bürgerlichen Sicht. -- Die 11. Auflage dann 2005, nach der politischen Wende, stellte wiederher die ursprüngliche Fassung. Nun ohne den vorherigen Bezug auf postume Wunscherfüllung; und ohne Warnung vor seiner angeblich falschen Weltanschauung.

Der große Zeitenwandel änderte leider nichts am Nutzungsverbot unserer Übersetzung. Worunter wir mannigfach gelitten hatten. Jetzt überschreitet die Zeit das Urheberrecht, womit konträr der Mentalität Szerbs seiner Lehre ausländische Verbreitung blockiert wurde. Das Abwarten seines 70. Todestages bringt sogar eine neue Perspektive. Denn vieler 1956-er Flüchtlinge Kinder und meiste Enkel können nicht mehr im Original lesen das preisgekrönte Hauptwerk Szerbs, von dem es deutsch nur gehobene Unterhaltungsliteratur gibt.

Die bilinguisch Ausgabe vollendet unsere Bemühung von vor über 40 Jahren, Sprachlernen und Wissensvermittlung zu kombinieren. Der zur Verbotsbegründung gegen unsere Arbeit vorgebrachte Vorwurf, sie sei nicht kongenial der Sprachmeisterschaft Szerbs, trifft zu. Bewußt nahm ich deutsch Abstand davon, was er ungarisch schreibend „für wichtiger hielt als jedes geschilderte wissenschaftliche Problem: die Frage des Stils“. Er strebte das Einbürgern einer neuen Terminologie an auf der Spur der deutschen geisteswissenschaftlichen Erneuerung, und „die ungarische Literatur menschlichen Herzen nahe zu bringen“. Geistiges Anleiten sowie emotionales Ergreifen eines fremden Volkes durch seine andersartige Sprache: das mitdenkbar und nachfühlbar zu machen auf Deutsch würde eine überaus fantasievolle Übertragung erfordern. Mit ungewissem Erfolg, und im Gegensatz zu unserem Streben nach praktisch nützlichem Sprachenvergleich.

Unsere verbesserte 1975er Arbeit zeigt möglichst wortwörtlich, oft unter Beibehalt auch von Szerbs Satzbau, die Schaffensweise seiner seit 1934 bewunderten lehrreichen Ungarischen Literaturgeschichte. Die trotz Jahrzehnten ideologischer Mißbilligung, nach seinem frühen inhumanen Tod durch die andere Ideologie, jene Wolken überdauerte, gegen die er seinem Werk das lateinische Kennwort gab: *Invitis nubibus*.

prof. dr. Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

6. AZ AUTONÓM EMBER.

a) Nemzeti öntudat.

A szemlélődő azt gondolná, hogy az irodalmi nyelv megszületése és naiv szépségben való kivirágzása mögött a nemzeti öntudat áll, mint inspirátor. De nincs így. A múlt század nagy nemzetpedagógiai alapelve: nyelvében él a nemzet, éppúgy csak okkal-móddal igaz, mint minden jelző. Vannak nemzetek nyelv nélkül és nyelvek nemzet nélkül.

A XVI. század írójának általában véve nem volt magasabb értelemben vett nemzeti öntudata. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem szerette fajtáját és földjét — a török veszedelem az ősi föld- és fajta-ragaszkodást a legmagasabb hatványokra emelte. De ez a ragaszkodás valami primitív, ösztönös clan-érzés eredménye volt, valami még innen a szellemben, innen a világos tudaton. A szellem síkjában még csak a vallási összetartozás érzése állt: kereszténység a pogánnyal szemben, protestantizmus Rómával szemben.

A magyarságnak önmagáról alkotott felfogása nem sokat változott a Szent István-legenda óta, mely a bevezetésben azt mondja: „Az isteni kegyesség szempillantása a kárhozat és tudatlanság fiaira, az Isten tiszteletét nem ismerő vad és kóbor népre, a Pannoniában lakozó magyarokra, az égből kegyelmiesen alá tekintve, hogy akiket a kereszténység kicsapongásainak megbosszulására ősi lakhelyeikből azelőtt örök titkos végzése szerint a nyugati tartományokba kihivott vala, azokat az elvégezett idő bekövetke-

---

Javított 1975-ös munkánk lehetőleg szóról szóra mutatja, gyakran Szerb mondatszerkezetének megtartásával is, az alkotásmódját az ő 1934 óta megcsodált tanulságos Magyar Irodalomtörténetének.

Farkas Josef-Gerhard & Farkas Gabriele

6. DER AUTONOME MENSCH.

a) Nationales Selbstbewußtsein.

Der Betrachter würde es denken, daß hinter der literarischen Sprache Geburt und ihrem Aufblühen in naiver Schönheit das nationale Selbstbewußtsein steht, als Inspirator. Aber es ist nicht so. Des vorigen Jahrhunderts großer nationalpädagogischer Grundsatz: in ihrer Sprache lebt die Nation, ist ebenso nur mit Maß und mit Verstand wahr, wie jedes Schlagwort. Es gibt Nationen ohne Sprache und Sprachen ohne Nation.

Der Schreibende des XVI. Jahrhunderts hatte allgemein genommen kein in höherem Sinne genommenes nationales Selbstbewußtsein. Dies bedeutet natürlich nicht, daß er seine Art und seine Erde nicht liebte — das türkische Unheil hob die uralte Erd- und Art-Anhänglichkeit zu höchsten Potenzen. Aber diese Anhänglichkeit war das Ergebnis irgendeines primitiven, instinktiven Klan-Gefühls, etwas noch diesseits des Geistes, diesseits des hellen Bewußtseins. In der Ebene des Geistes stand erst nur das Gefühl der religiösen Zusammengehörigkeit: Christentum gegenüber dem Heiden, Protestantismus gegenüber Rom.

Des Ungartums von sich selber geschaffene Auffassung änderte sich nicht viel seit der Sankt-Stephans-Legende, die in der Einleitung das sagt: „Der göttlichen Gnade Augenblick schaute aus dem Himmel gnädig hinab auf die Söhne der Verdammnis und Unwissenheit, auf das die Gottes Verehrung nicht kennende wilde und streunende Volk, auf die in Pannonien wohnhaften Ungarn, daß die er zum Rächen der Ausschweifungen der Christlichkeit aus ihren uralten Wohnorten zuvor seines ewig geheimen Beschlusses gemäß in die westlichen Provinzen herausgerufen hatte, jene bei der vollendeten Zeit An-

---

Unsere verbesserte 1975er Arbeit zeigt möglichst wortwörtlich, häufig auch unter Beibehalt von Szerbs Satzbau, die Schaffensweise seiner seit 1934 bewunderten lehrreichen Ungarischen Literaturgeschichte.

Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

zésével, a gonoszság útjáról az igazság ösvényére... vezesse.“

Ez a középkori felfogás uralkodik a XVI. században is: a magyarság csak azért érték, hogy a keresztény hit világosságára tért és csak annyiban érték, amennyiben vallásos kötelességét teljesíti. Az ember test szerint magyar, de lélek szerint keresztény és a lélek magasan a test fölött trónol.

Mégis akad egy szellemi állásfoglalás, mely a magyar nemzeti önértetést az őt megillető méltóságra tudja emelni a vallás-középpontú korban is. Magyarország a kereszténység védőbástyája a török ellen. Ez a gondolat, mely a summája annyi évszázad magyar szenvedésének és summája a magyar nép legfőbb történelmi jogának az önértetchez, IV. Béla királynak egy levelében tűnik fel először, a tatárjárás idején. A török veszedelemmel kapcsolatban külföldi humanisták említik a XV. században, talán Aeneas Sylvius volt az első. Magyarországon először Werbőczy Hármaskönyvében találkozni vele.

A kép a XVI. század folyamán átmegy az európai tudatba: *veste mawer, stellener hammer, boulevert de la Chrestienté*, „*Europae stabilis, Turca indignante, columna*“ — ez a neve a kevésnek, ami megmaradt Magyarországból, *ce peu qui restoit du pays de Hongrie*.

Ez az a pont, ahol a nemzet szellemi önmagára eszmélése, gondolkodása világtörténelmi rendeltetéséről megindul. A nemzeti öntudatnak ezt a fokát találjuk meg a humanizmuson nevelkedett Balassa Bálint vitézi verseiben és hasonló lírai kifejezésekben.

Mikor a „török-irodalom“ Magyarországon meglepően későn, csaknem száz évvel Mohács után, megjelenik, már kétszáz éves nyugati mintákból meríthet. Nyugaton, különösen Német- és Olaszországban a XV. század óta tömegestől keletkeznek a költemények, röpiratok, értekezések, melyek a török elleni háborúra biztatják a kereszténységet. A motívum lassankint a humanisták kedves retorikai stílusgyakorlatává lett és a hosszú használatban belső lendülete el is kopott. Magyar István sárvári prédikátor, aki „Az országokban való sok romlásoknak okai-

kunft von der Schlechtigkeit Straße auf der Wahrheit Pfad . . . führe.“

Diese mittelalterliche Auffassung herrscht auch im XVI. Jahrhundert: das Ungartum ist nur dadurch ein Wert, daß es sich zum Lichte des christlichen Glaubens bekehrte und ist nur insoweit Wert, soweit es seine religiöse Pflicht erfüllt. Der Mensch ist Körper gemäß Ungar, aber gemäß Seele Christ und die Seele thront hoch über dem Leib.

Dennoch findet sich eine geistige Stellungnahme, die das ungarische nationale Selbstbewußtsein zu der ihr zukommenden Würde heben kann auch in der religions-zentrischen Epoche. Ungarn ist der Christenheit Verteidigungsbarriere gegen den Türken. Dieser Gedanke, der die Summe so vieler Jahrhunderte ungarischen Leidens ist und Summe des obersten geschichtlichen Anrechts des ungarischen Volkes auf sein Selbstbewußtsein, taucht erstmals in einem Brief König Bélas IV. auf, zur Zeit des Mongolensturms. Im Zusammenhang mit der türkischen Gefahr erwähnen es ausländische Humanisten im XV. Jahrhundert, vielleicht war Aeneas Sylvius der erste. In Ungarn ist es erstmals in Werbőczy's Dreierbuch [Tripartitum] anzutreffen.

Das Bild geht im Verlauf des XVI. Jahrhunderts über ins europäische Bewußtsein: *veste mawer, stellener hammer, boulevert de la Chrestienté*, „*Europae stabilis, Turca indignante, columna*“ — dies ist der Name des Wenigen, was übriggeblieben ist von Ungarn, *ce peu qui restoit du pays de Hongrie*.

Dies ist der Punkt, wo der Nation geistiges Besinnen auf sich selber, sein Nachdenken über seine weltgeschichtliche Bestimmung, beginnt. Des nationalen Selbstbewußtseins diese Stufe finden wir in den heldischen Versen des am Humanismus erzogenen Valentin Balassa und in ähnlichen lyrischen Artikulationen.

Als die „Türken-Literatur“ in Ungarn überraschend spät, fast hundert Jahre nach Mohatsch, erscheint, kann sie schon aus zweihundertjährigen westlichen Mustern schöpfen. Im Westen, besonders in Deutschland und Italien, entstehen seit dem XV. Jahrhundert massenhaft die Gedichte, Flugblätter, Dissertationen, welche zum Krieg gegen den Türken anspornen die Christenheit. Das Motiv wurde allmählich zu der Humanisten beliebten rhetorischen Stilübung und im langen Gebrauch erlahmte sein innerer Schwung auch. Der Sárvárer Prediger Stefan Magyarai, der in seinem „Über die in den Ländern vorhanden vielen Verderbungen Grün-

ról“ (1602) írott könyvében először szólaltatja meg magyarul a szellem feljajdulását a török ellen, már bőven merít is a német humanista irodalomból.

Magyari siratja veszendő népét, ostromozza a magyar hibákat és magyar bűnöket és humanus iszonyodással írja le a háború pusztításait. De nemzet- és történelem-felfogása még ugyanaz, mint a Szent István-legenda írójáé volt. Az igazságos Isten kezében nyugszik a nemzetek sorsa — és Isten aszerint méri kegyelmét és haragját, hogy milyen tiszta hitű és állhatatos a nemzet. A török Isten büntetése. Milyen bűnért sújtja Isten a magyarságot? Nyilván nem is sújthatja más bűnért, mint hogy útját állta a protestantizmus elterjedésének. Magyari könyvére Pázmány Péter felel, visszafordítva annak érveit: Isten kétségkívül azért sújtja a magyarságot, mert sokan hűtlenek lettek a katolikus egyházhoz. A vita ily módon theologiai jellegűvé vált és eredeti nemzeti érdekességét elvesztette.

A kezdeti eszmélkedésben a magyarság még csak sorának fájdalomával van jelen. Magyari és Pázmány szenvednek szenvedő népükkel — de még nem merült fel bennük az a gondolat, hogy a magyarság érték lehet önmagáért, magyar voltaért, pusztán azért, mert van, mert egy különös szín a világmindenségben, és, amint egy angol misztikus költő mondja, mert „minden, ami van, az szent.“

Íróink már a XVI. században birtokukba veszik azt az eszközt, mely által a magyar szellem különvalósága megvalósulhat, a magyar nyelvet, a nyelvet, mely együtt született és nőtt a néppel, dajka, kísérő és történelem, a nemzet minden titkának és kincsének őrizője. De eleinte, amint mondtuk, csak népszerűsítő vagy ponyvára való műveket írnak magyarul. A magyar nyelv rangemlékezésében igen fontos állomás, hogy Pázmány és Geleji Katona már magyarul írják nagytudományú, nem a közönség számára készült műveik egy részét és hogy Pázmány (igaz, hogy csúfondároságból), magyarul felel Kalauza latinul író német bírálójának. Ezek az első lépések abban az irányban, hogy a magyar nyelv az írói világ többi nyelvével egyenrangúvá legyen.

A nemzet szellemi önmagára eszmélésének első fel-

de“ (1602) geschriebenen Buch erstmals ertönen läßt ungarisch des Geistes Wehschrei gegen den Türken, schöpft auch schon ausgiebig aus der deutschen humanistischen Literatur.

Magyari beweint sein untergehendes Volk, er geißelt die ungarischen Fehler und ungarischen Sünden und mit humaner Abscheu beschreibt er die Verwüstungen des Krieges. Doch seine Nations- und Geschichts-Auffassung ist noch ebendie, wie sie des Schreibers der Sankt-Stephans-Legende war. In des gerechten Gottes Hand ruht das Schicksal der Nationen — und Gott bemißt seine Gnade und seinen Zorn demgemäß, wie reinen Glaubens und standhaft die Nation ist. Der Türke ist Gottes Strafe. Wegen welcher Sünde schlägt Gott das Ungartum? Offenbar kann er es gar nicht schlagen wegen anderer Sünde, als daß sie den Weg verstellte der Verbreitung des Protestantismus. Auf Magyaris Buch antwortet Peter Pázmány, umkehrend dessen Argumente: Gott schlägt zweifellos darum das Ungartum, weil viele untreu geworden sind zur katholischen Kirche. Der Streit erhielt auf solche Weise theologischen Charakter und verlor seine ursprüngliche nationale Interessantheit.

In den anfänglichen Überlegungen ist das Ungartum erst nur mit dem Schmerz seines Schicksals anwesend. Magyari und Pázmány leiden mit ihrem leidenden Volk — aber noch ist in ihnen nicht aufgetaucht jener Gedanke, daß das Ungartum ein Wert sein kann für sich selbst, für sein ungarisches Sein, bloß darum, weil es existiert, weil es eine besondere Farbe ist im Universum, und, wie es ein englischer mystischer Dichter sagt, weil „alles, was ist, das ist heilig“.

Unsere Schriftsteller nehmen schon im XVI. Jahrhundert in ihren Besitz jenes Mittel, durch welches des ungarischen Geistes Besonderheit verwirklicht werden kann, die ungarische Sprache, die Sprache, welche zusammen geboren wurde und aufwuchs mit dem Volk, Amme, Begleiterin und Geschichte, Hüterin allen Geheimnisses und Schatzes der Nation. Aber anfänglich, wie wir es sagten, werden nur popularisierende oder für die Marktleinwand [Kolportage] bestimmte Werke geschrieben auf ungarisch. Im Rangaufstieg der ungarischen Sprache ist es eine sehr wichtige Station, daß Pázmány und Geleji Katona schon ungarisch schreiben einen Teil ihrer hochwissenschaftlichen, nicht für das Publikum angefertigten Werke und daß Pázmány (es ist wahr, aus Gespött) auf ungarisch antwortet dem lateinisch-schreibenden deutschen Kritiker seines Lotsen. Dies sind die ersten Schritte in jener Richtung, daß die ungarische Sprache mit den übrigen Sprachen der schriftstellerischen Welt gleichrangig werde.

Des nationalen Geistes Selbstbesinnung erstes Ausru-

kiáltójele Szenci Molnár Albert megdöbbentő élete. Amint a karunkról csak akkor veszünk tudomást, amikor fáj, a szellem fordulatát is akkor tudja lejegyezni a figyelő történelem, amikor egy emberben betegséggé, mániává lesz az, ami addig emésztve, de hang nélkül gyötörte a közösséget. Szenci Molnár Albert (1574—1634), amint már Négyessy mondta „az irodalom szenvedélyének tán első rabja magyar fajunkból“, fanatikusa, áldozata, valami nemes értelemben vett futóbolondja volt az új irodalmi tudatnak, és az új, szellemibb Magyarországnak.

A dunántúli jobbágyfiút az intellektuális szenvedély korán kiveti az ősi sorból. — Debrecenbe megy, hogy az egyházi pályára készüljön, ez lévén az egyetlen magaslati pont, ami jobbágynek akkor adódott. Mint szolga-tanuló tölt itt néhány esztendő, azután tizenhat éves korában elindul a protestáns lelkeszek szokásos külföldi peregrinációjára. De míg a többiek összegyűjtött pénzecskéjükkel vágnak neki a veszedelemnek, Szenci Molnár egy garas nélkül indul el, bízva a protestánsokban és az intellektuális csillagokban. Így veszi kezdetét az a fordulat, megrendítő szellemi csavargó-regény, ami Szenci Molnár élettörténete.

Az első nagyobb állomás Wittenberg, a protestantizmus Szentföldje. Itt jó dolga van, mert az itteni magyar ifjak „bursa“-ba, önszegélyezési egyesületbe vannak szervezve és készségesen támogatják honfitársukat. De minden felebaráti szeretet terhessé válik egy idő múlva az aktív fél számára és Szenci Molnár is jónak látja tovább menni. Heidelberg következik, azután Strassburg, melynek egyeteméről lutheránus türelmetlenség kitiltja, mint kálvinistát. Bejárja Svájcot, meglátogatja Genfét és Theodore Bézát, a zoltárfordítót, majd egy barátságos spanyol követ társágában Olaszországba utazik. Dobogó szívvel lép be a pápa Rómájába, olyasfajta érzéssel, mint ahogy az európai léphet be a Dalaj Lámá tiltott városába. De a Collegium Germano-Hungaricumban tanuló magyar kispapok kedvesen fogadják és megvendégelik honfitársukat.

Azután Szenci Molnár, finom kéregető, aki sosem veszi tulságosan igénybe vendéglátóinak a türelmét, lassan-

1 fungszeichen ist Albert Molnár von Szenc' bestürzendes Leben. Wie wir von
2 unserem Arm nur dann Kenntnis nehmen, wenn er schmerzt, kann auch die
3 Wendung des Geistes nur dann notieren die beobachtende Geschichte, wenn
4 in einem Menschen zur Krankheit, zur Manie wird, was bis dahin verzehrend,
5 aber ohne Laut quälte die Gemeinschaft. Albert Molnár von Szenc (1574—
6 1634), wie schon Négyessy sagte, „der Literatur Leidenschaft vielleicht erster
7 Gefangene aus unserer ungarischen Rasse“, war Fanatiker, Opfer, irgendet
8 im edlen Sinn genommen Amokläufer des neuen literarischen Bewußtseins,
9 und des neuen, geistigeren Ungarns.

10
11
12
13 Den transdanubischen Leigeigenenbuben [*<1940] wirft die intellektuelle
14 Leidenschaft früh hinaus aus dem uralten Los. — Er geht nach Debrecen, um
15 sich auf die kirchliche Laufbahn vorzubereiten, dies war der einzige Anhöhe-
16 punkt, der sich damals Leibeigenen [*1940 >] bot. Als Diener-Schüler ver-
17 bringt er hier einige Jahre, danach im Alter von sechzehn Jahren begibt er sich
18 auf die übliche Auslands-Peregrination der protestantischen Geistlichen. Aber
19 während die übrigen mit ihrem zusammengesammelten Geldlein der Gefahr-
20 nis entgegenziehen, bricht Molnár von Szenc ohne einen Groschen auf, ver-
21 traugend in die Protestanten und in die intellektuellen Sterne. So nimmt seinen
22 Anfang jener wechselhafte, erschütternde geistige Vagabunden-Roman, der
23 Szenci Molnárs Lebensgeschichte ist.

24
25
26
27
28 Die erste größere Station ist Wittenberg, des Protestantismus Heiliges
29 Land. Hier hat er es gut, denn die hiesigen ungarischen Jugendlichen sind in
30 „bursa“, in einer Selbsthilfe-Vereinigung organisiert und unterstützen bereit-
31 willig ihren Landsmann. Aber alle Nächstenliebe wird lästig nach einer Zeit
32 für den aktiven Teil und auch Molnár von Szenc sieht es als gut an, weiter-
33 zugehen. Heidelberg folgt, dann Straßburg, von dessen Universität ihn luther-
34 ranische Unduldsamkeit hinausweist, als Calvinisten. Er bereist die Schweiz,
35 besucht Genf und Theodore Beza, den Psalmenübersetzer, dann reist er in Be-
36 gleitung eines freundlichen spanischen Gesandten nach Italien. Mit Herz-
37 klopfen betritt er des Papstes Rom, mit solcherart Gefühl, wie der Europäer
38 eintreten mag in des Dalai-Lama verbotene Stadt. Doch die im Collegium
39 Germano-Hungaricum studierenden ungarischen Seminaristen empfangen
40 lieb und bewirten ihren Landsmann.

41
42
43
44
45
46
47 Danach geht Molnár von Szenc, fein Bittender, der niemals übermäßig in
48 Anspruch nimmt seiner Gastgeber Geduld, langsam-

kint visszagyalogol Németországba. Heidelbergbe megy megint. Itt csodálatos szerencse éri: a városban szörnyű pestis dühög, mindenki elmenekül. A kiürült városban helyet kap az egyik kollégiumban és végre nyugodtan tanulhat az elcsendesült egyetemen, ahol csak a leghalálmegvetőbb tanárok maradtak meg. De a legnagyobb pestis is egyszer véget ér: hazajön a diák, akinek a helyét elfoglalta és oly hirtelen tesz ki a kollégiumból, hogy aznapra nincs miből ebédelnie.

A legszörnyűbb nyomoruság ideje következik. Még imádságaiba is betolakodnak kenyérgondjai, betegeskedik és majdnem éhenhal, míg végre rászánja magát, hogy hazajöjjön. Hazajön dolgavégezetlen: a nagy tudományt, amiről ábrándozott, nem tanulta meg, mert sosem volt annyi pénze, hogy egy helyben maradjon és tanuljon, — és a nagy feladat csak épen hogy kezd derengeni benne, a nagy átközlés, melyhez feltétlenül Nyugaton kellene élnie.

Egy ideig most Magyarországon kóborol, talán állást is keres, de csak immel-ámmal, és az első adódó alkalommal újra Németországban van. Most már praktikusabb, komolyabb, a koldus-bohémság kezd tűnni belőle, pénzt is keres: korrektor egy kiadónál, házitanítóskodik, szóval a szellemi proletariátus alsóbb fokozatait veszi fel. És lassankint érik, valósul a nagy mű. Megszerkeszti latin-magyar szótárát (1604), ezáltal a külföldiek számára szellemi hidat teremt Magyarországra felé. Prágába megy és Rudolf császárnak ajánlja művét, még honoráriumot is kap érte. Most már érdekes, vonzó intellektuellté fejlődött, a prágai tudósok szívesen látják, vendéglátó gazdája nem kisebb ember, mint a csillagok diktátora, Kepler János.

Azután Marburgban van, száz nap alatt szép magyar versekre lefordítja a zsoltárokat, hogy felekezetének évszázadokon át legyen mit énekelnie. (1607.) Lázasan tevékenységgel kiadja újra, megjavítva, Károli bibliafordítását, (1608) és megírja magyar grammatikáját. (1610.) A nagy híd épül, épül.

Ekkor már híres ember, Németországban mindenütt szívesen látják és segítik, nemcsak őt, hanem benne tudatosan a magyar kultúra ügyét is. Lassankint Magyarorszá-

1 lich zu Fuß zurück nach Deutschland. Nach Heidelberg geht er wieder. Hier
2 erreicht ihn wundersames Glück: in der Stadt wüthet fürchterliche Pest, jedermann
3 flüchtet. In der entleerten Stadt bekommt er Platz in einem Kollegium
4 und kann endlich ruhig lernen in der still gewordenen Universität, wo nur die
5 todesverachtendsten Professoren verblieben sind. Doch auch die größte Pest
6 geht einmal zu Ende: der Student kommt nach Hause, dessen Platz er einnahm,
7 und man tut ihn so plötzlich hinaus aus dem Kollegium, daß er an jenem
8 Tag nicht hat woraus er zu Mittag esse.

12 Die Zeit des fürchterlichsten Elends folgt. Sogar in seine Gebete dringen
13 hinein seine Brotsorgen, er kränkelt und verhungert beinahe, bis er endlich
14 sich entschließt, daß er heimkomme. Er kommt heim, unverrichtetersache: die
15 große Wissenschaft, wovon er geträumt hatte, erlernte er nicht, denn niemals
16 besaß er soviel Geld, daß er an einem Ort bleibe und lerne, — und die große
17 Aufgabe beginnt gerade erst zu dämmern in ihm, die große Übermittlung, wo-
18 zu er unbedingt im Westen leben müßte.

22 Eine Zeitlang streift er jetzt in Ungarn umher, vielleicht sucht er auch eine
23 Stellung, doch nur halbherzig, und bei der ersten sich bietenden Gelegenheit
24 ist er wieder in Deutschland. Jetzt ist er schon praktischer, ernsthafter, sein
25 Bettler-Bohémetum beginnt zu schwinden aus ihm, er verdient auch Geld: ist
26 Korrektor bei einem Verleger, hauslehrer, nimmt also des geistigen Proletariats
27 untere Rangstufen auf. Und langsamlich reift, verwirklicht sich das große
28 Werk. Er redigiert sein lateinisch-ungarisches Wörterbuch (1604), hierdurch
29 schafft er für die Ausländer eine geistige Brücke nach Ungarn hin. Er geht
30 nach Prag und widmet sein Werk Kaiser Rudolf, bekommt sogar ein Honorar
31 dafür. Nun hat er sich schon zum interessanten, anziehenden Intellektuellen
32 entwickelt, die Prager Gelehrten sehen ihn gern, sein gastlicher Wirt ist kein
33 geringerer Mann, als der Sterne Diktator, Johann Kepler.

39 Danach ist er in Marburg, binnen hundert Tagen übersetzt er in schöne un-
40 garische Verse die Psalmen, damit seine Konfession Jahrhunderte hindurch
41 was zu singen hat (1607). In fieberhafter Aktivität gibt er erneut, verbessert,
42 Károli's Bibelübersetzung heraus (1608) und schreibt seine ungarische Gram-
43 matik (1610). Die große Brücke wird gebaut, wird gebaut.

47 Da ist er schon ein berühmter Mann, in Deutschland überall sieht man ihn
48 gerne und hilft ihm, nicht nur ihm, sondern in ihm bewußt auch der Sache der
49 ungarischen Kultur. Langsamlich nimmt man auch in Ung-

gon is tudomást vesznek róla. Hazahívják, különösen szülőfaluja, megható levélben, a községnek prédikátor kellene. Ideje is volna, hogy Szenci Molnár is letelepedjék egy parókián és békeségesen éljen, mint a többi külföldet járt magyar kálvinista.

De Szenci Molnár semmitől sem irtózik annyira, mint a hazatéréstől. Ő és Apácai Csere János ebből a szempontból mintha a nagy orosz írókkal, Turgényevvel és Dosztojevszkijvel tartanának rokonságot: csak Nyugaton tudták igazán kifejezni és megvalósítani szülőföldjük iránt érzett imádatukat. Bennük mutatkozik meg legtisztábban az a paradoxon, hogy a leginkább magyar a leginkább európai is. Nekik Európa kultúrmagassága és a honi kiszőrűségektől való távolság kellett ahhoz, hogy egy másik, különb Magyarországot fáradozhassanak. Hazamenni a létező Magyarországra, annyit jelentett, mint lemondani az ideális Magyarországról.

Nagy művének építésében Szenci Molnár nem is számlított magyar segítségre. Magyarországot a Nyugat segítségével akarta Nyugattá tenni. Magyar könyveit német fejedelmek és könyvkiadók kegyességéből, német földön nyomtatta ki, és életének alapja a protestánsok nemzetfölkötti összetartása volt. Magyar zsoldárait például azért adta ki egy áhitatos német kiadó, mert megmenekült a pestistől. A cél az volt, hogy a protestánsok közös szellemi kincseit magyarra ültesse, ezzel a magyarság szellemi nivóját a Nyugathoz emelje, viszont a nyugati nemzeteknek ugyanakkor bebizonyítsa a magyarság képességét a szellemi emelkedésre. Ezért nem akart voltaképpen hazajönni: neki az volt a fontos, hogy Németországban élvezhesse, amint a németek elismerik a magyarság kulturális értékét.

A sors azonban lecsapott rá, amint szokott, házasság formájában. A boldogtalanul boldog vándorévek véget értek, a feleségnek és gyermeknek otthon kellett, Szenci Molnár mégis hazajött és amint rendeltetett, falusi lelkész lett a Batthyányi-birtokon. Egy ideig úgy látszik, mintha belőle is rendes ember lenne. De hiába, nem bírja sokáig a magyar falu izgalom nélküli életét. Vándorkedve először kisebb útakra úzi, bejárja Magyarországot és Erdélyt,

1 arn von ihm Kenntnis. Man ruft ihn heim, besonders sein Geburtsdorf, in ein-
2 nem rührenden Brief, die Gemeinde bräuchte einen Prediger. Es wäre auch an
3 der Zeit, daß auch Szenci Molnár sich niederlasse auf einer Pfarrei und fried-
4 lich lebe, wie die übrigen das Ausland bereisten ungarischen Calvinisten.
5
6

7 Aber Szenci Molnár graust es vor nichts so sehr, wie vor der Heimkehr.
8 Als ob er und Johann Csere von Apáca aus diesem Blickwinkel mit den gro-
9 ßen russischen Schriftstellern, Turgenjew und Dostojewski, Verwandtschaft
10 hielten: nur im Westen konnten sie wirklich ausdrücken und verwirklichen
11 ihre gegenüber ihrem Geburtsland empfundene Anbetung. In ihnen zeigt sich
12 am reinsten jenes Paradox, daß der am allermeisten Ungar auch der am aller-
13 meisten Europäer ist. Sie brauchten Europas Kulturhöhe und die Entfernung
14 von der heimischen Kleinhaftigkeit, um für ein anderes, besondereres Ungarn
15 sich bemühen zu können. Heimzukehren in das vorhandene Ungarn, bedeu-
16 tete soviel, wie zu verzichten auf das ideale Ungarn.
17
18
19
20
21

22 Beim Bauen seines großen Werkes rechnete Molnár von Szenc auch nicht
23 auf ungarische Hilfe. Ungarn wollte er mit westlicher Hilfe westlich machen.
24 Seine ungarischen Bücher ließ er aus deutscher Fürsten und Buchverleger
25 Gunst, auf deutschem Boden drucken, und die Grundlage seines Lebens war
26 der übernationale Zusammenhalt der Protestanten. Seine ungarischen Psalmen
27 beispielsweise gab ein andächtiger deutscher Verleger darum heraus, weil er
28 entronnen war der Pest. Das Ziel war es, daß er der Protestanten gemeinsame
29 geistigen Schätze ins Ungarische pflanze, hiermit das geistige Niveau des Un-
30 gartums zu dem des Westens hebe, den westlichen Nationen wiederum
31 gleichzeitig des Ungartums Fähigkeit zum geistigen Aufstieg beweise. Des-
32 halb wollte er eigentlich nicht heimkehren: ihm war es wichtig, daß er in
33 Deutschland genießen kann, wie die Deutschen den kulturellen Wert des
34 Ungartums anerkennen.
35
36
37
38

39 Das Schicksal aber stieß auf ihn herab, wie es das zu tun pflegt, in Form
40 der Ehe. Die unglücklich glücklichen Wanderjahre erreichten ihr Ende, die
41 Frau und das Kind brauchten ein Zuhause, Molnár von Szenc kam dennoch
42 nach Hause und wie es bestimmt war, wurde er Dorfseelsorger auf dem
43 Batthyányi-Besitz. Eine Zeitlang scheint es so, als würde auch aus ihm ein or-
44 dentlicher Mensch. Doch vergebens, er erträgt nicht lange des ungarischen
45 Dorfes aufregungsloses Leben. Seine Wanderlust treibt ihn zunächst auf klei-
46 nere Reisen, er bereist Ungarn und Siebenbürgen,

ilyen távolságokat fel se vett. Azután megint Németországban találjuk, megint Heidelbergben. És a sors furcsa ironiája folytán a civilizálatlan Magyarországból a civilizált Németországba menekülő Szenci Molnárt épen az édes Heidelbergben érik a primitív élet borzalmai. Ide is becsapnak a harminc éves háboru hullámai. Tilly katonái elfogják Szenci Molnárt és rettenetesen megkínözzák. De ez csak jelentéktelen epizod egy annyira kinnal telt életben. Szenci Molnár nyugodtan dolgozik tovább, lefordítja a legelterjedtebb kálvinista prédikációs gyűjteményt, imád-ságos könyvet és Calvin János Institutiót. (1624.)

A vándor-típusú ember legfőbb jellemvonása, hogy célhoz sosem ér. Szenci Molnárról sem jegyez fel megpi-henő öregkort a história. Utolsó vándorságait homály bo-rítja. Utoljára Kolozsvárt látjuk, még mindig nyomorog és még mindig dolgozik. Azután újabb állomások jöhettek és újabb nyugtalanságok, de ezeknek nyomuk veszett az el-felejtő századokban. Az opus is elavult és a nagy hídát sem építette meg. De élete szimbolikus értékű tanuságtétel egy emberföltötti szándék mellett.

Az elszigetelt Szenci Molnár után a döntő fordulat a XVII. század utolsó évtizedeiben áll be. Általában ez a feldult, szerencsétlen és kevésbé termékeny időszak a ma-gyar szellem egyik végzetes órája. Ekkor születik meg az a megismerés, hogy a politikai nemzetfogalom fölött van valami magasabb nemzetfogalom, a szellemben és hogy or-szág, kultúra és nyelv egyet jelentenek, egy magaslati pon-ton össze kell találkozniuk.

Mint a magyar szellem valamennyi mozdulata, ez az eszmélkedés sem elszigetelt magyarországi jelenség, hanem százados közös-európai fejlődés lassú kibontakozása. A vallás-középpontú világkép helyébe a humanista mozga-lom megpróbált más, földi világképet állítani. Itt kezdődik az egyén és a nemzet önértelműsége való törekvése az európai kultúrában. A humanista világ éltető középpontja, amint mondtuk, a nyelv-élmény volt. A szavak világot te-remtő hatalma adott először fogalmat az embereknek az emberi szellem mérhetetlen kiterjedéséről.

A humanisták nyelv-élménye elsősorban az antik

1 solche Entfernungen nahm er gar nicht auf. Danach finden wir ihn wieder in
2 Deutschland, wieder in Heidelberg. Und durch des Schicksals komische Ironie
3 erreichen den aus dem unzivilisierten Ungarn ins zivilisierte Deutschland
4 flüchtenden Molnár von Szenc gerade im süßen Heidelberg des primitiven
5 Lebens Schrecknisse. Auch hierher schlugen herein des dreißigjährigen Krie-
6 ges Wellen. Die Soldaten Tillys fangen Molnár von Szenc und quälen ihn
7 fürchterlich. Aber dies ist nur eine unbedeutende Episode in einem so mit
8 Qualen erfüllten Leben. Molnár von Szenc arbeitet ruhig weiter, er übersetzt
9 die meistverbreitete kalvinistische Predigtensammlung, ein Gebetbuch und
10 Johann Calvins Institutionen (1624).

11
12
13
14
15 Des Menschen wandernden Typs oberster Charakterzug ist, daß er zum
16 Ziel nie gelangt. Auch von Szenci Molnár notiert die Historie keine rastende
17 Alterszeit. Seine letzten Wanderungen deckt Dunkel. Zuletzt sehen wir ihn in
18 Klausenburg, noch immer darbt er im Elend und noch immer arbeitet er.
19 Danach mochten neuere Stationen gekommen sein und neuere Unruhen, aber
20 deren Spur verlor sich in den vergessenden Jahrhunderten. Auch das Opus
21 veraltete und die große Brücke baute er auch nicht fertig. Aber sein Leben ist
22 symbol-werte Zeugenschaft für eine übermenschliche Absicht.

23
24
25
26
27 Nach dem isolierten Molnár von Szenc stellt sich die entscheidende
28 Wende in des XVII. Jahrhunderts letzten Jahrzehnten ein. Im allgemeinen ist
29 diese aufgewühlte, glücklose und wenig produktive Zeitspanne eine der fata-
30 len Stunden des ungarischen Geistes. Damals wird geboren jene Erkenntnis,
31 daß oberhalb des politischen Nationbegriffs es irgendeinen höheren Nationbe-
32 griff gibt, im Geiste und daß Land, Kultur und Sprache eins bedeuten, sie auf
33 einem Anhöhepunkt zusammentreffen müssen.

34
35
36
37 Wie des ungarischen Geistes sämtliche Regungen, ist auch dieses Be-
38 wußtwerden keine isolierte ungarländische Erscheinung, sondern die langsa-
39 me Entfaltung einer jahrhundertelangen gemeinsam-europäischen Entwick-
40 lung. In die Stelle des religionszentrischen Weltbildes probierte die humanis-
41 tische Bewegung ein anderes, irdisches Weltbild zu stellen. Hier beginnt des
42 Individuums und der Nation auf Selbstverständnis gerichtetes Streben in der
43 europäischen Kultur. Der humanistischen Welt belebender Mittelpunkt, wie
44 wir es sagten, war das Sprach-Erlebnis. Der Wörter Welt erschaffende Macht
45 gab den Menschen erstmals einen Begriff von der unermesslichen Aus-
46 dehnung des menschlichen Geistes.

47
48
49 Der Humanisten Sprach-Erlebnis nährte in erster Linie aus den antiken

nyelvekből táplálkozott, de párhuzamosan mindenütt fel-
lépett a nemzeti nyelvre való eszmélkedés. Az olasz-latin
humanizmus nagy kezdeti triasza, Dante, Petrarca, Boc-
caccio, egyttal az olasz nemzeti irodalom kezdetét is je-
lenti. A mi első humanistáink is, akiket még nem kötött
guzsba a későbbiek theologiai túlterheltsége, foglalkoztak
a magyar nyelvvel, Sylvester János és környezete vetették
meg a magyar nyelvtani irodalom alapjait.

A különböző nemzetek humanistái, az új életre tá-
madt antik dicsőség-eszme égése alatt, versengeni kezdenek
a maguk anyanyelvének elsőségéért. Nálunk is ez a nem-
zeti versengés ad tollat Bornemissza kezébe, hogy igazi hu-
manista erőpróbaként magyarra tolmácsolja az Elektrát. A
humanista nacionalizmus nemzetfölötti voltára rendkívül
jellemző, hogy Bornemissza, amint Turóczi-Trostler József
kimutatta, német forrásból értesül arról, hogy már a ma-
gyarok is nemzeti nyelvükön írnak.

Ennek a szellemi versengésnek volt mániákusa és ál-
dozata Szenci Molnár Albert is. A magyarnyelvű huma-
nista költészet megteremtői, Balassa és Rimay, jól ismerik
ezt az eszmekört, különösen Rimay, aki Balassában a nem-
zet büszkeségét tiszteli.

A XVII. század végén az arisztokrata költők önérzete
egybetorkollik az egyre szélesedő humanista nemzeti
büszkeséggel. Gróf Haller János Pays-ának (1682) elősza-
vában már nemcsak a magyar nyelv, hanem a tiszta ma-
gyar nyelv primátusát hirdeti, Gyöngyösi pedig Palinó-
diája ajánlásában ezt mondja (1695): „Ha későbbben tanál-
tam is fel serkennem másoknál, annyiban nem vagyok
mind azon által utolsóbb, hogy azok idegen nyelvekbéli
írásokkal, én pedig magyar versekkel örvendezek...“

Egy időben egymástól függetlenül mindenfelé meg-
szólalnak a magyar írók, a magyar nyelv jogait hirdelve:
a jezsuita Laudovics, a nagyenyedi Pápai Páriz Ferenc, erre
az időre esik Misztótfalusi Kis nemzeti önérzete és Apácai
Csere János nagy koncepciója, melyről más összefüggésben
lesz szó.

Nagy nemzeteknél a humanista büszkeség legtöbbször
panegyrikus öndicséretben, idegent visszautasító gögben

1 Sprachen sich, aber parallel trat überall auf das Besinnen auf die nationale
2 Sprache. Des italienisch-lateinischen Humanismus großer beginnender Trias,
3 Dante, Petrarca, Boccaccio, bedeutet zugleich auch den Beginn der italieni-
4 schen nationalen Literatur. Auch unsere ersten Humanisten, die noch nicht in
5 Fesseln gebunden hatte der Späteren theologische Überlastung, beschäftigten
6 sich mit der ungarischen Sprache, Johann Sylvester und seine Umgebung
7 legten der ungarischen grammatikalischen Literatur Grundlagen.

8
9
10 Die Humanisten der verschiedenen Nationen, unter der Ägide der zu neu-
11 em Leben erstandenen antiken Ruhmes-Idee, beginnen zu wetteifern um die
12 Priorität ihrer eigenen Muttersprache. Bei uns auch gibt dieser nationale Wett-
13 bewerb die Feder in Bornemisszas Hand, damit er als wahre humanistische
14 Kraftprobe ins ungarische Dolmetsche die Elektra. Es ist außerordentlich be-
15 zeichnend für das übernationale Wesen des humanistischen Nationalismus,
16 daß Bornemissza, wie es Josef Turóczi-Trostler zeigte, aus deutscher Quelle
17 davon erfährt, daß schon die Ungarn auch in ihrer nationalen Sprache schrei-
18 ben.

19
20
21
22 Dieses geistigen Wettbewerbs Manier und Opfer war auch Albert Mol-
23 nár von Szenc. Die Erschaffer der ungarischsprachigen humanistischen Dich-
24 tung, Balassa und Rimay, kennen gut diesen Ideenkreis, besonders Rimay, der
25 in Balassa den Stolz der Nation verehrt.

26
27
28 Ende des XVII. Jahrhunderts mündet das Selbstgefühl der aristokratischen
29 Dichter zusammen mit dem sich fortwährend verbreiternden humanistischen
30 nationalen Stolz. Graf Johann Haller verkündet im Vorwort seines Schild
31 (1682) schon nicht nur den Primat der ungarischen Sprache, sondern der reinen
32 ungarischen Sprache, Gyöngyösi wiederum sagt in der Widmung seiner
33 Palinodia dies (1695): „Wenn ich auch später mich angeregt fand als andere,
34 insoweit bin ich trotz allem nicht Letztener, daß jene mit fremd sprachigen
35 Schriften, ich hingegen mit ungarischen Versen mich erfreue...“

36
37
38
39
40 In gleicher Zeit beginnen voneinander unabhängig allenthalben die ungari-
41 schen Schriftsteller das Wort zu ergreifen, der ungarischen Sprache Rechte
42 verkündend: der Jesuit Laudovics, der Straßburg-am-Miesescher Franz Páriz
43 von Pápa, in diese Zeit fällt das nationale Selbstbewußtsein des Kis von Misztótfalu
44 und das große Konzept des János Csere von Apáca, von dem in
45 anderem Zusammenhang die Rede sein wird.

46
47 Bei großen Nationen ertönt der humanistische Stolz zumeist in panegyri-
48 schem Selbstlob, im Fremden zurückweisenden Hoch-

szólal meg. „Nincs okunk szégyenkezni“, ez az alaphangja a nemzeti önszmelkedés szempontjából oly döntő fontosságú írásoknak, mint a francia Joachim Du Bellay vagy az angol Sir Philip Sidney költészet-védelme: az angol és a francia költészet nem fog elmaradni a latin mögött. Száz évvel később a német Opitz hasonló természetű művében beéri azzal, hogy nincs okuk kétségbeesni. Minálunk a legmélyebben látó, Apácai Csere János, a kétségbeesés hangján szólal meg a XVII. század végének fordulataán, mikor ráeszmél, mily néma és avult hangszer vagyunk a nemzetek versenyében. De ő is tudja, hogy „szégyenen és gyalázzaton keresztül az erényhez“ visz az út.

Azután . . . az út nem vezetett sehová. A XVIII. században az előző évtizedek vívmányai, a magyarnyelvűség által kibontakozó nemzeti öntudat, látszólag mind elvesztek. A jezsuita kézben levő magyar szellem deákosabb, mint valaha. Az országgló rendek barokkos lojalitása az idegen dinasztia iránt, a nemtörődömség, mellyel elviselik a kormány centralizáló, németesítő törekvéseit, ha az adómentességet nem érinti, azt a látszatot keltik, hogy ez a korszak valóban „nemzetietlen“ volt.

De ez csak látszat. A megindult fejlődési folyamat haladt tovább, csak épen hogy nagyon lassú tempóban, amint nem is lehetett másként egy kimerült, épülő és egyházi síneken haladó országban.

A század deákosságát csak akkor lehet elitélnünk, ha teljesen azonosítjuk magunkat a „nyelvében él a nemzet“ történelmietlen jelszavával. De ha hiszünk a tényeknek, amelyek azt mutatják, hogy az ir nemzet évszázadokon át elnyomóinak nyelvén ápolta nemzeti öntudatát, hogy a norvég kultúra a szomszéd dánok kölcsönnyelvén virult ki, hogy Svájc és Belgium magas szellemi fejlődése nemzeti nyelv nélkül ment végbe stb., revidéálnunk kell a XVIII. század nemzetietlenségére vonatkozó felfogásunkat.

A század deákos kultúrája nemcsak, hogy nem volt nemzetietlen, hanem a XVII. század végén meginduló felésmelés folytatásaképen ez a kor teremti meg azokat az alapokat, melyekből a XIX. század teljes nemzeti öntudata kiemelkedik: a magyarság önismeretét térben és időben.

1 mut. „Wir haben keinen Grund, uns zu schämen“, dies ist der Grundton der
2 vom Blickpunkt der nationalen Selbstbesinnung so entscheidend wichtigen
3 Schriften, wie des Franzosen Joachim Du Bellays oder des Engländers Sir
4 Philip Sidneys Poesie-Verteidigung: die englische und die französische Dichtung
5 wird nicht zurückbleiben hinter der lateinischen. Hundert Jahre später
6 begnügt sich der deutsche Opitz in seinem ähnlich gearteten Werk damit, dass
7 sie keinen Grund haben zu verzweifeln. Bei uns spricht der am tiefsten
8 Schauende, Johann Csere von Apáca, im Ton der Verzweiflung an der Wende
9 des XVII. Jahrhunderts, als er daraufkommt, welch stummes und veraltetes
10 Instrument wir sind im Konzert der Nationen. Aber auch er weiß, dass „durch
11 Scham und Schande zur Tugend“ führt der Weg.

12
13
14
15
16 Danach . . . führte der Weg nirgendwohin. Im XVIII. Jahrhundert gingen
17 der vorangegangenen Jahrzehnte Errungenschaften, das durch die Ungarisch-
18 sprachigkeit sich entfaltende nationale Selbstbewusstsein, scheinbar alle ver-
19 loren. Der in jesuitischer Hand befindliche ungarische Geist ist lateinischer
20 als je. Die barocke Loyalität der landregierenden Stände gegenüber der frem-
21 den Dynastie, die Gleichgültigkeit, mit der sie die zentralisierenden, germani-
22 sierenden Bestrebungen der Regierung ertragen, wenn das die Steuerfreiheit
23 nicht berührt, erwecken den Anschein, daß diese Epoche wahrlich „natio-
24 nionslos“ war.

25
26
27 Aber dies ist nur Schein. Der begonnene Entwicklungsprozeß schritt wei-
28 ter, nur eben in sehr langsamem Tempo, wie es auch anders nicht sein konnte
29 in einem erschöpften, aufbauenden und auf kirchlichen Schienen sich fort-
30 bewegenden Land.

31
32 Des Jahrhunderts Latinität können wir nur dann verurteilen, wenn wir uns
33 vollständig identifizieren mit dem ungeschichtlichen Schlagwort „in ihrer
34 Sprache lebt die Nation“. Aber wenn wir den Tatsachen glauben, die es zeig-
35 en, dass die irische Nation Jahrhunderte hindurch ihr nationales Selbstbe-
36 wußtsein auf der Sprache ihrer Unterdrücker pflegte, dass die norwegische
37 Kultur in der Leihsprache der benachbarten Dänen aufblühte, dass die hohe
38 geistige Entwicklung der Schweiz und Belgiens ohne nationale Sprache von-
39 statten ging usw., müssen wir unsere Auffassung revidieren bezüglich der Na-
40 tionslosigkeit des XVIII. Jahrhunderts.

41
42
43 Des Jahrhunderts lateinische Kultur war nicht nur nicht unnational, son-
44 dern als Fortsetzung des Ende des XVII. Jahrhunderts einsetzenden Bewußt-
45 werdens schafft diese Epoche jene Grundlagen, aus denen sich das vollstän-
46 dige nationale Selbstbewußtsein des XIX. Jahrhunderts heraushebt: des Un-
47 gartums Selbsterkenntnis in und Raum Zeit.

Az úttörő Magyarország tudományos megismerésében Bél Mátyás (1684—1749) tót származású evangélikus lelkész volt. Bél Mátyás a nagy pietista egyetemnek, Halle-nak a szellemét, kora kultúrájának legmagaslatibb levegőjét hozta magával haza. Királyi támogatással, a várme-gyék ellenkezése és közönye által akadályoztatva hozzá-kezdett, hogy egy monumentális műben összefoglalja mind-azt, ami Magyarország, mint tudás-anyag. Műve, a Notitia Hungariae novae Historico-geographica (1735—42) nem teljes, csak az észak-nyugati országrész táj- és történeti ismeretét nyújtja, a halál meggátolta a befejezésben. A többi kéziratban maradt. Evvel a művel vált Magyarország, mint a megismerés tárgya, polgárjogúvá a tudás birodal-mában, vallási, ókori, természettudományi probléma-kom-plexumok egyenrangú társává, a század kimeríthetetlen gyűjtőszorgalmának egyik munkaterévé.

A magyar történelmi öntudat racionális kiépítése is ebben a században történik, a Bél Mátyás által megindí-tott gyűjtőprocesszus folyamányaként. A magyar történet-tudomány alapvetője két jezsuita atya volt: Pray György (1723—1801) és Katona István (1732—1811.) Kettejük páratlan monumentális működése a legfőbb tanúsága annak, hogy milyen fejlettségre jutott a nemzeti öntudat a XVIII. század folyamán. Egy negyvenkét kötetes mű, mint Katona Istváné, nem jön létre társadalmi háttér nél-kül. Amikor az emberek ilyen alaposan keresik önnön nyo-mukat földjük multjában, azzal a földdel nagyon erősen és nagyon tudatosan kell egybeforrva lenniük.

A történelmi öntudat kifejlesztése körül a jezsuita rend sokat bírált iskoláinak beláthatatlan érdemei vannak. Nemcsak a tudományá-tevés munkájában övék az orosz-lánrész: ők voltak, akik az oktatás és a művészet minden eszközével belészuggerálták az akkor serdülő új magyar-ságba a magyar história érzésvilágát. Hogy magyar nyel-ven tették-e vagy latinul, mellékes. Iskoláikban ők terem-tették meg a magyar Pantheon, ők szemelték ki a törté-nelmi anyagból a példaadó heroszokat és ők faragták ki, barokk-heroikus ízlés szerint, azokat a történelmi szobor-csoportozatokat, melyek azóta is a magyarság történelmi tudatát alkotják.

1 Der Pionier im wissenschaftlichen Erkennen Ungarns war der evangelische
2 Seelsorger slowakischer Abstammung Mathias Bél (1684—1749). Mathias
3 Bél brachte der großen pietistischen Universität, Halles Geist, die höchste
4 Luft der Kultur seiner Zeit mit sich heim. Mit königlicher Unterstützung, be-
5 hindert durch den Widerstand und die Gleichgültigkeit der Komitate schickte
6 er sich an, daß er in einem monumentalen Werk zusammenfasse all das, was
7 Ungarn ist als Wissens-Materie. Sein Werk, die Notitia Hungariae novae His-
8 torico-geographica (1735—42) ist nicht vollständig, es bietet nur des nord-
9 westlichen Landesteils Landschafts- und Geschichtskunde, der Tod hinderte
10 ihn an der Beendigung. Das übrige blieb in Handschrift. Mit diesem Werk er-
11 hielt Ungarn als Gegenstand der Erkenntnis Bürgerrecht im Reich des Wis-
12 sens, wurde gleichrangiger Gefährte der religiösen, altertumkundlichen, nat-
13 turwissenschaftlichen Problem-Komplexe, eines Arbeitsgebiets des uner-
14 schöpflischen Sammlerfließes des Jahrhunderts.

21 Auch des ungarischen geschichtlichen Selbstbewußtseins rationaler Aus-
22 bau geschieht in diesem Jahrhundert, als Weiterfluß des von Mathias Bél ge-
23 starteten Sammlerprozesses. Die Grundlagenleger der ungarischen Ge-
24 schichtswissenschaft waren zwei jesuitische Väter: Georg Pray (1723—1801)
25 und Stefan Katona (1732—1811). Ihrer beider einzigartiges monumentales
26 Wirken ist das oberste Zeugnis dessen, zu welcher Entwickeltheit das natio-
27 nale Selbstbewußtsein gelangte im Verlauf des XVIII. Jahrhunderts. Ein
28 zweiundvierzigbändiges Werk, wie Stefan Katonas, kommt nicht zustande oh-
29 ne gesellschaftlichen Hintergrund. Wenn die Menschen so gründlich ihre ei-
30 gene Spur suchen in der Vergangenheit ihres Bodens, müssen sie mit jenem
31 Boden sehr stark und sehr bewußt zusammengeschweißt sein.

37 Um die Herausbildung des geschichtlichen Selbstbewußtseins herum ha-
38 ben die vielkritisierten Schulen des Jesuitenordens unüberschaubare Ver-
39 dienste. Nicht nur in der Wissenschafts-Machung Arbeit gehört ihnen der
40 Löwenanteil: sie waren es, die mit jedem Mittel des Unterrichts und der Kunst
41 hineinsuggerierten in das damals heranwachsende neue Ungarn der ungar-
42 ischen Historie Gefühlswelt. Ob sie dies in ungarischer Sprache taten oder la-
43 teinisch, ist nebensächlich. In ihren Schulen erschufen sie das ungarische
44 Pantheon, sie wählten aus dem geschichtlichen Material die beispielgebenden
45 Heroen heraus und sie schnitzten heraus, gemäß barock-heroischem Ge-
46 schmack, jene geschichtlichen Statuengruppierungen, die auch seither des Un-
47 gartums geschichtliches Bewußtsein bilden.

Ennek a történelmi tudatnak első lecsapódása a jezsuiták szépirodalmi tevékenysége. A nemzet múltjának csillogórait ünnepelték latin eposzokban, elevenítették meg nagy latin drámáikban, melyek előadására egybesereglett hét vármegye népe. Ezek a jezsuita drámák, melyek Szent Istvánról, Szent Lászlóról, Hunyadi Jánosról, Zrinyi Miklósról szólnak, a legszélesebb körben terjesztették a szellemi élite századi legfőbb vívmányát, az elevenné vált magyar multat, az életadó folytonosságot. Ettől kezdve a magyarság ismét egynek tudja magát őseivel.

A XVIII. század egybehordott anyagát a következő század pathosza hordozta diadalmasan a szellem minden területére. De a XVIII. század előkészítése nélkül anyag-talan, légüres térben viharzó maradt volna a felujulás.¹⁸

b) Írói öntudat.

A könyvnyomtatás nem szüntette meg egy csapásra a kéziratos irodalom szükségszerű formáit. Maga a kéziratos irodalom is még évszázadokig élt tovább és irodalmunknak egy-két legjava terméke kéziratban maradt a XIX. századig.

Az írói tudat szempontjából eleinte mindössze az a fejlődési mozzanat áll be, hogy az anonymitás helyet enged a szerző megnevezésének. A nyomtatott könyvek szerzői sokszor már széles körben ismert személyek, akiknek a neve a címlapon publikumot vonz.

De még távol vagyunk attól, hogy a szerzők ezt a tudatot bevallják. A szerző bizonyos fokig még most is háttérbe szorul az új közvetítő, a nyomdász és a kiadó mö-

¹⁸ *Irodalom*: Szekfü Gyula, Magyar Történet, IV—VI. kötet. Pintér Jenő id. m. II.—IV. kötet. Győry János, A kereszténység védőbástyája, Minerva, 1933. Josef Turóczi—Trostler, Ungarns Eintritt in das litterarische Bewusstsein Deutschlands, Deutsch-Ung. Heimatsblätter, 1930 ff. Kerecsényi Dezső, Elvi kérdések a régi magyar irodalomban, Minerva, 1923. Turóczi—Trostler József: Magyarai István és Aventinus, Minerva, 1930. Turóczi—Trostler József: A magyar nyelv felfedezése. Budapest 1933.

1 Dieses geschichtlichen Bewußtseins erster Niederschlag ist die belletristische Tätigkeit der Jesuiten. Die Sternstunden der Vergangenheit der Nation feierten sie in laeinischen Epen, wiederbelebten sie in ihren großen lateinischen Dramen, zu deren Aufführung das Volk von sieben Komitaten zusammenströmte. Diese jesuitischen Dramen, die von Stephan dem Heiligen, Ladislaus dem Heiligen, Johann Hunyadi, Nikolaus Zrinyi handeln, verbreiteten im breitesten Kreise des geistig elitären Jahrhunderts oberste Errungenschaft, die lebendigewordene ungarische Vergangenheit, die lebengebende Kontinuität. Von da an weiß sich das Ungartum wieder eins mit seinen Ahnen.

2 Des XVIII. Jahrhunderts zusammenschlepptes Material trug des folgenden Jahrhunderts Pathos triumphal auf des Geistes jedes Gebiet. Aber ohne die Vorbereitung des XVIII. Jahrhunderts wäre die Erneuerung materiellos, im luftleeren Raum stürmend geblieben.¹⁸

b) Schriftstellerisches Selbstbewußtsein.

Der Buchdruck beendigte nicht auf einen Schlag die notwendigen Formen der handschriftlichen Literatur. Auch die handschriftliche Literatur selber lebte noch jahrhundertlang weiter und unserer Literatur ein-zwei beste Erzeugnisse blieben in Handschrift bis zum XIX. Jahrhundert.

Vom Blickpunkt des schriftstellerischen Bewußtseins stellt sich anfangs lediglich jenes Entwicklungsmoment ein, daß die Anonymität der Nennung des Verfassers Raum gibt. Die Verfasser der gedruckten Bücher sind vielmals schon im breiten Kreis bekannte Personen, deren Name auf dem Titelblatt Publikum anzieht.

Aber noch sind wir weit davon entfernt, daß die Verfasser dieses Bewußtsein eingestehen. Der Verfasser ist bis zu einem gewissen Grad auch jetzt noch zurückgedrängt hinter den neuen Vermittler, hinter den Drucker und Verleger.

¹⁸ << *Literatur*: Szekfü (Ungarische Geschichte), IV-VI. Bände. - Pintérs zit. W. II.-IV. Band. - Győri (Der Christenheit Verteidigungsbasei). - Turóczi-Trostler: Ungarns Eintritt . . . - Kerecsényi (Grundsatzfragen in der alten ungarischen Literatur), - Turóczi-Trostler (I. M. und Avent.), - Ders.: (Die Entdeckung der ungarischen Sprache).

gött. Sokszor a nyomdász fordul előszavában az olvasóhoz, hogy figyelmébe ajánlja a könyvet.

Változatlanul megmarad a mécenás szerepe, talán még nagyobb is, mint a kéziratok korában volt. A könyv ki-nyomtatása még nagyobb költséggel jár, a mécenás még több joggal tekintheti a könyvet a sajátjának. A dedikáció legtöbbször annak a főúrnak a nevét örökíti meg, akinek a költségén megjelent a munka. Csak aki anyagilag teljesen független volt, engedhette meg magának, hogy ajánlása dekoráció vagy elvi állásfoglalás legyen. Így Alvinczi Pé-ternek módjában állt, hogy Itinerariumát (1616) minden magyarországi és erdélyországi lakósnak ajánlja, Pázmány pedig, még tovább menvén, Kalauzát a Szentháromság-nak.

Az írói öntudat megjelenési formája ebben az időben az előszó. XVI. századi szerzőinkben még nagyobbára to-vább él a középkor alázatossága. A könyvet nem dicsőség-keresésből adják ki, hanem barátaik állandó unszolására, mintegy külső kényszernek engedve. A formula oly álta-lános, hogy egyik magyar írónk már 1614-ben mesterkéltnek érzi és tiltakozik ellene: Aval nem kérkedem (mint némelyek szokták) hogy barátim kéréséből, sőt kényszerítéséből léptem ennek kibocsátására: nem tudta senki, nem is látta ezt ezelőtt.“

A szerző még állandóan tekintélyekre hivatkozik, tu-dós doktorokra, egyházatyákra, még olyankor is, amikor eredetét ír. Az is előfordul, hogy bocsánatot kér, hogy sa-ját gondolatait is belekeverte. Az eredeti könyv nagyon ritka a XVI—XVII. században. Lassankint mindennek rá-bukkannak a forrására. Viszont a fordítók általában sok-kal önállóbbak, mint ma, a tartalmi és formai hűség köve-telményeire kevesebbet adnak, Pázmány híres elve Kem-pis-fordításának előszavában két évszázad magyar praxi-sát fogalmazza meg: úgy fordított, „hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől magya-rul íratott volna.“

A XVII. század vége felé, szellemtörténetünknek ezen a nagy fordulópontján, az írók végre kezdenek ráeszmélni

1 ger. Vielmals wendet sich der Drucker in seinem Vorwort an den Leser, damit
2 er das Buch seiner Aufmerksamkeit empfehle.
3

4 Unverändert bleibt die Rolle des Mäzens, vielleicht ist sie auch noch
5 größer, als sie es in der Handschriften Zeitalter war. Das Drucken des Buches
6 geht mit noch größeren Kosten einher, der Mäzen kann mit noch mehr Recht
7 das Buch als sein Eigentum betrachten. Die Dedikation verewigt meistens je-
8 nes Magnaten Namen, auf dessen Kosten die Arbeit erschienen ist. Nur wer
9 materiell völlig unabhängig war, konnte es sich erlauben, daß seine Widmung
10 Schmuck oder grundsätzliche Stellungnahme sei. So stand es in Peter Alvin-
11 czis Möglichkeit, daß er sein Itinerarium (1616) jedem ungarländischen und
12 siebenbürgischen Einwohner widme, Pázmány wiederum, noch weitergehend,
13 seinen Lotsen der Heiligen Dreifaltigkeit.
14
15
16
17

18 Des schriftstellerischen Selbstbewußtseins Erscheinungsform ist in dieser
19 Zeit das Vorwort. In unseren Verfassern des XVI. Jahrhunderts lebt noch
20 überwiegend weiter des Mittelalters Demütigkeit. Das Buch geben sie nicht
21 aus Ruhmsuche heraus, sondern auf ständiges Drängen ihrer Freunde, gleich-
22 sam äußerem Zwang nachgebend. Die Formel ist so allgemein, daß einer
23 unserer ungarischen Schriftsteller sie schon 1614 als gekünstelt empfindet
24 und gegen sie protestiert: „Ich brüste mich nicht damit (wie manche es zu tun
25 pflegen), daß ich auf Bitten meiner Freunde; sogar aus Zwang an das Heraus-
26 geben des Vorliegenden geschritten bin: niemand wußte, sah dies auch nicht
27 vorher.“
28
29
30

31 Der Verfasser beruft sich noch ständig auf Autoritäten, auf gelehrte Dokto-
32 ren, auf Kirchenväter, auch dann noch, wenn er Ursprüngliches schreibt. Es
33 kommt auch vor, daß er um Verzeihung bittet, daß er auch seine eigenen Ge-
34 danken hereinmischte. Das ursprüngliche Buch ist sehr selten im XVI.-XVII.
35 Jahrhundert. Allmählich entdeckt man von allem die Quelle. Die Übersetzer
36 wiederum sind im allgemeinen viel selbständiger; als heute, auf die Erforder-
37 nisse der inhaltlichen und formalen Treue geben sie weniger, Pázmáns be-
38 rühmter Grundsatz im Vorwort seiner Kempis-Übersetzung formuliert die
39 ungarische Praxis zweier Jahrhunderte: er übersetzte so, „daß es nicht schei-
40 nen möge wie angeknackst von einer aus dem Lateinischen gemarterten Däm-
41 mernis, sondern also lieblich fließen möchte, als sei dies erstmals von einem
42 ungarischen Menschen auf Ungarisch geschrieben worden.“
43
44
45
46

47 Gegen Ende des XVII. Jahrhunderts, an diesem großen Wendepunkt un-
48 serer Geistesgeschichte, beginnen die Schriftsteller endlich, sich zu besinnen

az eredeti munka értékölényére. A jó Csuzi Cseh Jakab, konzervatív magyar ember, már 1668-ban így panaszkozik: „ez kényes világ megcsömörölvén a jótul a fordításokat csak meggunyolja.“ A kocka megfordul, most a fordítók kerülnek defenzívába. Most ők kezdik hangsúlyozni viszonylagos önállóságukat: sokfelől, sok fáradsággal szedték össze munkájukat, és nem minden önálló vélekedés nélkül, „a magam keze szennyét is rajta hagyván“, amint Köleséry Sámuel plasztikusan mondja. (1666.)

Az írók tehát ráeszmélnek az eredetiségben munkásságuk belső, praktikus szempontoktól független értékére. Elmultak azok az idők, amikor Dévai Bíró Mátyás Orthographia Ungaricájának az előszavában kifejtette, hogy az irni-olvasni tudás célja az, hogy az ember olvashassa a Szentírást és másodsoron, hogy leveleket írhasson távol atyjafiaiának. Az irni-olvasni tudás célja most már az, hogy revelálja az embert és megőrizze személyiségének a hírét.

Az átalakulás oka itt is a humanizmus lassú diadalra jutása volt. A humanizmus egyik legfőbb tartalma a hír, a dicsőség antikos kultusza volt, vagyis a középkorban elnyomott Én rehabilitálása. Amint a világték transzcendensből immanenssé alakult át, a lélek halhatatlanságát a név halhatatlansága váltotta fel és az élet túlvilági koronáját a becsület e világi koszorúja.

A hír kultusza, a modern irodalom „nemes önimádata“ a kora-humanistáknál, Petrarca körénél kezdődik, hozzánk a XVI. században jut el, szavát természetesen erősebben hallatja a főúri kultúrsíkon, mint az egyházin. „A jó hírért, névért, a szép dicsőségért ők mindent odahagynak“, éneklí Balassa a végvári vitézekről. Legmagasabb pathosát Zrinyi Miklós fenséges öntiszteletében éri el:

Véghez vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irígy üdö, sem víz el nem moshat,
... minden szem reám néz,
Hírrel böcsülettel, valamig világ lesz.

A hír-kultusz eredetileg természetesen nem az irodalmi érdemekre vonatkozott. Még Zrinyi is hangsúlyozza, hogy nemcsak pennájával, hanem szablyájával is keresi hírét. De

1 auf der ursprünglichen Arbeit Wertüberlegenheit. Der gute Jakob Cseh von
2 Csuz, ein konservativer ungarischer Mann, klagt bereits 1668 so: „diese heik-
3 le Welt vereckelt vom Guten verspottet nur die Übersetzungen.“ Der Würfel
4 wendet sich, jetzt geraten die Übersetzer in Defensive. Jetzt beginnen sie zu
5 betonen ihre relative Unabhängigkeit: von vielerseits, mit viel Mühe samm-
6 ten sie zusammen ihre Arbeit, und nicht ohne jede selbständige Meinung,
7 „meiner eigenen Hand Schmutz auch darauf lassend“, wie es Samuel Köles-
8 éry plastisch sagt (1666).

10
11
12 Die Schriftsteller besinnen sich also auf den in der Ursprünglichkeit ihrer
13 Arbeit inneren, von praktischen Gesichtspunkten unabhängigen Wert. Ver-
14 gangen sind jene Zeiten, wo Mathias Bíró von Déva im Vorwort seiner Ortho-
15 graphia Ungarica ausführen konnte, daß es das Ziel des Schreiben-Lesen-
16 Könnens ist, daß der Mensch die Heilige Schrift lesen könne und in zweiter
17 Linie, daß er Briefe schreiben könne seinen fernen Vettern. Des Schreibens-
18 Lesens Ziel ist nunmehr, den Menschen zu revelieren und den Ruf seiner Per-
19 sönlichkeit zu bewahren.

20
21
22
23 Die Ursache der Umwandlung war auch hier des Humanismus langsamer
24 Triumphgewinn. Des Humanismus eine der obersten Inhalte war des Rufes,
25 des Ruhmes antikischer Kult, beziehungsweise des im Mittelalter unterdrück-
26 ten Ichs Rehabilitierung. So wie sich das Weltbild vom Transzendenten zum
27 Immanenten umwandelte, wurde der Seele Unsterblichkeit abgelöst von der
28 Unsterblichkeit des Namens und des Lebens jenseitige Krone von der Ehre
29 irdischem Kranz.

30
31
32 Des Rufes Kult, die „edle Selbstanbetung“ der modernen Literatur beginnt
33 bei den Früh-Humanisten, bei Petrarca's Kreis, zu uns gelangt er im XVI.
34 Jahrhundert, seine Stimme läßt er natürlich stärker hören auf der magnati-
35 schen Kulturebene, als auf der kirchlichen. „Für den guten Ruf, den Namen,
36 für den schönen Ruhm verlassen sie alles“, singt Balassa über die grenzburgi-
37 schen Helden. Sein höchstes Pathos erreicht er in Nikolaus Zrinyis erhabener
38 Selbstverehrung:

39
40
41 Zu Ende brachte ich nunmehr meine hochrenommierte Arbeit,
42 Welche neidische Zeit, noch Wasser nicht wegwaschen kann
43 . . . jedes Auge auf mich schaut,
44 Mit Ruf mit Ehre, solange Welt sein wird.

45
46 Der Ruf-Kult bezog sich ursprünglich natürlich nicht auf die literarischen
47 Verdienste. Sogar Zrinyi auch betont, daß er nicht nur mit der Feder, sondern
48 auch mit seinem Säbel sein Renommee sucht. Aber

a könyvnyomtatás rendkívüli módon megnövelte az író önértetét és hír-tudatát. A kéziratok irodalom korában a „könyv“ egyetlen egy könyvet jelentett. A példány-egyniség csak esetlegesen szaporodott másolás útján és akkor sem nagy számban; ha a példány elpusztult, elkallódott, vége volt a szerző hírének. Most a könyvnyomtatás a műnek potenciális örökkévalóságot biztosít: a könyv tetszészerinti példányszámban nyomható, újra nyomható, szaporodóképes a végtelenségig.

A könyvnyomtatás első századaiban az emberek mámorosak lettek a könyv maradandóságának az élményétől. A hírnevük halhatatlansága számukra nem volt frázis, sem pedig művészi értékítélet, hanem konkrétan hitt valóság: a könyvek száma még nem volt végtelen, szorgalmas olvasó úgyszólván mindent olvashatott, és azt képzelték, így lesz a jövőben is. Nem tudták, hogy a könyvek vízözöne fogja elárasztani a világot és ormával kimagaslani alig lesz Ararat. A szerző nem tudta még, hogy halhatatlan műve ezer és ezer testvérével könyvtárak poros mélyén fogja csipkerózsa-álmát aludni, és jó ha száz évenként egyszer érte jön majd a királyfi, a filológus, hogy múmia-halhatatlanságát egy lapalji hivatkozásban biztosítsa.

Mіндеzt nem tudta még és maga előtt látta az utókort, meghatott kezében a művel. Az írói alázatosság attitűdjét minden átmenet nélkül felváltja egy mithoszba vesző önértet. Ennek a kifejezői a könyvek elejére tett dicsőítő költemények, melyekben a szerzőt barátai biztosítják a kétségbe nem vont halhatatlanságról. Kifejezői a panegyricusok, melyeknek merész jelzői ma költői nagyításnak is izléstelenek, de a maguk idejében csak választékos módon fejezték ki azt a maradandóság-tudatot, mely a kor litterátorában lelki valóság volt.

Amikor pedig a maradandóság mámorosa oszlani kezdett és a könyvek egyre növekvő áradatában érezhetővé vált a könyvek mulandósága is, a panegyricusokból kifejlődtek az irodalomtörténet ősfarmái. Az emberek átlátják, hogy az író nem lesz automatikusan halhatatlan, valami-képpen konzerválni kell. Elkezdik feljegyezni az életrajzi adatokat: nálunk Skarica Máté írta az első irodalmi élet-

1 der Buchdruck steigerte auf außerordentliche Weise des Schriftstellers Selbst-
2 gefühl und Renommee-Bewußtsein. Im Zeitalter der handschriftlichen Litera-
3 tur bedeutete das „Buch“ ein einziges Buch. Die Exemplar-Individualität ver-
4 mehrte sich nur eventuell auf dem Wege des Kopierens und auch dann nicht
5 in großer Anzahl; wenn das Exemplar vernichtet wurde, verloren ging, war es
6 aus mit des Verfassers Ruf. Jetzt sichert der Buchdruck dem Werk potentielle
7 Unsterblichkeit: das Buch ist in beliebig vielen Exemplaren druckbar, erneut
8 druckbar, ist vermehrungsfähig bis zur Unendlichkeit.

12 In des Buchdruckes ersten Jahrhunderten wurden die Menschen berauscht
13 vom Erlebnis der Persistenz des Buches. Ihres Rufes Unsterblichkeit war für
14 sie keine Phrase, auch kein künstlerisches Werturteil, sondern konkret ge-
15 glaubte Wirklichkeit: die Anzahl der Bücher war noch nicht unendlich, ein
16 fleißiger Leser konnte sozusagen alles lesen, und man stellte sich vor, daß es
17 auch in Zukunft so sein wird. Sie wußten nicht, daß der Bücher Sinflut die
18 Welt überschwemmen wird und mit seinem Gipfel herauszuragen es kaum ein-
19 enen Ararat geben wird. Der Verfasser wußte noch nicht, daß sein unsterb-
20 liches Werk mit Tausenden und Tausenden seiner Brüder in der staubigen
21 Tiefe von Büchereien seinen Dornröschen-Schlaf schlafen wird, und es gut ist
22 wenn hundertjährlich einmal dann seinetwegen kommt der Prinz, der Phi-
23 lologe, um die Mumien-Unsterblichkeit in einer blattendigen Bezugnahme zu
24 sichern.

29 All dies wußte er noch nicht und sah vor sich die Nachwelt, in ihrer ge-
30 rührten Hand mit dem Werk. Der schriftstellerischen Demut Attitüde löst oh-
31 ne jeden Übergang ein ins mythische gesteigertes Selbstbewußtsein ab. Des-
32 senen Ausdrücker sind die an die Buchanfänge getanen verherrlichenden Ge-
33 dichte, worin den Verfasser seine Freunde ihn seiner nicht in Zweifel gezoge-
34 nen Unsterblichkeit versichern. Dessen Artikulierer sind die Panegyriken, de-
35 ren kühne Attribute heute auch als dichterische Vergrößerung geschmacklos
36 sind, aber in ihrer eigenen Zeit drückten sie nur auf gewählte Weise jenes
37 Dauerhaftigkeits-Bewußtsein aus, der im Litterator der Epoche seelische
38 Wirklichkeit war.

42 Als jedoch der Rausch der Beständigkeit zu verfliegen begann und in der
43 Bücher ständig wachsenden Flut spürbar wurde auch der Bücher Vergänglich-
44 keit, entwickelten sich aus den Panegyriken heraus die Urformen der Litera-
45 turgeschichte. Die Menschen durchschauen, daß der Schriftsteller nicht auto-
46 matisch unsterblich wird, irgendwie muß man ihn konservieren. Sie beginnen
47 seine biographischen Daten aufzuzeichnen: bei uns schrieb Mathäus Skarica
48 die erste literarische Bio-

rajzot Szegedi Kis István sok viszontagságon átment prédikátorról és költőről (1585). A szerzők maguk egybeállítják és műveikben leszögezik összes munkáik címét: így tesz Komáromi Csipkés György 1677-ben. Szentiványi Márton jezsuita, egyike első cenzorainknak, betűrendes katalogusban ismerteti a magyarországi könyvtermelést.

A XVII. század folyamán a külföld, nevezetesen a német historia litteraria kezd érdeklődni a magyar irodalom iránt. Bár általában megállapítják, hogy a magyarság szellemi kiválósága egyáltalán nincs arányban hadi virtusával, mégis megemlékeznek a legfontosabb magyarországi írókról. Janus Pannonius és Dudith mellett Sambucus (Zsámboki) János (1531—1584), a híres orvos, régiséggyűjtő, klasszikus szövegek kiadója az, aki legtöbb dicsőséget hozott a magyar névre. Hiszen emblema-gyűjteményéből még Shakespeare is merített.

Magyarországon Czvittinger Dávid (1676. táján — 1743.) volt az első, aki összefoglalta a magyarországi irodalomba eredményeit. Specimen-jének (1711) a megírására a humanista nemzet-verseny indította és, mint annyi más hasonló vállalkozást, egy külföldi író becsmérő nyilatkozata. A Specimen Hungariae literatae latinnyelvű írói lexikon, mely erősen felhasználja a német előmunkákat. Mint azok, ő is magyar írónak vesz mindenkit, aki Magyarország földjén született vagy avval valami összefüggésben volt, és állítólag írt. Így kiemelkedő, nagyobb fejezetet kapnak az írói hírből álló fejedelmek, azonkívül magyar író volt három pápa is, köztük I. Caius, aki a III. században élt. Magyar író volt Abaris, a görög bölcs, mert neve ab Avaribus, az avaroktól származik, már pedig az avarok a hunnok utódai voltak. Ily módon dolgozik benne a humanista hírvágy ereje: minél távolabb területekre akarja kiterjeszteni a magyar föld dicsőségét.

Czvittinger irodalomfogalma teljesen a koré. A tudomány az irodalom. Gyöngyösi és Zrinyi nem szerepelnek, annál többet ír bizonyos Mollerus Daniel Guilelmus nevű nagy magyar íróról, kinek főműve: Meditatio de Insectis quibusdam Hungaricis prodigiosis.

A század közepén megjelenik az első magyarnyelvű

1 graphie von dem durch viele Wechselfälle gegangenen Prediger und Dichter
2 Stefan Kis von Szeged (1585). Die Verfasser selber stellen zusammen und in
3 ihren Werken nageln sie fest die Titel ihrer sämtlichen Arbeiten: so tut es Ge-
4 org Csipkés von Komorn in 1677. Der Jesuit Martin Szentiványi, einer unse-
5 rer ersten Zensoren, rezensiert in einem alphabetischen Katalog die ungarlän-
6 dische Buchproduktion.

7
8 In des XVII. Jahrhunderts Verlauf beginnt sich das Ausland, namentlich
9 die deutsche historia litteraria zu interessieren für die ungarische Literatur.
10 Obwohl im allgemeinen festgestellt wird, daß des Ungartums geistige Hervor-
11 ragendheit überhaupt nicht im Verhältnis ist zu seiner kriegerischen Tugend,
12 gedenkt man dennoch der wichtigsten ungarländischen Schriftsteller. Neben
13 Janus Pannonius und Dudith ist es Johann Sambucus (Zsámboki) (1531—
14 1584), der berühmte Arzt, Altertumssammler, Herausgeber klassischer Texte,
15 der den meisten Ruhm brachte auf den ungarischen Namen. Denn aus seiner
16 Emblema-Sammlung schöpfte sogar Shakespeare.

17
18
19
20
21 In Ungarn war David Czvittinger (um 1676—1743) der erste, der die
22 Ergebnisse der ungarländischen Litteratura zusammenfaßte. Zur Abfassung
23 seiner Specimen (1711) regte ihn der humanistische Nationen-Wettbewerb an
24 und, wie so viele andere ähnliche Unternehmungen, eines ausländischen
25 Schriftstellers verunglimpfende Erklärung. Die Specimen Hungariae literatae
26 ist ein lateinischsprachiges Schriftstellerlexikon, das stark Gebrauch macht
27 von den deutschen Vorarbeiten. Wie jene, nimmt auch er jeden als ungar-
28 ischen Schriftsteller, der auf Ungarns Boden geboren wurde oder damit ir-
29 gendwie in Zusammenhang war, und angeblich geschrieben hatte. So bekom-
30 men ein herausragendes, größeres Kapitel die in schriftstellerischem Ruf ste-
31 henden Fürsten, außerdem waren auch drei Päpste ungarische Schriftsteller,
32 unter ihnen Caius I., der im III. Jahrhundert lebte. Ungarischer Schriftsteller
33 war Abaris, der griechische Weise, weil sein Name ab Avaribus, von den
34 Awaren abstammt, die Awaren wiederum Nachkommen der Hunnen waren.
35 Auf diese Weise arbeitet in ihm der humanistischen Ruhmsucht Kraft: auf je
36 entferntere Gebiete ausdehnen will er der ungarischen Erde Herrlichkeit.

37
38
39
40
41
42 Czvittingers Literatūrauffassung ist völlig die der Epoche. Die Wissen-
43 schaft ist die Literatur. Gyöngyösi und Zrinyi spielen keine Rolle, desto mehr
44 schreibt er über einen gewissen großen ungarischen Schriftsteller namens Da-
45 niel Guilelmus Mollerus, dessen Hauptwerk lautet: Meditatio de Insectis qui-
46 busdam Hungaricis prodigiosis.

47
48 Mitte des Jahrhunderts erscheint das erste ungarischsprachige

irodalomtörténeti könyv, Bod Péter (1712—1796) Magyar Athénása. Bod Péter erdélyi kálvinista pap volt, hosszú ideig az önéletrajzíró Arva Bethlen Kata szolgálatában állt. Gyűjtő és polihisztor természet, Magyar Athénása (Nagyszében, 1766) talán a legrövidebb műve, vele inkább a publikumot akarta szolgálni, azért is írta magyarul. Neki már volt érzéke a magyarnyelvű literatura iránt is. Régi költőinkről szép, közvetlen szavakkal nyilatkozik, bár az irodalom számára is a tudományt jelenti. Művének báját anekdotikus anyaga adja meg: tőle tudjuk meg például, hogy egyszer egy hölgy, mikor Dudith belépett a terembe, felkiáltott, mert álmában őt látta, mint vőlegényét. Mondták neki, hogy az álom tévedett, mert Dudith egyházi férfiú. De ime, Dudith később odahagyta az egyházat és épen azt a hölgyet vette feleségül.

A gyűjtő, regisztráló szenvedély a XVIII. század második felében már nagyterjedelmű irodalomtudományi műveket hoz létre; a piarista Horányi Elek Memoria Hungarorum-ja (1775—1777) kétezer lapnyi terjedelmű író-lexikon, Wallaszky Pál pedig már Conspectus-t ír (1785), nem lexikális, hanem történelmi előadásban.

De mindezek és hasonló művek inkább a nemzeti büszkeség és a gyűjtő szenvedély megnyilvánulásai, mintsem az írói méltóságé. Ezek a régi buzgólkodók egyforma devócióval gyűjtöttek bogarakat és írókat. Még nem tudták, hogy az íróban van valami, ami több, mint az élete és a műve: egy csilláma az emberi lélek vándorságának.¹⁹

c) A Felvilágosodás előfutárjai.

A legalapvetőbb elvekig leegyszerűsítve a problémát, a Felvilágosodás története két elvnek, a tekintély és a szabadság elvének a harca. A középkor önmagában zárt és lé-

¹⁹ *Irodalom*. Thienemann Tivadar, *Irod. történeti alapfogalmak*, Pécs, 1930. Kerecsényi Dezső, *Elvi kérdések a régi magyar irodalomban*, Minerva, 1923. Turóczi-Trostler: *Ungarns Eintritt in das literarische Bewusstsein Deutschlands*, *Deutsch-Ung. Heimatsbl.* 1931—33. Máté Károly, *Irodalomtörténetírásunk kialakulása*, Minerva, 1929.

1 literaturgeschichtliche Buch, Peter Bods (1712—1796) Ungarischer Athenas.
2 Peter Bod war siebenbürgischer kalvinistischer Pastor, lange Zeit stand er im
3 Dienste der autobiographieschreibenden Kata Bethlen der Waisen. Er ist eine
4 sammelnde und polyhistorische Natur, sein Ungarischer Athenas (Her-
5 mannsstadt, 1766) ist vielleicht sein kürzestes Werk, mit dem wollte er eher
6 dem Publikum dienen, deswegen auch schrieb er es ungarisch. Er hatte bereits
7 ein Gefühl auch für die ungarischsprachige Literatur. Über unsere alten
8 Dichter äußert er sich in schönen, unmittelbaren Worten, obwohl die Literatur
9 auch für ihn die Wissenschaft bedeutet. Den Zauber seines Werkes gibt sein
10 anekdotisches Material: von ihm erfahren wir beispielsweise, daß einmal eine
11 Dame, als Dudith den Saal betrat, aufschrie, weil sie im Traume ihn als ihren
12 Bräutigam gesehen hatte. Man sagte ihr, daß der Traum sich irrte, denn Du-
13 dith sei ein Kirchenmann. Aber siehe da, Dudith verließ später die Kirche und
14 nahm gerade jene Dame zur Frau.
15
16
17
18

19 Die sammelnde, registrierende Leidenschaft bringt in der zweiten Hälfte
20 des XVIII. Jahrhunderts schon sehr umfangreiche literaturwissenschaftliche
21 Werke zustande; des Piaristen Alex Horányis Memoria Hungarorum (1775—
22 1777) zweitausend Seiten umfangreiches Schriftsteller-Lexikon, Paul Walla-
23 szky wiederum schreibt schon einen Conspectus (1785), nicht in lexika-
24 lischem, sondern geschichtlichem Vortrag.
25
26

27 Aber all diese und ähnliche Werke sind mehr des nationalen Stolzes und
28 der Sammlerleidenschaft Manifestationen, als der schriftstellerischen Würde.
29 Diese alten Eiferer sammelten mit gleicher Devotion Käfer und Schriftsteller.
30 Sie wußten noch nicht, daß es im Schriftsteller etwas gibt, das mehr ist als
31 sein Leben und sein Werk: einen Glimmer von der menschlichen Seele Wan-
32 derung.¹⁹
33
34
35

c) Der Aufklärung Vorläufer.

36
37
38 Bis zu den allergrundlegendsten Grundsätzen vereinfachend das Problem,
39 der Aufklärung Geschichte ist zweier Grundsätze, des Ansehens und des
40 Prinzips der Freiheit Kampf. Des Mittelalters insichselbst geschlossenes und

¹⁹ << *Literatur*: Thienemann (Lit. geschichtliche Grundbegriffe), - Kerecsényi (Grundsätzliche Fragen in der alten ungarischen Literatur), - Turóczi-Trostler: *Ungarns Eintritt . . .* - Károly (Die Herausbildung unserer Literaturgeschichtsschreibung),

lekben kielégítő világképe a tekintély alapján épült fel, a modern koré az egyéni szabadság alapján.

A tekintélyi világkép alapjait a humanista mozgalom ingatta meg és az első reformátorok lendülete: az a mozgalom, mely szakítva a scholastika tulságos okosságával vissza kívánt térni az ősi alapokhoz. De az autonom ember igazi megszabadulása csak akkor kezdődik meg, amikor Bacon és Descartes fellépése hangsúlyozni kezdi az emberi ész öncélú méltóságát.

A magyar fejlődés szempontjából fontosabbak voltak azok az antischolasztikus mozgalmak, melyek nem a filozófiában, hanem a teológiában, szorosán az egyházi kultúra területén belül játszódtak le. Ilyen mozgalom volt a presbyterianizmus és az independentizmus, mely a szabadság elvét az egyházkormányzatban akarta megvalósítani, és amelynek erdélyi kudarcát már láttuk más összefüggésben.

Akadnak nagy protestáns teológusok, akik sürgették az eredeti lutheri elv intranszigenens keresztülvitelét, hogy a biblia és csak a biblia legyen a hit alapja. Legnevezetesebb közöttük Koch (Coccejus) hollandi tudós, a róla elnevezett cocceianizmus megalapítója. Ezméinek nálunk is nagy hatásuk volt. Hiveinek, Dési Mártonnak és Csernátoni Pálnak a számára majdnem végzetessé vált a coccejánus meggyőződés, amikor 1673-ban összeült a radnóti zsinat, hogy döntsön a veszedelmes innováció fölött. De a vita ott nem ért véget, keresztül huzódik az egész XVIII. századon és egyike az általános szellemi szabadság előkészítőinek.

Az új szellem attitűdje a türelem a vallás kérdéseiben. A tolerancia első megjelenési formájában a protestáns felekezetek egymás irtánti türelme, ez is merész újításként támad a kor legmagasabb szintjén álló szellemekben. Az unionista törekvések, melyek a különböző protestáns egyházak közeledését célozzák, keresztülhúzódnak a XVII. századon és Erdély jelentékeny szerepet játszik bennük.

Említettük már Basire és John Dury kísérleteit. A németországi unionista kísérletek visszhangot találnak nálunk Alvinczi Péterben, Bethlen Gábor udvari papjában, Pázmány legnagyobb ellenfelében. Lutheránusok és kálvi-

1 in der Seele zufriedenstellendes Weltbild baute auf des Ansehens Grundlage
2 auf, das der modernen Epoche auf Grundlage der individuellen Freiheit.
3

4 Des autoritären Weltbildes Grundlagen erschütterte die humanistische Be-
5 wegung und der ersten Reformatoren Schwung: jene Bewegung, die mit der
6 übertriebenen Klugheit der Scholastik brechend zurückzukehren wünschte zu
7 den uralten Grundlagen. Doch die wirkliche Befreiung des autonomen Men-
8 schen beginnt erst dann, als Bacons und Descartes' Auftreten zu betonen be-
9 ginnt des menschlichen Verstands selbstzweckige Würde.

10
11
12 Vom Blickpunkt der ungarischen Entwicklung wichtiger waren jene anti-
13 scholastischen Bewegungen, die sich nicht in der Philosophie, sondern in der
14 Theologie, eng innerhalb des Gebiets der kirchlichen Kultur abspielten. Eine
15 solche Bewegung war der Presbyterianismus und der Independentismus, der
16 den Grundsatz der Freiheit in der Kirchenregierung verwirklichen wollte und
17 dessen siebenbürgischen Fehlschlag wir schon sahen in anderem Zusammen-
18 hang.

19
20
21
22
23 Es fanden sich große protestantische Theologen, die auf intransigente
24 Durchführung des ursprünglichen lutherischen Grundsatzes drängten, daß die
25 Bibel und nur die Bibel die Grundlage des Glaubens sein soll. Namhaftester
26 unter ihnen ist der holländische Gelehrte Koch (Coccejus), der Begründer des
27 nach ihm benannten Coccejanismus. Seine Ideen hatten auch bei uns große
28 Wirkung. Für seine Anhänger, Martin Dési und Paul Csernátoni wurde die
29 coccejanische Überzeugung beinahe verhängnisvoll, als sich 1673 die Rad-
30 noter Synode zusammensetzte, um zu entscheiden über die gefährliche Inno-
31 vation. Aber der Disput endete dort nicht, zieht sich das ganze XVIII. Jahr-
32 hundert hindurch und ist einer der allgemeinen geistigen Freiheit Vorbereiter.

33
34
35
36 Des neuen Geistes Attitüde ist die Geduld in den Fragen der Religion. In
37 ihrer ersten Erscheinungsform ist die Toleranz die Geduld der protestanti-
38 schen Konfessionen zu einander, auch sie entstand als kühne Neuerung in den
39 auf der Epoche höchstem Niveau stehenden Geistern. Die unionistischen Be-
40 strebungen, die auf die Annäherung der verschiedenen protestantischen Kir-
41 chen abzielen, ziehen sich quer durch das XVII. Jahrhundert und Siebenbür-
42 gen spielt eine bedeutende Rolle in ihnen.

43
44
45 Wir erwähnten bereits die Versuche von Basire und John Dury. Die
46 deutschländischen unionistischen Versuche finden ein Echo bei uns in Peter
47 Alvinczi, Gabriel Bethlens Hofpastor, Pázmáns größtem Gegner. Im Kampf
48 zwischen Lutheranern und Kalvi-

nisták harcában sosem vallott színt, bármennyire is üldöztek pártonkívüli magasságáért. „En kálvinista nem vagyok“ mondta, „sem lutherista nem vagyok, mert megtanultam a Szent Pál írásából, hogy sem Apollóstól, sem Kephastól nem kell neveztetni senkinek, hanem mi igaz keresztyéneknek neveztetünk a Jézus Krisztustól.“ Spinola Kristóf is megfordult egyesítő útjában Erdélyben és még előbb itt járt a jövőben egyik fontos szálláscsinálója, Comenius Amos János.

Comeniusban összefutott mind a három mozzanat, mely az autonóm ember útját előkészítette: a filológus szellem, a szektárius szabadság szeretet és a spiritualista miszticizmus. Lorántffy Zsuzsánna meghívására úgy jött 1650-ben Sárospatakra, mint Platon Syracusaebe: megvalósítani, ha nem is az eszményi államot, de legalább is annak előcsarnokát, az eszményi iskolát. A nagy államfilozófusok és a nagy elméleti pedagógusok közös jellemvonása az, hogy elveik a gyakorlatban mindig csődöt mondanak. Platon Syracusae-ből, Comenius Sárospatakról keserű izzal távozott.

Amit Comenius előkészített, azt folytatta, nem sokkal több sikerrel, egy magyar ember, Apácai Csere János.²⁰

²⁰ Apácai Csere (Cseri, Cserei, Cséri) János szül. 1625-ben, a brassómezei Apácán, jobbágycsaládból. Kolozsvárott és Gyulafehérvárott tanult. 1648: Geleji Katona támogatásával kijut Hollandiába. 1651: teológiai doktor lesz Hardewijkben. Ugyanabban az évben megnősül. 1653: hazajön, jóllehet állítólag meghívást kapott az utrechti egyetemre. A gyulafehérvári kollégium tanára lesz. Basire bevádolja, mint presbyterianust és coccejanust, büntetésből áthelyezik a kisebb kolozsvári iskolához, 1656-ban. Tüdőbaja már 1659-ben elragadja.

Művei: Magyar encyclopaedia, Utrecht, 1655. Magyar logikátka, 1654. A magyar nemzetben immár elvégtére egy akadémia felállításának módja és formája, 1658.

Modern kiadások: Horváth Cyrill, A Cs. J. bölcsészeti dolgozatai, Pest, 1867. A Cs. J. pedagógiai munkái, fordította és kiadta Hegedüs István, Budapest, 1899.

Irodalom: Kremmer Dezső, A Cs. J., 1911. Tavaszgy Sándor, A személyisége és világnézete, Minerva könyvek. I. Kolozsvár, 1925.

1 nisten beaknnte er niemals Farbe, wie sehr er auch verfolgt wurde wegen seiner
2 auBerparteilichen Erhabenheit. „Ich bin weder Calvinist“, sagte er, „noch
3 Lutherist bin ich nicht, weil ich gelernt habe aus Sankt Pauls Schrift, daß weder
4 von Apollo, noch von Kephias niemand sich nicht nennen muß, sondern
5 daß wir wahre Christen genannt worden sind von Jesus Christus.“ Auch
6 Christoph Spinola kam auf seiner Einigungsreise herum in Siebenbürgen, und
7 noch vorher war hier einer der wichtigen Quartiermacher der Zukunft, Johann
8 Amos Comenius.

12 In Comenius liefern alle drei Momente zusammen, die den Weg des autonomen
13 Menschen vorbereiteten: der philologische Geist, die sektiererische
14 Freiheitsliebe und der spiritualistische Mystizismus. Auf Susanna Lorántffys
15 Einladung kam er 1650 so nach Patak am Bodrog, wie Platon nach Syracusae:
16 zu verwirklichen, wenn auch nicht den ideellen Staat, aber wenigstens dessen
17 Vorhalle, die ideale Schule. Es ist der großen Staatsphilosophen und der großen
18 theoretischen Pädagogen gemeinsamer Charakterzug, daß ihre Grundsätze
19 in der Praxis immer scheitern. Platon verließ Syracusae, Comenius Patak
20 am Bodrog mit bitterem Geschmack.

24 Was Comenius vorbereitete, das setzte fort, mit nicht viel mehr Erfolg, ein
25 ungarischer Mensch, Johann Csere von Apáca.²⁰

²⁰ << Johann Csere (Cseri, Cserei, Cséri) von Apáca, geb. 1625 in Apáca im
Kronstädter Komitat, aus Leibeigenenfamilie. Lernt in Klausenburg und Karlsburg.
1648: Mit Geleji Katona Unterstützung gelangt er hinaus nach Holland. 1651: wird
theologischer Doktor in Hardewijk. Im selben Jahr verheiratet sich. 1653: kommt
nach Hause, obwohl er angeblich einen Ruf an die Universität von Utrecht erhielt.
Wird des Karlsburger Kollegiums Professor. Basire klagt ihn an, als Presbyterianer
und Coccejaner, zur Strafe wird er versetzt an die kleinere Klausenburger Schule, in
1656. Sein Lungenleiden rafft ihn bereits 1659 dahin.

<< *Seine Werke:* Magyar encyclopaedia (Ungarische Enzyklopädie), - (Kleine
ungarische Logik), - (In der ungarischen Nation endlich einer Akademie Aufstel-
lung Art und Form), 1658. [*1940>] u.s.w.

<< *Moderne Ausgaben:* Horváth (J. A. Cs.'s philosophischen Aufsätze), - J. A.
Cs.'s pädagogische Arbeiten, übersetzte und gab heraus I. H., Bp. 1899.

<< *Literatur:* Kremmer (J. A. Cs.) - Tavaszgy (A's Persönlichkeit und Welt-
anschauung), Minerva-Bücher, I.

Apácai Csere is külföldön lett pátriótává, mint két reformer-társa, Szenci Molnár és Misztótfalusi Kis, és ezer százzal, többek közt hollandi feleséggel örökre a Nyugathoz kapcsolódott maradt, magyar földön mindig nyugtalan és kissé jövevény.

Peregrinációja arra a rövid időre esik, amikor a nyugati kulturát a magyar protestantizmus számára Hollandia jelentette. A német egyetemeket a harmincéves háború tönkretette. Angliában a szentek birodalma dühöngött. Így vált a négy hollandi egyetem, Leyden, Utrecht, Franeker és Groningen, majd Hardewijk, ahol Apácai Csere volt az első doktoráló, a magyar diákok szellemi otthonává. Hollandia a felvilágosodás hazája ezekben a mindenütt háborúdulta években. Itt tanítja Grotius a természetes jogot, itt köszörüli az üveget Spinoza, itt él jól ápolt száműzetésben Descartes és innen röplíti világgá szótárát Bayle a tételes vallások ellen.

A gazdaságnak és a békés művelődésnek ebben a viszonylagos paradicsomában eszmél rá Apácai Csere Erdély rettenetes állapotára. Most látja, hogy az ország mennyire szegény és mennyire gyógyíthatatlanul az, mert nincs ipara és nincs kereskedelme, tehát nincs városi élete és polgársága. A legegyszerűbb ipari munka elvégzésénél is külföldi mesteremberekre szorul, még inkább a szellemiekben. Előnti a humanista versengésen nevelt ember keserű szégyene.

Segítenie kell az országon. Csak egy módot lát, a racionalizmus egyetemes orvosságát, az iskolát. Az iskolán keresztül kell megváltani a két magyar országot. Eddig rosszul vagy semmit sem tanítottak, pusztára formális nevelést adtak, grammatikát, rétorikát és logikát, malmokat, melyek az üres levegőt őrölték. Magára a tárgyra, a dolgok megismerésére kell megtanítani a magyarokat: földrajzra, természetrajzra, történelemre, orvostudományra, az élet gazdag realitására, hogy itthon legyen ezen a földön.

Munkaláztól égve nekiül Magyar Encyclopaediájának, hogy gyorsan-gyorsan olyan könyvet adjon a magyar tanuló kezébe, amelyben minden tárgyi ismeretet együtt találhat. Mindegy, ha az értesülések nem is egészen pontosak, hogy idestova fél évezreddel elavultak olykor; fontos,

1 Auch Apácai Csere wurde im Ausland zum Patrioten, wie seine beiden Re-
2 former-Gefährten, Szenci Molnár und Misztótfalusi Kis, und mit tausend Fä-
3 den, unter anderen mit holländischer Frau, blieb er auf ewig an den Westen
4 geknüpft, auf ungarischem Boden immer unruhig und ein wenig Ankömm-
5 ling.

7 Seine Peregrination fällt in jene kurze Zeit, als die westliche Kultur für den
8 ungarischen Protestantismus Holland bedeutete. Die deutschen Universitäten
9 hatte der dreißigjährige Krieg ruiniert. In England tobte das Reich der Heil-
10 gen. So wurden die vier holländischen Universitäten, Leyden, Utrecht, Fran-
11 ker und Groningen, dann Hardewijk, wo Apácai Csere der erste Doktorand
12 war, zum geistigen Zuhause der ungarischen Studierenden. Holland ist die
13 Heimat der Aufklärung in diesen überall vom Krieg aufgewühlten Jahren.
14 Hier lehrt Grotius das natürliche Recht, hier schleift das Glas Spinoza, hier
15 lebt in wohl gepflegter Verbannung Descartes und von hier schleudert Bayle
16 sein Wörterbuch gegen die thetischen Religionen in die Welt.

22 In diesem verhältnismäßigen Paradies der Wirtschaft und der friedlichen
23 Bildung besinnt sich Apácai Csere auf Siebenbürgens schreckliche Lage. Jetzt
24 sieht er, wie arm das Land ist und wie unheilbar es das ist, weil es keine In-
25 dustrie und keinen Handel hat, also kein städtisches Leben und Bürgertum
26 hat. Bei der Verrichtung auch der einfachsten industriellen Arbeiten ist es auf
27 ausländische Meisterleute angewiesen, mehr noch in den geistigen Dingen.
28 Ihn überschüttet die bittere Scham des am humanistischen Wettbewerb erzo-
29 genen Menschen.

32 Er muß helfen dem Lande. Er sieht nur eine Möglichkeit, des Rationalis-
33 mus universale Medizin, die Schule. Durch die Schule muß man erlösen die
34 beiden ungarischen Länder. Bisher wurde schlecht oder gar nichts gelehrt, le-
35 diglich eine formale Erziehung wurde gegeben, Grammatik, Rhetorik und Lo-
36 gik, Mühlen, welche die leere Luft mahlten. Auf den Gegenstand selber, auf
37 das Erkennen der Dinge muß man die Ungarn unterrichten: auf Erdkunde, auf
38 Naturkunde, auf Geschichte, auf Arztwissenschaft, auf des Lebens reiche
39 Realität, damit sie heimisch werde auf diesem Boden.

44 Von Arbeitsfieber brennend setzt er sich an seine Ungarische Enzyklo-
45 pädie, damit er rasch-rasch ein solches Buch dem ungarischen Schüler in die
46 Hand gebe, worin er alle gegenständlichen Kenntnisse zusammen finden
47 kann. Gleichgültig, wenn diese Informationen auch nicht ganz genau sind,
48 daß sie zuweilen bald ein halbes Jahrtausend veraltet sind; wichtig ist,

hogy a tanuló ráeszméljen arra, hogy vannak reáliák és hogy ez a ráeszmélés magyar nyelven történjék.

Azután hazamegy és a gyulafehérvári iskola professzora lesz. Végre ott van az őt megillető poszton, megkapta a szilárd pontot, ahonnan ki akarja mozdítani a magyar világot. Felhangzik belőle, beköszöntő beszédében, az évek óta gyűlekező fájdalmas felkiáltás:

„(C) Szégyeljük meg immár ily nagymérvű oktalanságunkat, reméljük már egyszer, hogy bennünket barbárok-nak, hárgyúknak, tudatlanoknak és faragatlanoknak hívhatnak; mi kedvünk telik abban, hogy az idegeneknek örökké csak gúny tárgyai leszünk?“ „Ideje felébredned, te álmos, te hályogos szemű magyar nép! Végre-végre ősi álmaidból ébredj fel, leheld ki magadból Bacchust, akinek mindig áldozol, szemed homályát irral oszlasd el. Nézd, szemléld, vizsgálj meg annyi nyomorúságodnak forrásait, melyek elárasztanak, hogy kedvenc zálogaid, a haza reményei, a bölcsőtől fogva a tudatlanság feneketlen mélységében vannak elmerülve és soha a világosságot, a maguk és a haza hasznát nem látják.“

„Mennyi tűz, mennyi szent fájdalom!“ mondja róla Erdélyi János. „Még kétszáz esztendő után is éget és pirit.“ A nemzetüket önkínözva ostromozó profétikus magyarok hangja ez. Gyulafehérvári és kolozsvári megnyitó beszéde a magyar önszemlélet legfontosabb dokumentumai közé tartozik.

Ez a nagy rétor, a fájdalmas pathosz hivatott megszólaltatója, másfelől csodálatosan józan és tárgyilagos. Írásainak tekintélyes része azzal foglalkozik, amit ma tudománypolitikának és tudományszociológiának nevezünk. Rámutat iskoláink eredendő hibájára: hogy tanítók és tanulók egyaránt a feltörekvő jobbágyok sorából kerülve ki, a legtöbben a tudományt nem a tudományért keresik, hanem hogy a jobbágysorból megmeneküljenek. Felveti a tudományos hivatottság gondolatát.

Apácai Csere harmincnégy éves korában meghalt és terveiből nem valósult meg semmi. De, hogy élete nem volt olyan, mint amit a vizre írnak, látni az emlékből, ami róla tanítványának, Bethlen Miklósnak az önéletrajzában fenn-

1 daß der Schüler bewußt wird dessen, daß es Realien gibt und daß dieses Be-
2 wußtwerden in ungarischer Sprache geschehe.

3
4 Danach geht er nach Hause und wird Professor der Karlsburger Schule.
5 Endlich ist er dort auf dem ihm gebührenden Posten, bekam er den stabilen
6 Punkt, woher er die ungarische Welt herausbewegen will. Es ertönt aus ihm,
7 in seiner einleitenden Rede, der seit Jahren angesammelte schmerzhaftige Auf-
8 schrei:

9
10 „O schämen wir uns endlich unserer solch großen Unwissenheit, genießen
11 wir uns schon einmal daß man uns Barbaren, Tore, Unwissende und Ungehobe-
12 belte nennen kann; welchen Spaß haben wir daran, daß wir den Fremden
13 immer nur Gegenstand des Spottes sein werden?“ „Es wird Zeit, daß du auf-
14 wachst, du schläfriges, du staräugiges ungarisches Volk! Endlich-endlich wa-
15 che auf aus deinen uralten Träumen, hauche hinaus aus dir! den Bacchus, dem
16 du immer opferst, die Dämmrigkeit deines Auges mit Arznei zerteile. Schau-
17 betrachte, prüfe deines so vielfältigen Elends Quellen, die dich überschwem-
18 men, daß deine beliebten Unterpfänder, der Heimat Hoffnungen, von der
19 Wiege an in des Unwissens bodenlosen Tiefe versunken sind und niemals die
20 Helligkeit, ihrer selbst und der Heimat nutzen nicht sehen.“

21
22
23
24
25
26 „Wieviel Feuer, wieviel heiliger Schmerz!“ sagt von ihm Johann Erdélyi.
27 „Noch nach zweihundert Jahren brennt es und macht erröten.“ Dies ist die
28 Stimme der ihre Nation selbstpeinigend geißelnden prophetischen Ungarn.
29 Seine Karlsburger und Klausenburger Eröffnungsrede gehört zu den wichtigs-
30 ten Dokumenten der ungarischen Selbstbetrachtung.

31
32
33 Dieser große Rhetor, des schmerzlichen Pathos berufener Anwender, ist
34 andererseits wunderbar nüchtern und sachlich. Ein ansehnlicher Teil seiner
35 Schriften befaßt sich mit dem, was wir heute Wissenschaftspolitik und Wis-
36 senschaftssoziologie nennen. Er weist hin auf den Erbfehler unserer Schulen:
37 daß Lehrer und Schüler gleichermaßen aus der aufstrebenden Leibeigenen
38 Reihe hervorgegangen, die meisten die Wissenschaft nicht wegen der Wis-
39 senschaft suchen, sondern damit sie aus der Leibeigenenreihe entfliehen. Er
40 wirft den Gedanken der wissenschaftlichen Berufung auf.

41
42
43
44
45 Apácai Csere starb im Alter von vierunddreißig Jahren und von seinen
46 Plänen wurde nichts verwirklicht. Aber, daß sein Leben nicht war wie sol-
47 ches, was man aufs Wasser schreibt, sieht man aus dem Andenken, das von
48 ihm in seines Schülers, Nikolaus Bethlens Autobiographie er-

maradt. Bethlen tőle tanulta meg úgy szeretni az olvasást és a tanulást, „hogy egy ritka szépségű kisasszony sem maraszthatá hon“, ha a scholába kellett mennie. Kis körben, de fennmaradt a szellemnek az a megbecsülése, amit Apácai Csere áldozatos életén át tanított és Erdély egyik kincses öröksége maradt. Pápai Páriz Ferenc 1707-ben megjelent verse bizonyára egy egész kis értelmiségi szekta szellemi önérzetét fejezi ki:

Szép ugyan Istennek minden teremtése,
De kettős mértékben van e dísz Emberbe,
Mert egyedül övé a szép okos elme,
Övé gondolatnak ki-beszélő nyelve.

A XVIII. század elején az új tudományra való törekvést megerősítették azok a protestáns teológusok, akik a lutheranizmus új formaváltozását, a pietizmust szívták magukba az új központban, Halleban. Halleból jött haza az a Bárány György, aki 1711-ben megjelent pedagógiájában, messzebb menve, mint Apácai, nemcsak magyar nyelvű tudományt, hanem általában magyarnyelvű oktatást követel.

Halleból jött a már említett Bél Mátyás, kit nagy munkájában, melyben Magyarország teljes társadalomrajzát akarta adni, már teljesen racionalista-utilitarisztikus célok vezettek: leírásával összehasonlítási alapot akart nyerni, hogy az emberek megtanulhassák, milyen módszerekkel boldogulnak legjobban e világon.

Bél Mátyás fontos állomás az irodalomtechnikai fejlődés szempontjából is. Ugyan voltak már nálunk előtte is időszakos sajtótermékek, az Ephemerides Latina (1675—1703) és Rákóczi Mercurius Veridicus-a (1705—1710), de Bél Mátyás Nova Posoniensa-ja (1721—22) már nemcsak hírszolgáltatást nyújt, hanem ismeretterjesztés útján akar hasznoskodni és ezáltal a Felvilágosodás legfontosabb sajtóformájának első képviselője Magyarországon. Szellemi folytatása a század közepén alapított Pressburger Zeitung (1764-től), mely a magyarországi németiség racionalista nevelése körül nagy érdemeket szerzett és később mintául szolgált az első magyarnyelvű hírlapoknak.

1 halten blieb. Bethlen lernte von ihm das Lesen und das Schreiben so zu lie-
2 ben, „daß ihn ein Fräulein von seltener Schönheit auch nicht daheim halten
3 konnte“, wenn er zur Schola gehen mußte. In kleinem Kreis, aber erhalten
4 blieb des Geistes jene Hochschätzung, die Apácai Csere sein opferreiches Le-
5 ben hindurch lehrte und ein schatzreiches Erbe Siebenbürgens geblieben ist.
6 Franz Páriz von Poppas 1707 erschienener Vers drückt sicherlich einer gan-
7 zen kleinen intellektuellen Sekte geistiges Selbstgefühl aus:
8
9
10

11 Schön zwar ist Gottes jede Kreatur,
12 Doch in zwiefach Maß ist dieser Schmuck im Mensch,
13 Denn allein sein ist der schöne kluge Verstand,
14 Sein des Gedankens aus-sprechende Sprache.
15

16
17 An des XVIII. Jahrhunderts Anfang verstärkten das Streben nach der neu-
18 en Wissenschaft jene protestantischen Theologen, die des Lutheranismus
19 neuen Formenwandel, den Pietismus in sich gesogen hatten im neuen Mittel-
20 punkt, in Halle. Aus Halle kam heim jener Georg Bárány, der in seiner 1711
21 erschienenen Pädagogie, weiter gehend, als Apácai, nicht nur eine unga-
22 rischsprachige Wissenschaft, sondern im Allgemeinen ungarischsprachigen
23 Unterricht fördert.
24

25
26
27 Aus Halle kam auch jener schon erwähnte Mathias Bél, den in seiner gro-
28 ßen Arbeit, worin er Ungarns vollständige Gesellschaftsbeschreibung geben
29 wollte, schon völlig rationalistisch-utilitaristische Ziele leiteten: mit seiner
30 Beschreibung wollte er eine vergleichende Grundlage gewinnen, damit die
31 Menschen erlernen können sollten, mit welchen Methoden sie am besten zu-
32 rande kommen in dieser Welt.
33

34
35 Mathias Bél ist eine wichtige Station auch vom Blickpunkt der literatur-
36 technischen Entwicklung. Zwar gab es bei uns auch vor ihm schon periodi-
37 sche Pressezeugnisse, die Ephemerides Latinae (1675—1703) und Rákóczis
38 Mercurius Veridicus (1705—1710), aber Mathias Béls Nova Posoniensa
39 (1721—22) bietet nicht mehr nur Nachrichtenlieferung, sondern will auf dem
40 Wege der Kenntnisvermittlung sich nützlich machen und ist hierdurch der
41 Aufklärung wichtigsten Presseform erste Repräsentantin in Ungarn. Ihre geis-
42 tige Fortsetzung ist die Mitte des Jahrhunderts gegründete Preßburger Zeitung
43 (ab 1764), die sich um die rationalistische Erziehung des ungarländischen
44 Deutschtums große Verdienste erwarb und später als Muster diente den ersten
45 ungarischsprachigen Nachrichtenblättern.
46

Katholikus részről a jezsuita nevelési módszertől függetlenül akaró piaristák voltak a Felvilágosodás előfutárai ebben az időben. Ők voltak az elsők, akik iskoláikban az új természettudományos eredményeket és az empirikus szellemet bevezették. Az oktatás magyar nyelvűvé tételében is előljártak.

A Felvilágosodás végtelenül összetett mozgalmából először az utilitarizmus terjed el nálunk, előkészítve a talajt a súlyosabb megújulás számára. Meg lehet figyelni, mint növekszik egyre az észbe vetett bizodalom, a Felvilágosodás naiv intellektualizmusa. Mint egykor Sokrates, az ő felvilágosult, az emberek megint azt hiszik, hogy elég egy dolgot jobban tudni, hogy a dolog csakugyan jobb legyen. A XVIII. században meginduló magyar mezőgazdasági irodalom előszavaiból láthatjuk, hogy művelői meg vannak győződve, hogy azért, hogy megírták a helyesebb földművelés módjait, a földművelés gyökeresen meg is fog változni. Az írott betű mágiájában való hit és az ezzel kapcsolatos racionalista optimizmus teremti meg a kor legjellemzőbb szellemi életformáját: a doctrinaire idealistát, a szellem Don Quijote-ját, aki betűvel és gondolattal felvértezve indul a harcba a világ, a nagy szélmalom ellen. Amikor a doctrinaire idealista II. József személyében a trónra lép, az országra rászabadul a Felvilágosodás minden áldása és átka.

Irodalom: Zoványi Jenő, A felvilágosodás története, Budapest, 1821. U. ö., A coccejanizmus hazánkban. Kornis Gyula, A magyar művelődés eszményei, Budapest, 1927. Szekfü Gyula, Magyar történet, VI. kötet. Pintér Jenő id. m. III. és IV. kötet.

7. AZ EGYHÁZI KULTÚRA FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA.

(XVIII. század.)

A XVIII. század a magyar szellem történetének rejtélyes fejezete. Felfedezetlen földség, még várja a filológiai Amundszeneket. A múlt század függetlenségi színezetű irodalomtörténete rosszalóan és megvetéssel került el ezt a

Von katholischer Seite waren die sich von der jesuitischen Erziehungsmethode unabhängig machen wollenden Piaristen der Aufklärung Vorläufer in dieser Zeit. Sie waren die ersten, die in ihren Schulen die neuen naturwissenschaftlichen Ergebnisse und den empirischen Geist einführten. Auch im Ungarischsprachigmachen des Unterrichts gingen sie voran.

Aus der unendlich zusammengesetzten Bewegung der Aufklärung verbreitet sich bei uns zuerst der Utilitarismus, den Boden vorbereitend für die gewichtigere Erneuerung. Man kann beobachten, wie fortwährend wächst das in den Verstand gesetzte Vertrauen, der naive Intellektualismus der Aufklärung. Wie einstmals Sokrates, der Ur-Aufgeklärte, glauben die Menschen wieder, daß es eine Sache besser zu wissen genügt, damit die Sache tatsächlich besser werde. Aus den Vorworten der im XVIII. Jahrhundert startenden ungarischen landwirtschaftlichen Literatur können wir sehen, daß ihre Betreiber überzeugt sind, daß dadurch, daß sie die Methoden der richtigeren Landwirtschaft beschrieben haben, die Landwirtschaft sich auch radikal verändern wird. Der Glaube in die Magie des geschriebenen Buchstabens und der damit verknüpfte rationalistische Optimismus erschafft die charakteristische geistige Lebensform dieser Epoche: den doktrinären Idealisten, den Don Quijote des Geistes, der mit Buchstaben und Gedanken aufgerüstet in den Kampf zieht gegen die Welt, die große Windmühle. Als der doktrinäre Idealist in der Person Josefs II. den Thron betritt, wird aufs Land losgelassen der Aufklärung aller Segen und Fluch.

<< *Literatur:* Zoványi (Die Geschichte der Aufklärung), Budapest 1821 [*1940] 1921. - Ders.: (Der Coccejanismus in unserer Heimat). - Kornis (Die Ideen der ungarischen Bildung), Bp. 1927. - Szekfü (Ungarische Geschichte) VI. Band. - Jenő Pintérs zit. W. III. und IV. Band.

7. DER KIRCHLICHEN KULTUR. GLANZZEIT UND VERFALL

(XVIII. Jahrhundert.)

Das XVIII. Jahrhundert ist der Geschichte des ungarischen Geistes heimnisvolles Kapitel. Unentdeckter Erdteil, wartet noch auf die philologischen Amundsens. Des vergangenen Jahrhunderts unabhängigkeit-farbene Literaturgeschichte umging tadelnd und mit Verachtung diese

lojális és latin nyelvű kort, a „nemzetietlen“ kort, a „tespedés“ korát, mint a lotosz-evők szigetét és megkönnyebülten sóhajtott fel, amikor Bessenyeihez ért, a Felujúláshoz. Toldy Ferencék nagy hallgatását máig sem tettük jóvá. Ma is inkább csak sejtjük, hogy ez a szellemi no man's land, a XVIII. századi latin nyelvű irodalom, kincseket rejt, de közelebbit alig tudunk mondani róla.

A XVIII. században Magyarország története sok tekintetben előlről kezdődik. Mikor a török kivonult és új népesség szállta meg a kihalt országrészeket, Magyarország néprajza teljesen megváltozott. A soknyelvű, sok nemzetiségű nemzet egységesítése a kor szellemének megfelelően csak a monarchia mindent befogadó kerete által volt lehetséges. A Habsburg trónus előtt a különböző nemzetiségek békés egyetértésben találkoztak. A kor magyarjainak mély lojalitása, a Vitam et Sanguinem hangulat, mely olyan dühvel töltötte el a XIX. századi visszatekintőt, nem volt szervilizmus, hanem a magyarság életérdekének bölcs felismerése.

A Habsburg-monarchia szellemi tartalmát nem adhatta meg a nemzeti eszme, többek közt azért sem, mert a XVIII. század elején a nemzeti gondolatnak még nem volt meg az az államépítő páthosza, mint a francia forradalom után. A Habsburg-monarchia az összefogó eszmét örökségül kapta az előző századoktól: a katolicizmus megvalósítását az állami életben.

A magyar nemzetképzés középpontjában is a katolicizmus áll ebben a században. Magyarország Mária országa, Regnum Marianum. Előbb már Bodin és nemsokára Montesquieu arról fognak beszélni, hogy az országok nagysága és hanyatlása a földrajzi viszonyoktól és az államformától függ — a magyar elmélkedő tisztában van vele, hogy Magyarország történetének vigasztalóbb fordulatait mind a Boldogságos Szűznek köszönheti: Omnis Felicitas Hungariae E Singulari Favore Mariae, mondja egy 1738-as jezsuita nyomtatvány címe.

A Regnum Marianum szellemi életét úgyszólván kizárólag a jezsuiták bonyolítják le, az egyház szellemi funkcionáriusai. Az atyák latin nyelven oktatják az ifjúságot

1 loyale und lateinischsprachige Epoche, die „nationslose“ Ära, das Zeitalter
2 der „Stagnation“, wie die Insel der Lotus-Esser und seufzte erleichtert auf, als
3 sie zu Bessenyei gelangte, zur Aufklärung. Das große Schweigen der Franz
4 Toldys haben wir bis heute nicht wiedergut gemacht. Auch heute ahnen wir
5 eher nur, daß dies geistige No Man's Land, die lateinischsprachige Literatur
6 des XVIII. Jahrhunderts, Schätze birgt, aber Näheres können wir darüber
7 kaum sagen.

8
9
10 Im XVIII. Jahrhundert beginnt Ungarns Geschichte in vieler Hinsicht von
11 vorn. Als der Türke abzog und neue Bevölkerung die ausgestorbenen Landes-
12 teile besetzte, änderte sich Ungarns Ethnographie vollständig. Der vielsprachigen,
13 multinationalitätischen Nation Vereinheitlichung war dem Geist der
14 Epoche entsprechend nur durch den alles einlassenden Rahmen der Monarchie
15 möglich. Vor dem Habsburg-Thron trafen sich die verschiedenen Nationalitäten
16 in friedlichem Einvernehmen. Die tiefe Loyalität der Ungarn des
17 Zeitalters, die Vitam-et-Sanguinem-Stimmung, die mit soviel Wut erfüllte des
18 XIX. Jahrhunderts Zurückblickenden, war kein Servilismus, sondern weises
19 Erkennen des Lebensinteresses des Ungartums.

20
21
22
23
24
25
26 Der Habsburg-Monarchie geistigen Gehalt konnte die nationale Idee nicht
27 geben, unter anderem darum nicht, weil am Anfang des XVIII. Jahrhunderts
28 der nationale Gedanke noch nicht jenes staatsbauende Pathos besaß, wie nach
29 der französischen Revolution. Die Habsburg-Monarchie bekam die zusammenfassende
30 Idee als Erbe der vorangegangenen Jahrhunderte: die Verwirklichung des
31 Katholizismus im staatlichen Leben.

32
33
34
35 Auch in der ungarischen Nationskonzeption Mittelpunkt steht in diesem
36 Jahrhundert das Katholikum. Ungarn ist Marias Land, Regnum Marianum.
37 Vorher schon Bodin und bald Montesquieu werden davon sprechen, daß der
38 Länder Größe und Verfall von den geographischen Verhältnissen und der
39 Staatsform abhängt — der ungarische Denker ist sich im klaren darüber, daß
40 Ungarn die tröstlicheren Wendungen seiner Geschichte allesamt der Glückseligen
41 Jungfrau verdanken kann: Omnis Felicitas Hungariae E Singulari Favore
42 Mariae, besagt der Titel einer 1738er jesuitischen Drucksache.

43
44
45
46
47 Des Regnum Marianum geistiges Leben wickeln sozusagen ausschließlich
48 die Jesuiten ab, die geistigen Funktionäre der Kirche. Die Väter unterweisen
49 auf lateinischer Sprache die Jugend

a latin nyelvre és a lojalításra. A latin nyelv mindenható-
ságát a XIX. század felfogása nem tudta megbocsátani.
Pedig ebben a soknyelvű országban, melynek legfőbb ható-
sági külföldön székelték, áldás volt a latin nyelv nemzet-
fölöttisége, benne magyar, német, horvát békeeszesen egy-
másra találtak, mint a Habsburg-trónus árnyékában. A
holt nyelv időtlen méltósága nagyszerű szimboluma volt a
népek fölött trónoló monarchiának. Hogy ez a jezsuita-
szellem mennyire nem volt nemzetietlen, láttuk már az
első fejezetben.

Az irodalmi termelés szempontjából is igazságtalan-
ság volna ezt a kort a tespedés korának nevezni. Csakhogy
ez az irodalom nem magyarul, hanem latinul íródott. Mű-
velői és olvasói nagyjából az iskolák köréből kerültek ki.
Író formái a tankönyvek, disszertációk, értekezések, a
poetai classis költői gyakorlatának gyűjteményei. Néha
szisztematikusan kidolgozott eposzokat is írt a poetai clas-
sis, minden tanuló egy-egy éneket. Nagyon sok az ünnepi
alkalmakra készült mű. Bizonyára értékes is akad ebben a
szokadalomban, bizonyára szálakat lehetne felfejteni, me-
lyek a korszerű Európához vezetnek — de, amint mondtuk,
ez az irodalom ma még felfedezetlen terület.

De ha nem is volt nemzetietlen és „tespedő“, ez a kor
mégis hanyatlási kor volt. Kiapadóban volt a forrás, amely-
ből a magyar irodalom évszázadokon át merített: az ön-
álló egyházi kultúra. A két harcos évszázad után a békes-
séges megállapodás százada következett. Európaszerte el-
fáradtak az emberek a vallási lelkiismeret túlfeszítésében
és a vallási türelmességet a közöny kezdte felváltani Nyu-
gat országaiban. Külföldről a magyar vallásos irodalom
nem kapott új lendületet. Elmúlt az idő, amikor minden-
nap új eretnekség született, amikor az emberek készek vol-
tak életükkel fizetni azért, mert egy igazságot egy árnya-
latnyira másképp fogalmaztak meg. A kultúrák, mielőtt
meghalnak, megmerevednek. Ez a merevség teszi olyan
idegenné XVIII. századi emlékeinket.

A megállapodás, a tovább menni nem tudás üti meg
az embert a magyarnyelvű művekben is. Műfajilag na-
gyobbára a vallásos traktátusokhoz tartoznak, mint az

1 in die lateinische Sprache und in die Loyalität. Die Allmacht der lateinischen
2 Sprache konnte auch die Auffassung des XIX. Jahrhunderts nicht verzeihen.
3 Obgleich in diesem vielsprachigen Land, deren oberste Behörden im Ausland
4 residierten, die Supranationalität der lateinischen Sprache ein Segen war, in
5 ihr trafen Ungar, Deutscher, Kroatie friedfertig aufeinander, wie im Schatten
6 des Habsburg-Thrones. Die zeitlose Würde der toten Sprache war ein großartiges
7 Symbol der über den Völkern thronenden Monarchie. Wie sehr dieser
8 Jesuiten-Geist nicht nationslos war, sahen wir bereits im vorangegangenen
9 Kapitel.

14 Auch vom Blickpunkt der literarischen Produktion wäre es Ungerechtig-
15 keit, diese Epoche das Zeitalter der Stagnation zu nennen. Nur wurde diese
16 Literatur nicht ungarisch, sondern lateinisch geschrieben. Ihre Betreiberer und
17 Leser kamen überwiegend aus dem Kreis der Schulen. Ihre hauptsächlich
18 Formen sind die Lehrbücher, Dissertationen, Abhandlungen, die Sammlungen
19 dichterischer Übungen der poetai classis. Zuweilen schrieb die poetai classis
20 auch systematisch ausgearbeitete Epen, jeder Schüler jeweils ein Lied. Der für
21 festliche Gelegenheiten gefertigten Werke sind es sehr viele. Gewiß findet
22 sich auch Wertvolles in dieser Menge, gewiß könnte man Fäden auftrennen,
23 die zum zeitgemäßen Europa führen — aber, wie wir sagten, diese Literatur
24 ist ein heute noch unentdecktes Gebiet.

29 Doch auch wenn sie nicht nationlos und „stagnierend“ war, diese Epoche
30 war dennoch Niedergangsepoche. Am Versiegen war die Quelle, woraus die
31 ungarische Literatur Jahrhunderte hindurch schöpfte: die selbständige kirchliche
32 Kultur. Nach den zwei kämpferischen Jahrhunderten folgte das Jahrhun-
33 dert der friedlichen Übereinkunft. Europaweit ermüdeten die Menschen in der
34 Überspannung des religiösen Gewissens und die Gleichgültigkeit begann die
35 religiöse Duldsamkeit abzulösen in den Ländern des Westens. Vom Ausland
36 erhielt die ungarische religiöse Literatur keinen neuen Schwung. Vergangene
37 war die Zeit, als täglich neue Ketzerei geboren wurde, als die Menschen mit
38 ihrem Leben zu bezahlen bereit waren dafür, weil sie eine Wahrheit um eine
39 Schattierung anders abfassten. Die Kulturen, bevor sie sterben, erstarren. Die-
40 se Starrheit macht so fremd unsere Denkmäler des XVIII. Jahrhunderts.

46 Das Abkommen, das weiter nicht gehen Können schlägt einem entgegen
47 auch in den ungarischsprachigen Werken. Kunstgattungsmäßig gehören sie
48 größtenteils zu den religiösen Traktaten, wie der

előző századok termelésének nagy része. A műfaj Pázmány után, kinek a stílusát utánozzák, nem fejlődik semmit. — „Egymás után jelennek meg“, amint Pintér Jenő szellemesen összefoglalja, „a különböző hittani fejtegetések, egyházi beszédek, imádságos könyvek, keresztény vigasztalások, templomi dicséretetek, gyermeki hálaadások, szent gyakorlatok, atyafiságos serkentések, vigasztaló balszalmok, hitbéli fegyverházak, jóillatú füstölők, mennyei lámpások, égi fáklyák, üdvösségesen zengedező sípszók, lelki éhséget enyhítő evangéliumi trombiták, tévelyedett juhocskákhöz intézett oktatások, titkos kérések, lelki patikák, boldog halálszekerek.“ Az elkésett barokk ontotta hasonlatait és különös ötleteit, hogy frisseséget és kedves csengést adjon az örök-egy témának. Döcögtek a keresztényi mennyország felé a boldog halálszekerek... de már nem tudták megadni a halálnak azt a valóságosabb méltóságot, amit az újszerű, a személyes, a másoktól független szembenállás ad meg neki: a romantika.

Ahol a halál elvesztette méltóságát és a keresztény élet befejező rutin-munkája lett, ott a költészetnek sincs méltósága. A korszak jobb költőiből, Faludiból és Amadéból teljesen hiányzik az önértékelés. A költészet üres órák időtöltése, magasabb értelem nélkül való mesterkedés és a célját vesztett költészetben gyakran még a szavak is elvesztik értelmüket, minden mindegy: Amadé halandzsa verseket ír, értelmetlen szavakból, mint Morgenstern vagy a dadaisták.

A magyar nyelvű irodalom legérdekesebb termékei az iskolai színdarabok. Az iskolai színjátszás külföldön a reformáció propaganda-eszközei közé tartozott, majd a jezsuiták a vallási szuggesztív szolgálatába állították. A barokk pompaszeretete, látványosság-kezelése fejlesztette nagyra a jezsuita-dramát, mint az operát, melyhez közelebb áll, mint a dráma fejlődésvonalához. A jezsuita-dramának kettős célkitűzése volt: a vallásos érzület szuggesztív fejlesztése és a latin beszéd gyakoroltatása. Hogy a magyarországi jezsuita-dramák milyen nagy szerepet játszottak a nemzeti öntudat felébresztésében, az előző fejezetben érintettük.

1 vorangegangenen Jahrhunderte Produktion großer Teil. Nach Pázmány, des-
2 sen Stil nachgeahmt wird, entwickelt sich diese Kunstgattung gar nicht. —
3 „Nach einander erscheinen“, wie es Eugen Pintér geistreich zusammenfaßt,
4 „die verschiedenen Glaubenslehre-Erläuterungen, Kirchenreden, Gebetsbü-
5 cher, christlichen Tröstungen, kirchlichen Lobsagungen, kindlichen Danksa-
6 gungen, heiligen Exerzitien, vetterlichen Anspornungen, tröstenden Balsame,
7 Zeughäuser des Glaubens, wohlduftenden Räuchergefäße, himmlischen Later-
8 nen, himmlischen Fackeln, glücklich jubilierenden Pfeifenklänge, seelischen
9 Hunger lindernden evangelischen Trompeten, an verirrt Lämmlein gerichteten
10 Unterweisungen, heimlichen Garben, seelischen Apotheken, glücklichen
11 Todesführen.“ Das verspätete Barock goß seine Gleichnisse und sonderbaren
12 Einfälle, um Frische und lieblichen Klang zu geben dem ewig-einen Thema.
13 Es holpterten dem christlichen Himmelreich entgegen die glücklichen Todes-
14 führen . . . doch sie vermochten nicht mehr dem Tod jene wahrhaftigere Wür-
15 de zu geben, die das neuartige, das persönliche, das von anderen unabhängige
16 Gegenüberstehen ihm gibt: die Romantik.

17
18
19
20
21
22
23

24 Wo der Tod seine Würde verloren hat und des christlichen Lebens voll-
25 endende Routine-Arbeit geworden ist, dort hat auch die Dichtung keine Wür-
26 de. In den besseren Dichtern der Epoche, in Faludi und Amadé fehlt vollstän-
27 dig die Selbstbewertung. Die Dichtung ist der Zeitvertreib leerer Stunden,
28 Handwerkelei ohne höheren Sinn und in der ihr Ziel verlorenen Dichtung ver-
29 lieren oft sogar die Wörter ihren Sinn, alles ist einerlei: Amadé schreibt krau-
30 se Verse, aus sinnlosen Wörtern, wie Morgenstern oder die Dadaisten.

31
32
33
34

35 Die interessantesten Erzeugnisse der ungarischsprachigen Literatur sind
36 die schulischen Bühnenstücke. Das schulische Theaterspielen gehörte im
37 Ausland zu den Propaganda-Mitteln der Reformation, dann stellten es die Je-
38 suiten in den Dienst der religiösen Suggestion. Des Barock Pomp-Liebe, seine
39 Schau-Lust ließen das Jesuiten-Drama groß werden, wie die Oper, der es
40 näher steht als der Entwicklungslinie des Dramas. Die Jesuiten-Dramen hatten
41 zwiefache Zielsetzung: das suggestive Entwickeln der religiösen Empfindung
42 und das Üben der lateinischen Sprache. Eine große Rolle die ungarlän-
43 dischen Jesuiten-Dramen bei der Erweckung des nationalen Selbstbewußt-
44 seins spielten, berührten wir im vorangegangenen Kapitel.

A század második felében, talán már a Felvilágosodás anyanyelv-propagandájának a hatása alatt, feltűnnek a magyar nyelvű iskolai színdarabok is. Az iskolai színjátkozás a korszak legfontosabb kulturális eseményei közé tartozott: messze földről sereglettek az emberek a városba, hogy részese legyenek abban a csekélyke, de egyetlen nagynabb dionysoszi örömben, amit a jámbor atyák nyújtottak. En az iskolák lassankint tudomást vettek a publikumról és alkalmazkodtak hozzá.

Mikor az előadások nyelve a magyar lett és a publikumhoz való alkalmazkodás megkezdődött, a dekadencia rohamos volt. A ránk maradt igen nagyszámú iskolai színdarab a jezsuita drámát végső népi alászállásában mutatja be. Vaskos humorukkal, fizikai tréfájukkal teljesen az alsó néposztály szintjén állnak, civilizációs értékük semmi. Összefüggésük a drámairodalom fejlődésével legfeljebb a tárgyban van, megcsendülnek bennük a világirodalom nagy témái, a Makrancos Hölgy kerete, vagy a Calderon „Az élet-álom” elgondolása — de a forma formának sem nevezhető.

De aki a népi humort szereti, annak kincsésbánya ez az irodalom. A legsikerültebb talán a Kotsonya Mihály házasságáról szóló történet, mely a feleségiszidás sok évszázados magyar és importált hagyományait szerencsésen sűríti három képbe. A parasztnak az ironikus ábrázolása tombol ezekben a parasztnak számára készült darabokban — de mindenesetre már észrevették a parasztnak, már közledek megdicsőülésének a pillanata.

A szándékos humorú daraboknál is mulatságosabbak azok, amelyek a szerző dacára mulatságosak. Ilyenek elsősorban a protestáns iskoladrámák, melyek magyarul követik a jezsuita dráma klasszicizáló, antik tárgyhoz forduló irányát. Megjelennek előttünk az antik hősök, „emberileg közelebb hozva”, a nép gondolkodásához alkalmazva, oly bájos anakronizmusokkal, hogy Offenbach és Halévy is örülhettek volna nekik. Mercurius kártya közben inti gyors távozásra Aeneast, Dido pisztollyal lövi agyon magát. Fedrának Fillis nevű „frautzimer”-je németül beszél, amint illik egy élethű frautzimerhez, németül vezényel az a ka-

1 In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts, vielleicht schon unter der Wirkung
2 der Muttersprachen-Propaganda der Aufklärung, tauchen auch ungarischsprachige
3 schulische Bühnenstücke auf. Das schulische Theaterspielen gehörte zu
4 den wichtigsten kulturellen Ereignissen der Epoche: von weither strömten die
5 Menschen in die Stadt, damit sie teilhaben sollen an jener winzigen, aber
6 einzigen höheren dionysischen Freude, welche die frommen Väter boten. Und
7 die Schulen nahmen allmählich Kenntnis vom Publikum und paßten sich ihm
8 an.

10
11
12 Als der Vorträge Sprache ungarisch wurde und die Anpassung an das Publi-
13 kum begann, war die Dekadenz rasend. Die uns überkommene sehr große
14 Anzahl schulischer Bühnenstücke stellt das Jesuiten-Drama bei seinem letzten
15 volklichen Hinabstieg vor. Mit ihrem robusten Humor, physischen Scherz stehen
16 sie völlig auf dem Niveau der untersten Volksklasse, ihr zivilisatorischer
17 Wert ist nichts. Ihr Zusammenhang mit der Entwicklungslinie der Dramalite-
18 ratur ist höchstens im Gegenstand, es erklingen in ihnen die großen Themen
19 der Weltliteratur, der Rahmen der Zählung der Widerspenstigen, oder Calde-
20 rons Gedankengang „Das Leben ist ein Traum“ — aber die Form kann man
21 nicht einmal eine Form nennen.

22
23
24
25
26 Doch wer den volklichen Humor liebt, dem ist eine Schatzgrube diese
27 Literatur. Am gelungensten ist vielleicht die Geschichte von Michael Sülzes
28 Ehe, die auf geglückte Weise die vielen Jahrhunderte alten ungarischen und
29 importierten Überlieferungen des Ehefraubeschimpfens verdichtet in drei Bil-
30 der. Die ironische Darstellung des Bauern tobt in diesen für Bauern angefer-
31 tigten Stücken — aber immerhin hat man schon den Bauern bemerkt, schon
32 naht der Augenblick seiner Verherrlichung.

33
34
35
36 Belustigender noch als die absichtlich humorvollen Stücke sind jene, die
37 dem Verfasser zum Trotz erheitend sind. Solche sind in erster Linie die
38 protestantischen Schuldramen, die auf Ungarisch die des jesuitischen Dramas
39 klassisierende, zum antiken Gegenstand gewandte Richtung befolgen. Es
40 erscheinen vor uns die antiken Helden, „menschlich näher gebracht“, dem
41 Denken des Volkes angepasst, mit so zauberhaften Anachronismen, daß auch
42 Offenbach und Halévy sich über sie gefreut hätten. Mercurius ermahnt beim
43 Kartenspiel den Aeneas zu schnellem Entfernen, Dido schießt sich mit einer
44 Pistole tot. Phedras „Frautzimer“ namens Phillis spricht deutsch, wie es einem
45 lebensgetreuen Frautzimer ziemt, deutsch kommandiert jener

pitány, aki Hippolitust három golyóbissal agyonlöveti. De Hippolitus magyarsága ellen is kifogást emelhettek volna az ókori puristák:

Jaj a hajam sints jól felfrizérozva,
Sem pedig a tsizmám sincs fel staférozva,

panaszkodik az antik világfi.

Az első ember, akit Prometheus sárból gyúr, magyar népies alak és igen logikusan a Sárosi névre hallgat. Az istenek sem kerülnek el a korszerűsítést. Jupiter így utasítja Mercuriust:

Postám ály elől egybe. Ved szárnyas kalapotskád,
Szárnyas strimflidet öltsd fel.

A dikció népi alacsonyságára példaképen hallgassuk meg Dido sokat panasztól panaszát, az iskoladráma nyelvében:

Jupiter be tsuffá teve a goromba,
Elszökvén hír nélkül tőlem tsak potomba.
Mi vihette erre, tám a bolongomba,
Mit tsináljak vele búsult haragomba.

Mégis ezek az otromba iskoladrámák készítették elő a magyarságot későbbi színházak számára. Amikor az első magyar színtársulat játszani kezdett, egy iskoladrámával, a piarista Simai Igazházijával nyitotta meg műsorát és az első színházi drámák az iskolai színjátszás hagyományait követték. A XVIII. század feladata ebben is a csendes, észrevétlen előkészítés volt.²²

²² Iskolai színdarabok modern kiadásai: Alszegey Zsolt, Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig, Budapest, 1914. Illei János Tornyos Péter, Kotsonya Mihály, a legfontosabb prot. iskoladrámák a RMK-ban. Simai Igazházija az Olcsó Kvtárban, Benyák Bernát Joasa a Magyar Irodalmi Ritkaságok kiadásában.

Irodalom: Pintér id. m. IV. kötet, Szekfű id. m. VI. kötet. Bayer József, A magyar drámai irodalom története, két kötet, Budapest, 1897.

1 Hauptmann, der den Hippolyt mit drei Kugeln totschießen läßt. Aber auch
2 gegen das Ungartum des Hippolyt hätten die antiken Puristen Einwand
3 erheben können:

4
5 Jaj, weder ist mein Haar gut auffrisiert,
6 Noch sind meine Stiefeln auf staffiert,

7
8 klagt der antike Weltmann

9
10 Der erste ungarische Mensch, den Prometheus aus Lehm knetet, ist eine
11 ungarische volkstümliche Gestalt und hört sehr logisch auf den Namen Sárosi
12 [Lehmann]. Auch die Götter umgehen nicht die Modernisierung. Jupiter
13 weist den Mercurius so an:

14
15
16 Mein Posten tritt hervor im Nu. Nimm dein geflügelt Hütlein,
17 Dein geflügelt Strümpflein zieh an.

18
19
20 Als Beispiel für die volkliche Niedrigkeit der Diktion hören wir uns Didos
21 viel beklagte Klage an, in der Sprache des Schuldramas:

22
23
24 Jupiter, wie angeschmiert hat mich der Grobian,
25 Abhauend von mir ohne Nachricht bloß lumpig,
26 Was konnte ihn dazu bringen, vielleicht der Fliegenpilz,
27 Was soll ich machen mit ihm in meinem traurigen Zorn.

28
29
30 Dennoch bereiteten diese plumpen Schuldramen das Ungartum vor für die
31 späteren Theater. Als die erste ungarische Theatergesellschaft zu spielen be-
32 gann, eröffnete sie mit einem Schuldrama, mit des Piaristen Simai Wahrhäu-
33 sler ihr Programm, und die ersten Theaterdramen folgten der Überlieferung des
34 schulischen Bühnenspiels. Die Aufgabe des XVIII. Jahrhunderts war auch
35 hierin die stille, unbemerkte Vorbereitung.²²

<< ²² Schulischer Bühnenstücke moderne Ausgaben. Alszegey (Ungarische Dramen-Denkmäler vom Mittelalter bis Bessenyei), - János Illeis Peter Türmer, Michael Sülze, sind die wichtigsten protestantischen Schuldramen in den RMK. Simais Wahrhäu-sler in (Billige Bücherei), Bernhard Benyák Joasa in der Ausgabe der (Ungarische Literarische Seltenheiten).

<< Literatur: Pintér zit. Werk IV. Band. Szekfűs zit. W. VI. Band. Bayer (Die Geschichte der ungarischen Dramaliteratur), 2 Bde,

II. A FŐÚRI IRODALOM

1. BEVEZETÉS.

a) Udvari kultúra.

Az ember autonómiára való törekvése már a középkor folyamán létrehozott egy embertípust, mely megvalósította a maga eszményét az emberi méltóságról, anélkül, hogy saját megdicsőüléséhez a túlvilágról kellett volna kölcsönkérnie a glóriát. Ez az öncélú emberideál, a szent ideáljának nagy vetélytársa, a lovag volt. Az egyház ugyan, csodálatos alkalmazkodó képességével, szankcionálni tudta a lovagságot és ezáltal bizonyos fokig szolgálatába vonta azt, — de lényegében a lovagideál teljesen világi volt. A bátorság, nőtisztelet, lojalitás és „udvariasság“ erényei nem az evangéliumok célkitűzései, és amikor a lovagiság annyira érett, hogy fogalmilag tisztázni kellett eszményeit, a régebbi világi kultúrához, az antikhoz fordult segítségért.

A lovagi világ természeténél fogva arisztokratikus és exkluzív, sokkal inkább, mint az egyházi. Az egyházi rendet bárki felvehette, lovaggá születni kellett. De ez a kiválasztottság, épen a lovagideál uralkodó századaiban, nem fejeződik ki a szellem területén. A középkor nagy századaiban az arisztokrata szellemileg alig különbözött még az alsóbbrendűektől, az analfabétaság bizonyos szellemi demokráciát hozott létre herceg és jobbágy között.

A lovagideál, mint szellemi tényező, először fejedelmi udvarokban jelenik meg, az élet és a beszéd csiszoltabb formáiban. A XII. század vége felé születő lovagi szellemet, lovagi irodalmat ezért már a kortársak is udvarinak, courtois, hövesch, nevezik, és elkülönbötött jellemvonását az

II. DIE HOCHADELIGE LITERATUR.

I. EINLEITUNG.

a) Höfische Kultur.

Des Menschen Streben nach Autonomie brachte schon im Lauf des Mittelalters einen Menschentyp hervor, der seine eigene Idee von der menschlichen Würde verwirklichte, ohne daß er zu seiner eigenen Verherrlichung vom Jenseits hätte zu borgen bitten brauchen die Glorie. Dieses selbstzielige Menschenideal, des Heiligen Ideals großer Konkurrent, war der Ritter. Zwar konnte die Kirche, mit ihrer wunderbaren Anpassungsfähigkeit, das Rittertum sanktionieren und zog es dadurch bis zu einem gewissen Grad in ihren Dienst, — aber im wesentlichen war das Ritterideal völlig weltlich. Der Tapferkeit, des Minnedienstes, der Loyalität und „Höflichkeit Tugenden“ sind nicht Zielsetzungen des Evangeliums, und als das Rittertum soweit gereift war, daß es begrifflich klären mußte seine Ideen, wandte es sich an die Kultur der früheren Welt, der Antike, um Hilfe.

Die ritterliche Welt ist von ihrer Natur her aristokratisch und exklusiv, viel mehr als die kirchliche. Den kirchlichen Orden konnte jedermann aufnehmen, zum Ritter mußte man geboren werden. Doch diese Auserwähltheit, gerade in des Ritterideals dominierenden Jahrhunderten, äußert sich nicht auf dem Gebiet des Geistes. In den großen Jahrhunderten des Mittelalters unterschied sich der Aristokrat geistig noch kaum von den Rangniedrigeren, das Analphabetentum brachte eine gewisse geistige Demokratie zustande im Verhältnis zwischen Herzog und Leibeigenem.

Das Ritterideal, als geistiger Faktor, erscheint zuerst an den fürstlichen Höfen, in den geschliffeneren Formen des Lebens und der Rede. Den gegen Ende des XII. Jahrhunderts geborenen ritterlichen Geist, die ritterliche Literatur nennen darum auch schon die Zeitgenossen höfisch, courtois, hövesch, und den unterscheidenden Charakterzug sehen sie in der

„udvariasságban“, ebben a kegyelemszerű, pórok számára megtanulhatatlan formafőlényben látják.

Az udvari irodalom arra törekedett, hogy egy tökéletes formavilágot emeljen a mulandó és mulandósága által pórias valóság fölé. Az udvari lira antik nedvek átszivárgásából kidesztillálta a szerelem formatanát, melyet először a Provenceban fogalmaztak meg törvénykönyvvé. Az udvari szerelem, a troubadourok és minnesängerek tématikája, nem volt érzelem, nem volt szenvedély, hanem bizonyos szigorú ritus teljesítése, nem vágy-megvalósítás, hanem képesség, az udvari ember egyik tökéletessége, mint az, hogy tud táncolni vagy vívni. Joannes Capellanus ránk maradt szerelmi törvénykönyvéből megtanulhatjuk, hogy a szerelem minden úriember kötelessége és ez alól a kötelesség alól még a házasság sem ment fel. Hogy vajjon a lovagi szerelem megvalósítható-e a házasságban, erre vonatkozóan eltértek a kortársak véleményei. Az általános álláspont az volt, hogy a házasság a földi szerelem céljait szolgálja és ezért nehezen egyesíthető az udvari, az égi szerelemmel. Az égi szerelem édes és kétes etikája alig egyezett az egyházi tanításokkal és ez volt az autonóm ethika egyik kiindulási pontja és érzelmi mozgatója.

Az epikában az udvari költészet egy irreális lovagparadicsomot teremtett, a breton mondák nemzetföldről, Európaszerte közös világát, ahol még a nap is lovagi ornátusban lovagolt fel reggel az ég sorompói között, ahol óriások és szörnyek sorfala közt elrabolt hercegnők százai várták az udvarias megszabadítót.

És mégsem tudott a középkor udvari költészete zárt, arisztokratikus formavilágot teremteni a valóság fölé. Paradox módon a nagy lovagi époszok, minden hihetlenségük dacára nagyobb földközelségben vannak, parasztosabbak, mint egy mai paraszt-regény. Hiányzott egyrészt az arisztokratikus kifejezési forma, másrészt az arisztokratikus világnézet elméleti kiépítése világszemléletté, filozófiává. Az udvari éposz csak tárgyában udvari.

Az udvari kultúra a formát csak akkor találja meg, amikor a XIII. század végén a polgári osztály szorgalmas tanultságával a segítségére siet és támogatására kiássa a

1 „Höflichkeit“, dieser gnadenhaften, für Bauern unerlernbaren Formenüberlegenheit.
2
3

4 Die höfische Literatur strebte dahin, daß sie eine vollkommene Formenwelt hebe über die vergängliche und durch ihre Vergänglichkeit bäuerische
5 Wirklichkeit. Die höfische Lyrik destillierte aus dem Herübersickern antiker
6 Säfte die Formenlehre der Liebe heraus, die zuerst in der Provence als Geset-
7 zesbuch abgefaßt wurde. Der höfischen Liebe, der Troubadours und Minne-
8 sänger Thematik, war keine Empfindung, war keine Leidenschaft, sondern
9 das Erfüllen eines gewissen strengen Ritus, keine Sehnsucht-Verwirklichung,
10 sondern Fähigkeit, eine der Vollkommenheiten des höfischen Menschen wie
11 die, daß er tanzen kann oder fechten. Aus Joannes Capellanus' uns erhalten
12 gebliebenem Liebes-Gesetzbuch können wir erlernen, daß die Liebe jedes
13 Herrenmenschen Pflicht ist und ihn von dieser Verpflichtung auch die Ehe
14 nicht befreit. Ob die ritterliche Liebe wohl in der Ehe verwirklichbar ist, dies-
15 bezüglich differierten die Meinungen der Zeitgenossen. Der allgemeine
16 Standpunkt war der, daß die Ehe den Zielen der irdischen Liebe dient und
17 deshalb schwer vereinbar ist mit der höfischen, der himmlischen Liebe. Der
18 himmlischen Minne süße und zweifelhafte Ethik stimmte kaum überein mit
19 den kirchlichen Lehren und dies war einer der Ausgangspunkte und gefühls-
20 mäßigen Beweggründe der autonomen Ethik.
21
22
23
24
25
26
27
28

29 In der Epik schuf die höfische Dichtung ein irreales Ritter-Paradies, der
30 bretonischen Sagen supranationale, europaweit gemeinsame Welt, wo sogar
31 auch die Sonne morgens im ritterlichen Ornat hinauftritt zwischen die Schran-
32 ken des Himmels, wo zwischen dem Spalier von Riesen und Ungeheuern
33 Hunderte geraubter Herzoginnen den höflichen Befreier erwarteten.
34
35
36

37 Und dennoch konnte des Mittelalters höfische Dichtung keine geschlos-
38 sene, aristokratische Formenwelt schaffen über die Wirklichkeit. Auf parado-
39 xe Weise sind die großen ritterlichen Epen, trotz all ihrer Unglaubhaftigkeit,
40 in größerer Erdnähe, sie sind bäuerlicher als ein heutiger Bauern-Roman. Es
41 fehlte einesteils die aristokratische Ausdrucksform, andernteils der theoretische
42 Ausbau des aristokratischen Weltbildes zur Weltanschauung, zur Philo-
43 sophie. Das höfische Epos ist nur in seinem Gegenstand höfisch.
44
45
46

47 Die höfische Kultur findet die Form erst dann, als am Ende des XIII.
48 Jahrhunderts die bürgerliche Klasse mit ihrer fleißigen Gelertheit ihr zu Hil-
49 fe eilt und zu ihrer Unterstützung ausgräbt aus der

multból az egyetlen élite-kultúrát, az antikot. Humanizmus és udvar szintézise először Olaszországban megy végbe és ez az, amit irodalmi szempontból renaissancenak lehet nevezni. Petrarca és a Vita Nuova Danteja a latin elemek segítségével végérvényesen megteremtik az udvari szerelem adekvát, udvari kifejezési formáit, Guinicelli és Dante építik ki a nemesség fogalmán alapuló, autonóm, császári, ghibellin új értékrendszert. Olasz földön teremnek az első igazán udvarképes eposzok, Ariosto és Tasso műve, és az udvari emberideál theoretikus megrajzolása. Castiglione Cortegianoja.

Ezek az olaszok eszmélnek rá, az antik irodalom hatása alatt, hogy nem a téma teszi a költői alkotást arisztokratikussá, hanem a kifejezés. Velük kezdődik a forma primátusa, mely napjainkig tart az irodalomban. Ez a nagy felfogásbeli különbség az oka, hogy a középkor legnagyobb termékeit is primitíveknek érezzük. A középkori költő valószínűtlen intenzitású szerelmekről és valószínűtlen extenzitású cseményekről énekelt, hogy művészetét a mindennapiság fölé emelje. Az újkori költő bármilyen tárgyról beszélhet, az új stílus, a dolce stil nuovo édessége a tárgyat a formák tiszta és maradandó világába emeli.

Az új költészet dekoratív jellegű: a köznapi szavakat száműzik az irodalomból, a hasonlatok anyagát nem a hétköznapi életből merítik, hanem a lelki történelemből, mint Dante, vagy az antik tudományosság színes anekdotáiból — és a hasonlatnál is jobban szeretik a mitológiai képeket, ezt a már költőivé formált valóságot, mely később, az udvari kultúra hanyatlásakor, mechanikus eszközzé lesz a mindennapi tárgyak költőiesítésére.

Az új stílus pathetikus, mert az arisztokratikus stílusmagaslatnak az érzelmi életben a mindennapinál erősebb feszültség felel meg. Az új költészet intellektualista, méltóságához tartozik, hogy nem mindenki értheti meg mindjárt a „különös sorok leplébe rejtett tant“, csak a szerelem tudósai, akikről Dante beszél. Szeretik az allegóriákat és keresik a metaforák homályosságát.

Dekorativ, intellektualista, pathetikus: ezek már az ú. n. barok irodalom jellemvonásai. Az irodalomban nem

1 Vergangenheit die einzige Elite-Kultur, die Antike. Synthese von Humanis-
2 mus und Hof geht zuerst in Italien vonstatten und dies ist das, was man vom
3 literarischen Gesichtspunkt Renaissance nennen kann. Petrarca und der Vita
4 Nuova Dante erschaffen mit Hilfe der lateinischen Elemente endgültig die der
5 höfischen Liebe adäquaten, höfischen Ausdrucksformen, Guinicelli und Dan-
6 te bauen das auf dem Begriff der Adligkeit fußende, autonome, kaiserliche,
7 ghibellinische neue Wertesystem aus. Auf italienischem Boden wachsen die
8 ersten wirklich hoffähigen Epen, Ariostos und Tassos Werk und die theoretische
9 Zeichnung des höfischen Menschenideals, Castigliones Cortegiano.

14 Diese Italiener besinnen sich darauf, unter dem Einfluß der antiken Li-
15 teratur, daß nicht das Thema die dichterische Schöpfung aristokratisch macht,
16 sondern der Ausdruck. Mit ihnen beginnt der Primat der Form, der in der Li-
17 teratur bis zu unseren Tagen andauert. Dieser große auffassungsmäßige Un-
18 terschied ist der Grund, daß wir auch die großartigsten Erzeugnisse des Mit-
19 telalters als primitiv empfinden. Der mittelalterliche Dichter sang von Minnen
20 unwahrscheinlicher Intensität und von Geschehnissen unwahrscheinlicher Ex-
21 tensität, um seine Kunst über das Alltägliche zu heben. Der neuzeitliche Dich-
22 ter kann über jedweden Gegenstand sprechen, der neue Stil, die Süße des dolce
23 stil nuovo hebt den Gegenstand in die reine und bleibende Welt der For-
24 men.

28 Die neue Dichtung ist charaktermäßig dekorativ: die alltäglichen Wörter
29 werden verbannt aus der Literatur, die Materie der Gleichnisse werden nicht
30 aus dem alltäglichen Leben geschöpft, sondern aus dem seelischen Gesche-
31 hen, wie Dante, oder aus den farbigen Anekdoten der antiken Wissenschaft-
32 lichkeit — und noch mehr als das Gleichnis werden die mythologischen Bil-
33 der geliebt, diese schon zum Dichterischen geformte Wirklichkeit, die später,
34 beim Verfall der höfischen Kultur, zum mechanischen Instrument wird zur
35 Poetisierung der alltäglichen Gegenstände.

38 Der neue Stil ist pathetisch, denn der aristokratischen Stilanhöhe entspricht
39 im Gefühlsleben eine stärker als alltägliche Spannung. Zur intellektuellen
40 Würde der neuen Dichtung gehört, daß nicht jedermann sogleich die „im
41 Deckmantel sonderbarer Zeilen verborgene Lehre“ verstehen kann, nur die
42 Wissenschaftler der Liebe, von denen Dante spricht. Sie lieben die Allegorien
43 und suchen die Dämmerhaftigkeit der Metaphern.

47 Dekorativ, intellektualistisch, pathetisch: dies sind schon die Charakter-
48 züge der sogen. barocken Literatur. In der Literatur kann man

is lehet elválasztani a renaissanceot a baroktól. Arról ma már nem is érdemes beszélni, hogy a barok mennyire nem a renaissance hanyatlása. Ellenkezőleg: az udvari irodalom az olasz renaissanceban kezdődik ugyan, de tendenciái csak a secentóban és az angol, francia, spanyol XVII. században valósulnak meg.

Ez az udvari művészet a XVI. és XVII. század élitéjének a művészete. A lovagság, a harcos századok heroizmusa és nő-tisztelete most talál méltó kifejezést, a közép-kor az újkorban válik mondhatóvá, Tassóban, Shakespeareben, Spenserben, Ronsardban, Calderonban és nálunk Zrinyiben.

Ugyanakkor más társadalmi rétegekben másfajta művészet folyik. A hivatalos irodalom továbbra is az egyházak kezében van, a kor csak a ma már érthetetlen szorgalommal kompilált hatalmas foliánsok, „tükrök“, „theátrumok“ szerzőit érzi igazán íróknak. Ugyanakkor Nyugaton a polgári osztály már szót talál egy realisztikus irodalomban, melynek legnagyobb megnyilvánulása a Shakespeare-kortársak Shakespeare-től annyira különböző drámája. A barok bizonyos stílusjegyeit megtalálhatjuk ebben az egyházi és polgári irodalomban is, de az udvari kultúrától távol a barok dekoráció, intellektualitás és páthosz, csak fölösleges cifraság, copf és paróka gyanánt hat.

És most térjünk haza, Magyarországra. Itt az udvari kultúra későn és kevésbé fejlődött ki. Legfőképpen nyilván azért, mert nem volt udvar. Másrészt, mert olyan fájdalomosan nagy volt a távolság kultúra és civilizáció között. Kultúra szempontjából Magyarország szerencsésebb évtizedekben semmivel sem állt a Nyugat mögött. De civilizáció szempontjából századok választották el. Az udvari művészet pedig civilizációs növény. Nálunk a rendi királyság kezéből kihull a hatalom és jólét — II. Lajosnak jólékü szomszédok küldenek olykor ebédet; ilyen udvarban nem fejlődhetik ki egy Tasso vagy egy Castiglione. A főurak gazdagok és hatalmasok, de zordon váraikban örökös háborúban élnek, még a XVI. században is létrán másznak fel a nők az emeletre, mert a lépcső intézményéig még nem érkeztek el. Az életforma harcos nyersesége nem kedvez a

1 auch nicht trennen die Renaissance vom Barock. Davon lohnt es heute auch
2 nicht mehr zu sprechen, wie sehr das Barock nicht der Verfall der Renaissance
3 ist. Im Gegenteil: die höfische Literatur beginnt zwar in der italienischen
4 Renaissance, doch ihre Tendenzen werden erst im Secento und im englischen,
5 französischen, spanischen XVII. Jahrhundert verwirklicht.

6
7
8 Diese höfische Kunst ist die Kunst der Elite des XVI. und XVII. Jahrhun-
9 derts. Das Rittertum, der kämpferischen Jahrhunderte Heroismus und Frauen-
10 Verehrung findet jetzt würdigen Ausdruck, das Mittelalter wird in der Neuzeit
11 sagbar, in Tasso, Shakespeare, Spenser, Ronsard, Calderon und bei uns in
12 Zrinyi.

13
14
15
16 Zur selben Zeit fließt in anderen gesellschaftlichen Schichten andersartige
17 Kunst. Die offizielle Literatur ist weiterhin in der Hand der Kirchen, die Epo-
18 che empfindet nur die Verfasser der mit heute schon unverständlichem Fleiß
19 kompilierten gewaltigen Folianten, „Spiegel“, „Theatren“ wirklich als Schrift-
20 steller. Gleichzeitig findet im Westen schon die bürgerliche Klasse Wort in einer
21 realistischen Literatur, deren großartigste Manifestation das von Shakespe-
22 re so sehr verschiedene Drama der Shakespeare-Zeitgenossen ist. Best-
23 timmte Stilnoten des Barock können wir auch in dieser kirchlichen und bür-
24 gerlichen Literatur finden, aber fern von der höfischen Kultur ist das Barock
25 Dekoration, Intellektualität und Pathos, wirkt nur wie überflüssige Zier, Zopf
26 und Perücke.

27
28
29
30
31
32 Und nun kehren wir heim, nach Ungarn. Hier entwickelte sich die höfische
33 Kultur spät und weniger. Hauptsächlich offenbar darum, weil es keinen Hof
34 gab. Anderenteils, weil die Entfernung so schmerzhaft groß war zwischen
35 Kultur und Zivilisation. Vom Blickpunkt der Kultur stand Ungarn in glückli-
36 cheren Jahrzehnten in nichts hinter dem Westen. Doch vom Blickpunkt der
37 Zivilisation trennten es Jahrhunderte. Die höfische Kunst jedoch ist ein zivili-
38 satorisches Gewächs. Bei uns fallen aus der Hand des ständischen Königtums
39 Macht und Wohlstand heraus. — Ludwig dem II. schicken gutherzige
40 Nachbarn manchmal ein Mittagessen; an solchem Hofe kann sich kein Tasso
41 oder Castiglione herausbilden. Die Magnaten sind reich und mächtig, aber in
42 ihren düsteren Burgen leben sie in ewigem Krieg, noch im XVI. Jahrhundert
43 auch klettern die Frauen auf Leitern zur Etage, weil man noch nicht zur In-
44 stitution der Treppe gelangt ist. Der Lebensform kriegerische Rohheit be-
45 günstigt nicht die

trubaduroknak és amikor megjelenik az első, Balassa, sok van benne Villon akasztófa-hangulatából.

És mégis van a magyar irodalomnak udvari emelete is és a meglepő az, hogy ennyire gazdag. Ha meggondoljuk, milyen szenvedés-szántotta örök harctérről sarjadjak ki, annál csodálatosabb Zrinyi ethosz-magaslata és Gyöngyösi forma-főlénye. A magyar irodalom számára ez az arisztokrata kultúra többet jelent, mint a nemzeti irodalomnak csak egy emeletét: hallgató középkorunk után ők jelentik a költői régiséget, a tradíciót, a heroikus multat. A magyar költészet őbelőlük lett, az ő nyelvüket beszélték tovább.

b) A magyar főúri költő.

Külföldön az udvari költészet fogalma nem zárja ki azt, hogy művelői polgári emberek legyenek. Már a középkori német udvari epika egyik legnagyobb művelője, Gottfried von Strassburg is csak „meister“ volt. Az udvari kultúra fénykorának legnagyobb nevei polgárok: Shakespeare, Tasso. Minálunk az udvari kultúrát egyedül a főúri osztály éli. Nem a nem-létező udvar, hanem a nagybirtok, mely tulajdonosának kimagasló, független és sosem volt bátorságra bátorító életformát ajándékoz. A főúri művészet kialakításában a nagybirtokosokon kívül legfeljebb az ő udvari embereik vehetnek részt, mint Gyöngyösi, vagy a jezsuita voltával udvari Faludi Ferenc.

Nálunk nincs feltörekvő polgárság, mely sznobizmusból átvinné a nagybirtok formáit. Az a társadalmi osztály, mely a kor általános kultúráját, az egyházat hordozza, puritanizmusában idegenkedik a főúri irodalom „fajtalan“ hajtásaitól. Később a főúri kultúra minden polgári átmenet nélkül alászáll a mélyebb társadalmi rétegekhez és „népművészet“ lesz: a Balassa-strófából népdalforma, Gyöngyösi elegáns epyllionjaiból ponyván árult népkönyv, továbbá ponyvaművek ihletője.

Ezek a társadalmi okai annak, hogy a főúri irodalom elszigetelt test a kor irodalmában. Ügyszólván semmi össze-

1 Troubadouren und als der erste erscheint, Balassa, ist in ihm viel von Villons
2 Galgenbaum-Stimmung.

3
4 Und dennoch hat die ungarische Literatur auch eine höfische Etage und
5 das Überraschende ist, daß sie so reich ist. Wenn wir bedenken, aus welchem
6 leid-geackerten ewigen Schlachtfeld sie sprießen, ist Zrinyis Ethos-Anhöhe
7 und Gyöngyösis Form-Überlegenheit um so wunderbarer. Für die ungarische
8 Literatur bedeutet diese aristokratische Kultur mehr, als der nationalen Litera-
9 tur lediglich eine Etage: nach unserem schweigenden Mittelalter bedeuten sie
10 das dichterische Altertum, die Tradition, die heldenhafte Vergangenheit. Die
11 ungarische Dichtung wurde aus ihnen, ihre Sprache sprach sie weiter.

b) Der ungarische hochadlige Dichter.

12
13
14
15
16
17
18
19
20 Im Ausland schließt der Begriff der höfischen Dichtung nicht aus, daß ihre
21 Pfleger Bürgerleute seien. Schon einer der größten Pfleger der mittelalterli-
22 chen deutschen höfischen Epik, Gottfried von Straßburg, war auch nur "Meis-
23 ter". Die größten Namen der Glanzzeit der höfischen Kultur sind Bürger:
24 Shakespeare, Tasso. Bei uns lebt allein die aristokratische Klasse die höfische
25 Kultur. Nicht der nicht-existent Hof, sondern der Großgrundbesitz, der sei-
26 nem Eigentümer eine herausragende, unabhängige und zu nie gehabtem Mut
27 ermutigende Lebensform schenkt In der Ausgestaltung der aristokratischen
28 Kunst können außer den Großgrundbesitzern höchstens noch ihre Hofleute
29 teilnehmen, wie Gyöngyösi, oder der in seinem jesuitischen Sein höfische
30 Franz Faludi.

31
32
33
34
35
36 Bei uns gibt es kein emporstrebendes Bürgertum, das aus Snobismus die
37 Formen des Großgrundbesitzes übernehme. Jene gesellschaftliche Klasse,
38 welche die der Epoche allgemeine Kultur, die kirchliche trägt, ist in ihrem Pu-
39 ritanismus befremdet von den "unzüchtigen" Trieben der aristokratischen Li-
40 teratur. Später [*1940>] wiederum sinkt die aristokratische Kultur ohne jeden
41 bürgerlichen Übergang hinab zu den tieferen gesellschaftlichen Schichten und
42 wird "Volkskunst": aus der Balassa-Strophe Volksliedform, aus Gyöngyösis
43 eleganten Epyllionen auf der Marktleinwand feilgebotenes Volksbuch, wei-
44 terer Kolportagegewerke Inspirator.

45
46
47
48 Dies sind die gesellschaftlichen Gründe dessen, daß die aristokratische Li-
49 teratur isolierter Körper ist in der Literatur der Epoche. Sie ist sozusagen in
50 keinem Zusammen-

függésben nincs azzal az általánosabb irodalommal, melyet mint egyházit tárgyaltunk, és ami, legalább is mennyiségi-
leg, a kor tulajdonképpeni irodalma. Külföldi minták után
indulnak, vagy legfeljebb egymástól tanulnak főúri köl-
tőink. Viszont tőlük sem tanul semmit az egyházi iroda-
lom, csak később a népköltészet.

A főúri költő attitűdje a művel szemben, teljes tuda-
tossággal, a dilettánsé. A maga gyönyörűségére ír, téli pi-
henőben, mint Zrinyi, felkiáltva, spontánul, mint Croesus
fia, semmi „professiója a mesterséges szólásra nincsen“,
hangsúlyozza, hogy nem volt ideje munkája kicsíszolására,
de nem is fontos, hiszen értékadata nem költő-voltában
van, nem pennájával, hanem szablyája élével keresi az örök
dicsőséget. Ez az attitűd az előkelőség ideáljából követke-
zik. Castiglione felülmulhatatlan megfogalmazásában az
előkelőség lényege, a „sprezzatura“: mesterséges elfogulat-
lanság, mely a legnehezebb dolgokat is úgy viszi végbe,
mintha nem kerülnének semmi megerőltetésbe. A munka
nagyságával, a „leistung“-gal kérkedni, polgári dolog.

A főúri költészet megjelenési formája is mélyen arisz-
tokratikus. Ezt az irodalmat nem a könyvnyomtatás hozza
létre és idegen marad a nyomtatott könyvek fiatal közön-
ségétől. A főúrak egymás számára írnak, személyesen is-
merik minden olvasójukat és megajándékozzák művük egy-
egy példányával. Bennük a kéziratos irodalom technikája
él tovább. Könyveik kinyomtatását arisztokratikus nemtö-
rődömséggel kezelik; némelyik mű megjelenik nyomtatás-
ban, némelyik kéziratban marad, mintegy a véletlen já-
tékkaként.

Egy elvont, humanista és lovagi dicsőség-eszme lelke-
síti őket: megmutatni, látszólag könnyed, titokban ön-
emésztő munkával, mire képes a magyar költő, próbára
tenni a magyar muzsa virtusát. De ez a lovagtorna nem
a közönség előtt játszódik le, nem is a külföld előtt, a
világot főúri hanyag gesztussal bocsátják el, hanem a Leg-
főbb Műértő előtt, aki egyedül van hivatva serpenyőbe
tenni a legfőbb értékeket.

Nem a publikum, hanem a halhatatlanság — és azon-

1 hang mit jener allgemeineren Literatur, die wir als kirchlich abhandelten, und
2 die, wenigstens mengenmäßig, die eigentliche Literatur der Epoche ist. Nach
3 ausländischen Mustern starten, oder höchstens voneinander lernen unsere
4 aristokratischen Dichter. Jedoch von ihnen auch lernt gar nichts die kirchliche
5 Literatur, nur später die Volksdichtung.

6
7
8
9 Des aristokratischen Dichters Attitüde gegenüber dem Werk ist, vollauf
10 mit Bewußtsein, die des Dilettanten. Er schreibt zu seiner eigenen Ergötzung,
11 in winterlicher Rast, wie Zrinyi, aufschreiend, spontan, wie des Croesus Sohn,
12 er habe „keine Profession zur künstlichen Rede“, betont, daß er keine Zeit
13 hatte zum Ausschleifen seiner Arbeit, aber das ist auch nicht wichtig, denn
14 sein Wertbewußtsein ist nicht in seinem Dichter-Sein, nicht mit der Feder,
15 sondern mit seines Säbels Schneide sucht er den ewigen Ruhm. Diese Attitü-
16 de folgt aus dem Ideal der Vornehmheit. In Castigliones unübertrefflicher
17 Formulierung ist das Wesen der Vornehmheit die „sprezzatura“: künstliche
18 Unvoreingenommenheit, die auch die allerschwersten Dinge so zu Ende führt,
19 als kosteten sie keinerlei Anstrengung. Mit der Größe der Arbeit, mit der
20 „Leistung“ sich zu brüsten, ist eine bürgerliche Sache.

21
22
23
24
25 Auch der aristokratischen Dichtung Erscheinungsform ist tief aristokra-
26 tisch. Diese Literatur bringt nicht der Buchdruck zustande, und sie bleibt
27 fremd dem jungen Publikum der gedruckten Bücher. Die Aristokraten
28 schreiben für einander, persönlich kennen sie jeden ihrer Leser und beschen-
29 ken ihn mit jeweils einem Exemplar ihres Werkes. In ihnen lebt der hand-
30 schriftlichen Literatur Technik weiter. Das Drucklegen ihrer Bücher handha-
31 ben sie mit aristokratischer Unbekümmertheit; manche Werke erscheinen im
32 Druck, manche bleiben in Handschrift, gleichsam als des Zufalls Spiel.

33
34
35
36
37
38 Eine abstrakte, humanistische und ritterliche Ruhmes-Idee beseelt sie: zu
39 zeigen, mit scheinbar leichter, insgeheim selbstverzehrender Arbeit, wozu der
40 ungarische Dichter fähig ist, auf die Probe zu stellen der ungarischen Muse
41 Virtus. Aber dieses Ritterturnier spielt sich nicht vor dem Publikum ab, auch
42 nicht vor dem Ausland, die Welt entlassen sie mit lässiger aristokratischer
43 Geste, sondern vor dem Allerhöchsten Kunstsachverständigen, der allein be-
44 rufen ist in die Waagschale zu tun die höchsten Werte.

45
46
47
48
49 Nicht fürs Publikum, sondern für die Unsterblichkeit — und au-

kívül személyes kapcsolatok számára készül ez az irodalom. Ebben a körben még az olyan személytelen tevékenység is, mint egy imádságos könyv lefordítása, személyes relációkból fakad és közvetlen célokat szolgál, mint Balassa Bálint első műve, melyet szülői vigasztalására szerez. A szerelmes versek mind határozottan udvarló költemények, arra szántak, hogy egy-egy kegyetlen szépség szívét megvívják. Még az elbeszélő költemények is személyhez vannak intézve: Gyöngyösi urainak megrendelésére, urainak kedvelnkedendő írja műveit, Zrinyi pedig önön családjának, emel emléket. Néha a szerző önmagát akarja szórakoztatni, a közönség-fogalom kizárásával: így szövögeti fogságában a verseit Koháry István, így fog neki börtönében emlékiratainak Bethlen Miklós, így írja és soha nem küldi el leveleit Mikes Kelemen a reménytelenül távol Rodostóban.

A személyes hang: ez a legjellegzetesebb vonása főúri irodalmunknak és talán ez, ami sajátosan magyar benne. A Balassával rokon külföldi lírikusok elvontabbak és személytelenebbek, életrajzi adatokat nem igen tudunk meg a verseikből. A nagy barokk epikusok nem beszélnek annyit magukról, mint Zrinyi. A kisebbek még személyesebbek, mint a nagyok. Talán középkori hagyományok élnek itt tovább, ismeretlen, regősi, tinódis átközvetítés útján: a középkori költészetben üti meg az embert váratlanul egy-egy minden stilizálás nélkül elmondott személyes élmény, mely úgy áll ki a versből, mint az egészében lenyelt nyúl az óriáskigyó nyakából. De a főúri irodalom személyessége valahogy szubtilisebb és tudatosabb. Itt nem naiv, hanem akart személyiség-kultusszal állunk szemben.

A most következőkben kevésbé lehet az irodalmi jelenségeket eszmetörténeti szempontból csoportosítani, mint az előzőkben. Személyiségekkel állunk szemben, akik mindegyike egy zárt kis kozmosz. Balassa, Zrinyi, Mikes és Faludi: három évszázadon vonul át a magányos magyar alkotóknak ez a drága lánc.

Irodalom: H. Naumann—G. Müller, Höfische Kultur, 1929. Szerb Antal, Az Udvari Ember, Minerva, 1926.

1 Berdem für persönliche Verbindungen wird diese Literatur angefertigt. In die-
2 sem Kreis entspringt sogar auch die so unpersönliche Tätigkeit, wie das Über-
3 setzen eines Gebetbuches, aus persönlichen Relationen und dient unmittelba-
4 ren Zielen, wie Valentin Balassas erstes Werk, das er zur Tröstung seiner El-
5 tern verfaßt. Die Liebesgedichte sind allesamt entschieden werbende Gedich-
6 te, dazu bestimmt, daß sie das Herz einer jeweiligen unbarmherzigen Schön-
7 heit erringen. Sogar auch die erzählenden Gedichte sind an Person gerichtet:
8 Gyöngyösi schreibt auf Bestellung seiner Herren, seinen Herren zu schmei-
9 cheln seine Werke, Zrinyi wiederum errichtet seiner eigenen Familie ein
10 Denkmal. Zuweilen will der Verfasser sich selber zerstreuen, unter Ausschluß
11 des Publikum-Begriffs: so webt Stefan Koháry in der Gefangenschaft seine
12 Verse, so macht sich in seinem Kerker an seine Erinnerungsschriften Niko-
13 laus Bethlen, so schreibt und schickt nie ab seine Briefe Klemens Mikes im
14 hoffnungslos fernen Rhaedestos [türkisch: Tekirdagh].

20 Der persönliche Ton: dies ist der charakteristischste Zug unserer aristo-
21 kratischen Literatur und vielleicht ist es dies, was spezifisch ungarisch darin
22 ist. Die mit Balassa verwandten ausländischen Lyriker sind abstrakter und un-
23 persönlicher, biographische Daten erfahren wir kaum aus ihren Versen. Die
24 großen barocken Epiker sprechen nicht so viel von sich wie Zrinyi. Die
25 kleineren sind noch persönlicher als die großen. Vielleicht leben hier mittel-
26 alterliche Überlieferungen weiter, auf dem Wege einer unbekannt, spiel-
27 mannhaften, tinódischen Übermittlung: in der mittelalterlichen Dichtung trifft
28 einen manchmal unerwartet ein jeweils ohne jede Stilisierung erzähltes per-
29 sönliches Erlebnis, das so aus dem Gedicht herausragt, wie ein im Ganzen
30 verschluckter Hase aus der Riesenschlange Hals. Aber die Persönlichkeit der
31 aristokratischen Literatur ist irgendwie subtiler und bewußter. Hier stehen wir
32 keinem naiven, sondern einem gewollten Persönlichkeits-Kult gegenüber.

38 In den nun Folgenden kann man die literarischen Erscheinungen weniger
39 vom geistesgeschichtlichen Blickpunkt gruppieren, als in den Vorangegan-
40 gen. Wir stehen Persönlichkeiten gegenüber, deren jede ein geschlossener
41 kleiner Kosmos ist. Balassa, Zrinyi, Mikes und Faludi: drei Jahrhunderte hin-
42 durch zieht sich der einsamen ungarischen Schöpfer diese teure Kette.

46 << *Literatur:* H. Naumann . . . - Szerb (Der höfische Mensch),
47

2. BALASSA BÁLINT ÉS ISKOLÁJA.¹

a) A személyes líra megteremtése.

A Balassa-versek életrajzi háttére egy regényszerű, korjellemező adatokban gazdag és önmagában, a versek maradandósága nélkül is, irodalomba kívánczó élet. Középkor és humanizmus, törökvész és udvar, martalóc durvaság és fennkölt, halálba eksztaziáló vallásosság, „örök magyar határpör“ és világpolgári európaiság, égi és földi szerelem különös mozaikja ennek a kóborlovagnak a sorsa. Lélekben áthidalhatatlannak tetsző polaritások között mozog: ma mesébe illően előkelő lengyel urakkal vadászik, lengyel hölgyek udvarában udvarol, holnap vásárra menő kereskedőket rabol ki; ma tudós humanista a tudós Bornemisza oldalán és holnap embertelen kínozója jobbágyai-

¹ Balassa Bálint született 1551-ben, atyja Balassa János, anyja Sulyok Anna. 1562-től kezdve tíz éven át Bornemisza Péter a Balassák udvari papja. 1572-ben Balassa Bálint szülei vigasztalására kiadja első művét, Bock Mihály német munkájának magyar fordítását. Atyja kiszabadul, ugyanebben az évben Balassa Bálint az udvar előtt eljárja a juhász-táncot. 1574-ben Egerben vitézkedik, szerelmes lesz Losonczy Annába, aki máshoz megy feleségül. 1575: Erdélybe megy, Báthori István fogságába esik. Jól megy sora, Báthori a török elől Lengyelországba szökteti. 1577: visszatér, katonáskodik. Pörösködik szomszédaival, akik erőszakos viselkedése miatt gyűlölik. 1584-ben nőül veszi unokahugát, Dobó Krisztinát és erőszakkal elfoglalja Sárospatakot, emiatt végtelen pöre kezdődik sógorával, Dobó Ferencsel. Egyre nagyobb pénzügyi gondok és pörök. Áttér a katolikus hitre, hogy megnyerje az udvar jóindulatát. Házasságát felbontják. 1589-ben kibujdosik Lengyelországba. 1592-ben visszatér, vagyona már nincsen, borral és lovakkal kereskedik. Pörben áll már Losonczy Annával is. Újra katonának áll. 1594: Esztergom ostromakor, ágyúgolyó-okozta sebben meghal.

Kiadások: Istenes versei Rimay Jánoséival együtt 39 kiadást érték meg a régiségben (1632—1806.) Szerelmes és egyéb verseit 1874-ben fedezték fel a Radvánszky-könyvtárban. Teljes kritikai kiadását Dézsi Lajos rendezte sajtó alá két kötetben, Budapest. 1923.

2.. VALENTIN BALASSA UND SEINE SCHULE. ¹

a) Die Erschaffung der persönlichen Lyrik.

Der Balassa-Verse biographischer Hintergrund ist ein romanhaftes, in epochenkennzeichnenden Daten reiches und an sich selbst, auch ohne die Dauerhaftigkeit der Verse, sich in Literatur wünschendes Leben. Mittelalter und Humanismus, Türkenunheil [Türkenkriege] und Hof, marodierende Derbheit und hehre, in den Tod ekstatisierende Religiosität, „ewiger ungarischer Grenz-Streit“ und weltbürgerliches Europäertum, himmlische und irdische Liebe sind das sonderbare Mosaik des Schicksals dieses fahrenden Ritters. Seelisch bewegt er sich zwischen unüberbrückbar anmutenden Polaritäten: heute jagt er mit märchenhaft vornehmen polnischen Herren, hofiert im Hofe polnischer Damen, morgen raubt er zum Markt reisende Kaufleute aus; heute ist er gelehrter Humanist an des gelehrten Bornemisza Seite und morgen un-menschlicher Peiniger seiner Leibeige-

¹ << Valentin Balassa wurde 1551 geboren. [*1940> atyja Balassa János, anyja Sulyok Anna / sein Vater ist János Balassa, seine Mutter Anna Sulyok.] Von 1562 an ist Peter Bornemisza zehn Jahre lang Hofgeistlicher der Balassas. 1572 gibt Valentin Balassa zur Tröstung seiner Eltern sein erstes Werk heraus, ungarische Übersetzung der deutschen Arbeit Michael Bocks, [*1940> atyja kiszabadul / sein Vater kommt frei.] im selben Jahr führt Valentin Balassa am Hof den Hirtentanz vor. 1574 tut er sich heldenhaft in Erlau hervor, verliebt sich in Anna Losonczy, die einen anderen heiratet. 1575: er geht nach Siebenbürgen, gerät in Stefan Báthoris Gefangenschaft, es geht ihm gut, Báthori läßt ihn vor den Türken nach Polen entfliehen. 1577: er kehrt zurück, ist Soldat. Prozessiert mit seinen Nachbarn, die ihn wegen seines gewalttätigen Benehmens hassen. 1584 heiratet er seine Nichte, Christine Dobó und nimmt mit Gewalt Patak am Bodrog ein, darob beginnt sein endloser Prozeß mit seinem Schwager, Franz Dobó. Immer größere finanzielle Sorgen und Prozesse. Wechselt zum katholischen Glauben über, um das Wohlwollen des Hofes zu gewinnen. Seine Ehe wird aufgelöst. 1589 flieht er hinaus nach Polen. 1592 kehrt er zurück, Vermögen hat er schon keins, handelt mit Wein und Pferden. Steht auch schon mit Anna Losonczy im Rechtsstreit. Stellt sich erneut als Soldat. 1594: bei der Bestürmung Grans, an von Kanonenkugel verursachter Wunde stirbt er..

<< *Ausgaben:* Seine Gottbezogenen Verse erreichten zusammen mit denen Johann Rimays 39 Auflagen in alter Zeit (1632-1806). Seine Liebes- und anderen Gedichte wurden 1874 entdeckt in der Radvánszky-Bibliothek. Seine kritische Gesamtausgabe redigierte Ludwig Dézsi in zwei Bänden, Bp. 1923.

nak, amikor elfogja az indulat. Ma az egri vitézek ízzó heroizmusa fűti és holnap, igazi Balassa, piszkos birtokpőrök végtelenjében fuldokolva elhagyja hitét; ma a hideg és gögös holdistennő Losonczy Anna petrarkás szerelmese, holnap egy lengyel citeráslánnyal vigasztalódik; ma megtört, pénzért és hivatalért kolduló lókupec és holnap csesik egy magyar vár alatt, a miles christianus teljes glóriájában, „Te katonád voltam Isten“ az utolsó SZAVA.

Az utókor hosszú századokon át csak mint istenes versek szerzőjét ismerte, mert világi költeményei elfelejtett kéziratban heverték egy főúri könyvtárban. Ma ez különösnek tűnik, mert szerelmes versei jobban érdeklik a mai olvasót; de voltaképpen nem történt igazságtalanság, az istenes versek Balassa legjobb és egyúttal legszemélyesebb alkotásai és formai újítása is ezeken keresztül hathatott a legerősebben.

Balassa Bálint a magyar irodalom legnagyobb vallásos költője Ady Endre előtt. A vallásos líra hatásának is, úgy látszik az a titka, hogy nagy ellentéteket kell áthidalnia, nagy törődöttségből, nagy mélységekből, de profundis kell a legnagyobb magasságokhoz felkiáltania. A belső ellentét művészi értékét jól tudta már Szent Ágoston is, a szentté szublimálódó rétor, és Vallomásaiban gondosan színezte rettenetes sárban fetrengéssé ifjúságát, hogy nagyobb legyen a mélység, a rezonáló talaj, ahonnan későbbi tiszta hangja az égre száll. Az igazi vallásos líra egyetlen nagy témája a bűnbánat.

Bocsásd meg Uristen, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok förtelmességét,
Töröld el rútságát,
Minden álnokságát,
Könnyebbítsd lelkem terhét.

Ezzel az ágostoni alaphanggal indul el Balassa istenes énekeinek ciklusa és azt variálja mindvégig megrendítően.

1   nen, wenn ihn der Affekt packt. Heute befeuert ihn der Erlauer Helden glü-
2   hender Heroismus, und morgen, ein wahrer Balassa, erstickend in schmutzi-
3   ger Besitzprozesse Endlosigkeit verläßt er seinen Glauben; heute ist er petrar-
4   cahaft Verliebter der kalten und hochmütigen Mondgöttin Anna Losonczy,
5   morgen tröstet er sich mit einem polnischen Zitherspielermäddchen; heute ist
6   er ein gebrochener, um Geld und Amt bettelnder Roßtäuscher und morgen
7   fällt er unter einer ungarischen Burg, in voller Glorie des miles christianus,
8   „Dein Soldat war ich Gott“ sein letztes Wort.

12   Die Nachwelt kannte ihn lange Jahrhunderte hindurch nur als Verfasser
13   gottvoller Verse, denn seine weltlichen Gedichte lagen als vergessenes Ma-
14   nuscript in einer Magnaten-Bibliothek. Heute erscheint dies sonderbar, denn
15   seine verliebten Gedichte interessieren den heutigen Leser mehr; aber eigent-
16   lich ist kein Unrecht geschehen, die gottbezogenen Verse sind Balassas beste
17   und zugleich persönlichste Schöpfungen und auch seine formale Neuerung
18   konnte durch diese am stärksten wirken.

22   Valentin Balassa ist der größte religiöse Dichter der ungarischen Literatur
23   vor Anderl Ady. Auch der religiösen Lyrik Wirkung, so scheint es, ist das das
24   Geheimnis daß sie große Gegensätze überbrücken muß, aus großer Gebro-
25   chenheit, aus großen Tiefen, de profundis zu den größten Höhen aufschreien
26   muß. Den künstlerischen Wert des inneren Gegensatzes wußte auch schon der
27   Heilige Augustin gut, der zum Heiligen sich sublimierende Rhetor, und in sei-
28   nen Bekenntnissen färbte er sorgsam zum fürchterlichen Suhlen im Kot seine
29   Jugend, damit größer werde die Tiefe, der Resonanzboden, woher seine
30   spätere reine Stimme gen Himmel steigt. Das größte Thema der wahren re-
31   ligiösen Lyrik ist die Reue.

Vergib Herrgott, meiner Jugend Schuld,
Vielen Unglauben, eklige Scheußlichkeit,
Lösch weg ihre Garstigkeit,
All ihre Falschheit,
Erleichtere meiner Seele Last.

47   Mit diesem Augustinischen Grundton startet der Zyklus der gottbezogenen
48   Lieder Balassas und den variiert er bis zuletzt erschütternd.

Vagy a nagy béke, az Istenbe való felsülyedés fordított gravitációja, kibocsátani a gyötrött lelket tömlöcéből, a testből, Isten színe-látására:

Adj már csendességet,
Lelki békességet,
Mennyei Úr!

— — — — —
Nyisd fel hát karodnak,
Szentséges markodnak
Bő tárházát:
Add meg életemnek,
Nyomorult fejemnek
Letört szárnyát.

A bűnbánat, a mennyei béke síró vágya nem újság a magyar irodalomban, amikor Balassa fellép: fél évszázad protestáns zsoltáréneklése, zsoltáros önvádja, üldöztetések közt Istenhez, az erős várhoz, menekülése készíti elő Balassa bűnbánatát. A nagy különbség a prédikátor-elődök és a főúr-költő esengése között az, hogy a régi versekben a gyülekezet szólal meg, Balassában pedig a magányos lélek. Balassa vallásos verseinek a varázsát az adja meg, hogy érezzük, mennyire személyes, aktuális, csak-egyszeri mondanivalót fejeznek ki: személyesebbek sokkal, nemcsak, mint Balassa sématikus szerelmi lírája, de mint az egész magyar líra Petőfi előtt.

Személyes sérelmeivel járul Balassa a kegyelmes Úristen elé, mint felirataiban a királyhoz. Személyes ellenségeire panaszkodik és ellenük kér oltalmat két bűnbánó strófa között:

Basilikus szemű álnok ellenségim,
Miért dühösködtök, én titkos hóhérim,
Akhitófel-lelkű magam-ajánlóim,
Kik általálljátok mindenben útaim.

Az úrfajta megalkudni, megbékélni, nagy gögijében mással összeférni nem tudása, a magyar önmagában-tökéletesség, amit beszennyez minden emberi érintés, magyar

1 [*<Vágya*] Seine Sehnsucht ist der große Friede, des in Gott Hinaufsinkens
2 umgekehrte Gravitation, hinauszulassen die gepeinigte Seele aus ihrem Ker-
3 ker, aus dem Leib, zu Gottes Angesicht-Schauen:
4

5 Gib schon Stille,
6 Seelischen Frieden,
7 Himmlischer Herr !
8

9 — — — — —
10
11 Öffne drum deines Armes,
12 Deiner heiligen Hand
13 Reiches Lagerhaus:
14 Gib zurück meines Lebens,
15 Elenden Kopfes
16 Abgebrochenen Flügel.
17
18

19 Die Reue, des himmlischen Friedens weinende Sehnsucht ist keine Neu-
20 heit in der ungarischen Literatur, als Balassa auftritt: ein halbes Jahrhundert
21 protestantischen Psalmensingens, psalmodierender Selbstanklage, unter Ver-
22 folgungen zu Gott, der festen Burg, Fliehens bereitet Balassas Sündenreue
23 vor. Der große Unterschied zwischen dem Flehen der Prediger-Vorfahren und
24 des Magnaten-Dichters ist, daß in den alten Versen die Versammlung ertönt,
25 in Balassa hingegen die einsame Seele. Den Zauber der religiösen Verse Ba-
26 lassas gibt das, daß wir fühlen, wie sehr sie persönliches, aktuelles, nur-
27 einmaliges Anliegen ausdrücken: sie sind viel persönlicher, nicht nur als Ba-
28 lassas schematische Liebeslyrik, sondern auch als die ganze ungarische Lyrik
29 vor Petőfi.
30
31
32
33

34 Mit seinen persönlichen Kränkungen begibt sich Balassa vor den gnädigen
35 Herrgott, wie in seinen Adressen zum König. Er führt Klage gegen seine
36 persönlichen Feinde und gegen sie bittet er um Schutz zwischen zwei reuigen
37 Strophen:
38
39

40 Meine basilikusäugigen tückischen Feinde,
41 Warum wütet ihr, meine heimlichen Henker,
42 Meine Achitophel-seelischen Empfehle-michs,
43 Die ihr durchkreuzt in allem meine Wege.
44

45 Der Herrensorte Unfähigkeit, nachzugeben, sich zu versöhnen, in ihrer
46 großen Hochmut mit anderen auszukommen, das ungarische Insichselbst-
47 Vollkommensein, was beschmutzt wird durch jede menschliche Berührung,
48 ungarische

méltónág, örök bánatok forrása, szólal meg Balassa istenes verseiben.

Balassa kezében személyes ügyé válik maga a versforma is, mellyel legerősebben hatott követőire. A róla elnevezett versformát, a Balassa-strófát, ugyan valószínűleg nem ő találta ki, de verseiben teljesen az ő lelki természetéhez idomult ez a ruha. A versszak három sorból, vagy három tagból áll; mindegyik tag két egymással rímelő hatszótagú sorból áll és egy hétszótagúból, mely a másik két tag hétszótagú sorával rímel: a, a, b, c, c, b, d, d, b. Maga a strófa felépítés a középkori német Minnesang harman tagozódásra emlékeztet, de teljesen magyarrá teszi sajátos üteme. A két hatszótagú sor lebegő, tartott, játékos és halk hangjait egyszerre felváltja a hétszótagos sor siető, megszabadult, vad, eksztatikus nekidübörödése:

Forr, gerjed elmémre,
Mint hangya fészkére,
Sok új vers, mint sok hangya,
Arra, mert szívemben
Szerelem tűzének
Csak te vagy édes lángja;
Szózatot bűm vere,
Vigasság tételnek
Zengő s gyönyörű hangja.

Cimbalmot és minden magyar zenét indít meg az olvasóban ez a vers, mámoros és elkeseredett muzsikát, „zengő s gyönyörű hangja“ felveri azt a lelki tájat, melynek szimbóluma lett a régi magyar líra.

Ez a személyes hang, csodálatos evokációkat hordozva, istenes versein kívül csak itt-ott szólal meg szerelmes verseiben és abban az egy-két, sajnálatosan kiszámú versben, mely a végbeli élet, a katonaság örömeiről szól. A dicsőség humanista vágya, a fizikai bátorság és erő egészséges, sportszerű öröme, a veszedelemben levő ország megrendítő szeretete szólalnak meg ezekben a versekben, és ezenkívül az az összetett valami, amit Balassa természetérzékének lehet hívni. Semmiben sem ro-

1 Würde, ewiger Kümernisse Quell, ertönt in Balassas gottvollen Versen.

2
3 In Balassas Hand wird zur persönlichen Angelegenheit auch die Versform
4 selbst, mit der er am stärksten wirkte auf seine Nachfolger. Die nach ihm be-
5 nannte Versform, die Balassa-Strophe, erfand zwar wahrscheinlich nicht er,
6 aber in seinen Gedichten paßte sich vollständig seiner seelischen Statur an
7 dieses Gewand. Die Strophe besteht aus drei Zeilen, oder aus drei Gliedern;
8 jedes Glied besteht aus zwei miteinander reimenden sechssilbigen Zeilen und
9 einer siebensilbigen, die mit der anderen zwei Glieder siebensilbiger Zeile
10 reimt: a, a, b, c, c, b, d, d, b. Der Strophenaufbau selbst erinnert an die
11 Dreigliederung des mittelalterlichen deutschen Minnesangs, doch vollständig
12 ungarisch macht ihn sein eigentümlicher Rhythmus. Der zwei sechssilbigen
13 Zeilen flatternde, verhaltene, spielerische und leise Töne löst auf einmal der
14 siebensilbigen Zeile eiliges, befreites, wildes, ekstatisches Andröhnen ab:

15
16
17
18
19
20 Es sieden, gären auf meinen Sinn,
21 Wie Ameisen auf ihr Nest,
22 Viel neue Verse, wie viele Ameisen,
23 Darauf, weil in meinem Herzen
24 Der Liebe Feuer
25 Nur du bist dessen süße Flamme;
26 Aufruf mein Gram schlug,
27 Lustigkeit Tuens
28 Klingender und herrlicher Ton.
29
30
31

32 Zimble und alle ungarische Musik erweckt im Leser dieser Vers, beraus-
33 schende und verbitterte Musik, sein „klingender und herrlicher Klang“ wirbelt
34 jene seelische Gegend auf, deren Symbol die alte ungarische Lyrik wurde.

35
36
37 Dieser persönliche Ton, wunderbare Evokationen tragend, erklingt außer
38 in seinen gottbezogenen Versen nur hier-und-da in seinen verliebten Gedich-
39 ten und in jenen ein-zwei, bedauerlich kleinzahligen Gedichten, die von des
40 grenzmärkischen Lebens, des Soldatentums Freuden handeln. Des Ruhmes
41 humanistische Sehnsucht, der physischen Tapferkeit und Kraft gesundes,
42 sportartiges Freudegefühl, die erschütternde Liebe des in Gefahr befindlichen
43 Landes erklingen in diesen Versen, und außerdem jenes zusammengesetzte
44 Etwas, das man Balassas Naturgefühl nennen kann. In nichts ist sie ver-

kon ez a városlakó ember Rousseau-utáni, szentimentális természetszeretettel. Balassa még nem vágyódik a szabad ég és föld után; még benne él. A természet számára még csak háttér, mint a középkori költő számára; nem részletezett, csak nagy mágikus szavak vonásaival odadobott háttér, de ragyogó, gazdag, erőt adó!

„Sétáló palotája“ a nagy széles mező és a szép liget s erdő (quattrocento képeket képzel el az ember, melyeken fázó fiatal fák között solymászó ifjak vonulnak fel), hosszú úton járókat könnyebbítő pünkösdi szél járja át a tájat, „újul még a föld is mindenütt tetőled“ és a nagy kozmikus tavaszban ő maga is kiszabadul, mint karvaly. Balassában megkapjuk azt, amit nem adott meg a magyar középkor, csak sejtetett a Gestákban: a francia nagy-középkor, lovagvilág clair et vermeil ragyogása lesz, elkésve, táj-élménnyé ezekben a versekben. És ugyanakkor a renaissance kitágult, pantheisztikus életérzése is megtalálja tájhangját, végtelenbe vesző platonikus csillogását a Balassa-lírában, himnikus diadallal:

Ó nagy kerek kék ég,
Dicsőség, fényesség,
Csillagok palotája;
Szép zölddel béborult,
Virágokkal újult
Jó illatú föld tája;
Csudákat nevelő,
Gályákat viselő
Nagy tenger morotvája!²

b) *Az udvari szerelem.*

Vajjon gondolt-e arra Balassa, vagy legalább is hű tanítványa, Rimay, hogy kiadja a világi énekeket is? A régibb irodalomtörténeti felfogás azt tanította, hogy Ba-

² Morotva a. m. mortua aqua, laguna.

1 wandt des stadtwohnenden Menschen Nach-Rousseauscher, sentimentaler
2 Naturliebe. Balassa sehnt sich noch nicht nach dem freien Himmel und Feld;
3 er lebt noch darin. Die Natur ist für ihn erst nur Hintergrund, wie für den mit-
4 telalterlichen Dichter; kein detaillierter, nur mit Strichen großer magischer
5 Worte hingeworfener Hintergrund, aber strahlend, reich, Kraft gebend!

6
7
8
9 Sein „spazierender Palast“ sind die große breite Flur und die schöne Au
10 und der Wald (Quattrocento-Bilder stellt man sich vor, auf denen zwischen
11 frierenden jungen Bäumen Falkenjagd treibende Jünglinge aufziehen), auf
12 langem Weg Gehende erleichternder pfingstlicher Wind fährt über die Land-
13 schaft, „erneuert sogar auch die Erde sich überall von dir“ und im großen kos-
14 mischen Frühling wird auch er selber befreit, wie ein Sperber. In Balassa be-
15 kommen wir das, was das ungarische Mittelalter nicht hergab, nur ahnen ließ
16 in den Gesten: des französischen Hoch-Mittelalters, der Ritterwelt clair et
17 vermeil Strahlen wird, verspätet, zum Landschafts-Erlebnis in diesen Versen.
18 Und gleichzeitig findet auch der Renaissance erweitertes, pantheistisches Le-
19 bensgefühl seinen Landschaftston, sein ins Unendliche sich verlierendes pla-
20 tonisches Funkeln in der Balassa-Lyrik, mit hymnischem Triumph:

21
22
23
24
25
26 O grosser runder blauer Himmel,
27 Herrlichkeit, heller Schein,
28 Der Sterne Palast;
29 Mit schönem Grün bezogene,
30 Mit Blumen erneuerte
31 Gut duftender Erde Landschaft,
32 Wunder heranziehende,
33 Galeeren tragende
34 Grossen Meeres Lagune!²

b) *Die höfische Liebe.*

41
42 Ob wohl Balassa oder wenigstens sein treuer Schüler, Rimay, daran dach-
43 te, daß er herausibt auch die weltlichen Lieder? Die ältere literaturgeschicht-
44 liche Auffassung lehrte, daß Ba-

² << Morotva, d.h. mortua aqua, laguna.

lassa szégyelte szerelmes verseit, hiszen egyik költeményében azt mondja, hogy elégeti az átkozott sok verset; az ájtatos és konszolidált Rimay pedig nem gondolt arra, hogy kiadja ezeket a virágénekeket. Úgy gondolták, Balassa versei a kortársak szemében azok közé a „fajtalan“ vernek közé tartoztak, melyekről annyi rosszaló megjegyzést olvashatni az egyházi irodalomban: hiszen Zrinyi Miklós könyvtárában, a jegyzék szerint, volt egy kódex, mely Balassa Bálint „fajtalan“ (sic) verseit tartalmazta.

Az újabb felfogás, így Alszeghy Zsolt és Zolnai Béla, bebizonyította, hogy Balassa is, Rimay is, gondoltak a világi versek kiadására, mert nemzeti humanista büszkeségük ezeknek a verseknek különös értéket tulajdonított. Mindketten jól tudták, hogy a kulturális újítás ezekben a versekben van.

Ez a kérdés azért fontos, mert kitűnően tükrözteti azt az átalakulást, amelyen Balassa alakja az irodalmi köztudatban az utóbbi évtizedekben keresztül ment. Régebben Balassát úgy fogták fel, mint valami őstehetséget, aki a kor arisztokratikus és egyházi ellenszenvé dacára, mintegy saját jobbjézése ellenére, szerelmes verseket ír, belső ellenállhatatlan kényszer, a romantikus ihlet által hajtvva. Thaly és Szilády szemében Balassa „népies“ költő volt, akit a sorsa véletlenül főúrnak hozott a világra.

Ma Balassát úgy látjuk, mint a kor műveltségének magaslati pontján álló művészetkedvelő főurat, aki teljes tudatossággal fordítja erejét arra a feladatra, hogy „szép magyar szózatban“ szólaltassa meg az akkori Európa lírai irányát. Talán nincs még egy költőnk, kinek művét a forráskutató filológia annyira fel tudta volna dolgozni, mint az övét. Szilády és Eckhardt Sándor legtöbb szerelmes versének a mintaképet kimutatták a renaissance olasz vagy újlatin lírájában, vagy pedig egykorú lengyel, török, német, horvát énekekben.

Ma már tudjuk tehát, hogy Balassa nem volt népi űs-zseni, hanem ellenkezőleg, szerelmi lírája meglehetősen kevésbé eredeti kultúrtermék és értéke éppen tudatos európaiságában van. „Rimai mesterével kapcsolatban tudó-

1 lassa sich seiner Liebesverse schämte, denn in einem seiner Gedichte sagt er,
2 daß er die verflucht vielen Verse verbrennt; der andächtige und konsolidierte
3 Rimay wiederum dachte nicht daran, daß er diese Blumenlieder herausgibt.
4 Man dachte es so, daß Balassas Gedichte in den Augen der Zeitgenossen zwi-
5 schen jene „unzüchtigen“ Verse gehörten, über die soviel tadelnde Bemerkun-
6 gen zu lesen sind in der kirchlichen Literatur: befand sich doch in Nikolaus
7 Zrinyis Bücherei, laut Verzeichnis, ein Kodex, der Bálint Balassas „unzüch-
8 tige“ (sic) Verse enthielt.
9
10
11

12 Die neuere Auffassung, so Zsolt Alszeghy und Béla Zolnai, hat bewiesen,
13 daß auch Balassa, Rimay auch, gedacht hatten an die Herausgabe der weltli-
14 chen Verse, weil ihr nationaler humanistischer Stolz diesen Gedichten beson-
15 deren Wert zuerkannte. Beide wußten gut, daß die kulturelle Neuerung in
16 diesen Versen ist.
17
18
19

20 Diese Frage ist darum wichtig, weil sie ausgezeichnet spiegelt jene
21 Wandlung, die Balassas Gestalt im literarischen Gemeinbewußtsein in den
22 vergangenen Jahrzehnte durchlaufen hat. Früher faßte man Valentin Balassa
23 so auf, wie irgendeine Urbegabung, die der Epoche aristokratischen und
24 kirchlichen Abneigung zum Trotz, gleichsam gegen das eigene Bessergefühl,
25 Liebesgedichte schreibt, durch innerem unwiderstehlichem Zwang, durch die
26 romantische Inspiration getrieben. In den Augen von Thaly und Szilády war
27 Balassa „volklicher“ Dichter, den das Schicksal zufällig als Aristokraten zur
28 Welt brachte.
29
30
31

32 Heute sehen wir Balassa als einen auf dem Höhepunkt der Bildung des
33 Zeitalters stehenden kunstliebhabenden Aristokraten, der mit vollem Bewußt-
34 sein seine Kraft widmet der Aufgabe, daß er „in schönem ungarischem
35 Aufruf“ ertönen lasse des damaligen Europas lyrische Richtung. Vielleicht
36 haben wir nicht noch einen Dichter, dessen Werk die quellenforschende Phi-
37 lologie so sehr hätte aufarbeiten können, wie das seine. Szilády und Ale-
38 xander Eckhardt haben seiner meisten Liebesverse Musterbild aufgezeigt in
39 der Renaissance italienischen oder neulateinischen Lyrik, oder aber in den
40 zeitgenössischen polnischen, türkischen, deutschen, kroatischen Liedern.
41
42
43
44

45 Heute bereits wissen wir also, daß Balassa kein volkliches Ur-Genie war,
46 sondern im Gegenteil, seine Liebeslyrik ein ziemlich wenig ursprüngliches
47 Kulturerzeugnis ist und ihr Wert gerade im bewußten Europäertum ist.
48 „Rimai erwähnt in Verbindung mit seinem Meister ‚ein mit der Wissen-

mány ékességeivel elegyített teljes magyarságot, emleget' és Balassát azon 'fő tudós emberek' közé sorolja, akik 'az közönséges honjokbeli nyelveket is mind színezték s mind elevenítették'. Parnassus, Helikon, Musák szerepelnek Rimai Balassa-nekrológiájában, amely a theologia aranyát és a filozófia nektárját kínálja mesterének verseiben. Nyilvánvaló, hogy Balassa nagy műveltségű főrangú lírikus, aki énekei elé provençal és olasz lírikusok mintájára latin argumentumokat ír és az olasz canzonek hatása alatt különstrófa-szerkezetet alkot magának." (Zolnai Béla: Balassi és a platonizmus, Minerva, 1928.)

Balassa plántálta magyar földre az udvari szerelemtan kánonikus formáit. Ez a szerelemtan és a belőle kisarjadt lírai költészet egyike azoknak a közös-európai hagyományoknak, amelyeknek semmi közük a néphez, hanem a választottak őrzött, tovább-adott kincse volt. Gyökerei az antik világba nyúlnak vissza, részben Platon filozófiájához, részben a latin lírikusok, Tibullus, Ovidius, Propertius formaadásához. A szerelem intellektuális szenvedély, mely a szép személyen keresztül valami örök értékre, magára a szépségre, a szépség hyperouranios, égen-túli ideájára irányul. A szeretett lény mindig hideg, távoli, kegyetlen ebben a világban, de ha nem is volna kegyetlen, a szerelem akkor is reménytelen szerelem maradna, mert az idea elérhetetlen.

Ennek a szerelemnek kifejezési formája nem a vad szenvedély szava, hanem tiszta, gondos, intellektuális munka eredménye, egy szavakba foglalt istentisztelet; a szépség kultusza gondos ritmusok és választott költői képek által. Értelmi líra: fő-értéke nem valami szentimentális, elringató, hangulatai valór, hanem a logikai öröm egy-egy ritka antithézis, távolról hozott, tudományos ízű hasonlat, nehezen megfejtendő allegoria fölött. Ezek a fogások költőről-költőre szállnak. Kialakul a szerelmi líra sztereotip motívumkincse, állandó fegyvertára. Állandó antithézis lesz, Balassánál is megjeljük, hogy a leghatalmasabb dolgok is elmúlnak, míg a költő szerelme mulhatatlan; az imádott nő hasonlatos az ellenséghez, szemével nyilaz, foglyul ejt, gyötör. Felvonulnak a különös állatok,

1 schaft Zierden vermengtes völliges Ungartum', und er zählt Balassa zu jenen
2 ,obersten gelehrten Menschen', die ,ihre gemeinen heimatlichen Sprachen
3 auch alle färben und alle belebten.' Parnassus, Helikon, Musen debütieren in
4 Rimais Balassa-Nekrologie, die der Theologie Gold und der Philosophie Nektar
5 anbietet in seines Meisters Versen. Es ist offenkundig, daß Balassa ein
6 hochgebildeter oberstrangiger Lyriker ist, der vor seine Lieder nach dem
7 Muster provenzalischer und italienischer Lyriker lateinische Argumente
8 schreibt und unter der Wirkung der italienischen Canzoni eine eigene Strophen-
9 Struktur schafft für sich." (Béla Zolnai: Balassi und der Platonismus,
10 Minerva, 1928.)
11
12
13
14

15 Balassa pflanzte auf ungarischen Boden der höfischen Liebeslehre kanoni-
16 sche Formen. Diese Liebeslehre und die daraus gesprossene lyrische Dichtung
17 ist eine jener gemeinsam-europäischen Überlieferungen, die nichts zu tun ha-
18 ben mit dem Volk, sondern der Erwählten gehüteter und weiter-gebener
19 Schatz war. Ihre Wurzeln reichen in die antike Welt zurück, teils zu Platons
20 Philosophie, teils zu der lateinischen Lyriker, Tibulls, Ovids, Propertius'
21 Formgebung. Die Liebe ist eine intellektuelle Leidenschaft, die durch die
22 schöne Person hindurch auf irgendeinen ewigen Wert, auf die Schönheit
23 selbst, auf der Schönheit hyperouraniossche, überhimmliche Idee gerichtet
24 ist. Das geliebte Wesen ist immer kalt, fern, unbarmherzig in dieser Welt,
25 aber auch wenn es nicht unbarmherzig wäre, die Liebe würde auch dann hoff-
26 nungslose Liebe bleiben, weil die Idee unerreichbar ist.
27
28
29
30
31

32 Dieser Liebe Ausdrucksform ist nicht der wilden Leidenschaft Wort, son-
33 dern reiner, sorgfältiger, intellektueller Arbeit Ergebnis, ein in Worte gefaßter
34 Gottesdienst, der Schönheit Kult durch sorgfältige Rhythmen und gewählte
35 dichterische Bilder. Verstandes-Lyrik: ihr Hauptwert ist nicht irgendeine sen-
36 timentale, fortwiegende, stimmungsmäßige Valeur, sondern die logische
37 Freude über jeweils eine seltene Antithese, von weither gebrachtes, wissen-
38 schaftlich schmeckendes Gleichnis, eine schwer enträtselbare Allegorie. Die-
39 se Kniffe fliegen von Dichter auf Dichter. Es bildet sich heraus der Liebes-
40 lyrik stereotyper Motivschatz, ständiger Waffengefährte. Wird ständige Anti-
41 these, auch bei Balassa finden wir, daß auch die mächtigsten Dinge vergehen,
42 indes die Liebe des Dichters unvergänglich ist; das angebetete Weib ist ver-
43 gleichbar dem Feind, mit ihrem Auge pfeilschießt sie, nimmt sie gefangen,
44 foltert sie. Es marschieren auf die sonderbaren Tiere,
45

a szerelmet példázandó: a szalamandra csak a tűzben élhet, a szerelmes csak önkéble tüzeiben. Balassa tűzben élő bogarakról is beszél, és kiderül, hogy félreérti forrását, akinél tűzben élő madarak szerepelnek. A pelikán megszámlálhatatlan példányban táplálja önvérével gyermekeit, a fönixsz megszámlálhatatlan példányban égeti el magát. Minden állat idővel megszeli, csak a kiválasztott hölgy nem. Csodálkozunk, hogy Cupido gyermek és mégis ilyen nagy a hatalma. Stb. stb.

Izt a stereotip formakincset teszi át magyarra Balassa Bálint szerelmes verseiben. Mindegy, Juliához avagy Coeliához, vagy máshoz szólnak a versek, mindegy, hogy valóban Losonczy Anna volt-e Julia, és hogy Coelia azonos-e Juliával (amit egyébként nem hiszünk, mert az egyik versében Coeliát Juliához hasonlítja, már pedig azonos személyeket nem szoktak összehasonlítani). Akárkihez szólnak ezek a versek, a hangulatuk és tartalmuk egyforma és nem rejtenek magukban személyes mozzanatot, élményszerűséget, mint istenes énekei. Itt arról van szó, hogy Balassa az udvari költészet nagy sématicáját magyar földre ültette és ezáltal elindította a magyar lírát az európai vizeken.

Ezeknek a Balassa-verseknek a hibája mégsem az, hogy kevés bennük az eredetiség. Hiszen ha összehasonlítjuk a verseket forrásukkal, látjuk, hogy az egyezés többnyire nem több, mint az akkor közkezen forgó költői motivumoknak, a humanista arzenálnak a közös használatára. A baj inkább az, hogy ezeket a verseket sablonosnak éreznék akkor is, ha fogalmunk sem volna Balassa mintaképeiről. Ez a petrarkizáló, platonizáló szerelmi líra a külföldön intellektuális volta dacára számos olyan költeményt hozott létre, amely belső élettől, személyes hűség emberektől vibrál és csodálatos evokációkra képes még a mai olvasóban is. Balassa szerelmes versei közt csak egy van ilyen és azt sem Balassa írta: a „Boldogtalan vagyok“ kezdetű vers, melynek a második strófája (Őszi harmat után...) közismert és az utolsó strófája (Immár solymocskádat...) a régi magyar költészet legszebb gyöngyei közé tartozik. Ezt a verset Thaly Kálmán tulajdonította

1 die Liebe exemplifizierend: der Salamander kann nur im Feuer leben, der
2 Verliebte nur im Feuer seiner Eigenbrust. Balassa spricht auch von Käfern,
3 die im Feuer leben, und es stellt sich heraus, daß er seine Quelle mißversteht,
4 worin im Feuer lebende Vögel vorkommen. Der Pelikan nährt in unzähligen
5 Exemplaren mit seinem Eigenblut seine Kinder, der Phönix verbrennt sich in
6 unzähligen Exemplaren. Jedes Tier wird mit der Zeit sanft, nur die auserwähl-
7 te Dame nicht. Wir wundern uns, daß Cupido Kind ist und dennoch so groß
8 ist seine Macht. Usw. usf.

12 Diesen stereotypen Formenschatz setzt Valentin Balassa um auf Ungarisch
13 in seinen Liebesgedichten. Gleichgültig, ob die Verse sich an Julia oder Coe-
14 lia, oder an eine andere richten, gleichgültig, ob wirklich Anna Losonczy
15 denn Julia war, und ob denn Coelia identisch ist mit Julia (was wir übrigens
16 nicht glauben, denn in einem Vers vergleicht er Coelia mit Julia, jedoch iden-
17 tische Personen pflegt man nicht zu vergleichen). Zu wem auch immer diese
18 Verse sprechen, ihre Stimmung und ihr Inhalt sind gleichförmig und bergen in
19 sich kein persönliches Moment, nichts Erlebnishaftes, wie seine gottbezoge-
20 nen Lieder. Hier ist die Rede davon, daß Balassa die große Schematik der hö-
21 fischen Dichtung auf ungarischen Boden pflanzte und dadurch die ungarische
22 Lyrik auf den europäischen Gewässern startete.

29 Der Fehler dieser Balassa-Verse ist dennoch nicht der, daß in ihnen wenig
30 Ursprünglichkeit ist. Denn wenn wir die Verse mit ihren Quellen vergleichen,
31 sehen wir, daß die Übereinstimmung zumeist nicht mehr ist, als der damals in
32 aller Hände gewesenen dichterischen Motive, des humanistischen Arsenal
33 gemeinsamer Gebrauch. Das Schlimme ist eher, daß wir diese Verse auch
34 dann als schablonenhaft empfinden würden, wenn wir nicht einmal Ahnung
35 hätten von Balassas Vorbildern. Diese petrarkisierende, platonisierende Lie-
36 beslyrik brachte im Ausland trotz ihres intellektuellen Wesens zahlreiche sol-
37 che Gedichte zustande, die von innerem Leben, von Fleisch-Blut Menschtum
38 vibrieren und zu wunderbaren Evokationen fähig sind auch noch im heutigen
39 Leser. Unter Balassas Liebesgedichten ist nur ein solches und auch das
40 schrieb nicht Balassa: das Gedicht mit dem Beginn: „Unglücklich bin ich“,
41 dessen zweite Strophe (Nach herbstlichem Tau . . .) allgemein bekannt ist und
42 dessen letzte Strophe (Dein Fälkchen nun. . .) zu den schönsten Perlen der
43 alten ungarischen Dichtung gehört. Dieses Gedicht hat Koloman Thaly

Balassának minden különösebb ok nélkül, egyébként szerzője ismeretlen, legrégebb példánya 1770-ből való.

Balassa hiányai nem abból származnak, hogy művelt költő volt, hanem hogy nem volt eléggé művelt. Zolnai Béla kimutatta, hogy milyen sok a platonizmus Balassa költészetében. De a hiba talán éppen az, hogy még mindig nem elég. Balassa a platonizáló lírának csak a külsőségeit, technikáját, játékos és együgyű echos verseit tanulta el, de nem jutott el a legfőbb magasságig, ahonnan kilátás nyílik a platonikus végtelenbe. Azt a sejtelmes távlatot, amelyet borzongva érez feltárulni az ember, mikor a régi nagy platonikus költők, Maurice Scève, Ronsard, Michelangelo, Spenser, vagy Sidney verseit olvassa, a sejtelmes megismerést szerelem, halál és halhatatlanság kimondhatatlan összefüggéseiről, hiába keressük Balassa verseiben. Balassa akkor nagy költő, amikor személyes hangján beszél és ez a humanisztikus líra mindig csak főúri műkedvelés maradt a számára, nem személyes élmény.

Igazán jó szerelmes versei azok, amelyből nyersen kiáll még a szerelmes kaland emléke, mint az a verse, amelyben elmondja, milyen jól szórakozott Bécsben a Tifingrál utcájában két német leánnyal, Zsuzsánnával és Anna Máriával, akik nem sokáig kérték magukat, hanem meginvitálták szobájukba. Ez az igazi Balassa, bécsi kislányoknak, lengyel cortegianaknak a barátja.

A végső ok talán megint csak abban a nagy távolságban keresendő, ami Magyarországon kultúra és civilizáció közt tátongott. Kultúra szempontjából Balassa kora legjobb költőivel egy nívón állt, de civilizáció szempontjából mi volt? rablólovag, „országúti úriember“, ahogy később az angolok a típusát nevezték, az országúton megtámadta és a földre teperte egy mézáros özvegyét, aki a szomszéd városba igyekezett, és amikor járókelők jöttek, elfutott. Sidney és Spenser platonizmusához Sidney és Spenser magas élete kell, és egy magas civilizáció, teljes fényében izzó udvar, ahol ilyen életek léélhetők — magyar erdők, magyar országútak vad lovasánál eléggé csodálatos és megrendítő, hogy mint álomkép és ideál élt

1 Balassa zugeschrieben ohne jeden besonderen Grund, übrigens ist sein Ver-
2 fasser unbekannt, sein ältestes Exemplar ist von 1770.

3
4 Balassas Mängel stammen nicht daraus, daß er ein gebildeter Dichter war,
5 sondern daß er nicht genügend gebildet war. Béla Zolnai hat gezeigt, wie viele
6 Platonismen in Balassas Dichtung sind. Aber der Fehler ist vielleicht gerade
7 das, daß sie noch immer nicht zahlreich genug sind. Balassa erlernte nur
8 die Äußerlichkeiten, die Technik, die verspielten und einfältigen echoigen
9 Verse der platonisierenden Lyrik, aber er gelangte nicht bis zur höchsten An-
10 höhe, woher sich die Aussicht öffnet in die platonische Unendlichkeit. Jene
11 ahnungsvolle Perspektive, die man schauernd sich eröffnen spürt, wenn man
12 die Verse der alten großen platonischen Dichter liest, Maurice Scève, Ron-
13 sard, Michelangelo, Spenser oder Sidney, vom ahnungsvollen Erkennen der
14 unsagbaren Zusammenhänge zwischen Liebe, Tod und Unsterblichkeit, su-
15 chen wir vergebens in Balassas Versen. Balassa ist dann großer Dichter, wenn
16 er mit persönlicher Stimme spricht und diese humanistische Lyrik blieb für
17 ihn immer nur aristokratische Liebhaberei, kein persönliches Erlebnis.

18
19
20
21
22
23
24 Seine wirklich guten Liebesgedichte sind jene, aus denen noch roh schreit
25 die Erinnerung des Liebesabenteuers, wie jenes Gedicht, worin er erzählt, wie
26 gut er sich amüsierte in Wien in der Tifingrál Gasse mit zwei deutschen Mäd-
27 chen, mit Susanne und Anna Marie, die sich nicht lange bitten ließen, sondern
28 ihn einladen in ihr Zimmer. Dies ist der wahre Balassa, der Freund Wiener
29 Madeln, polnischer Cortegias.

30
31
32
33 Die letzte Ursache ist vielleicht wieder nur in jener großen Ferne zu
34 suchen, die in Ungarn zwischen Kultur und Zivilisation klappte. Vom Blick-
35 punkt der Kultur stand Balassa auf einem Niveau mit den besten Dichtern
36 seiner Zeit, aber vom Blickpunkt der Zivilisation war er was? Raubritter,
37 „Gentleman von der Landstraße“, wie später die Engländer seinen Typ nan-
38 ten, auf der Landstraße attackierte und raufte er die Witwe eines Schlächters
39 zu Boden, die in die benachbarte Stadt wollte, und als Passanten kamen, lief
40 er davon. Zu Sidneys und Spensers Platonismus braucht es Sidneys und Spen-
41 sers hohes Leben, und im vollen Licht einer hohen Zivilisation glühenden
42 Hof, wo solche Leben ausgelebt werden können — beim wilden Reiter unga-
43 rischer Wälder, ungarischer Landstraßen ist es genug wunderbar und ergrei-
44 fend, daß als Traumbild und Ideal lebte,

benne, ha meg nem is valósulhatott, a nagy költészet, melyben formára talál az Égi Szerelem.⁴

c) Balassa iskolája.

Mikor Balassa Bálint halálos ágyán feküdt Esztergom falai alatt, felszólította barátját, Rimay Jánost, hogy költeményben örökítse meg emlékét. Rimay teljesítette holt mestere utolsó akaratát és egy vers-ciklusban hódolt Balassa árnyának (1598), majd sajtó alá rendezte istenes énekeit. Balassa és Rimay mester-tanítvány viszonya, mindkettjük humanisztikus gondja, hogy irodalmi hírük-nevük fennmaradjon, mutatja, mily tisztán és tudatosan élt bennük már egy modern irodalom méltóság-tudat, milyen centrális jelentőséget tulajdonítottak már a költészetnek. Rimay irodalmunk első literátora, irodalmi szervezője. Ő az, aki Balassát iskolaalapítói magaslatra emelte és hatását átközvetítette időben és térben távoliakra. Felfogása a magyar nyelvű irodalom méltóságáról és hivatásáról különösen kitűnik a Balassa-versek elé írt előszavából, mely első pillanatra érthetetlen, tulságosan stilizált mondatszerkezetével a barokk próza kezdeti képviselője minálunk.

Saját költészetében Rimay továbbfejlesztette Balassa hagyományát a természetes úton, ahová külföldön is továbbfejlődött az udvari irodalom. A dekoratív elemek, különös hasonlatok, megdöbbentő ötletek öncélúakká válnak, a belső mondanivaló hiányát a forma cikornyás körmönfontósága leplezi. A hasonlatok öncélú tömegét váratlan rímek fűzik külsőséges egységbe:

* *Irodalom: Szilády Áron: Gyarmati Balassa Bálint költeményei, Budapest. 1879. Eckhardt Sándor, Balassa Bálint irodalmi mintái, E. Ph. K. 1913. Ferenczi Zoltán, A lingua vulgaris a magyar irodalomban, Akad. Évk. 1921. Dézsi L. előszavai és magyarázatai, 1923. Zolnai B. Balassi és a platonizmus, Minerva 1928.*

1 in ihm, wengleich nicht verwirklicht werden konnte, die große Dichtung,
2 worin ihre Form findet die Himmlische Liebe.⁴

c) Balassas Schule.

9 Als Valentin Balassa auf seinem Sterbebett lag unter den Mauern von
10 Gran, förderte er seinen Freund auf, Johann Rimay, daß er sein Andenken in
11 einem Gedicht verewige. Rimay erfüllte seines toten Meisters letzten Willen
12 und in einem Gedicht-Zyklus huldigte er Balassas Schatten (1598), dann ord-
13 nete er dessen gottbezogene Lieder unter die Presse. Balassas und Rimays
14 Meister-Schüler Verhältnis, beider humanistische Sorge, daß ihr literarischer
15 Ruhm-Name erhalten bleibe, zeigt, wie klar und bewußt schon in ihnen ein
16 modernes literarisches Würde-Bewußtsein lebte, welche zentrale Bedeutung
17 sie schon zueigneten der Dichtung. Rimay ist der erste Literator, literarische
18 Organisator unserer Literatur. Er ist es, der Balassa auf schulgründerische An-
19 höhe hob und seine Wirkung übermittelte den in Zeit und Raum Fernen. Seine
20 Auffassung von der Würde und Berufung der ungarischsprachigen Literatur
21 geht besonders hervor aus seinem den Balassa-Gedichten voran geschriebenen
22 Vorwort, das mit seinem auf den ersten Augenblick unverständlichen,
23 übermäßig stilisierten Satzbau der barocken Prosa anfängliche Vertreterin bei
24 uns ist.

31 In seiner eigenen Dichtung entwickelte Rimay die Überlieferung Balassas
32 weiter auf dem natürlichen Weg, wohin sich auch im Ausland weiterentwickelte
33 die höfische Literatur. Die dekorativen Elemente, sonderbaren Gleichnisse,
34 bestürzenden Einfälle werden zum Selbstzweck, den Mangel an innerer
35 Aussage verdeckt der Form kitschige Spitzfindigkeit. Der Gleichnisse selbst-
36 zweckhafte Menge fädeln unerwartete Reime in äußerliche Einheit:

<< ⁴ *Literatur*: Szilády (Die Gedichte Valentin Balassas v. Gyarmat), -
Eckhardt (Die literarischen Vorbilder Valentin Balassas), - Ferenczi (Die lingua
vulgaris in der ungarischen Literatur), (Akad. Jahrb.), 1921. - L. Dézsi Vorworte
und Erklärungen, 1923. Zolnai, Valentin Balassi und der Platonismus),

Mert az te szerelmed
Engem úgy környülvött,
Mint pézsmát jó szelence,
Az in szivem kivel
Szintin úgy hivült el,
Mint tűz miatt kemencze,
Mert te szépsígedbe
Szivem úgy merült be,
Mint tengerben Velencze.

Ez már a barok stílus teljes kibontakozása, Balassa csengésében: kitűnően illusztrálja, hogy a barok nem más, mint a renaissance-humanizmus szerves továbbfejlődése.

Rimay szemléletességre törekszik, mint minden barok költő. Az allegóriákat szereti, minden mondanivalójának képes kifejezésformát keres. A virtus asztalát jeleníti meg, hol körül ül külön jellemezve minden erény és jól érzi magát. A Világ általában: mily nagyszerű téma hasonlatok halmozására.

Ez világ, mint egy kert,
Kit kőeső elvert,
Napról-napra veszten vész,
Vagy mint senyvedt sindel,
Kit ó házról szélyel
Tétova hány nagy szélvész,
Ó mint romlandó ház,
Elveszendő szállás,
Jókból üresült rekesz.

A képhalmozás néha megfogja az embert — de többnyire a rímek kedvéért egyne laposabb képet rak kép mellé. Jellemző a következő, Balassát dicsérő strófája:

Vagy Syren, vagy Circe, vagy magyar Amphion,
Arany írásodban nincsen penészes ón;
Tíz ígén többet nyomsz, mint más nagy rakás szón,
Aki ebben kétes, nyomozzon balhát honn.

Ez a versszak úgy süllyed sorról-sorra, mythologizáló humanista magaslatról pórias durvaság felé, mint ahogy Balassa költői hagyatéka süllyedt...

Weil deine Liebe
Mich so umgab,
Wie den Moschus eine gute Dose,
Mein Herz außen
Gleichfalls so erhitze,
Wie Feuers wegen Herd,
Weil in deine Schönheit
Mein Herz so versank,
Wie im Meer Venedig.

Dies ist schon des barocken Stils völlige Entfaltung, in Balassas Klangart: ausgezeichnet illustriert sie, daß das Barock nichts anderes ist als des Renaissance-Humanismus organische Weiterentwicklung.

Rimay strebt nach Anschaulichkeit, wie jeder barocke Dichter. Er liebt die Allegorien, sucht für alles was er zu sagen hat eine bildhafte Ausdrucksform. Er inszeniert den Tisch des Virtus, um den herum jede Tugend gesondert charakterisiert sitzt und sich wohlfühlt. Die Welt im allgemeinen: welch großartiges Thema ist sie zum Häufen von Gleichnissen:

Diese Welt, wie ein Garten,
Wen Hagelregen zerschlug,
Von Tag zu Tag hinfällig verdirbt,
Oder wie sieche Schindeln,
Welche vom alten Haus umher
Zögernd schmeißt großer Sturm,
O wie ein verfallend Haus,
Verkommendes Quartier,
Von Gütern geleerter Verschlag.

Die Bildhäufung packt einen manchmal — aber meist legt er den Reimen zuliebe ein immer flacheres Bild neben das andere. Bezeichnend ist seine folgende, Balassa rühmende Strophe:

Bist Syren du, bist Circe, bist ungarischer Amphion,
In deiner goldenen Schreibe ist kein verschimmelt Zinn,
Auf zehn Verben mehr drückst, als anderer auf großen Haufen Worte,
Wer hierin zweifelt, suche Flöhe daheim.

Dieser Versabschnitt sinkt so von Zeile zu Zeile, von einer mythologisierten humanistischen Anhöhe in Richtung bäuerischer Derbheit, wie Balassas dichterisches Erbe gesunken ist...

Tisztán és értékesen csendül meg a személyes hang egy késői Balassa-tanítvány, Pekri Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia verseiben. (1664—1708) Versei levél- és napló-szerű intimitással, asszonyi magát-kimondással követik szenvedésteljes életének fordulatait. Azok közé tartozik, akiket a szenvedés tesz költővé, akik a mondás kétes gyönyörűségében találnak muló ópiumot fájdalomkra. Versei iratják férje fogságát, átkozzák a gonosz ellenségeket és fortissimora emelkednek, amikor az imádott férj hűtlenségbe esik:

Micsoda okokból méltóbb szerelmedre?
Kincse vagy személye hatott-é szivedre?
Nemzete s erkölce kötelez-é erre?
Hogy így én személyem jutott gyűlölségre?

Semmiben különbnek nem tartom magamnál,
Sőt az én hűségem böcsösebb aranynál,
Mellyet tudom, nem lelsz, édes szívem, annál, —
Mert bizony kedvesebb más ottan náladnál.

Akár egy mai színmű dialogusának része lehetne ez a vers — mégis dikciójának régies ize különös módon üti meg az embert: az olvasó átéli, milyen ugyanazok voltak a nagy szenvedélyek akkor is.

Diskurzív magát-mondásából ez az első magyar költőnő fel tud emelkedni néha a tiszta líra hárfacsengésű magaslataira is:

Mint sebes szelek zúgási,
Tenger vize áradási,
Ollyak mint vizek folyási
Bánatimnak újulási.

Itt nem a bánatról beszélnek, itt a bánat beszél, végértvényes formában.

A Második, a gróf Balassa Bálintnak (megh. 1684.) kevés verse maradt fenn, de emlékéét megőrzi egy bizarr, shakespeareai anyakirálynők szájába való hosszú és kidolgozott átkozódó költemény:

1 Rein und kostbar erklingt der persönliche Ton in den Versen einer späten
2 Balassa-Schülerin, Frau Lorenz Pekri [geb.] Kata Sidonie von Petrőcz (1664-
3 —1708). Ihre Gedichte mit brief- und tagebuchartiger Intimität, mit fraulichem
4 Sich-Aussprechen folgen den Wendungen ihres leidensreichen Lebens.
5 Sie gehört zwischen jene, die das Leiden zum Dichter macht, die in den zweifelhaften
6 Wonnen des Sagens vergängliches Opium finden für ihre Schmerzen.
7 Ihre Gedichte beweinen die Gefangenschaft ihres Mannes, verfluchen die
8 bösen Feinde und heben sich zum Fortissimo, als der angebetete Gatte in
9 Treulosigkeit fällt:

10
11
12
13
14
15 Aus wasfür Gründen ist sie würdiger deiner Liebe?
16 Wirkte ihr Schatz oder ihre Person denn auf dein Herz?
17 Verpflichtet ihre Nation und ihre Moral dich denn dazu?
18 Dass so meine Person gelangte auf Haß?

19
20
21 In nichts besonderer halte ich sie als mich
22 Sogar ist meine Treue wertvoller als Gold,
23 Welches das weiß ich, nicht findest, mein süßes Herz, bei jener, -
24 Weil wahrlich beliebter ist ein anderer dort als du.

25
26
27 Dies Gedicht könnte eines heutigen Bühnenstücks Dialoges Teil sein —
28 dennoch trifft einen seiner Diktion altertümlicher Geschmack auf sonderbare
29 Weise: der Leser durchlebt es, wie ebenselbe die großen Leidenschaften auch
30 damals waren.

31
32 Aus ihrem diskursiven Sich-Spruch vermag sich diese erste ungarische
33 Dichterin manchmal auch zu harfenklängigen Anhöhen der reinen Lyrik zu
34 erheben.

35
36 Wie schneller Winde Rauschen,
37 Meeres-Wassers Gezeiten,
38 So wie der Gewässer Flüße
39 Sind meiner Trübsale Erneuerungen.

40
41
42 Hier wird nicht über die Betrübnis gesprochen, hier spricht die Betrübnis,
43 in endgültiger Form.

44
45 Des Zweiten, des Grafen Valentin Balassa (gest. 1684) sind nur wenige
46 Gedichte erhalten geblieben, aber sein Andenken bewahrt ein bizarres, in den
47 Mund shakespearischer Mutterköniginnen passendes langes und ausgearbeitetes
48 fluchendes Gedicht:

Éles elméd legyen, elfelejtsd nevedet,
Mint Messala, ki nagy fájdalmat érezett,
Hascömör kirágja tőből köldöködöt,
Hogy minden csudálja ily betegségedet.

Tengeri csudák is csudádra jöjenek,
Húsevő madarak mind összegyűjenek,
Várván, hogy hamarabb testeddel éljenek,
De rossz szerencsédén ők is elhüljenek.

A Balassa-követők gazdag sorát gróf Koháry István zárja be (1649—1731). Jósággal, lojalitással és bátorsággal példázatos élete azt mutatja, hogy a virtus nem volt a kurucok monopoliuma, mert Koháry labanc volt és szenvedéseit, hosszú emésztő fogságát királyhűségéért vállalta. Verseit nagyjából fogságában szerezte. Nem is írta le őket mindig, csak fejből kiszövegette és eltette emlékezetébe, jobb időkre. Lélektani szempontból igen érdekesek ezek a versek: a mindentől megfosztott ember számára ezek voltak hivatva a világot pótolni. Egyik igen hosszú versében sorra veszi a kitűnő ételeket, amelyeket fogságában nem ehet; máskor vagyontól részletezi a gondos gazda aprólékos örömeivel. „Ne hadgyjuk magunkat, mind halálig vígan inkább, bánatban mint sem éljük napjainkat.“ A primitív vágyteljesítést szolgálják gyermeki egyszerűséggel és jósággal ezek az unalmasságukban is megható versek.

Ilymód az „iskolának“ nem volt egy tagja sem, aki megközelítette volna a mester magasságát. De mégis ébren tartottak és a népnek átadtak egy nagyszerű tradíciót, a személyes hang és a csengő magyar szózat hagyományát.⁵

* *Kiadások:* Rimay János verseit kiadta báró Radvánszky Béla, Budapest. 1904. Beniczky Péter és II. Balassa Bálint I. Toldy F., A magyar költészet kézikönyve, I. Budapest. 1876. Petróczy Kata Szidonia verseit kiadta, életrajzával együtt, Thaly Kálmán, Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok, Budapest. 1885, majd Harsányi István és Gulyás József, ItK. 1915. Koháry István verses füzetek 1720 körül jelentek meg, modern kiadásuk nincsen. *Irodalom.* Alszegehy Zsolt: Epigon lírikusaink a XIX. századig, ItK. 1917.

1 Scharfen Verstand sollst haben, vergiß deinen Namen,
2 Wie Messala, der großen Schmerz verspürte,
3 Bauchübel fresse heraus wurzeltief deinen Nabel,
4 Daß jeder bestaune deine solche Krankheit

5
6 Meereswunder auch sollen dich bestaunen kommen,
7 Fleischfressende Vögel alle sollen zusammenkommen
8 Wartend, um schneller deinen Leib zu verzehren,
9 Doch an deinem Unglück sollen auch sie erblassen.

10
11
12 Die reiche Reihe der Balassa-Nachfolger beschließt Graf Stefann Koháry
13 (1649—1731). Sein mit Güte, mit Loyalität und mit Tapferkeit beispielhaftes
14 Leben zeigt, daß der Virtus nicht Monopol der Kurutzen war, denn Koháry
15 war Labanze [Habsburg-Anhänger, Gegner der aufständischen Kurutzen], und
16 seine Leiden, seine lange quälende Gefangenschaft übernahm er wegen seiner
17 Königstreue. Seine Gedichte verfaßte er überwiegend in der Gefangenschaft.
18 Er schrieb sie auch nicht immer nieder, nur im Kopfe wirkelte er sie aus und
19 lagerte sie in seinem Gedächtnis, für bessere Zeiten. Aus psychologischem
20 Blickpunkt sind überaus interessant diese Verse: für den von allem beraubten
21 Mann waren diese berufen die Welt zu ersetzen. In einem seiner sehr langen
22 Gedichte nimmt er der Reihe nach die ausgezeichneten Speisen, die er in seiner
23 Gefangenschaft nicht essen kann; ein andermal detailliert er sein Vermögen
24 mit des sorgsamem Wirtes minuziöser Freude: „Lassen wir uns nicht unter-
25 kriegern, leben wir bis zum Tode lustig lieber, als im Kummer unsere Tage.“
26 Der primitiven Wunscherfüllung dienen mit kindlicher Einfachheit und
27 Güte diese auch in ihrer Langweiligkeit rührenden Verse.

28
29
30
31
32
33 Solcherart hatte die „Schule“ kein einziges Mitglied, das sich genähert
34 hätte der Höhe des Meisters. Aber dennoch hielten sie wach und übergaben
35 dem Volk eine großartige Tradition, des persönlichen Tons und des klin-
36 genden ungarischen Aufrufs Überlieferung.

<< ⁵ *Ausgaben:* Johann Rimays Gedichte gab Baron Béla Radvánszky heraus, Bp. 1904. Beniczky und Balassa II. s. F.Toldy: (Handbuch der ungarischen Dichtung), I., Bp. 1876. K. S. Petróczy's Gedichte gab heraus, zusammen mit ihrer Biographie, K. Thaly (Literatur- und Bildungsgeschichtliche Studien), Bp. 1885, dann Harsányi und Gulyás, ItK. 1915. Kohárys Gedichtshefte erschienen um 1720, moderna Ausgabe haben sie nicht. *Literatur.* Alszegehy (Unsere Epigonenlyriker bis zum XIX. Jh), ItK. 1917.

3) ZRINYI MIKLÓS.^o

a) Főúr és költő, misztikus és réalpolitikus.

„Zrinyi, dicsőségünk, végső daliája nevünknek.“ A múlt században a kard és a lant hősenek nevezték, és ez a kissé pathetikus kifejezés válik élménnyé a Zrinyivel foglalkozóban, amikor eltűnik, hogy „az embert“ vagy a költőt illeti-e mélyebb zászlóhajtás. Költészete tornyosan fentáll, mint régiségünk legnagyobb, legélelőbb és ugyanakkor legtávlatosabb dokumentuma — de az emberalak, melynek körvonalai feszülnek a mű és az életrajz mögött, legenda és szellemi történelem a mű irodalmi értékétől függetlenül is. Zrinyiben épen az a specifikum, hogy műve és emberalakja annyira méltóak egymáshoz.

^o Gróf Zrinyi Miklós, a szigetvári hős dédunokája, Zrinyi György horvát bán fia, született 1620-ban Ozaly várában, Horvátországban. 1628-ban zászlósúr. Atyja meghalván, Battyhányiné Poppel Éva neveli. 1630—36: Grácban, majd Bécsben tanul a jezsuitáknál. 1636: olaszországi út. 1638-ban megkezdí portyázásait a török ellen. 1646-ban generális lesz, 1647-ben horvát bán. Első házassága (Draskovich Eusebiával) 1647—51. Egy évvel első felesége halála után elveszi báró Löbl Mária Zsófiát. 1655: mellőzik a nádorválasztásnál. 1660: a haditanács visszaparancsolja Kanizsa falai alól. 1661: felépíti Új-Zerinvárat. 1664: Zrinyi diadalmas téli hadjárata. Montecuccoli tétlenül nézi, amint a török lerombolja Új-Zerinvárat. Ugyanennek az évnek a végén Zrinyit egy vadkan megöli a kursaneci erdőben.

Kiadások: Zrinyi Miklós költeményei életében csak egyszer jelentek meg Bécsben, 1651-ben, Adriai tengernek syrenaia címen. Politikai és hadtudományi íratok kéziratban terjedtek. A Török Áfiumot először Gróf Forgács Simon tábornok nyomatta ki 1705-ben, II. Rákóczi Ferencnek ajánlva. Műveinek első újabb kiadását Kazinczy Ferenc rendezte sajtó alá: Zrinyinek minden munkája, két kötet, Pest, 1817. Számos modern kiadása közül legjobb Négyesy László, Gróf Zrinyi Miklós művei I. Kötet, a Kisfaludy-társaság Nemzeti Könyvtára, Budapest, 1914. (A költemények szövegkritikai kiadása.) Próza munkáit kiadta Rónai Horváth Jenő, Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái, Budapest, 1891. A Siralmas Panaszt Kanyaró Ferencz tette közre a Tört. Tár 1890-es évfolyamában.

3) NIKOLAUS ZRINYI ⁶

a) Magnat und Dichter, Mystiker und Realpolitiker.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

„Zrinyi, unser Ruhm, letzter Recke unseres Namens.“ Im vergangenen Jahrhundert nannte man ihn des Schwertes und der Laute Helden, und dieser ein wenig pathetische Ausdruck wird zum Erlebnis in dem sich mit Zrinyi Beschäftigenden, wenn er sinniert, ob „dem Menschen“ oder dem Dichter tiefere Fahnesenken gebührt. Seine Dichtung steht turmhoch, als unseres Altertums großartigstes, lebendstes und zugleich perspektivreichstes Dokument — aber die Menschengestalt, deren Umriss sich hinter dem Werk und der Biographie spannen, ist Legende und geistige Geschichte unabhängig auch vom literarischen Wert des Werks. In Zrinyi ist gerade dies das Spezifikum, daß sein Werk und seine Menschengestalt so sehr würdig sind zu einander.

<< ⁶ Graf Nikolaus Zrinyi, des Helden von Inselburg Urenkel, Sohn des kroatischen Banus Georg Zrinyi [Subic, Zrin, Serin], wurde 1620 in der Burg Ozalj, in Kroatien geboren. 1628 ist er Bannerherr. Da sein Vater gestorben ist, erzieht ihn Frau Batthyányi [geb.] Eva Poppel. 1630-36: studiert in Graz, dann in Wien bei den Jesuiten. 1636: Italienreise. 1638 beginnt er seine Streifzüge gegen den Türken. 1646 wird er General, 1647 kroatischer Banus. Seine erste Ehe (mit Eusebia Draskovich) 1647-51. Ein Jahr nach dem Tod seiner ersten Frau heiratet er Baronin Maria Sofie Löbl. 1655: wird bei der Wahl des Palatins übergangen. 1660: der Kriegsrat beordert ihn zurück von den Mauern von Kanischa [Komitat Zala]. 1661: er baut Neu-Serinburg auf. 1664: Zrinyis triumphaler Winterfeldzug. Montecuccoli schaut tatenlos zu, wie der Türke Neu-Serinburg zerstört. Ende desselben Jahres wird Zrinyi von einem wilden Eber im Wald von Kursanec getötet.

Ausgaben: Nikolaus Zrinyis Gedichte erschienen in seinem Leben nur einmal in Wien, 1651, unter dem Titel (Sirene des adriatischen Meeres). Seine politischen und kriegswissenschaftlichen Schriften wurden als Handschrift verbreitet. Den Türkischen Opium ließ erstmals General Graf Simon Forgács im Jahre 1705 drucken, Franz Rákóczi II. gewidmet. Die erste neuere Ausgabe seiner Werke redigierte Franz Kazinczy: (Zrinyis sämtliche Arbeiten), zwei Bände, Pest 1817. Von seinen zahlreichen modernen Ausgaben ist die beste von Négyesy (Graf M. Z's Werke), I. Band, [in Reihe] (Nationale Bücherei der Kisfaludy-Gesellschaft), Bp. 1914. (Textkritische Ausgabe der Gedichte.) Seine Prosaarbeiten gab heraus Rónai (Graf N. Z's kriegswissenschaftliche Werke), Bp. 1891. Die (Jammervolle Klage) veröffentlichte Franz Kanyaró im 1890er Jahrgang der [Quartalsschrift]: (Geschichtl. Archiv).

Képzeld el, hogy Franciaországban egy Condé írni kezd és alkotása nem dilettáns időtöltés, hanem méltóságban eléri azt a magaslatot, melyet a Condé név jelent az előkelőség századában. Ez lenne az arisztokratikus világkép diadala. Zrinyi ezt jelenti, szűkösebb keretben, a magyar nyelv határai között. Az ország legjobb vére, ősi horvát hegyi királyok, királyvédő várgrófok, bánok és mártír-hadvezérek sarja, korlátlan úr a tengerparton, ötven sasfészekből lengetve zászlaját, pápai hadvezér később, Franciaország pairje, aranygyapjas vitéz... és aki előkelőségben felülmulta az előtte és utána jövőket, felülmulta alkotásban is. A XVII. század hite az arisztokratikus ember kegyelemszerű kiválasztottságában benne igazolódott és ugyanakkor a régi magyar kultúra nemesi volta, családhoz kötött előkelősége is.

Két életformát, két embertípus legnagyobb lehetőségeit egyesítette magába Zrinyi és ez a kettősség megnyilvánul egész világképében. Zrinyi egyszemélyben misztikus, égi víziókhöz kapcsolt lélek, mint századának legnagyobb költője — és ugyanakkor magyar földön legkiválóbb képviselője annak a Macchiavellin nevelt reálpolitikai gyakorlatiasságnak, mely a század vezér-arisztokratáinak, Wallensteinnak, Orániai Vilmosnak, Bethlen Gábornak a tetteit irányította. Vad csatározásaiban a Feszületről lehajló Krisztus nagyobb dicsőségét keresi és misztikus költészetében a végvári vitézeket akarja hadi fortélyokra tanítani...

Lényének kétféleségét ő is ismerte jól, büszkén hangsúlyozta is olykor, de azt is tudta, hogy a kettősség feloldva a cél egységében. Amit tett és amit írt, nem volt csupán egy hatalmas egyéniség önkifejezése ezer fronton, mint később Széchenyinél. Zrinyi az udvari század fia volt és minden mozdulata szolgálat. Szolgálat abban az átvittebb értelemben, mint mestereinek, a jezsuitáknak az élete: isteni szolgálat, az eszme szolgálata.

A választott vezérnek istentisztelete abban áll, hogy vezérvoltát teljesíti. „A királyok szolgálják őtet (Istent)“ mondja, „az igazságnak egyenlő osztásával, maga országoknak szorgalmas gondja viselésével, az ő nevének dicséretére nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával s a

1 Stellen wir uns vor, daß in Frankreich ein Condé zu schreiben beginnt und
2 seine Schöpfung kein dilettantischer Zeitvertreib ist, sondern an Würde jene
3 Anhöhe erreicht, die der Name Condé im Jahrhundert der Vornehmheit be-
4 deutet. Dies wäre des aristokratischen Weltbildes Triumph. Zrinyi bedeutet
5 dies, in engerem Rahmen, zwischen den Grenzen der ungarischen Sprache.
6 Des Landes bestes Geblüt, uralter kroatischer Bergkönige, königsschützender
7 Burggrafen, Bane und Märtyrer-Heerführer Sproß, unbeschränkter Herr an
8 der Meeresküste, von fünfzig Adlershorsten schwenkend seine Fahne, päpstlicher
9 Heerführer später, Frankreichs Pair, goldvliesiger Held . . . und der an
10 Vornehmheit überragte die vor ihm und nach ihm Kommenden, überragte sie
11 auch im Schaffen. Des XVII. Jahrhunderts Glaube an des aristokratischen
12 Menschen gnadenhafte Auserwähltheit bewahrheitete sich in ihm und zu-
13 gleich auch der alten ungarischen Kultur adeliges Wesen, seine an die Familie
14 gebundene Vornehmheit.

15
16
17
18
19 Zwei Lebensformen, zweier Menschentypen größte Möglichkeiten ver-
20 einte Zrinyi in sich und diese Zweiheit offenbart sich in seinem ganzen Welt-
21 bild. Zrinyi ist in einer Person Mystiker, an himmlische Visionen geschaltete
22 Seele, wie seines Jahrhunderts größte Dichter — und zugleich ist er auf un-
23 garischem Boden der hervorragendste Repräsentant jener an Macchiavelli er-
24 zogenen realpolitischen Pragmatik, welche des Jahrhunderts Führer-Aristo-
25 kraten, Wallensteins, Wilhelm von Oraniens, Gábor Bethlens Taten lenkte. In
26 seinen wilden Scharmützeln sucht er des vom Kreuzifix sich herabneigenden
27 Christus größere Herrlichkeit und in seiner mystischen Dichtung will er die
28 grenzburgischen Soldaten Kriegslisten lehren . . .

29
30
31
32
33 Seines Wesens Zweiartigkeit kannte auch er gut, stolz betonte er sie auch
34 manchmal, aber er wußte auch, daß die Zweiheit sich auflöst in der Einheit
35 des Ziels. Was er tat und was er schrieb, war nicht bloß einer gewaltigen In-
36 dividualität Selbstausdruck an tausend Fronten, wie später bei Széchenyi.
37 Zrinyi war ein Sohn des höfischen Jahrhunderts und jede seiner Bewegungen
38 Dienst. Dienst in jenem übertragenen Sinn, wie seiner Meister, der Jesuiten
39 Leben: göttlicher Dienst, der Idee Dienst.

40
41
42
43 Des erwähnten Führers Gottesdienst besteht darin, daß er sein Führertum
44 erfüllt. „Die Könige sollen dienen ihm (Gott)“, sagt er, „durch gleichmäßige
45 Verteilung der Gerechtigkeit, mit fleißigem Sorgetragen ihrer Länder, mit auf
46 Lob seines Namens schauenden großen Aktionen, mit der Heiden Verderbung
47 und mit

maga félelmével: hogyses amikor ő aljosabb áhitatosságokat keresnek, koldusok lábait mossák, papokkal társalkodnak, kalastromokban beszorulnak, s untalan kezeken hordozván az olvasót, semmi más dicséretre méltót nem cselekednek. — Ezek az áhitatosságok inkább vannak ama melancholiai inclinatióból és az nagy dolgoktól való félelemből, hogyses isteni szeretetből és igaz buzgóságból.“

Reálitásérzéke számot vet és megállapítja hivatását, kötelességét: a sors magyar földre alkotta, a jelek szerint (Zrinyi gondolkozása tele van történelmi jelek magyarázatával) az ország legválságosabb, talán utolsó órájában: Isten is úgy akarja, a fátum is úgy akarja (a kettő különösen egy Zrinyinél), hogy az ország szolgálatában szolgálja Isten nagyobb dicsőségét. Minden gyermekkori emlék, olvasmány és intő példa, és az ősök szava a vérségben erre predestinálja: „magyar vitézeknek dicsőséggel földbe temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái“ nem hagyják éjjel aludni, lelkébe süvöltik a dacos devizát: „ne bántsá a magyart“. Zrinyi hazaszeretében egyesül misztikus szolgálatvágya és vezér-arisztokratai aktivizmusa, bensőség és tettvágy, ég és föld.

A hazaszeretetnek sok formája van, korok és egyéniségek szerint. A legősibb a clan-érzés, a vérben adott föld és fajszeretet, a legemberibb a szellemi hazaszeretet, mely Zrinyi fellépésével kb. egyidőben születik meg Szenczi Molnárnban, Apáczai Cserében, Misztótfalusi Kisben. De a legritkább és a legelőkelőbb Zrinyi misztikus hazaszeretete, melyben az ország szolgálata istentiszteletté szankcionálódik... a legszebb magyarok hazaszeretete lesz ez a jövőben és mélységeibe az avatatlan sosem fog belátni: Széchenyi, a himnuszos Kölcsey, Vörösmarty hazaszeretete ez, és zsoltáros magaslati pontjain az Ady Endrée.

b) Zrinyi élelcélja.

Zrinyi misztikus patriotizmusa természetesen nem maradt pusztá érzés, hanem teljes életet, a nemzet minden energiáját követelő célkitűzéssé testesedett. Legfőbb céljának a török kiűzését tekintette, és erre a célra legfonto-

1 seiner eigenen Furcht: anstatt daß wenn sie nach niedrigeren Frömmigkeiten
2 suchen, wenn sie der Bettler Füße waschen, mit Pfaffen konversieren, in
3 Klöster sich zwängen, und den Leser immerzu auf Händen tragend, nichts an-
4 deres des Lobes werthes nicht tun. — Diese Andächtigkeiten entstammen eher
5 jener Melancholia inclinatio und der Angst vor großen Dingen, statt aus gött-
6 licher Liebe und wahrhaftigem Eifer.“

7
8
9
10 Sein Realitätsempfinden legt Rechenschaft und stellt seine Berufung fest,
11 seine Pflicht: das Schicksal hat ihn auf ungarischen Boden erschaffen, den
12 Zeichen gemäß (Zrinyis Denken ist voll mit der Erklärung geschichtlicher
13 Zeichen) in des Landes kritischster, vielleicht letzter Stunde: Gott auch will
14 es so, das Fatum will es auch so (die beiden sind sonderbar eins bei Zrinyi),
15 daß er im Dienste des Landes Gottes größerem Ruhm diene. Jede kind-
16 heitliche Erinnerung, jedes Lesestück und ermahndes Beispiel, und das
17 Wort der Ahnen in seinem Geblüt prädestinieren ihn hierfür: „Ungarischer
18 Helden mit Ruhm in die Erde begrabenen Knochen und ihrer großen Seelen
19 Umbren“ lassen ihn nachts nicht schlafen, heulen die trotzige Devise ihm in
20 die Seele: „verletze den Ungarn nicht.“ In Zrinyis Vaterlandsliebe vereinigen
21 sich seine mystische Dienstsehnsucht und sein führungs-aristokratischer Akti-
22 vismus, Innerlichkeit und Tatendrang, Himmel und Erde.

23
24
25
26
27 Die Vaterlandsliebe hat viele Formen, gemäß Epochen und Individualitä-
28 ten. Die ertümlichste ist das Klan-Gefühl, die im Blut gegebene Boden- und
29 Rasseliebe, die menschlichste ist die geistige Vaterlandsliebe, die mit Zrinyis
30 Auftreten ca. gleichzeitig geboren wird in Szenci Molnár, in Apácai Csere, in
31 Misztótfalusi Kis. Aber die seltenste und die vornehmste ist Zrinyis mystische
32 Vaterlandsliebe, worin sich der Dienst am Lande zum Gottesdienst sanktio-
33 niert... der schönsten Ungarn Vaterlandsliebe wird dies sein in Zukunft und
34 in ihre Tiefen wird der Uneingeweihte niemals hineinblicken: Széchenyis, des
35 hymnischen Kölcseys, Vörösmarty Vaterlandsliebe ist dies, und an ihren
36 psalmenhaften Höhepunkten die Anderl Adys.

b) Zrinyis Lebensziel.

37
38
39
40
41
42
43
44
45 Zrinyis mystischer Patriotismus blieb natürlich nicht bloßes Gefühl, son-
46 dern wurde füllig zur volles Leben, der Nation alle Energie erfordernden Ziel-
47 setzung. Als sein oberstes Ziel betrachtete er die Hinaustreibung des Türken,
48 und für dieses Ziel als wichtigs-

sabb eszköznek a nemzeti autonómia, nemzeti hadsereg, esetleg nemzeti királyság megalapítását.

Ezek a célok a mai emberben nem keltik fel a nagy-szerűségnek azt a vízióját, amit Zrinyi emléke fel kellene hogy ébresszen. A török kiűzése, nemzeti autonómia, oly magától érthető céloknak látszanak, hogy első pillanatra nem értjük, mi szükség volt Zrinyi lángelméjére, hogy ezeket kitűzze. De éppen a legnagyobb dolgok tulajdonsága, hogy idővel egészen magától érthetővé válnak, mint az éltető levegő.

Zrinyi életcélja, a török ellen való nagy nemzeti összefogás, nemzeti hadsereg szervezése, helyesebben az egész nemzet spártai átszervezése hadsereggé, a maga korában egyáltalán nem volt magától érthető. A nemzet nagy része elfásva egy évszázad mindig vesztes küzdelmeiben, belenyugodott a török közelségébe, ráeszmélt, hogy ezt is ki lehet bírni, mint mindent, — sőt igen sokan, Erdély, protestánsok és földesuraiktól agyonsanyargatott jobbágyok, a törököt a terrorisztikusan katholizáló Habsburg-uralomnál jobban szerették. És oly reménytelennek tünt minden megmozdulás. Maga az osztrák ház is, a török legmakacsabb ellenfele, most a békét kereste és a végeken portyázó Zrinyi szigorú intésben részesült olykor, mint aki a tigris haragját fogja felkelteni... De még a török is békesseges és a kereszténynél jóval humánusabb volt ebben az időben.

Zrinyi török-ellenessége nem volt tehát a nemzet számára politikai magától-értetődőség, nem lehet azt mondani, hogy a közösség ki nem mondott gondolata szólal meg az Áfiumban és a Szigeti Veszedelemben. A közösség még aludni akart és Zrinyi megkísérelte felrázni a Hét Alvót. Zrinyit a török ellen nem a nyilvánvaló nemzeti akarat, hanem személyesebb élmények üzték: egyfelől miszticizmus, másfelől páratlan reálpolitikai lángesze.

Egyfelől misztikus, vallási, sőt irodalmi indítékok. A jezsuita, a barokk vallásosság új aktualitást ad a keresztes hadjáratok eszméjének. Hiszen Loyolai szent Ignác is, életének abban az átmeneti korszakában, mikor vallásossága még nem szabadult meg az Amadis-regények lovagábránd-

tes Mittel die Gründung der nationalen Autonomie, der nationalen Armee, eventuell des nationalen Königtums.

Diese Ziele erwecken im heutigen Menschen nicht jene Vision der Großartigkeit, die Zrinyis Andenken erwecken mußte. Die Vertreibung des Türken, nationale Autonomie, erscheinen als solch von selbst verständliche Ziele, daß wir im ersten Augenblick nicht verstehen, weshalb es Zrinyis Genie bedurfte, um diese zu stecken. Aber gerade der größten Dinge Eigenschaft ist, daß sie mit der Zeit ganz von selbst verständlich werden, wie die belebende Luft.

Zrinyis Lebensziel, der große nationale Zusammenschluß gegen den Türken, das Organisieren der nationalen Armee, richtiger der ganzen Nation spartanische Umorganisieren zu einer Armee, war zu seiner Zeit durchaus nicht von selbst verständlich. Ein großer Teil der Nation, abgestumpft in den immer verlorenen Kämpfen eines Jahrhunderts, fügte sich in die Nähe des Türken, wurde sich dessen bewußt, daß man auch dies ertragen kann, wie alles — es gab sogar sehr viele, Siebenbürgen, Protestanten und von ihren Grundherren totgeschundene Leibeigene, die den Türken mehr mochten als die gewalttätig katholisierende Habsburg-Herrschaft. Und so hoffnungslos erschien jede Bewegung. Auch das österreichische Haus selbst, des Türken trotzigster Gegner, suchte jetzt den Frieden und der im Grenzgebiet überfallende Zrinyi wurde bisweilen strenger Mahnungen teilhaftig, wie einer, der den Zorn des Tigers wecken wird... Aber selbst der Türke war friedfertig und um vieles humaner als der Christ in dieser Zeit.

Zrinyis Türken-Gegnerschaft war also für die Nation keine politische Vonselbst-Verständlichkeit, man kann nicht sagen, daß der Gemeinschaft nicht ausgesprochener Gedanke im Opium und in der Belagerung von Sziget ertönt. Die Gemeinschaft wollte noch schlafen und Zrinyi versuchte die Sieben Schläfer aufzurütteln. Gegen den Türken trieben Zrinyi nicht der offenkundige nationale Wille, sondern persönlichere Erlebnisse: einerseits sein Mystizismus, andererseits sein unvergleichliches realpolitisches Genie.

Einerseits mystische, religiöse, sogar literarische Antriebe. Die jesuitische, barocke Religiosität gibt neue Aktualität der Idee der Kreuzzüge. Denn auch der Heilige Ignatius von Loyola, in seines Lebens jenem Übergangs-Zeitabschnitt, als seine Religiosität noch nicht befreit war von der Amadis-Romane Rittergaukel-

jaitól, keresztes hadjáratot akart szervezni. A nagy olasz epika, Tasso, és számtalan kis követője, kiknek könyvei ott álltak Zrinyi könyvespolcán, mind a keresztes hadak dicsőségét hirdették. És a törököt most nem kellett a messze Szentföldön felkeresni. Nyugati főurak már rég Magyarországra jöttek, ha pogány vérrrel akarták lemosni ifjúságuk vétkeit, mint a Duc de Mercoeur.

Zrinyi harca a török ellen sokkal nagyobb koncepciójú, semmint számtalan ősenek a harca volt. A szigetvári Zrinyi meghalt a váráért, a földjéért, a becsületéért. A költő Zrinyi a kereszténységért harcol, az Isten országáért a Sátán ellen, sárkányölő Szent György, új Bouillon Godfrid, Tasso-álmodta hős. Harca a Krisztus-király zászlója alatt történik, amint Loyolai Szent Ignác akarta, része a nagy angyalok-harcának, melyet öröktől fogva vívnak Isten angyalai és a sötét hatalmak.

Zrinyi a középkor utolsó hegyfoka, amint Vörösmarty mondja, „végső daliája nevünknek.“ Az Isten országáért karddal és személyes bátorsággal való hadakozás utolsó képviselője, az utolsó, aki szószerint veszi azt, ami Tassoék számára már csak költői vízió; — szépségében is Don Quijotes jelenség abban a korban, amikor Montecucoli már a háború művészetéről beszél. A háborút már a pénz, pénz, pénz és az élelmezés dönti el, és Zrinyi még a tűzérés fontosságát sem akarja elismerni haditudományi műveiben. A paradoxon az, hogy a gyakorlatban neki volt igaza és nem Montecucolinak.

Mert ez az új búsképű lovag, ugyanakkor a nagy realpolitikus is volt. Itt érünk Zrinyi törökgyűlöletének másik gyökeréhez. Mikor a török még teljes méltóságban terpeszkedik Európa szívében, dermedt rémületbe ejtve a kereszténységet, Zrinyi páratlan történelmi intuíciója már tudja, hogy ezt a várat az első szélvihar össze fogja dönteni. Tudja, hogy érkezett a történelmi pillanat a török kiűzésére és kiáltása a tehetetlen felháborodásé, mikor látja, hogy renyhesség, gyávaság és ostobaság összefogtak, hogy elszalasszák a nagy pillanatot.

Ez a realpolitikai felismerés vezet Zrinyi másik nagy

1 bilder, wollte einen Kreuzzug organisieren. Die große italienische Epik, Tas-
2 so, und seine zahllosen kleinen Nachfolger, deren Bücher dort auf Zrinyis Bü-
3 cherregal standen, verkündeten alle der Kreuzfahrer-Heere Ruhm. Und den
4 Türken brauchte man jetzt nicht im fernen Heiligen Land aufzusuchen. West-
5 liche Magnaten kamen schon längst nach Ungarn, wenn sie mit heidnischem
6 Blut abwaschen wollten ihrer Jugend Sünden, wie der Duc de Mercoeur.

7
8
9
10 Zrinyis Kampf gegen den Türken ist von viel größerer Konzeption, als es
11 seiner zahllosen Ahnen Kampf war. Der Inselburgerr Zrinyi starb für seine
12 Burg, für seinen Boden, für seine Ehre. Der Dichter Zrinyi kämpft für das
13 Christentum, für Gottes Reich gegen den Satan, er ist drachentötender Sankt
14 Georg, neuer Godfrid von Bouillon, Tasso-geträumter Held. Sein Kampf ge-
15 schieht unter des Christus-Königs Fahne, wie es der Heilige Ignaz von Loyola
16 wollte, ist Teil des großen Engel-Kampfes, den von Ewigkeit an fechten Got-
17 tes Engel und die dunklen Mächte.

18
19
20
21 Zrinyi ist des Mittelalters letzter Berggipfel, wie Vörösmarty es sagt, „letz-
22 ter Recke unseres Namens“. Er ist der letzte Vertreter des Streitens für Gottes
23 Reich mit Schwert und persönlicher Tapferkeit, der Letzte, der wortwörtlich
24 nimmt das, was für die Tassos nur noch dichterische Vision ist; — auch in
25 seiner Schönheit ist er eine donquijotische Erscheinung in jenem Zeitalter, als
26 Montecucoli bereits von des Krieges Kunst spricht. Den Krieg entscheidet
27 bereits das Geld, Geld, Geld und die Verpflegung, und Zrinyi will noch nicht
28 einmal die Wichtigkeit der Artillerie anerkennen in seinen kriegswissen-
29 schaftlichen Werken. Das Paradoxon ist, daß in der Praxis er recht hatte und
30 nicht Montecucoli.

31
32
33
34
35 Denn dieser neue Ritter von der traurigen Gestalt, war zugleich auch der
36 große Realpolitiker. Hier gelangen wir zur anderen Wurzel von Zrinyis Tür-
37 kenhaß. Als der Türke sich noch in voller Würde im Herzen Europas räkelte,
38 die Christenheit in starren Schrecken versetzend, weiß Zrinyis unvergleich-
39 liche geschichtliche Intuition schon, daß der erste Sturm diese Burg stürzen
40 wird. Er weiß, daß der geschichtliche Moment zum Hinaustreiben des Türken
41 gekommen ist und sein Schrei ist der der hilflosen Empörung, als er sieht, daß
42 sich Trägheit, Feigheit und Dummheit vereinigt haben, um den großen Au-
43 genblick zu versäumen.

44
45
46
47
48 Diese realpolitische Erkenntnis führt zu Zrinyis anderer großen

politikai eszméjéhez, a nemzeti autonóm királyság gondolatához. Gyönyörű prózaírásban magasztalta Mátyás királyt, a nemzeti királyság mintaképét, megvédve a pro-Habsburg támadás ellen, de nem mondja ki nyíltan, hogy Magyarország csak nemzeti király alatt boldogulhat. (Mátyás király életéről való elmélkedések, 1654 körül.) A másik neki tulajdonított röpirat, a Siralmas Panasz (1655) nyíltan állást foglal a Habsburg-ház ellen, mely nem képes a törököt kiűzni, de zsoldosaival tönkreteszi az országot, — csakhogy ennek a szerzősége kétes. II. Rákóczi Györgyhez írt leveleiben valóban tesz célzásokat, amelyeket nehéz másképp érteni, mint hogy késznek mondja magát, hogy az erdélyi fejedelem magyar királlyá választása érdekében munkálkodjék, — de lehet, hogy ez csak politikai csel fogás volt, a fejedelem jóindulatát akarta megnyerni, hogy támogassa a nádorságért való küzdelemben. Nem tudni, volt-e tudomása a tárgyalásokról, melyeket öccse, Zrinyi Péter és sógorsője, Frangepán Katalin a franciákkal folytattak a Habsburg-ház ellen. És tragikus halála úgy látszik örökre titok marad: a vadkan „történelmibb“ valószínűség, de „filozófikusabb“ valószínűség a puska, melyet állítólag Bécsben őriztek és amelyre rá volt írva: „Ez a vadkan ölte meg Zrinyi Miklóst.“ Wallenstein századában az ausztriai ház nem töltötte az időt skrupulusokkal, amikor hatalmának megvédéséről volt szó.

Ez a sok bizonytalanság azt látszik igazolni, hogy maga Zrinyi Miklós sem tisztázta véglegesen önmaga előtt a Habsburg-házzal szemben való állásfoglalását. Talán ő is, mint Wallenstein, csak játszott a gondolattal, és a csillagoktól várta a döntő szót, talán ő is szuverén fejedelemségről ábrándozott, magának szánta Mátyás koronáját, és talán ő is, mint Wallenstein, életével lakolt a császári játékért.

Nem is annyira a nemzeti királyság feküdt a szívében, mint inkább a nemzeti autonómia. Az autonóm ember, a mindenben diadalmaskodó nagy egyéniség tisztelete volt gondolkozásának egyik sarkalatos pontja és ezt kivetítette a nemzetre is. A nemzetnek is autonómnak kell lennie, hogy felébredjen, hogy megtalálja az utat önmagához, az ősi virtushoz. Mert a törököt — és ez volt a legfőbb ujság

1 politischen Idee, zum Gedanken des nationalen autonomen Königtums. In
2 herrlicher Prosaschrift rühmte er König Matthias, des nationalen Königtums
3 Musterbild, verteidigend gegen den pro-habsburgischen Angriff, aber er
4 spricht es nicht offen aus, daß Ungarn nur unter einem nationalen König ge-
5 deihen kann. (Betrachtungen über das Leben Königs Matthias, um 1654). Das
6 andere ihm zugeschriebene Flugblatt, die Jammervolle Klage (1655) nimmt
7 offen Stellung gegen das Habsburg-Haus, das nicht fähig ist den Türken hin-
8 auszutreiben, aber mit seinen Söldnern das Land zugrunde richtet, — aller-
9 dings ist dessen Autorenschaft zweifelhaft. In seinen an Georg Rákóczi II. ge-
10 schriebenen Briefen macht er wirklich Andeutungen, welche schwerlich an-
11 ders zu verstehen sind, als daß er sich bereit erklärt, daß er im Interesse der
12 Wahl des siebenbürgischen Fürsten zum ungarischen König arbeite, — doch
13 es kann sein, daß dies nur ein politischer Kniff war, er das Wohlwollen des
14 Fürsten gewinnen wollte, daß der ihn unterstütze im Ringen um das Palatinat.
15 Man kann nicht wissen, ob er Kenntnis hatte von den Verhandlungen, die
16 sein jüngerer Bruder, Peter Zrinyi und seine Schwägerin, Katarina Frangepán
17 mit den Franzosen führten gegen das Habsburg-Haus. Und sein tragischer
18 Tod, so scheint es, bleibt auf ewig ein Geheimnis: der wilde Eber ist „ge-
19 schichtlichere“ Wahrscheinlichkeit, aber die „philosophischere“ Wahr-
20 scheinlichkeit das Gewehr, das angeblich in Wien aufbewahrt wurde und auf das
21 geschrieben stand: „Dieser wilde Eber tötete Nikolaus Zrinyi.“ In Wallen-
22 steins Jahrhundert verbrachte das österreichische Haus seine Zeit nicht mit
23 Skrupeln, wenn von der Verteidigung seiner Macht die Rede war.

32 Diese vielen Ungewissheiten scheinen zu bestätigen, daß selbst Nikolaus
33 Zrinyi nicht endgültig vor sich selber geklärt hatte seine Stellungnahme ge-
34 genüber dem Habsburg-Haus. Vielleicht spielte auch er, wie Wallenstein, nur
35 mit dem Gedanken, und erwartete von den Sternen das entscheidende Wort,
36 vielleicht träumte auch er von einem souveränen Fürstentum, gedachte er
37 Matthias' Krone sich selber zu, und vielleicht büßte auch er, wie Wallenstein,
38 mit seinem Leben für das kaiserliche Spiel.

41 Nicht so sehr auch lag ihm das nationale Königtum am Herzen, als eher
42 die nationale Autonomie. Der autonome Mensch, die Verehrung des über al-
43 les triumphierenden großen Individuums war ein Eckpunkt seines Denkens
44 und diesen projizierte er auch auf die Nation. Auch die Nation muß autonom
45 sein, um aufzuwachen, um den Weg zu finden zu sich selbst, zum alten Vir-
46 tus. Denn den Türken — und dies war die hauptsächlichste Neuigkeit

Zrinyiben — maga a magyar nemzet, az önálló nemzeti hadsereg van hivatva legyőzni, idegen segítség nélkül.

Mohács után a megoszlott, megrémült, önbizalmát vesztett ország a Habsburg-sas szárnya alá menekült, védelmet keresendő. A Habsburg csakugyan megmentette az országot a végső pusztulástól, de az elveszített területeket nem tudta, talán nem is akarta visszaszerezni. Vagy ha akarta is, nem akarta az idegen katonaság, mely győzelem esetén elvesztette volna a létjogosultságát. Zrinyi az első, aki felismeri, hogy a helyzet megváltozott. A meggyöngült törökkel egy megerősödött magyarságnak kell diadalmasan megbirkóznia. Tettek, szavak, röpirat és eposz mind a magyarság önmagában való bátorságát vannak hivatva felébreszteni. Itt van a profétikum Zrinyiben és a proféta-sors, hogy a pusztában kiált.

Más kérdés, és eldönthetetlen, hogy igaza volt-e Zrinyinek. A törököt végül mégis a Habsburg üzte ki, beváltva régi ígéretét, igaz, hogy olyan áron, hogy bizonyára sokan visszasírták a törököt. A nemzeti királyság eszméje később II. Rákóczi Ferenoben tragikus kudarcba fulladt, pedig Rákóczi korában már csak egyfelé kellett harcolni.

c) Sors és szabadakarat.

Van valami megdöbbentő, irreális, Zrinyi szándékában, hogy a maroknyi megtört magyarságot neki akarja szögezni a töröknek — valami abszurd, valami mithológiás, mint a Zrinyiász végében, mikor a szigeti hős százezreken átgázolva kardjával a szultán testéig ér... Megérteti velünk ezt a mozzanatot Zrinyi voluntarizmusa.

Az akaraterő tisztelete Zrinyi jezsuita neveléséből eredhet. Az exercitiumok és a nagy jezsuiták életének példája megtaníthatják, hogy mekkora hegyeket mozgathat meg az emberi akarat. Az a mérhetetlen erő, mely Zrinyi egyéniségének legszembetűnőbb vonása és költészetének legfőbb értéke, más néven akarat. Zrinyiben minden mozdulat megfeszíti az izmokat, semmit sem kap készen, hanem akarja és eléri — vagy nem éri el. Még magyarsága is akarat eredménye. Szükségtelen elbűvészkedni azt a tényt, hogy születésénél fogva Zrinyi horvát. Az öccse horvát

1 in Zrinyi — ist allein die ungarische Nation, die selbständige nationale Armee
2 zu besiegen berufen, ohne fremde Hilfe.
3

4 Nach Mohatsch flüchtete das gespaltene, erschreckte, seines Selbstvertrauens
5 verlustige Land sich unter den Flügel des Habsburg-Adlers, Schutz suchend.
6 Der Habsburg errettete tatsächlich das Land vor dem endgültigen Untergang,
7 doch die verlorenen Gebiete konnte, vielleicht auch wollte er nicht wiederbeschaffen.
8 Oder wenn er es auch wollte, wollte es nicht das fremde Militär, das im Falle des
9 Sieges seine Existenzberechtigung verloren hätte. Zrinyi ist der erste, der erkennt,
10 daß die Lage sich geändert hat. Mit dem geschwächten gewordenen Türken muß
11 ein erstarktes Ungartum siegreich ringen. Taten, Worte, Flugblatt und Epos sind
12 alle dazu berufen, die im Ungartum selber steckende Tapferkeit zu erwecken.
13 Hier ist das Prophetikum in Zrinyi und das Propheten-Schicksal, daß er in der
14 Wüste ruft.
15

16
17
18
19
20 Eine andere Frage ist, und unentscheidbar, ob Zrinyi recht hatte. Den Türken
21 vertrieb schließlich doch die Habsburg, einlösend ihr altes Versprechen, wahr ist,
22 zu einem solchen Preis, daß sicherlich viele den Türken zurückweinten. Des
23 nationalen Königtums Idee erstickte später bei Franz Rákóczi II. in tragischem
24 Mißerfolg, obgleich in Rákóczis Zeitalter nur noch in eine Richtung gekämpft
25 werden mußte.
26

c) Schicksal und freier Wille.

27
28
29
30
31 Es gibt etwas Bestürzendes, Irreales, in Zrinyis Absicht, daß er das Handvoll
32 gebrochene Ungartum entgegensetzen will dem Türken — etwas Absurdes,
33 etwas Mythologisches, wie im Schlußteil der Zrinyiade, als der Szigeter
34 Held über Hunderttausende hinwegwattend mit seinem Schwert bis zu des
35 Sultans Körper gelangt . . . Verständlich macht uns dieses Moment Zrinyis
36 Voluntarismus.
37

38 Die Verehrung der Willenskraft mag aus Zrinyis jesuitischer Erziehung
39 stammen. Die Exerzitien und das Beispiel des Lebens der großen Jesuiten mögen
40 ihn gelehrt haben, welche große Berge bewegen kann der menschliche Wille.
41 Jene unermeßliche Kraft, die der augenfälligste Zug an Zrinyis Individualität
42 ist und seiner Dichtung höchster Wert, heißt mit anderem Namen Wille.
43 In Zrinyi spannt jede Bewegung die Muskeln, nichts erhält er fertig, sondern
44 er will es und erreicht es — oder erreicht es nicht. Sogar sein Ungartum ist
45 seines Willens Ergebnis. Es ist nicht nötig, wegzuzaubern jene Tatsache,
46 daß Zrinyi von Geburt her Kroat ist. Sein jüngerer Bruder ist kroatischer

patriota és horvát költő. Zrinyi Miklós is horvát motívumokat, sőt horvát nyelvi hatást hoz magával a magyar nyelvbe, az arca is jellegzetesen délszláv arc. De Zrinyi nemzetiségét az határozta meg, hogy milyen nemzetiségű akart lenni — és így lett a magyarok legmagyarabbja. Példája mutatja, hogy az ember nemzetiségét nem a vér határozza meg, hanem az elszánás.

A nemzet megváltását a töröktől csak az akarat kérdésének tekinti: csodának, amit véghez tud vinni az emberi akarat. Ha a maga mérhetetlen akaratát, úgy érezte, át tudja vinni, a magyarságba, egy kis portyázó csapattal is megfutamíthatja a császár hadát, mint egykor a szigeti farkasok. Ez a lélektani magyarázata török-űző programjának.

Különös módon ugyanez a Zrinyi oly mélyen determinista is, hogy végzet-híte már valamiképp nem is keresztényi, inkább antik, vagy talán törökös mozzanat, hiszen a délszláv vérmérséklet rokon a törökkel. „Sors bona, nihil aliud.“ Mátyás király szerencsését époly komolyan, annyira pozitív tulajdonságként magasztalja, mint egykor Cicero Gnaeus Pompeiusét. A szerencse a legfőbb követelménye a hadvezérekkel szemben. Az idegen hadvezérek legfőbb hibája, hogy nincs szerencsájuk. A Szigeti Veszedelem legszébb része a török fiú dala, a szerencse dicséretére.

Fátum-híte lélektanilag szorosán összefügg voluntarizmusával, amint hogy a lélekben általában a poláris ellentétek a legközelebbi szomszédok. A Fatum az akarat metafizikai kiegészítése. Amint a fizikában a tömeg azáltal nyilvánul meg, hogy ellenállást fejt ki, az erkölcsi világban a sors akkor ismeredik meg, amikor szembe kerül az akarral. Csak aki erősen akar és célját távol sem éri el, élheti át a „sors“ realitását.

Zrinyiben ez a fajta élmény nagyon hatalmas lehetett. Egész élete tulajdonképpen nagyszabású kudarcok sorozata. Mintha minden összeesküdött volna ellene. A nemzet közhangulata őt kívánja nádornak, de az utolsó pillanatban az udvar meghiusítja megválasztását: egyszerűen nem jelölik Zrinyit. II. Rákóczi Györgyért mindent kockára tesz és az erdélyi fejedelem chiliaisztikus álombirodalma összeomlik,

1 Patriot und kroatischer Dichter. Auch Nikolaus Zrinyi bringt kroatische Mo-
2 tive, sogar kroatische sprachliche Wirkung mit sich in die ungarische Sprache,
3 auch sein Gesicht ist charakteristisch südslawisches Gesicht. Aber Zrinyis
4 Nationalität bestimmte es, welcher Nationalität er sein wollte — und so wurde
5 er der Ungarn Ungarischster. Sein Beispiel zeigt, daß des Menschen Nationa-
6 lität nicht das Blut bestimmt, sondern der Entschluß.

7
8
9
10 Die Erlösung der Nation vom Türken betrachtet er nur als eine Frage des
11 Willens: als Wunder, das der menschliche Wille zu Ende bringen kann. Wenn
12 er seinen eigenen unermesslichen Willen, so fühlte er es, übertragen kann, in
13 das Ungartum, vermag er auch mit einem kleinen Überfall-Trupp in die
14 Flucht zu schlagen des Kaisers Heer, wie einstmals die Szigeter Wölfe. Dies
15 ist die psychologische Erklärung seines türken-treibenden Programms.

16
17
18
19 Auf sonderbare Weise ist der gleiche Zrinyi auch so tief Determinist, daß
20 sein Schicksals-Glaube schon irgendwie nicht mehr christlich ist, eher ein
21 antikes, oder vielleicht türkisches Moment, denn das südslawische Tempera-
22 ment ist verwandt mit dem türkischen. „Sors bona, nihil aliud.“ König
23 Matthias' Glück lobt er genauso ernsthaft, so sehr als positive Eigenschaft,
24 wie einst Cicero das des Gnaeus Pompeius. Das Glück ist seine oberste For-
25 derung gegenüber den Heerführern. Der hauptsächlichste Fehler der fremden
26 Heerführer ist, daß sie kein Glück haben. Der schönste Teil der Szigeter
27 Belagerung [Belagerung von Sziget] ist das Lied des türkischen Jungen, das
28 Lob des Glücks.

29
30
31
32 Sein Fatum-Glaube hängt psychologisch eng zusammen mit seinem
33 Voluntarismus, so wie in der Seele im allgemeinen die polaren Gegensätze
34 die nächsten Nachbarn sind. Das Fatum ist des Willens metaphysische Er-
35 gänzung. So wie in der Physik die Masse sich dadurch offenbart, daß sie Wi-
36 derstand ausübt, gibt sich in der sittlichen Welt das Schicksal dann zu erken-
37 nen, wenn es in Gegensatz gerät mit dem Willen. Nur wer stark will und sein
38 Ziel auch nicht entfernt erreicht, kann des „Schicksals“ Realität durchleben.

39
40
41
42 In Zrinyi mochte diese Art Erlebnis sehr mächtig gewesen sein. Sein
43 ganzes Leben ist eigentlich eine Reihe großangelegter Mißerfolge. Als hätte
44 alles sich verschworen gegen ihn. Der Nation öffentliche Stimmung wünscht
45 ihn zum Palatin, aber im letzten Augenblick vereitelt der Hof seine Wahl:
46 man nominiert einfach nicht Zrinyi. Für Georg Rákóczi II. setzt er alles auf
47 einen Würfel und des siebenbürgischen Fürsten chiliaistisches Traumreich
48 stürzt zusammen,

nincs többé kit szembeállítani a Habsburggal. Már majdnem elfoglalja Nagy-Kanizsát, amikor a császári haditanács visszaparancsolja — Zrinyi eltöri a kardját, de visszavonul. Téli hadjárata egész Európát lázba hozza, távol fejedelmek atyjuknak és testvérüknek nevezik Zrinyit, de Montecuccoli nem tudja felhasználni a pillanatot. Felépíti a büszke Uj-Zerinvárat, de a császári sereg ölbetett kézzel nézi, amint a török rombadönti. És korai „oktalan, képtelen“ halála, nem jön úgy, mint egy nagy kompozíció része, a homokóra utolsó szeme, amint nagy emberek szoktak a halálba menni: váratlanul, kompozíciótlán, akkor hal meg, amikor talán a legnagyobb akcióra készül — csapásra emelt kezéből hull ki a kard. Nagy terveiből semmit meg nem valósított, hatása a korára úgyszólván semmi, amint versei sem terjednek el. De még szörnyűbb, hogy nagy tervei nemsokára mégis megvalósultak, más valósította meg őket, egészen másképp, mint ahogy ő gondolta és nagyon rosszul. A sikertelenség a siron túl is kísért: nem lett alakja legendává, mint Mátyás királyé vagy II. Rákóczi Ferencé, akik közt ő volt a híd; nevének csengése ma sem kelt fel az átlagos tudatban valami vérgyorsító víziót. Zrinyi igazán tudhatta, mi a fátum.

Voluntarizmus és fátum, hogy egyeztethetők össze? Többnyire sehogy. Egymás mellett állnak feloldatlanul, mint Zrinyi többi kettőssége. De legmagasabb pontjain ezt az ellentmondást is fel tudja oldani egy szintézisben, mint a többit. Gondoljunk a Török Áfiumra. Felsorolja a magyarság évszázados hibáit. Gyógyíthatatlan betegségek. Fátum-szél zúg a sorokból és feltárulni látszik a sír, hol nemzet süllyed el. És akkor egyszerre, csak a sorok közt olvasható belső fordulás után felkiált: „ha kérded, kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és ha akarja, legvitézesebb nemzetség.“

Ez a váratlan fordulat racionális reménytelenségből irracionális bizalomba: a magyar költészet egyik jellegzetes sajátossága. Gondoljunk a Keserű Pohárra, Vörösmartynál: miután minden eszmény összeomlott, egyszerre bánat és

1 es gibt keinen mehr entgegenzustellen dem Habsburg. Beinahe schon nimmt
2 er Groß-Kanischa ein, als ihn der kaiserliche Kriegsrat zurückbeordert —
3 Zrinyi zerbricht sein Schwert, aber er retiriert. Sein Winterfeldzug versetzt
4 ganz Europa in Fieber, ferne Fürsten nennen Zrinyi ihren Vater und Bruder,
5 doch Montecuccoli vermag den Augenblick nicht zu nutzen. Er baut die stolze
6 Neu-Zerinburg auf, aber die kaiserliche Schar schaut mit in den Schoß geleg-
7 ten Händen zu, wie der Türke sie zerstört. Und sein früher, „grundloser, ab-
8 surder“ Tod kommt nicht so, wie einer großen Komposition Teil, der Sanduhr
9 letztes Körnchen, wie große Menschen in den Tod zu gehen pflegen: uner-
10 wartet, kompositionslos, dann stirbt er, als er sich vielleicht auf die größte
11 Aktion vorbereitet — aus seiner zum Schlag erhobenen Hand fällt das
12 Schwert heraus. Von seinen großen Plänen verwirklichte er gar nichts, seine
13 Wirkung auf seine Epoche ist sozusagen Null, so wie auch seine Gedichte
14 sich nicht verbreiten. Aber noch fürchterlicher ist, daß seine großen Pläne
15 bald darauf dennoch verwirklicht wurden, ein anderer verwirklichte sie, ganz
16 anders, als er es gedacht hatte und sehr schlecht. Die Erfolglosigkeit begleite-
17 te ihn auch jenseits des Grabes: seine Gestalt wurde nicht zur Legende, wie
18 die König Matthias' oder Franz Rákóczi II., zwischen denen er die Brücke
19 war; der Klang seines Namens erweckt auch heute nicht im durchschnittlichen
20 Bewusstsein irgendeine blutbeschleunigende Vision. Zrinyi konnte wirklich
21 wissen, was das Fatum ist.

22
23
24
25
26
27
28
29 Voluntarismus und Fatum, wie sind die vereinbar? Zumeist überhaupt
30 nicht. Sie stehen nebeneinander unaufgelöst, wie Zrinyis übrige Dualität.
31 Aber auf seinen höchsten Punkten vermag er auch diesen Widerspruch auf-
32 zulösen in einer Synthese, wie das übrige. Denken wir ans Türkisches Opium.
33 Er zählt die jahrhundertelangen Fehler des Ungartums auf. Unheilbare Krank-
34 heiten. Fatum-Wind rauscht aus den Zeilen und zu öffnen scheint sich das
35 Grab, wo eine Nation versinkt. Und dann auf einmal, nach einer nur zwischen
36 den Zeilen lesbaren inneren Wendung schreit er auf: „Wenn du fragst, wen
37 wünschst du, und welcherlei Nation ich will zu meiner Obhut, sage ich: die
38 ungarische wünsche ich. Warum? darum, weil diese die geeignetste, stärkste,
39 schnellste, und wenn sie will, heldischste Nation ist.“

40
41
42
43
44
45 Diese unerwartete Wende aus rationaler Hoffnungslosigkeit zur irratio-
46 nalen Zuversicht: es ist der ungarischen Dichtung eine der kennzeichnendsten
47 Eigenheiten. Denken wir an den Bitteren Becher, bei Vörösmarty: nachdem
48 jede Idee zusammengefallen ist, auf einmal treten Kummer und

a bor agyunkban frigyre lép és felderül az élet-dulta kép: nincs veszve bármi sors között, ki el nem csüggedett. Vagy a Gondolatok a könyvtárban: „és mégis, mégis fáradozni kell . . .“ Leghatalmasabb példája ennek a kompozíciónak az Ember Tragédiája, váratlan, megdöbbentő, sokaknak érthetetlen konkluziójával, mely megcáfolja mindazt, amit a költő előtte mondott: „küzdj és bízva bízzál“.

Van-e vajjon valami mélyebb realitás emögött a kompozíciós különösség mögött? Ugy érezzük, hogy van, bár nagyon nehéz a racionális próza nyelvére átültetni egy racionálisan túli megismerést. A költőt, a gondolkozót a gondolkozás elsodorja a Határra, ahonnan minden reménytelen és túlhan a nem-lét tengere ásít. Ez minden megismerés vége. Már a prédikátor is tudta, hogy „aki öregbíti a bölcsességet, öregbíti a gyötrelmet is“. Az értelemre beállított nemzetek fiai, németek, franciák, talán megállnak itt a parton, belátva, hogy nincs tovább. De a magyar költő nem áll meg, mert számára az értelem nem minden. Amikor az értelem a nihil partjára vezet, amikor cserben hagyja szerencse és világ, amikor minden tény ellene szól: a magyar költő egy mágikus gesztussal elhajtja magát az értelmet és a tényeket, melyeket az értelem hoz elébe és rábizza magát az ősi élet-energiára, mely élni akar és nem ismeri a kétségbeesést. Rábizza magát arra a titokzatos lelki erőtartálékra, mely a legvégzetesebb órákon szokott eksztázikus hirtelenséggel felnyílni, ami a fuldokló erejét megtízszerezi és partra segíti, arra a reálításra, mely kívül áll minden logikán és megcáfolja a tényeket, az emberi csodára. Zrinyi, Vörösmarty és Madách talán öntudatlanul azért is mennek el pesszimizmusukban a végső határig, hogy felébresszék önmagukban és a rájuk hallgatóban az utolsó percnek ezt a kiszámíthatatlan erejű, életadó eksztázisát. Kiváltképpen valószínű ez a szándék Zrinyinél, aki konkrét halálveszelelemről beszél, és konkrét erőmegújulást kíván.

Ilymódon talán nem erőszakolt, ha Zrinyi Áfiumában egy sajátos magyar gondolkozás- és élet-technika első megjelenését látjuk, és Zrinyit úgy tekintjük, mint megalapítóját annak a világnak, mely később magyar idealizmus lesz.

1 der Wein in unserem Hirn in Frieden miteinander, und aufklart das lebens-
2 verwüstete Bild: nicht verloren ist unter gleich welchem Schicksal, wer nicht
3 verzagte. Oder die Gedanken in der Bücherei: „Und dennoch, dennoch muß
4 man sich mühen . . .“ Das gewaltigste Beispiel dieser Komposition ist die
5 Tragödie des Menschen, mit ihrer unerwarteten, erschütternden, vielen unver-
6 ständlichen Konklusion, die alles widerlegt, was der Dichter vorher gesagt
7 hat. „Kämpfe und hoffend hoffe“.

8
9 Gibt es denn irgendeine tiefere Realität hinter dieser kompositionellen
10 Seltsamkeit? Wir haben das Gefühl, daß es sie gibt, obgleich es sehr schwer
11 ist in die Sprache der rationalen Prosa zu verpflanzen eine Erkenntnis von jen-
12 seits der Ratio. Den Dichter, den Denker schwemmt das Denken fort auf die
13 Grenze, von woher alles hoffnungslos ist und drüben das Meer des Nicht-
14 Seins gähnt. Dies ist das Ende jeden Erkennens. Schon der Prediger auch
15 wußte, daß „wer die Weisheit ältert, ältert [mehr]auch die Pein“. Der auf den
16 Verstand eingestellten Nationen Söhne, Deutsche, Franzosen, vielleicht blei-
17 ben sie stehen hier am Ufer, einsehend, daß es kein Weiter gibt. Aber der un-
18 garische Dichter bleibt nicht stehen, denn für ihn ist der Verstand nicht alles.
19 Wenn der Verstand ans Ufer des Nihil führt, wenn ihn im Stich lassen Glück
20 und Welt, wenn jede Tatsache gegen ihn spricht: mit einer magischen Geste
21 wirft der ungarische Dichter von sich den Verstand und die Tatsachen, die der
22 Verstand vor ihn bringt und vertraut sich der uralten Lebens-Energie an, die
23 leben will und das Verweifeln nicht kennt. Er vertraut sich jener geheim-
24 nisvollen seelischen Kraftreserve an, die in den fatalsten Stunden sich mit ek-
25 statischer Plötzlichkeit zu öffnen pflegt, welche die Kraft des Ertrinkenden
26 verzehnfacht und ihm aufs Ufer hilft, jener Realität, die außerhalb jeder Logik
27 steht und die Tatsachen widerlegt, dem menschlichen Wunder. Zrinyi, Vörös-
28 marty und Madách gehen vielleicht unbewußt auch darum in ihrem Pessi-
29 mismus bis zur äußersten Grenze, um in sich und in dem auf sie Hörenden zu
30 erwecken der letzten Minute diese unberechenbar kraftvolle, lebengebende
31 Ekstase. Vornehmlich wahrscheinlich ist diese Absicht bei Zrinyi, der von
32 konkreter Todesgefahr spricht, und eine konkrete Krafterneuerung wünscht.

33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43 Solcherart ist es vielleicht nicht forciert, wenn wir in Zrinyis Opium das
44 einer eigentümlich ungarischen Denk- und Lebens-Technik erstes Erscheinen
45 sehen, und wir Zrinyi so betrachten, als Begründer jenes Weltbildes, das spä-
46 ter ungarischer Idealismus wird.

d) *A Szigeti Veszedelem.*

Zrinyi Miklós huszonhat éves korában, amikor Draskovich Eusébiához érzett szerelme lényének minden költőiségét virágba borította, egy téli pihenőben megírta eposzát, a magyar irodalmi régiség legnagyobb szerű alkotását.

Inspirációt a vérében eleven családi hagyomány adott, és Zrinyi török-üző életcélja, mert a Szigeti Veszedelem iránymű. A külső formát készen adta a magyar históriás ének, a belső, nagyszabású kompozíciót pedig a barokk eposz iskolája, mely Tasso és Marino nyomán olasz földön kialakult.

Az eposz Szigetvár 1566-os ostromát adja elő, Szolimán szultán halálát, melyet a költő poétai szabadsággal ősenek tulajdonít és a szigetvári Zrinyinek és vitézeinek mártíromságát. A históriás anyag angyalok harcává növekszik a mitológiai apparátus által: a cselekmény az égben kezdődik, Isten maga indítja útjuk a török sereget a bűnbe süllyedt magyarság megfenyítésére. A bán könyörgésére azonban lehajlik a fészület és Krisztus megvigasztalja a hőst, hogy jó szívvvel fogadja önfeláldozását. Az utolsó harcra Alderán varázsló felidéri a pokolbeli lelkeket a török segítségére, a bánnak és társainak lelkét pedig angyali légió viszi a mennyekbe. Ilymódon a várostrom világok harcának, a Két Zászló küzdelmének távlatát nyeri, amint a költő Zrinyi látta a török ellen való harcot. Az eposzt számos epizód élénkíti, kiválik közülük Juranics és Radivoj Vergilius-sugallta története.

A Zrinyiász nem tartozik a világirodalom legnagyobb remekművei közé, sőt a maga szűkebb rokonságában, a barokk eposzban sem lehet összemérni a mester, Tasso, formaképletességével. Van azonban a magyar költeménynek egy tulajdonsága, amely egyetlenné teszi az eposzok előkelő családjában. A Zrinyiászt olyasvalaki írta, aki maga is benne van az eposzban, aki maga is epikus hős. Képzeljük el, hogy az Iliászt Achilleus írja meg, vagy az Aeneist a gyermek Ascanius, akít kézenfogva vezet ki atyja az égő Trojából — vagy hogy Nagy Sándor maga megénekli indiai hadmenetét. Ilyesvalami történik a Zrinyiászban.

d) *Die Belagerung von Sziget.*

* > S. 157 Anm.

Nikolaus Zrinyi schrieb im Alter von sechsundzwanzig Jahren, als seine für Eusebia Draskovich empfundene Liebe seines Wesens alles Dichterische zum Blühen brachte, in einer winterlichen Rast sein Epos, des ungarischen literarischen Altertums großartigste Schöpfung.

Inspiration gab die in seinem Blut lebendige Familienüberlieferung, und Zrinyis türken-treibendes Lebensziel, denn die Belagerung von Sziget ist ein Tendenzwerk. Die äußere Form gab fertig das ungarische Historienlied, die innere, großangelegte Komposition wiederum die Schule des barocken Epos, die auf Tassos und Marinos Spur auf italienischem Boden sich herausbildete.

Das Epos trägt die 1566er Belagerung von Inselburg vor, Sultan Suleimans Tod, den der Dichter mit poetischer Freiheit seinem Ahnen zuschreibt und das Märtyrertum des Inselburger Zrinyis und seiner Helden [Soldaten]. Das historische Material wächst zum Kampf der Engel durch den mythologischen Apparat: die Handlung beginnt im Himmel, Gott selber schickt auf den Weg die türkische Schar zur Züchtigung des in Sünde gesunkenen Ungartums. Auf des Banus' Flehen jedoch neigt sich das Kreuzifix hernieder und Christus tröstet den Helden, daß er dessen Selbstaufopferung mit gutem Herzen annimmt. Zum letzten Kampf beschwört der Zauberer Alderan die höllischen Seelen herauf zur Hilfe des Türken, des Banus und seiner Gefährten Seele wiederum trägt eine Engels-Legion in die Himmel. Auf diese Weise gewinnt die Burgbestürmung die Perspektive eines Welten-Kampfes, des Ringens der Zwei Fahnen, so wie der Dichter Zrinyi den Kampf gegen den Türken sah. Das Epos beleben zahlreiche Episoden, unter ihnen hebt sich hervor Juranics' und Radivojs Vergil-inspirierte Geschichte.

Die Zrinyiade gehört nicht zu der Weltliteratur größten Prachtwerken, selbst in ihrer engeren Verwandtschaft, im barocken Epos kann man sie nicht zusammenmessen mit der Formenvollkommenheit des Meisters, Tassos. Es hat jedoch das ungarische Gedicht eine Eigenschaft, die es einzigartig macht in der Epen vornehmen Familie. Die Zrinyiade schrieb ein solcher, der auch selber drin ist im Epos, der auch selber epischer Held ist. Stellen wir uns vor, daß die Iliade Achilleus schreibt, oder die Aeneis das Kind Ascanius, das sein Vater handhaltend hinausführt aus dem brennenden Troja — oder daß Alexander der Große selber seinen indischen Heerzug besingt. Etwas Derartiges geschieht in der Zrinyiade.

Az eposz tárgya ősidőtől fogva a Maha bharata, a nagy háború. Az eposzt nem külső, nem is belső forma különbözteti meg a vele rokon regénytől, hanem a benne levő életforma. Az eposz a heroikus életforma irodalmi kifejeződése, más síkban az értelmét veszti. A műfajok társadalmában az eposz a lovas katona.

De az eposz költőjének a helyzete az eposszal szemben mindig a kívülálló volt. — A heroikus századokban az epikus költők, a bárdok és hasonlóak, kísérték a sereget, mint a haditudósítók, de a harctól távol tartották magukat. Amikor az eposzban oly fontos harci jelenetek leírására került a sor, nem személyes élményeikből merítettek, hanem bizonyos költői sémáikból, melyet az antik és humanista modern költészet számára még Homeros szervezett meg. A modernebb korban egyre növekedett a távolság a herosz és megéneklője között. Tasso a kiömlő embervért bizonyára csak távoli iszonyodásból ismerte. A harci jelenetek leírásánál megtartották a homerosi sémát akkor is, amikor már semmi valóság-értéke nem volt: az egykorú eseményeket megéneklő eposzban a vezérek még mindig sárga oroszlánként rohannak neki az ellenek, amikor a valóságban már domboldalról, távcsővel figyelik a hadi mozdulatokat. Lassankint senki sem vette komolyan a harci jeleneteket és meg is szüntették őket. Erre aztán megszűnt az eposz.

Zrinyi nem volt kívülálló, ő maga is törökverő harcos volt, a maga karjában tudta, milyen az, amikor a kard eleven húsba sújt, milyen az éjszaka a vártán és hogy botlik meg hullákban az ember. A naturalista háborus regények íróihoz hasonlított, azzal a lényeges különbséggel, hogy ami azoknak lidércnyomásos iszonyat, neki az élet értelme, izzó gyönyörűség volt. Az ember víziója a dolgokról, amiktől iszonyodik, csak regény lehet; a dolgokról, amiket imád, eposz. A különbség az, ami a kórház és a székesegyház építője között. Az egyiknek az emberi szenvedések fájnak, a másik Isten haragját rettegi bennük.

Ez a furcsa, élményszerű naturalizmus Zrinyi eposzának legerősebb oldala. Innen ered a Zrinyiász eposznál szokatlan olvasmányos érdekessége. Úgy olvasódik,

1 Des Epos Gegenstand ist seit Urzeiten das Maha bharata, der große Krieg.
2 Das Epos unterscheidet weder die äußere noch auch die innere Form von dem
3 mit ihm verwandten Roman, sondern die darin befindliche Lebensform. Das
4 Epos ist der literarische Ausdruck der heroischen Lebensform, auf einer ande-
5 ren Ebene verliert es seinen Sinn. In der Gesellschaft der Kunstgattungen ist
6 das Epos der berittene Soldat.

7
8 Aber des Epos Dichters Lage gegenüber dem Epos war immer die des Au-
9 ßenstehenden. — In den heroischen Jahrhunderten begleiteten die epischen
10 Dichter, die Barden und Ähnliche, die Schar, wie die Kriegsberichterstatter,
11 aber vom Kampf hielten sie sich fern. Wenn das Beschreiben der im Epos so
12 wichtigen Kampfszenen an die Reihe kam, schöpften sie nicht aus ihren per-
13 sönlichen Erlebnissen, sondern aus gewisser dichterischer Schematik, die für
14 die antike und humanistische moderne Dichtung noch Homer organisierte. Im
15 moderneren Zeitalter wuchs zunehmend die Entfernung zwischen dem Heros
16 und seinem Besinger. Tasso kannte das ausströmende Menschenblut sicher-
17 lich nur aus fernem Schauer. Beim Niederschreiben der Kampfszenen wurde
18 die homerische Schematik auch dann beibehalten, als sie schon keinerlei
19 Wirklichkeits-Wert besaß: im zeitgenössische Geschehnisse besingenden
20 Epos stürmen die Führer noch immer als gelber Löwe dem Gegner zu, wo sie
21 in der Wirklichkeit schon vom Hügelhang, mit dem Fernglas die Kampfbewe-
22 gungen beobachten. Allmählich nahm niemand mehr die Kampfszenen ernst
23 und sie wurden auch eingestellt. Daraufhin dann hörte das Epos auf.

24
25
26
27
28
29
30
31
32 Zrinyi war kein Außenstehender, er war auch selber türkenbesiegender
33 Krieger, in seinem eigenen Arm wußte er, wie es ist, wenn das Schwert in le-
34 bendiges Fleisch schlägt, wie die Nacht ist auf der Warte und wie der Mensch
35 stolpert in Leichen. Er ähnelte den Schreibern der naturalistischen Kriegsro-
36 mane, mit jenem wesentlichen Unterschied, daß was denen abdruckhafter
37 Horror ist, für ihn des Lebens Sinn, glühende Wonne war. Des Menschen Vi-
38 sion von Dingen, vor denen es ihn graust, kann nur Roman sein; von den Din-
39 gen, die er anbetet, Epos. Der Unterschied ist der, der zwischen des Kran-
40 kenhauses und der Kathedrale Erbauer ist. Den einen schmerzen die mensch-
41 lichen Leiden, der andere fürchtet Gottes Zorn in ihnen.

42
43
44
45
46 Dieser sonderbare, erlebnisartige Naturalismus ist Zrinyis Epos stärkste
47 Seite. Hieraus stammt der Zrinyiade beim Epos ungewöhnliche lektürehafte
48 Interessantheit. Sie liest sich so,

mint egy kitűnő történelmi regény. A végvári élet megelevenedik előttünk, fény- és árnyoldalaival. A hősök igazi hősök, vagyis naiv, egyszerű, halálmegvető katonák, mindkét részen. A nappalok vérrel és verejtékkal teljesek, az éjszakák leselkedő veszedelmekkel. A kor katonai gyakorlata feltárul előttünk, mint valami illusztrált hadtudományi kézikönyvben. Hiszen ez is volt Zrinyi célja: praktikus és egyben lelkesítő példákon akarta bemutatni, hogy kell és hogy nem szabad a török ellen hadakozni. Tury György megvédi Palotát a részeges Arszlán basával szemben: tanulság, ne legyetek részegesek. Mehmed basa a város előtt táboroz, éjszaka Zrinyi megrohanja és seregét szétveri, tanulság, legyetek óvatosak. Épen a legharciasabb részek az emberileg legigazabbak, Zrinyinek sikerült megmutatni a humánus tartalmat, ami mindenben benne lappang, még a háborúban is. Ez nem paradoxon: gondoljunk arra a békés, meleg derűre, mely a negyedik ének előtti, ahol Zrinyi a fogoly Olaj béget vendégeli, avval a mélységes udvariassággal, mely nem tesz különbséget barát és ellenség között és amely udvariasságban több humánus volt, mint a mai érzékenyebb humanizmusunkban. Emberi érték, bensőség, ethosz dolgában a Zrinyiász a legelső között is megállja a helyét.

Realizmusa által Zrinyi barokk eposza pótolja irodalmunkban a hiányzó középkori epikát. A tájék, melyen hősei keresztül vonulnak, nem valami stilizált Szentföld, elvarázsolt erdővel, armidai tündérpalotákkal, hanem a legvalóságosabb Dunántul és Horvátország. Deli Vid egy ablakmélyedésben szendereg, amikor megjelenik előtte Radivoj véres árnya. Valami nyers egyszerűség, harcosszükségletet mindig keresztültör a barokk dekorációkon, megcsap bennünket, nem a nagy epika magaslati fátumlevegője, hanem az otthonos, hihető, reális emlékeiben mihozzánk nyuló magyar történelem. Minden barokk raffiniáltság, mitológiai apparátus, közbe szótt valószínűtlen szerelem dacára, a Zrinyiász naiv eposz, abban az értelemben, hogy a költő az elmondott történetet, mely a dekorációk alatt végig vonul, igaznak tartotta és azt is akarta, hogy igazként hasson.

1 wie ein ausgezeichnete historischer Roman. Das grenzburgliche Leben wird
2 vor uns lebendig, mit seinen Licht- und Schattenseiten. Die Helden sind wirk-
3 liche Helden, nämlich naive, einfache, todesverachtende Soldaten, auf beiden
4 Seiten. Die Tage sind mit Blut und mit Schweiß voll, die Nächte mit lauern-
5 den Gefahren. Der Epoche militärische Praxis öffnet sich uns, wie in irgend-
6 einem illustrierten kriegswissenschaftlichen Handbuch. Denn dies war auch
7 Zrinyis Ziel: an praktischen und zugleich begeisternden Beispielen wollte er
8 vorführen, wie man kämpfen muß und wie man nicht darf gegen den Türken.
9 Georg Tury verteidigt den Palast gegen den versoffenen Pascha Arslan; Leh-
10 re: seid nicht trunksüchtig. Mehmed Pascha biwakiert vor der Stadt, nachts
11 fällt Zrinyi über ihn her und schlägt seine Schar auseinander, Lehre, seid vor-
12 sichtig. Gerade die kämpferischsten Teile sind die menschlich wahrhaftigsten,
13 Zrinyi gelang es den humanen Inhalt zu zeigen, der in allem drin schwelt, so-
14 gar auch im Krieg. Dies ist kein Paradox: denken wir an jene friedliche, war-
15 me Heiterkeit, die das vierte Lied überströmt, wo Zrinyi den gefangenen Bev
16 Olaj bewirtet, mit jener tiefen Höflichkeit, die keinen Unterschied macht
17 zwischen Freund und Feind und in welcher Höflichkeit mehr Humanum war,
18 als in unserem heutigen empfindlicheren Humanismus. In Sachen menschli-
19 chen Wertes, Innigkeit, Ethos besteht die Zrinyiade auch unter den Allerersten
20 ihren Platz.

30 Zrinyis barockes Epos ersetzt durch seinen Realismus in unserer Literatur
31 die fehlende mittelalterliche Epik. Die Landschaft, durch die seine Helden
32 hindurchziehen, ist nicht irgendein stilisiertes Heiliges Land, mit verzauberten
33 Wäldern, armidischen Feenpalästen, sondern das allerwirklichste Transdanu-
34 bien und Kroatien. Vid Deli schlummert in einer Fensternische, als vor ihm
35 erscheint Radivojs blutiger Schatten. Eine Art roher Einfachheit, kämpferi-
36 sche Wahrheitsliebe bricht immer durch die barockigen Dekorationen, schlägt
37 uns entgegen, nicht der großen Epik hehre Fatumsluft, sondern die heimische,
38 glaubhafte, in ihren realen Denkmälern zu uns reichende ungarische Ge-
39 schichte. Jederlei barockem Raffinement, mythologischem Apparat, dazwi-
40 schen gewebet unwahrscheinlicher Liebe zum Trotz, ist die Zrinyiade ein na-
41 tives Epos, in dem Sinn, daß der Dichter die erzählte Geschichte, die unter den
42 Dekorationen entlang zieht, für wahr hielt und auch wollte, daß es [^{*1940}>
43 seine Fabel] als wahrhaftig wirke.

Méltatói általában kifogásolni szokták Zrinyi nyelvét. A Szigeti Veszedelemről csakugyan hiányzik a kifejezés bája, szinte az az érzésünk, hogy Zrinyi nem volt a szavak embere, nem érezte a szép szavak mámorát. Verselése nehézkes, zenétlen, négyesrímes sorai meg-megzökkennek és a róla elnevezett sor művészi lehetőségeiről ő mit sem tudott. De ha a nyelv felszínes, zenei dekorációs hatásain túl a stílus belsőbb követelményeire tekintünk, kiderül, hogy Zrinyi volt régiségünk legnagyobb stilisztája. A régi magyar irodalom valamennyi műve ugyanis egy közös, súlyos stílushibában szenved: terjengősek. Ez a terjengősség középkori örökség, melytől a magyart nem szabadította meg a renaissance, mint a franciát vagy az angolt. Még a formában legjobbjaink, Balassa vagy Gyöngyösi sem ismerik a tömör kifejezést. Egyedül Zrinyi az, aki nem beszél feleslegesen. Az igazi művész a kompozíción ismerzik meg, és épen ebben a tömörségben, az érződő, célra siető akaratban, a stílus férfi-erényeiben, Zrinyi magasan felette áll nemcsak elődeinek és kortársainak, de a későbbi epikusoknak is, egészen Arany Jánosig.

A tömörséggel összefügg nyelvének érdes, csaknem erőszakos ereje, melyet minden bírálója elismer. „És az erő, a férfi kebel diadalma, királyként őrzi nehéz méltóságát zaj-szülte művednek“, mondja Vörösmarty Zrinyihez méltó szavakkal. Az erő szuggesztíóját a Zrinyi-stílus nem annyira egymásra halmozott metaforák által éri el, amint a barokk recept megkivánta, hanem magát a tárgyat úgy rajzolja meg, hogy az erővel teljes:

Ez a hely s ez az vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképen emberek s vitézek legyünk,
Úgy marad meg örökkén a mi szép hírnevünk.

Vagy:

Szükség, hogy én itten végezzem napomat,
Mert Isten rendelte itt végső órám.
Most utolszor mutatnom kell mivoltomat;
Kövessed, mikor kell, te is nagy próbámat.

1 Seine Würdiger pflegen im allgemeinen Zrinyis Sprache zu bemäkeln. Aus
2 der Belagerung von Sziget fehlt tatsächlich des Ausdrucks Zauber, beinahe ist
3 unser Gefühl das, daß Zrinyi kein Mann der Wörter war, den Rausch der
4 schönen Wörter nicht fühlte. Sein Versmachen ist schwerfällig, musiklos, sei-
5 ne viererreimigen Zeilen geraten manchmal ins Holpern und von der nach
6 ihm benannten Zeile künstlerischen Möglichkeiten wußte er gar nichts. Doch
7 wenn wir über die oberflächigen, musikalisch dekorativen Wirkungen der
8 Sprache hinaus auf die innerlicheren Erfordernisse des Stils blicken, stellt sich
9 heraus, daß Zrinyi unseres Altertums größter Stilist war. Sämtliche Werke der
10 alten ungarischen Literatur nämlich leiden an einem gemeinsamen, schweren
11 Stilfehler: sie sind weitschweifig. Diese Weitschweifigkeit ist mittelalterliches
12 Erbe, wovon den Ungarn nicht befreite die Renaissance, wie den Franzosen
13 oder den Engländer. Selbst unsere in der Form Besten, auch Balassa oder
14 Gyöngyösi kennen nicht den gedrängten Ausdruck. Einzig Zrinyi ist der, der
15 nicht überflüssig redet. Der wahre Künstler gibt sich zu erkennen an der
16 Komposition, und gerade in dieser Bündigkeit, im fühlbaren, aufs Ziel ei-
17 lenden Willen, in des Stils Mannes-Tugenden, steht Zrinyi hoch oberhalb
18 nicht nur seiner Vorgänger und seiner Zeitgenossen, aber auch der späteren
19 Epiker, ganz bis zu Johann Arany.

20
21
22
23
24
25
26 Mit der Bündigkeit hängt zusammen seiner Sprache spröde, beinahe ge-
27 walttätige Kraft, die jeder seiner Begutachter anerkennt. „Und die Kraft, der
28 Mannesbrust Triumph, als König hütet die schwere Würde deines lärm-
29 geborenen Werkes“, sagt Vörösmarty mit Zrinyis würdigen Worten. Die Sug-
30 gestion der Kraft erreicht der Zrinyi-Stil nicht so sehr durch aufeinander ge-
31 häufte Metaphern, wie es das barocke Rezept verlangte, sondern den Gegen-
32 stand selber zeichnet er so, daß der mit Kraft voll ist:

33
34
35
36
37
38 Dieser Ort und diese Burg sei unser Ruhm
39 Oder Vogels Magen unsere Sargstätte.
40 Jedenfalls Männer und Helden seien wir,
41 So bleibt auf ewig unser schöner Ruf.

42
43 Oder:

44 Notwendigkeit, daß ich hier beende meinen Tag,
45 Denn Gott hat bestimmt hier meine letzte Stunde.
46 Jetzt letztmals zeigen muß ich mein Wesen;
47 Befolge, wann es muß, auch du meine große Probe.

Az erő: kifejezésbeli megfelelője annak az arisztokratikus magaslatnak, ami Zrinyi legfőbb értéke. Ha egy Condé Condéhoz való művet írt volna, vagy ha Nagy Sándor maga énekelte volna meg indiai hadmenetét, akkor is az erő kellett volna, hogy legyen ennek az alkotásnak a legfőbb tulajdonsága. Az erő, nyelvének „a viharos tárgyhöz való görgeteges futása“, amint Beöthy Zsolt mondja, teszi az eposzt oly eggyé Zrinyi emberi alakjával, lényének hű tükörévé. Hiszen maga ez a nyelv is heroikus tett, török-verő erőfeszítés a stílus, melyről Arany János azt mondja, hogy benne „a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok.“

e) Zrinyi és a korszellem.

Az előbbieken többször említettük Zrinyi munkásságával kapcsolatban a barokot és igyekeztünk rámutatni azokra a szálakra, melyek ennek a magányos alkotónak a munkáját a század ízlésközösségéhez fűzik. Horváth János ezirányú alapvető tanulmánya óta általános szokássá vált Zrinyit, mint a magyarországi barok-ízlés egyik legnagyobb képviselőjét tekinteni és művét ebből a szemszögből vizsgálni. Csakugyan nagyon vonzó feladat megmutatni, hogy Zrinyi, aki minden atomjával a magyar aznapban volt odahaza, mégis teljesen európai jelenség volt, az akkori európai szellem legjobb álláspontjait alkalmazta magyar viszonyokra. Ez által a vizsgálódás által Zrinyi magyar aktualitása nem veszít értékéből, hanem ellenkezőleg nyilvánvalóvá lesz, hogy ez a magyar aktualitás mennyire szerves része volt az európai egésznek.

Mindenekelőtt feltűnik, hogy míg az udvari költészet többi képviselője, Balassa és köre, Pázmány és Gyöngyösi, részben a nemzetfölötti latin, kisebb részben a német irodalmat választja mintaképül, Zrinyi külföldi tájékozódásában is magában áll. A neo-latin irodalom kissé hideg, földtől távoli műveskedése kevésbé érdekli, helyette az eleven, küzködő nemzeti szellemű olasz műzsához fordul. Zrinyi egyedülálló „olaszosságát“, hogy úgy mondjuk,

1 Die Kraft: ausdrucksmäßige Entsprechung jener aristokratischen Anhöhe,
2 die Zrinyis oberster Wert ist. Wenn ein Condé ein zu Condé passendes Werk
3 geschrieben hätte, oder wenn Alexander der Große selber seinen indischen
4 Feldzug besungen hätte, auch dann hätte es die Kraft sein müssen, um dieser
5 Schöpfung oberste Eigenschaft zu sein. Die Kraft, seiner Sprache „zum stür-
6 mischen Gegenstand gehörig rollender Lauf“, wie es Zsolt Beöthy sagt, macht
7 das Epos so eins mit Zrinyis menschlicher Gestalt, zum getreuen Spiegel sei-
8 nes Wesens. Denn auch diese Sprache selbst ist heroische Tat, eine türken-
9 schlagende Kraftanspannung der Stil, von dem Johann Arany sagt, daß darin
10 „der durch Jahrhunderte in gewisse dichterische Form gelangten Sprache
11 Bruchstücke so herumliegen, wie von Titanenhand zusammengeworfene Fels-
12 brocken“.

e) Zrinyi und der Zeitgeist.

21 In den Vorangegangenen erwähnten wir mehrmals mit Zrinyis Schaffen im
22 Zusammenhang das Barock und trachteten aufzuzeigen jene Fäden, welche
23 die Arbeit dieses einsamen Schaffenden an die Geschmacksgemeinschaft des
24 Jahrhunderts knüpfen. Seit Johann Horváths diesbezüglicher grundlegender
25 Studie ist es zur allgemeinen Gewohnheit geworden, Zrinyi als des ungarlän-
26 dischen Barock-Geschmacks einen der größten Vertreter zu betrachten und
27 sein Werk aus diesem Blickwinkel zu untersuchen. In der Tat ist es eine sehr
28 anziehende Aufgabe zu zeigen, daß Zrinyi, der mit seinem jeden Atom im un-
29 garischen Damals zu Hause war, dennoch eine völlig europäische Erschei-
30 nung war, er des damaligen europäischen Geistes beste Standpunkte auf unga-
31 rische Verhältnisse anwendete. Durch diese Untersuchung verliert Zrinyis un-
32 garische Aktualität nichts von ihrem Wert, sondern im Gegenteil wird offen-
33 kundig, daß diese ungarische Aktualität ein wie sehr organischer Teil war des
34 europäischen Ganzen.

40 Vor allem fällt auf, daß, während die anderen Vertreter der höfischen
41 Dichtung, Balassa und sein Kreis, Pázmány und Gyöngyösi, teils die suprana-
42 tionale lateinische, zum kleineren Teil die deutsche Literatur als Vorbild aus-
43 wählt, Zrinyi auch an ausländischer Informiertheit allein dasteht. Der neola-
44 teinischen Literatur etwas kalte, von der Erde ferne Handwerkelei interessiert
45 ihn weniger, statt dessen wendet er sich an die lebendige, sich abplagende na-
46 tional gesinnte italienische Muse. Zrinyis singuläre „Italienität“, damit wir es
47 so sagen,

földrajzi helyzete határozza meg: a Zrinyi-föld, a horvát tengerparti várak Dalmáciának a szellemi körzetébe tartoznak, Dalmáciának pedig ebben az időben magas olasz műveltsége van.

A legfőbb olasz mester, aki másfélszázad távolából is ellenállhatatlan erővel vonzotta Zrinyi szellemét, Macchiavelli volt. A XVII. század fejlődő politikai tudománya Macchiavellit tekintette bibliájának vagy az ördög bibliájának, mint Macchiavelli nagy rágalmazója Gentillet, akinek hatása alatt a macchiavellista szó lassankint a sátánossággal egyértelmű lett. Zrinyi jól ismerte a kor politikaelméleti irodalmát és bőven merített belőle. Magyar földön ő az első képviselője ennek a következményeiben beláthatatlanul fontos tudománynak, mely először vonta a vizsgálódó értelem körébe a társadalmi élet jelenségeit. Addig az államot Isten megdönthetetlen művének tekintették, sokkal abszolútabb valaminek, semhogy javításán fáradozni lehetne. Macchiavelli, Bodin és nálunk Zrinyi ismerik fel az államban is az autonóm ember keze művét és ezzel alapját vetik a későbbi századok romboló és építő kritikájának.

A mélyen vallásos Zrinyi egyáltalán nem idegenkedik Macchiavelli erkölcsi közömbösségétől. A politika öntörvényű világ a szemében, ahol nem az egyéni jó és rossz mérlegelése dönt, hanem az egyénfölötti ragione dello stato, az államrezon. A politikában vallás van, de erkölcs nincs, csak sötét szükségszerűség, necessità. Ha a szükség úgy hozza, legyünk humánusak, ha a szükség úgy hozza, kegyetlennek kell lenni, tanítja Mátyás királyban. Attól sem idegenkedik pl., hogy a fejedelem megölje közeli rokonait az ország egységének érdekében. Mátyás különös „szerencséjének“ tartja, hogy erre nem volt szüksége: „Neked penig, király, az Fátum nagy könnyebbséget szerzett és elakarta veled kerülni az Attila gyalázatos vétkét.“

Az irodalmi alkotásban is olaszok a mesterei. Kisebb mértékben a távolabb, ősbibb Tasso, de főképpen a kor legdivatosabb költője, a byronszerűen hírhedt életű Marino, és a Marino körzetében nevelődő olasz poeta minorok. Tőlük tanulta hasonlatait, a sok villámot, mely lecsap a

1 bestimmt seine geographische Lage: das Zrinyi-Land, die kroatischen Küsten-
2 burgen gehören in Dalmatiens geistigen Bezirk, Dalmatien wiederum besitzt
3 in dieser Zeit eine hohe italienische Bildung.

4
5 Der oberste italienische Meister, der auch aus der Ferne von anderthalb
6 Jahrhunderten Zrinyis Geist mit unwiderstehlicher Kraft anzog, war Machia-
7 velli. Des XVII. Jahrhunderts sich entwickelnde politische Wissenschaft be-
8 trachtete Machiavelli als ihre Bibel oder als des Teufels Bibel, wie Machia-
9 vellis großer Verleumder Gentillet, unter dessen Einfluß das Wort Machiavel-
10 list allmählich gleichbedeutend wurde mit der Satanität. Zrinyi kannte die po-
11 litisch-theoretische Literatur der Epoche gut und schöpfte reichlich aus ihr.
12 Auf ungarischem Boden ist er der erste Vertreter der in ihren Folgen unüber-
13 sehbar wichtigen Wissenschaft, die erstmals die Erscheinungen des gesell-
14 schaftlichen Lebens in den Kreis des prüfenden Verstandes zog. Bis dahin be-
15 trachtete man den Staat als Gottes unumstürzliches Werk, als etwas viel abso-
16 luterer, als daß man sich um seine Verbesserung mühen könnte. Machiavelli,
17 Bodin und bei uns Zrinyi erkennen auch im Staat das Werk der Hand des
18 autonomen Menschen und damit legen sie die Grundlage für die zerstörende
19 und bauende Kritik der späteren Jahrhunderte.

20
21
22
23
24
25
26
27 Der tiefreligiöse Zrinyi ist durchaus nicht befremdet von Machiavellis sitt-
28 licher Gleichgültigkeit. Die Politik ist in seinen Augen eine eigengesetzliche
29 Welt, wo nicht das Wägen des individuellen Gut und Böse entscheidet, son-
30 dern die supraindividuelle ragione dello stato, die Staatsräson. In der Politik
31 gibt es Religion, aber keine Moral, nur dunkle Notwendigkeit, necessità.
32 Wenn die Notwendigkeit es so ergibt, seien wir human, wenn die Notwendig-
33 keit es so ergibt, müssen wir unbarmherzig sein, lehrt er im König Matthias.
34 Auch davon ist er nicht befremdet z.B., daß der Fürst seine nahen Verwandten
35 töte im Interesse der Einheit des Landes. Er hält es für ein besonderes
36 „Glück“ Matthias', daß er dies nicht nötig hatte: „Dir aber, König, besorgte
37 das Fatum eine große Leichterung und es wollte dich vermeiden lassen Attilas
38 schändliche Sünde.“

39
40
41
42
43
44 Im literarischen Schaffen auch sind Italiener seine Meister. In kleinerem
45 Maß der fernere, urtümlichere Tasso, aber hauptsächlich der Epoche modischer
46 Dichter, der byronähnlich verruchtlebige Marino, und die in Marinos Um-
47 kreis aufwachsenden italienischen poeta minori. Von ihnen lernte er seine
48 Gleichnisse, die vielen Blitze, die niederschlagen auf das

magas „készmárkra“, az Aetna lángjait, a tengeri medvét, aki örül a villámnak és hegycsúcsokra megy, hogy közelebb legyen hozzá. Különös, hogy a harcoss Zrinyit a játékos, cikornyás, mesterkélt, melegházi erotikájú Marino vonzotta leginkább. Talán az ellentétek erejénél fogva és bizonyára azért, mert Marinoban van valami heroikus szándék is, ha nem is olyan őszinte, mint Zrinyiben.

A Zrinyiász alapelgondolását, mitológiai beállítását, Isten és Sátán harcát egy emberi háborúban, Zrinyi megtalálta Marinónál, Chiabreránál és az olasz barokk epika többi művelőjénél. Nem volt ritka az olyan epikai mű sem, mely egy család dicsőségét volt hivatva hirdetni, hiszen már Ariosto is beszövi költeményébe az Este-ház glóriáját. Felépítését és művészi szándékát tekintve a Szigeti Veszedelem szabályos olasz barokk eposz, és hogy mégis annyira más, Zrinyinek magyar- és Zrinyi-voltából következett, akarata ellenére talán.

Mert a XVII. század a cikornyái, udvari elfinomultsága, humanisztikus műveltség-ballasztja, idéző- és hasonlat-mániája dacára, a heroizmus kora az irodalomban. A kor kedvenc olvasmányai a végtelen regények, telve nagy állami és hadi eseményekkel. XIV. Lajos nem éri be az építő békével, mely országát Európa középpontjává teszi, hadgyakorlatokon vezéri pókokban diszeleg és céltalan hadjáratokba űzi nemzetét, hogy a herosz babérját homlokára tehesse. Még sokszor vissza kell majd térnünk arra a megállapításra, hogy egy társadalmi osztály, vagy egy életforma akkor találja meg legteljesebb hangját az irodalomban, amikor ereje már hanyatlóban van. Az irodalom társadalmi, történeti szempontból bomlási tünet, a dekadencia jele. Az igazán heroikus, középkori századok irodalma kevésbé volt heroikus, mint a barokk. Csak annyiban volt heroikus, amennyiben a kor reális képét igyekezett adni (Zrinyi költészetében sok van még ebből a fajta heroizmusból), de egyáltalán nem volt művészeti szándéka, hogy heroikus legyen. Viszont a XVII. században, amikor a háború fenntartása érdekében óvatosan hadakozó zsoldos seregek, tudós hadvezérek és a szellem lényegében békeséges célkitűzései lassankint megszüntetik a heroikus életformát,

1 hohe „Käsmark“, des Ätna Flammen, den maritimen Bären, der sich freut
2 über den Blitz und auf Berggipfel geht, um ihm näher zu sein. Es ist sonder-
3 bar, daß den kämpferischen Zrinyi der verspielte, kitschige, gekünstelte, treib-
4 haus-erotische Marino am meisten anzog. Vielleicht kraft der Gegensätze und
5 sicherlich darum, weil in Marino auch eine Art heroischer Absicht steckt,
6 wenn sie auch nicht so aufrichtig ist wie in Zrinyi.

7
8
9 Der Zrinyiade Grundgedanken, mythologische Einstellung, Kampf Gottes
10 und Satans in einem menschlichen Krieg, fand Zrinyi bei Marino, Chiabrera
11 und der italienischen barocken Epik übrigen Pflägern. Nicht selten gab es
12 auch solches episches Werk, das den Ruhm einer Familie zu künden berufen
13 war, denn schon Ariosto auch webt hinein in sein Gedicht die Glorie des Este-
14 Hauses. Hinsichtlich Aufbau und künstlerischer Absicht ist die Belagerung
15 von Sziget [*] ein reguläres italienisches barockes Epos, und daß es dennoch
16 so sehr anders ist, folgte aus Zrinyis Ungar- und Zrinyi-Sein, gegen seinen
17 Willen vielleicht.

18
19
20
21
22 Denn das XVII. Jahrhundert ist trotz seiner Kitschigkeiten, höfischen Ver-
23 feinertheit, seines humanistischen Bildungs-Ballastes, seiner Zitier- und
24 Gleichnis-Manie, das Zeitalter des Heroismus in der Literatur. Die Lieblings-
25 lektüren der Epoche sind die endlosen Romane, gefüllt mit großen staatlichen
26 und kriegerischen Ereignissen. Ludwig XIV. begnügt sich nicht mit dem kon-
27 struktiven Frieden, der sein Land zum Mittelpunkt Europas macht, auf Ma-
28 növern stolziert er in Führer-Posen und treibt seine Nation in ziellose Feldzö-
29 ge, um des Heros Lorbeer auf seine Stirn tun zu können. Noch vielfach wer-
30 den wir dann zurückkehren müssen zu der Feststellung, daß eine gesell-
31 schaftliche Klasse, oder eine Lebensform dann ihre vollständigste Stimme in
32 der Literatur findet, wenn ihre Kraft schon im Verfall ist. Die Literatur ist
33 vom gesellschaftlichen, geschichtlichen Blickpunkt eine Verfallserscheinung,
34 das Zeichen der Dekadenz. Die Literatur der wahrhaft heroischen, mittelalter-
35 lichen Jahrhunderte war weniger heroisch, als das Barock. Nur insoweit war
36 sie heroisch, soweit sie ein reales Bild der Epoche zu geben trachtete (in Zri-
37 nyis Dichtung ist noch viel von dieser Art Heroismus), aber sie hatte keines-
38 wegs die künstlerische Absicht, daß sie heroisch sei. Jedoch im XVII. Jahr-
39 hundert, als die im Interesse der Erhaltung des Krieges vorsichtig kämpfenden
40 Söldnerheere, gelehrten Heerführer und des Geistes im wesentlichen friedli-
41 chen Zielsetzungen allmählich beenden die heroische Lebensform,

42
43
44 -----
45 [* wörtl. Szigeter Gefahr; Halász-Wörterbuch: Belagerung von Sz.; Klani-
46 czay: Burg Szigets Not; Reményi: The menace of Sz.; Ferdinandy: wie Ha-
47 lász; Wikipedia u.a.m. im Internet 2014: Insel Gefahr (sziget=Insel)]; Origi-
48 nal lat.: Obsidio Szigetiana = Szigeter Belagerung.]

a személyes bátorság kultuszát, az irodalom veszi át azt az embertípust, amelyet már hiába keresni a harcmezőn.

Ebbe a pompázatos irodalmi heroizmusba hull bele Zrinyi, az igazi hős. Az ő költészetéből, éppen lényének „igazságánál” fogva, hiányzik a barokot annyira jellemző mesterkéeltség, az intellektus viharos erőfeszítése, hogy pótolja az elveszített életszerűséget. Ami a kortársaknak csak irodalom, neki valóság.

Barok alatt a közhasználatban valami kevésbé férfias, tulságosan agybeli és életidegen, cikornyás estílo cultot értünk; Zrinyi mestereit, de nem azt, ami Zrinyi. Ha a barok fogalmát annyira szétfeszítjük, hogy Zrinyi is belefér, a terminus technicus oly tággyá válik, hogy elveszíti az értelmét.

A XVII. század legnagyobbjaiban általában nagyon kevés van abból, amit képzőművészeti analógiára barokknak lehetne nevezni. A barok a renaissance és humanizmus külső, formai, civilizációs elemeit fejleszti tovább. Ugyanakkor azonban a választott nagyokban tovább érik az, ami renaissance és humanizmus legbelsőbb tartalma volt: az autonóm ember. A XVI. században felfedezett egyéniség most nő emberfölötti arányokká. Spinoza pantheizmusában, Pascal misztikus intellektualizmusában nincsen semmi barok, de meg van bennük az újkor sokkal lényegesebb vonása, a mélységes komolyság az emberrel szemben, a goethei Ehrfurcht vor sich selbst. Ez talál művészi formát a század legnagyobb költőiben, Miltonban és Racineban.

Milton Sátánja, a Paradise Lost páratlan fenségű első énekében, a modern individualizmus első és talán legnagyobb szimbóluma: végignézve társain, akik alélva fekszenek a nagy bukás után az alvilág égő sivatagjain szét-szórva, tudatára ébred a mennyből hulltak mérhetetlen veszteségének, de tudja azt is, hogy nem veszítheti el a legfőbb kincsét, önmagát.

Zrinyi, ha megvalósításában nem is, de művészi szándékaiban és egyéniségének emberi méltóságában ezekkel a legnagyobbakkal rokon. Ő is a miltoni Sátán csodálatos dinasztiajából való, benne is él összetörhetetlen erővel, meg-

1 der persönlichen Tapferkeit Kult, übernimmt die Literatur jenen Menschen-
2 typ, den zu suchen schon vergeblich ist auf dem Schlachtfeld.
3

4 In diesen pompösen literarischen Heroismus fällt Zrinyi hinein, der wahre
5 Held. Aus seiner Dichtung, gerade wegen der „Wahrlichkeit“ seines Wesens,
6 fehlt die das Barock so sehr kennzeichnende Gekünsteltheit, des Intellekts
7 stürmische Kraftanstrengung, um die verlorene Lebenshaftigkeit zu ersetzen.
8 Was den Zeitgenossen nur Literatur ist, ihm ist es Wirklichkeit.
9

10
11
12 Unter Barock verstehen wir im Gemeingebrauch eine Art weniger männ-
13 lichen, übermäßig geistlichen und lebensfremden, kitschigen estílo cultto; die
14 Meister Zrinyis, aber nicht das, was Zrinyi ist. Wenn wir den Begriff des
15 Barocks so sehr auseinanderspinnen, daß auch Zrinyi hineinpaßt, wird der
16 Terminus Technicus derart weit, daß er seinen Sinn verliert.
17
18

19 In den Größten des XVII. Jahrhunderts gibt es im allgemeinen sehr wenig
20 von dem, was man auf bildkünstlerische Analogie Barock nennen könnte. Das
21 Barock entwickelt der Renaissance und des Humanismus äußere, formale, ziv-
22 vilisatorische Elemente weiter. Zugleich jedoch reift in den erwähnten Großen
23 weiter das, was der oberste Gehalt der Renaissance und des Humanismus war:
24 der autonome Mensch. Die im XVI. Jahrhundert entdeckte Individualität
25 wächst jetzt zu übermenschlichen Relationen. In Spinozas Pantheismus, in
26 Pascals mystischem Intellektualismus gibt es nichts Barockes, jedoch gibt es
27 in ihnen der Neuzeit viel wesentlicheren Zug, die tiefe Ernsthaftigkeit dem
28 Menschen gegenüber, die goethische Ehrfurcht vor sich selbst. Diese findet
29 künstlerische Form in des Jahrhunderts größten Dichtern, Milton und Racine.
30
31
32
33
34
35

36 Miltons Satan, im einzigartig erhabenen ersten Gesang des Paradise Lost,
37 ist des modernen Individualismus erstes und vielleicht größtes Symbol: ent-
38 langblickend über seine Gefährten, die ohnmächtig daliegen nach dem großen
39 Sturz auf den brennenden Wüsten der Unterwelt verstreut, erwacht er zum
40 Bewußtsein der aus dem Himmel Gefallenen unermesslichen Verlustes, aber
41 er weiß auch, daß er nicht verlieren kann seinen höchsten Schatz, sich selbst.
42
43
44

45 Zrinyi, wenn auch nicht in seiner Verwirklichung, jedoch in seinen künst-
46 lischen Absichten und in seiner Individualität menschlichen Würde ist mit
47 diesen Größten verwandt. Auch er ist aus des Miltonschen Satans wunder-
48 barer Dynastie, auch in ihm lebt mit unbrechbarer Kraft, durch

alázatásokon és tragédián keresztül nemzetépítő, nemzet-szabadító eszméket dajkálva, az autonóm egyéniség hite.

Irodalom: Arany János, Zrinyi és Tasso, Összes munkái, V. kötet. Thury József, A Zrinyiász, ItK. 1894. Széchy Károly, Gróf Zrinyi Miklós, 5 kötet, 1896—1902. Pethő Sándor, Zrinyi és Machiavelli, BSz. 1910. Király György, Zrinyi és a renaissance, Nyugat, 1920. Horváth János, Barokk izlés irodalmunkban, Napkelet, 1924. Kardos Tibor, Zrinyi a költő a XVII. század világában, 1932. Joó Tibor, Zrinyi történetiszemlélete és a barokk, Századok, 1932.

4. GYÖNGYÖSI ISTVÁN.⁸

A korszellem sosem a kor legnagyobb költőin keresztül szólal meg a legközvetlenebbül; az ő gyökerük túlságosan mélyre nyulik vissza a történelembe és törzsük túlságosan magasra tornyosodik a jövő felé. Épp ezért népszerűségben és valóságos hatásban felülmulják őket másodrendű kortársak, akiket nem űznek örök emberi követelések és mélység helyett extenzitásban fejlődve azt nyújtják, amit a korizlés akar, kiszolgálják a publikumot. Ez a viszony Zrinyi Miklós és fiatalabb kortársa Gyöngyösi István között is. Zrinyi művének megéréséhez századok kellettek, követője alig egy-kettő akadt: a különös, hamisító,

⁸ Gyöngyösi István szül. 1629, valószínűleg Ungváron. Iskoláit Sárospatakon végzi. 1653: Gömör vármegye esküdtje. 1633: Wesselényi Ferencz nádor komornyikja, vagyis titkárja. 1667-ben meghal Wesselényi, Gyöngyösi az özvegy, Szécsi Mária szolgálatában marad. 1672: Andrassy Miklós szolgálatába áll. 1681: Gömörmegye követe a pozsonyi országgyűlésen. Mint követ jár Thököly felkelőinél. 1686: Gömör megye alispánja. Meghal 1704-ben.

Művei: A Márssal társalkodó murányi Vénusz 1664. Porárból megéledett Phoenix, 1693. (írta valószínűleg 1673-ban), Palinodia Prosopopeia Hungariae, írta 1681-ben, megjelent 1695-ben. Thököly házassága 1683 körül. Rózsakoszorú megjelent 1690-ben, Csalárd Cupido megjelent 1734-ben, írta 1690 körül. Igaz barátának és szíves szeretetnek tüköre megjelent 1762-ben. Új életre hozott Charilia, 1700. Daedalus temploma 1724. Azonkívül fordítások latinból.

1 Demütigungen und Tragödie hindurch seine nationbauenden, nationbefreienden Ideen wiegender, des autonomen Individuums Glaube.

2
3
4 << *Literatur:* Arany (Zrinyi und Tasso), in Sämtliche Werke, V. Band. - Thury, (Die Zrinyiade), - Széchy (Graf Nikolaus Zrinyi), 5 Bände, - Pethő (Zrinyi & Machiavelli), BSz. (= Budapesti Szemle = Bpester Revue), - Király (Zrinyi und die Renaissance, Nyugat (= „Westen“, Zeitschrift), - Horváth (Barocker Geschmack in unserer Literatur), Napkelet (= „Sonnenaufgang“, Zeitschrift), - Kardos (Zrinyi der Dichter in der Welt des XVII. Jhs.), - Joó (Zrinyis Geschichtsbetrachtung und das Barock), Századok (= „Jahrhunderte“, Zeitschrift),

4. STEFAN GYÖNGYÖSI⁸

16
17 Der Zeitgeist spricht niemals durch die größten Dichter der Zeit am unmittelbarsten; ihrer Wurzel reicht allzu tief in die Historie zurück und ihr Stamm türmt sich allzu hoch der Zukunft entgegen. Gerade deshalb werden sie an Volkstümlichkeit und wirklicher Wirkung übertroffen von zweitrangigen Zeitgenossen, die nicht getrieben werden von ewigen menschlichen Forderungen und die statt in die Tiefe sich ins Extensive entwickelnd das bieten, was der Zeitgeschmack will, die das Publikum bedienen. Dies ist das Verhältnis auch zwischen Nikolaus Zrinyi und seinem jüngeren Zeitgenossen, Stefan Gyöngyösi. Zum Verständnis von Zrinyis Werk brauchte es Jahrhunderte, Nachfolger fand er kaum ein-zwei: der sonderbare, fälschende,

<< ⁸ Stefan Gyöngyösi geb. 1629, wahrscheinlich in Ungwar [Komitat Transkarpatien; heute russ. Uschgorod]. Seine Schulen absolviert er in Patak am Bodrog. 1653: Geschworener des Komitats Gemer. 1663: Kammerer, nämlich Sekretär des Palatins Franz Wesselényi. 1667 stirbt Wesselényi, Gyöngyösi bleibt im Dienst der Witwe, Maria Szécsi. 1672: tritt in Nikolaus Andrassy's Dienst. 1681: Abgesandter des Komitats Gemer auf dem Landtag von Preßburg. Als Gesandter besucht er Thököly's Aufständische. 1686: Untergespan des Komitats Gemer. Stirbt 1704.

Seine Werke: (Die mit Mars sich unterhaltende Muraner Venus), 1664: (Aus seinem Staube lebendig gewordene Phönix), 1693. (Wahrscheinlich schrieb er es 1673.) Palinodia Prosopopeia Hungariae, geschrieben 1681, erschienen 1695. (Thököly's Heirat), um 1683. (Rosenkranz), erschienen 1690, (Trügerischer Cupido), erschienen 1734, geschrieben um 1690. (Spiegel wahrer Freundschaft und herzlicher Liebe), erschienen 1762. (Zu neuem Leben gebrachte Charilia), 1700. (Daedalus' Tempel), 1724. Außerdem Übersetzungen aus dem Lateinischen.

méregkeverő gróf Listius László, kinek emléke egy akasztófa ormáról búsul bele a magyar irodalom történetébe, és később a XVIII. században Tóth István és Kónyi János hadi románjai tanultak tőle egyet-mást, amit tanulni nem volt érdemes. Gyöngyösi viszont a század és a következő század par excellence magyar poétája volt, úri költészet és népies költészet egyaránt őhöz jár iskolába és mikor a XVIII. század végén az új költők szent szövetségbe tömörülnek, hogy megmentsek a magyar költészet nagy stílusát, szembe találják magukat egy lerombolandó makacs hagyománnyal: a gyöngyösianizmussal.

Benne valósul meg legteljesebben a főúri költészet társadalmi osztály-jellege. Talán azért, mert Gyöngyösi nem volt főúr. Egyszerű köznemes, aki egész életét főurak szolgálatában tölti, titkárkodva és ügyvédkedve. Udvaronc a szónak nem a legmagasabb értelmében, hanem egy kis mellézköngével, a parazitáságnak egy nagyon enyhe árnyalatával. A lelki kompenzáció elve következtében természetesen, hogy a főurak közé bevett nem-arisztokrata költészetében sokkal arisztokratikusabb, és sokkal udvaribb, mint maguk a főurak.

A költészet nála még személyesebb ügy, mint a többi főúri költőnél. Személyes nem abban az értelemben, hogy szubjektív mondanivalók árasztják el — ilyenről Gyöngyösínél szó sem lehet. Személyes annyiban, hogy minden vers-sor, amit leír, irodalmon-kivüli személyes célokat szolgál. Gyöngyösi számára a költészet az udvari életnek, a főurak szolgálatának az eszköze. Minden költemény alkalmi költemény, valamelyik főúri pártfogó kegyeit óhajtja megnyerni vele; az alkalom, ami létre hozta, többnyire a főúri társadalom egy fontos eseménye.

Legnevezetesebb művében, a Márssal Társalkodó Murányi Venusban, gazdájának, Wesselényi Ferencnek és Szécsi Máriának többé-kevésbé romantikus házasságát és a hozományának, Murány várának, elfoglalását énekli meg. Egy másik házasságról: Kemény János erdélyi fejedeleméről szól a Porábul Megéledett Phoenix és epikus énekkel ünnepli Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságát is. Bár az Olympus istenei felvonulnak ezekben az oltárhoz vezető

1 giftmischende Graf Ladislaus Listius, dessen Andenken vom Wipfel eines
2 Galgenbaums hineintrauert in die Geschichte der ungarischen Literatur, und
3 später im XVIII. Jahrhundert Stefan Tóths und Johann Kónyis kriegführende
4 Rumänen lernten von ihm dies-das, was zu lernen nicht wert war. Gyöngyösi
5 wiederum war des Jahrhunderts und des folgenden Jahrhunderts par excellence
6 ungarischer Poet, herrschaftliche Dichtung und volkliche Dichtung gehen
7 gleichermaßen zu ihm in die Schule und als am Ende des XVIII. Jahrhunderts
8 die neuen Dichter sich in eine heilige Allianz drängen, um den großen Stil der
9 ungarischen Dichtung zu retten, finden sie sich vis-à-vis einer niederzureißenden
10 hartnäckigen Überlieferung: dem Gyöngyösianismus.

11
12
13
14 In ihm verwirklicht sich am vollständigsten der aristokratischen Dichtung
15 gesellschaftlicher Klassen-Charakter. Vielleicht darum, weil Gyöngyösi kein
16 Hochadeliger war. Er ist einfacher Gemeinadliger, der sein ganzes Leben im
17 Dienste von Magnaten verbringt, sekretarisierend und advokatisierend. Höf-
18 ling ist er nicht im höchsten Sinne des Wortes, sondern mit einem kleinen
19 Beiklang, mit des Parasitentums einer sehr milden Schattierung. Infolge des
20 Grundsatzes der seelischen Kompensation ist es natürlich, daß der unter die
21 Hochadligen aufgenommene Nicht-Aristokrat in seiner Dichtung viel aristo-
22 kratischer ist, und viel höfischer, als die Magnaten selber.

23
24
25
26
27 Das Dichten ist bei ihm eine noch persönlichere Angelegenheit, als bei den
28 übrigen hochadeligen Dichtern. Persönlich nicht in dem Sinne, daß subjektive
29 Aussagen es überschwemm — davon kann bei Gyöngyösi keine Rede sein.
30 Persönlich insoweit, daß jede Vers-Zeile, die er niederschreibt, außer-literari-
31 schen persönlichen Zielen dient. Für Gyöngyösi ist die Dichtung das Mittel
32 höfischen Lebens, des Dienstes für die Magnaten. Jedes Gedicht ist ein Ge-
33 legenheitsgedicht, mit dem er die Günte irgendeines aristokratischen Gönners
34 zu gewinnen wünscht; die Gelegenheit, die es hervorbrachte, ist zumeist ein
35 jeweils wichtiges Ereignis der aristokratischen Gesellschaft.

36
37
38
39
40 In seinem namhaftesten Werk, der Mit Mars Konversierenden Muraner
41 Venus, besingt er seines Wirtes, Franz Wesselényis und Maria Szécsis mehr-
42 minder romantische Ehe und der Mitgift, der Burg Untermuran [Komitat Ger-
43 mer] Eroberung. Von einer anderen Heirat: des siebenbürgischen Fürsten Jo-
44 hann Kemény, handelt der Aus Seinem Staube Lebendig Gewordene Phönix
45 und mit epischem Gesang feiert er auch die Heirat von Emmerich Thököly
46 und Ilona Zrinyi. Obwohl die Götter des Olympos in diesen zum Altar führen-
47 den

eposzokban, egy pillanatig sem lehet szem elől veszíteni a főúri realpolitika birtokszerző józanságát. Az eposznak azt lehet mondani, két érzelmi tengelye van Gyöngyösínél, a szerelem és a hozomány. Venus megjelenik Thököly Imre előtt, hogy rábeszélje a Zrinyi Ilonával kötendő házasságra. Miután néhány gazdag diszítésű strófában méltatta Zrinyi Ilona asszonyi vonzóerejét, rátér a lényegre: mennyire megnövekednék Thököly tekintélye, ha a háta mögött állna Sárospatak és Zrinyi Ilona hatalmas vagyona. Ennek az érvnek Thököly nem is tud ellenállni és heves szerelemre gyullad.

De nemcsak házasságok történnek: Esterházy Pált nádorrá választják és Gyöngyösi sietve megírja Prosopopeia-ját, melyben a kesergő magyar nimfát megvigasztalja az Esterházyak címeri griffmadara. Hermes leszáll az égből és kezét fog szegény nimfával. A Rózsakoszorút, egyetlen vallásos művét, az áhítatos Koháry István gróf kedvéért írta. Valószínűleg házassági alkalomra készült Gyöngyösi műfajilag és forrásaira nézve legrejtélyesebb munkája is, az Igaz Barátság És Szives Szeretet Tüköre, melyben a középkor egyik legszebb mondáját, Amis és Amile, a két önfeláldozó jóbarát történetét énekli meg, teljesen érthetetlenül drámai formában, közbeszótt humoros közjátékokkal. Minthogy minálunk ebben az időben nem volt színház, ahol erre a nyugaton divatos drámai formára, a közjátékra, mintát találhatott volna, azt kell gondolni, hogy a mű fordítás. Csak a Csalárd Cupido, ez az erotikus költemény, „megrakva“, ahogy Dugonics mondta, „sok kacérságokkal“, nem készült semmiféle főúri alkalomra, hanem úgy látszik a saját szíve gyönyörűségére. Nem is tudta kiadni sose ezt a költeményét.

Az udvari ember számára a politikum csak eszköz. Gyöngyösi változtatja politikai pártállásait, királpárt és Thököly pártja között, és politikai ravaszságok teszik műveinek kronológiáját oly bonyolulttá: az Esterházyt magasztaló Prosopopeiat megírja, de jobbnak látja ki nem adni, mert Thököly hatalma emelkedik. Inkább Thököly házasságát énekli meg — de mire elkészül, Thököly dicsősége is végetért. A Thököly-költeményt elteszi hát íróasztalába és al-

1 Epen aufziehen, kann man auch nicht für einen Augenblick aus dem Auge
2 verlieren der magnatischen Realpolitik grundbesitzerwerbende Nüchternheit.
3 Das Epos, das kann man sagen, hat zwei gefühlsbezogene Achsen bei Gyön-
4 gyösi, die Liebe und die Mitgift. Venus erscheint vor Emmerich Thököly, um
5 ihn zu überreden zu der mit Ilona Zrinyi zu schließenden Ehe. Nachdem sie in
6 einigen reich geschmückten Strophen Ilona Zrinyis frauliche Anziehungskraft
7 gewürdigt hat, kommt sie zum Wesentlichen: wie sehr würde Thökölys Anse-
8 hen wachsen, wenn hinter ihm stünde Patak am Bodrog [Komitat Zemplin]
9 und Ilona Zrinyis gewaltiges Vermögen. Diesem Argument kann Thököly
10 auch nicht widerstehen und entbrennt zu heftiger Liebe.

11
12
13
14 Aber nicht nur Heiraten geschehen. Paul Esterházy wird zum Palatin
15 gewählt und Gyöngyösi schreibt eilends seine Prosopopeia, worin die wehklä-
16 gende ungarische Nymphe getröstet wird von der Esterházy's Wappenvogel
17 Greif. Hermes steigt vom Himmel herab und schüttelt armer Nymphe die
18 Hand. Den Rosenkranz, sein einziges religiöses Werk, schrieb er dem from-
19 men Graf Stephan Koháry zuliebe. Wahrscheinlich zu hochzeitlicher Gele-
20 genheit angefertigt wurde auch Gyöngyösis im Hinblick auf Kunstgattung
21 und ihre Quellen rätselhafteste Arbeit, der Spiegel Wahrer Freundschaft Und
22 Herzlicher Liebe, worin er eine der schönsten Sagen des Mittelalters, Amis'
23 und Amiles, der beiden selbstaufopfernden guten Freunde Geschichte besingt,
24 völlig unverständlich in dramatischer Form, mit dazwischengewebten humo-
25 rigen Zwischenspielen. Da es bei uns zu dieser Zeit kein Theater gab, wo er
26 für diese im Westen modische dramatische Form, für das Zwischenspiel, ein
27 Muster hätte finden können, müssen wir denken, daß das Werk eine Überset-
28 zung ist. Nur der Trügerische Cupid, dieses erotische Gedicht, „beladen“, wie
29 es Dugonics sagte, „mit viel Koketterien“, wurde für keinerlei aristokrati-
30 schen Anlaß gefertigt, sondern wie es scheint zu seines eigenen Herzens Er-
31 götzung. Dieses sein Gedicht konnte er auch niemals herausgeben.

32
33
34
35
36
37
38
39
40 Für den höfischen Menschen ist das Politikum nur Mittel. Gyöngyösi änd-
41 ert seine politischen Parteinahmen, zwischen Königspartei und Thökölys
42 Partei, und politische Schlaueiten machen die Chronologie seiner Werke so
43 verwickelt: seine Esterházy rühmende Prosopopeia schreibt er, aber hält es für
44 besser sie nicht herauszugeben, weil Thökölys Macht steigt. Lieber besingt er
45 Thökölys Heirat — doch bis er fertig ist, ist auch Thökölys Ruhm zu Ende.
46 Das Thököly-Gedicht tut er also weg in seinen Schreibtisch und bei Ge-

kalomadtán megint előveszi az Esterházy-költeményt, kicsit simít rajta és kiadja, mint Palinódiát, újra-éneklést. Mint költő sem volt kérelhetetlen: egyik előszavában udvari magát-meghajtással bejelenti, hogy nincs kifogása, ha valaki jobbat tudván a verseit kikorrigálja.

Gyöngyösit tekintik a barok stílus legjellegzetesebb magyar képviselőjének. Voltaképen klasszicisztikus költő, bár ez nem mond ellent az előbbi megállapításnak sem. Az antik költészet szélesebben hat rá, mint bármely elődjére, fő mintaképe Ovidius. Ő az első irodalmunkban, akiben érvényesül a renaissance-kori latin poetikák szelleme, melyből a francia klasszicizmus kifejlődött. Minden elődjénél „iskolásabb“, tudatosabb költő, a Nyitray-kódexben fennmaradt előszavában valóságos tanulmányt írt poetikai kérdésekről.

Fellelhető nála a klasszicisztikus költő legfőbb lényege: hogy tárgyakat énekel meg és nem élményeket. Arany János is rámutat Gyöngyösinek arra a tulajdonságára, hogy megragad egy-egy „költői“-nek ígérkező témát, a Hír keletkezését, Cupido barlangját stb. és azt alapos fázasztó gonddal kidolgozza, tekintet nélkül arra, hogy van-e köze a költemény alapmotívumához, vagy sem. Az alapmotívum voltaképen csak egy fogas, melyre Gyöngyösi a témákat felaggatja. Ez a tematikus vonás a klasszicizmus legsajátosabb, a mai embertől legidegenebb vonása. A költő a költeményt úgy dolgozza ki, mint egy iskolai feladatot — nagy költők is, Boileau és Pope is így dolgoznak és nagy költészet keletkezik ezzel a módszerrel.

De vannak tagadhatatlanul barok mozzanatok Gyöngyösi költészetében, mozzanatok, melyek lelkiileg kétségkívül a barok építészet cikornyáival rokonok. Így az egész Gyöngyösi-féle mythologiai apparátus, amely az elhihetőségnek a legcsekélyebb mértékére sem törekszik, álarcosbálköltészet, „mintha“-költészet, játszuk azt, hogy vannak görög istenek: ugyanaz a „mintha“ művészet, mint a barok épületek mennyezete, mely úgy tesz, mintha égbolt volna, rajta felhőkön istenek hajókáznak mozdulatlanul.

És barok Gyöngyösiben a mód, ahogy versformáját, a

1 legenheit nimmt er wieder das Esterházy-Gedicht hervor, glättet ein wenig da-
2 ran und gibt es heraus, als Palinodia, Erneut-Gesang. Auch als Dichter war er
3 nicht unerbittlich: in einem seiner Vorworte vermeldet er mit einer höfischen
4 Sich-Verneigung, er habe keinen Einwand, wenn jemand, der Besseres wisse,
5 seine Verse korrigiere.

6
7 Gyöngyösi betrachtet man als des barocken Stils typischsten ungarischen
8 Vertreter. Eigentlich ist er klassizistischer Dichter, obgleich dies auch der vo-
9 rigen Feststellung nicht widerspricht. Die antike Dichtung wirkt breiter auf
10 ihn, als auf jedweden seiner Vorgänger, sein Hauptvorbild ist Ovid. Er ist der
11 erste in unserer Literatur, in dem zur Geltung gelangt des Renaissance-Zeit-
12 alters Geist lateinischer Poetiken, woraus sich der französische Klassizismus
13 herausbildete. Er ist ein „schulischerer“, bewußterer Dichter als jeder seiner
14 Vorgänger, in seinem im Nyitray-Kodex erhalten gebliebenen Vorwort
15 schrieb er eine richtige Studie über poetische Fragen.

16
17
18
19
20 Auffindbar ist bei ihm des klassizistischen Dichters oberstes Wesensmerk-
21 mal: daß er Gegenstände besingt und nicht Erlebnisse. Auch Johann Arany
22 weist auf jene Eigenschaft Gyöngyösis hin, daß er ein sich jeweils als „dichte-
23 risch“ anbietendes Thema ergreift, das Entstehen des Ruhmes, Cupidos Höhle
24 usw. und es mit gründlich ermüdender Sorgfalt ausarbeitet, ohne Rücksicht
25 darauf, ob es mit dem Grundmotiv des Gedichts etwas zu tun hat, oder nicht.
26 Das Grundmotiv ist eigentlich nur ein Kleiderhaken, auf den Gyöngyösi die
27 Themen aufhängt. Dieser thematische Zug ist des Klassizismus eigentüm-
28 lichster, dem heutigen Menschen fremdster Zug. Der Dichter arbeitet das
29 Gedicht so aus, wie eine Schulaufgabe — auch große Dichter, auch Boileau
30 und Pope arbeiten so und große Dichtung entsteht mit dieser Methode.

31
32
33
34
35
36
37 Aber es gibt unleugbar barocke Momente in Gyöngyösis Dichtung, Mo-
38 mente, die seelisch zweifellos mit den Kitschigkeiten der barocken Architek-
39 tur verwandt sind. So ist der gesamte Gyöngyösische mythologische Apparat,
40 der nicht einmal nach dem geringsten Maß an Glaubwürdigkeit trachtet, Mas-
41 kenball-Dichtung, „Als-ob“-Dichtung, spielen wir das, daß es griechische
42 Götter gibt: die gleiche „Als-ob“-Kunst wie der Plafond barocker Gebäude,
43 der so tut, als ob er Himmelsgewölbe wäre, auf Wolken schiffeln die Götter
44 regungslos.

45
46
47
48
49 Und Barock ist in Gyöngyösi die Art, wie er seine Versform, den

négyrímű tizenkettőt kezel. A négyesrím a régi magyar költészet eredendő bűne, és a magyar természet csodálatos konzerváló hajlandóságát semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy ez a lehetetlen forma a XIX. századig uralmon tudott maradni. Zrinyi monumentális dübörgésében a négyesrím valamelyest elviselhetővé válik; a rímek annyira mellékesek Zrinyi zuhatagában, hogy az olvasó észre sem veszi őket, a harmadik és negyedik rím nem üt fejbe, mint a XVI. századi költőknél. Gyöngyösi egy lépéssel tovább megy. Azt akarja, hogy igenis vegyék észre, a négy rímet, de a harmadik és negyedik rím lépjen meg, legyen valami ötlet, valami barokkos hirtelen cikornya bennük.

Az orczáy Rózsák, nyaka alabásztrom,
Maga kelletése szívet győző ostrom,
S-ahoz szép beszéde merő orvos-flastrom
Istenes élete majd szerzetes klastrom.

Homloka Lilium, az ajaka kláris,
Helenán sem talált ennél szebbet Páris,
Az melynek hervadni magánossan káris,
Bár csókokod harmattya érte volna máris.

Cedrus az dereka, tekintete Ráró,
Mint vadász Dianna, gyors lábon úgy járó,
Dolgaiban rendes, az üdőtől váró,
Neme királi vér, nem csak egy köz Báró.

Tinódinál a négyesrím naivitásként hatott, Zrinyinél nem hatott sehogysem, Gyöngyösinél raffinement, trükk. Ez a barok.

A barokhoz csatolja erotikája is. Gyöngyösi kimonottan erotikus költő, Eros élteti minden költeményét és erotikájának köszönhetné valószínűleg népszerűségét is. „A tudós antik lepel alatt“, mutat rá Horváth János, „szabadon járt-kelt az egyébként tilalmas erotikum.“ A Gyöngyösi-féle erotikum teljesen barokkos stílus-mozzanat: hideg, agyból nőtt, tudákos és erőszakos erotikum, amilyent

1 vierreimigen Zwölfer handhabt. Der Viererreim ist der alten ungarischen
2 Dichtung Erbsünde, und der ungarischen Natur wunderbare konservierende
3 Neigung beweist nichts besser, als daß diese unmögliche Form bis zum XIX.
4 Jahrhundert dominant bleiben konnte. In Zrinyis monumentalem Dröhnen
5 wird der Viererreim einigermaßen erträglich; die Reime sind so nebensächlich
6 in Zrinyis Wasserfall, daß der Leser sie gar nicht bemerkt, der dritte und vier-
7 te Reim hauen einem nicht auf den Kopf, wie bei den Dichtern des XVI. Jahr-
8 hunderts. Gyöngyösi geht einen Schritt weiter. Er will, daß man jawohl sie
9 bemerkt, die vier Reime, aber der dritte und vierte Reim sollen überraschen,
10 es soll irgendetwas Einfalt, irgendetwas barockig plötzlicher Kitsch sein in ihnen.

11
12
13
14
15
16
17 Ihre Wangen sind Rosen, ihr Hals Alabaster,
18 Ihr Kokettieren ist herzbesiegender Sturm,
19 Und-dazu ihr schönes Reden wahres Arzt-Pflaster
20 Ihr frommes Leben fast ein Ordens-Kloster

21
22
23 Ihre Stirn ist Lilie, ihre Lippe klaris,
24 An Helena auch fand nichts Schöneres Paris,
25 Was zu welken einsam auch schad ist,
26 Hätte doch deines Kusses Tau es erreicht schon.

27
28
29 Zeder ist ihre Taille, ihr Blick [Burg] Raro,
30 Wie die Jägerin Diana, auf schnellem Fuß sie so geht,
31 In ihren Dingen ordentlich, von Frische wartend,
32 Ihr Geschlecht königliches Geblüt, nicht nur eines gemeinen Barons

33
34
35 Bei Tinódi wirkte der Viererreim als Naivität, bei Zrinyi wirkte er über-
36 haupt nicht, bei Gyöngyösi ist er [*1940 >Raffinement] Trick. Dies ist das
37 Barock.

38
39 Ans Barock schließt ihn auch seine Erotik. Gyöngyösi ist ein ausgespro-
40 chen erotischer Dichter, Eros belebt jedes seiner Gedichte und seiner Erotik
41 konnte er wahrscheinlich auch seine Volkstümlichkeit verdanken. „Unter dem
42 gelehrten antiken Deckmantel“, weist darauf Johann Horváth hin, „wandelte
43 frei herum das ansonsten verbotene Erotikum.“ Das Gyöngyösische Erotikum
44 ist ein völlig barockes Stil-Moment: kaltes, aus dem Hirn gewachsenes, ge-
45 klügeltes und gewalttätiges Erotikum, wie

a XVII. század annyira kedvelt, a késleltető mozzanatok, a hasonlat-szadizmus, a vadász-kalandokban megtépett öltönyök furcsa, nem-egészséges érzékisége ez. A barok szerelem „mintha“ szerelem, mint az egész barok kor: durva és brutális vágyak, melyek úgy tesznek, mintha platonikusan jóindulatuak volnának, és gondolatok, melyek úgy tesznek, mintha érzelmek volnának.

Gyöngyösi a magyar irodalom egyik kevésbé vonzó emberi alakja, mint költő pedig a korszellem felületesebb vonásait közvetítette és foglalta össze. Miért tehát, hogy az utókor, és olyan nagy hozzáértők is, mint Arany János, előkelő helyet szántak neki az irodalmi emlékezetben? Mert minden kicsisége dacára, Gyöngyösi a magyar nyelv első igazi művésze, az első feltétlen, dilettantizmustól mentes, hivatásos költő. Kultúrában, mélységben, élménygazdagságban nem lehet Balassával vagy Zrinyivel összehasonlítani — de ő volt az első, akiben a magyar nyelv rejtett költői lehetőségei tudatos kiaknázót, felfedezőt találtak. Nem minden versében — Gyöngyösi bőbeszédű és pongyola költő volt — de nem is nagyon ritkán, találkozunk nála egy-egy sorral, amely magától értetődő, végleges, megváltoztathatatlan, magyarul csak így mondható. Hogy miben áll Gyöngyösi nagysága, akkor érezzük legjobban, ha utána közvetlenül Arany Jánost olvassuk, és csodálkozva ezmélünk rá, hogy Arany verse sokszor úgy hangzik, mintha Gyöngyösi írta volna. Mert Gyöngyösi volt az első, aki felfedezte azt a sajátos, magyar szépséget, ami később Arany Jánosban beteljesedett.⁹

⁹ *Kiadások: Szövegkritikai: Badics Ferencz, RMKT. Két kötet, 1914—21. (A harmadik kötete még nem jelent meg.) Csarlád Cupido, kiadta Rupp Kornél, RMK. 1898. A Murányi Venus számos modern kiadása az 1796-os Dugonics-féle kiadás megmontott szövegén alapul.*

Irodalom: Arany János, Gyöngyösi István, össz. mun. V. kötet. Badics Ferenc, Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei, 1921. Horváth János, Barok izlés irodalmunkban, Napkelet, 1924. Nagy László, Gyöngyösi és a barok, 1929. Waldapfel Imre, Gyöngyösi tanulmányok, 1932.

1 es das XVII. Jahrhundert so sehr schätzte, der verzögernden Momente, des
2 Gleichnis-Sadismus, der in Jagdabenteuern zerrissenen Gewänder komische,
3 nicht-gesunde Sinnlichkeit ist dies. Die barocke Liebe ist eine „Als-ob“ Liebe,
4 wie das ganze barocke Zeitalter: derbe und brutale Sehnsüchte, die so tun, als
5 seien sie platonisch wohlmeinend, und Gedanken, die so tun, als wären sie
6 Gefühle.

7
8
9
10 Gyöngyösi ist einer der weniger anziehenden menschlichen Gestalten der
11 ungarischen Literatur, als Dichter wiederum vermittelte er und faßte er des
12 Zeitgeistes oberflächlichere Züge zusammen. Warum also ist es, dass die
13 Nachwelt, und auch solch große Sachverständige wie Johann Arany, ihm einen
14 vornehmen Platz zudachten im literarischen Gedächtnis? Weil all seiner
15 Kleinheit zum Trotz, Gyöngyösi ist der ungarischen Sprache erster wirklicher
16 Künstler, der erste unbedingte, von Dilettantismus freie, berufsmäßige Dichter.
17 An Kultur, Tiefe, Erlebnisreichtum kann man ihn nicht mit Balassa oder
18 Zrinyi vergleichen — aber er war der Erste, in dem der ungarischen Sprache
19 verborgene dichterischen Möglichkeiten einen bewußten Ausbeuter, Entdecker
20 fanden. Nicht in jedem seiner Verse — Gyöngyösi war ein wortreicher und
21 schlampiger Dichter — aber auch nicht sehr selten, begegnen wir bei ihm
22 jeweils einer Zeile, die von selbst verständlich ist, endgültig, unveränderbar,
23 ungarisch nur so sagbar. Worin Gyöngyösis Größe besteht, spüren wir dann
24 am besten, wenn wir unmittelbar nach ihm Johann Arany lesen und wir verwundert
25 erkennen, daß Aranys Vers vielmals so klingt, als hätte Gyöngyösi ihn
26 geschrieben. Denn Gyöngyösi war der Erste, der jene eigentümliche,
27 ungarische Schönheit entdeckte, die sich später in János Arany erfüllte.⁹

<< ⁹ *Ausgaben:* Textkritische: Badics, in RMKT. 2 Bände, 1914-21. (Sein dritter Band ist noch nicht erschienen.) - (Trügerischer Cupido), hrsg. von Kornel Rupp, RMK. 1898. Die zahlreichen modernen Ausgaben der Venus von Untermuran fußen auf dem entstellten Text der 1796er Dugonics'schen Ausgabe.

<< *Literatur:* Arany (Stefan Gyöngyösi, säm. Arb. V. Band. - Badics (Stefan Gyöngyösis bekannte und unbekante Gedichte), - Horváth (Barocker Geschmack in unserer Literatur), Napkelet (= „Sonnenaufgang“, Zeitschrift), - Nagy (Gy. und das Barock), - Waldapfel (Gyöngyösi-Studien),.

5. A NÉPIVÉ LETT FŐÚRI IRODALOM.

a) A kéziratos daloskönyvek.

A XIX. század irodalmi felfogása, Herderen és a romantikán növe fel, a „népiesség“ kultuszában élt. A „nép“-költészet az ő szemükben nem pusztán társadalmi hovátartozást jelentett, minthogy csak a XIX. század végén fejlődött ki a társadalmi jelenségek precíz és tárgyilagos vizsgálatára szolgáló érzék. „Népies“ alatt nemcsak olyan költészetet értettek, amelyet a nép hoz létre, hanem általában olyan költészetet, ami úgy keletkezett, ahogy állítólag a népi termékek szoktak: spontánul, ihletetten, természetesen. Herder úttörő népdal-gyűjteményébe még ismert „műköltők“, úri költők verseit is felvette, ha olyan jóknak találta őket, mintha a nép írta volna. Általában az ízlés volt a döntő, azokat a régi költőket, akiket a romantikus kor nagyoknak tartott, mind népköltőknek nyilvánították, így Homeroszt, Shakespearet és az ál-Ossziánt.

Nincs még egy fogalom, mellyel annyi visszaélés történt volna, mint a népiesség fogalmával. Különösen minálunk, ahol, később megmagyarázandó társadalmi és világhelyzeti okoknál fogva, a népköltészet egyértelmű lett a nemzeti költészettel. — A népi fogalmát kiterjesztették számtalan olyan irodalmi jelenségre, melyben vérvizsgálat sem lehetne semmiféle népi eredetet kimutatni, a magyar irodalom fejlődésvonalát eltorzították, hogy népi gyökereit igazolják, és hamis értékmérőt vezettek be, amikor a „népiességet“, ezt a szociológiai fogalmat, esztétikai értékévé kiáltották ki.

Az igazi népi művészetre vonatkozólag az újabb német ethnográfia és irodalomtudomány, így nevezetesen John Meier és Hans Naumann egészen új fényt derítettek. Eszerint az újabb álláspont szerint az u. n. népi művészetben két teljesen különböző réteget kell egymástól elválasztani. Az első réteg a „primitive Gemeinschaftskunst“, a primitív közösség művészete. Ez a művészet valóban magán hordja azokat a lényegjegyeket, melyekkel Herder és követői a népi művészetet ellátták: anonym, mert egy

5. DIE VOLKHAFT GEWORDENE ARISTOKRATISCHE LITERATUR.

a) Die handschriftlichen Gesangbücher.

Des XIX. Jahrhunderts literarische Auffassung, aufwachsend an Herder und der Romantik, lebte im Kult der „Volkstümlichkeit“. Die „Volks“-Dichtung bedeutete [*1940>] in ihren Augen keine bloß gesellschaftliche Zugehörigkeit, weil erst am Ende des XIX. Jahrhunderts sich entwickelte das der präzisen und sachlichen Untersuchung der gesellschaftlichen Erscheinungen dienende Gefühl. Unter „volkstümlich“ verstanden sie nicht nur eine solche Dichtung, die das Volk zustande bringt, sondern im allgemeinen auch eine solche Dichtung, die so entstand, wie angeblich die volklichen Produkte pflügen: spontan, inspiriert, natürlich. Herder nahm in seine bahnbrechende Volkslied-Sammlung sogar auch bekannter „Kunstdichter“, Herren-Dichter Gedichte auf, wenn er sie für so gut befand, als hätte das Volk sie geschrieben. Im allgemeinen war der Geschmack entscheidend; jene alten Dichter, die das romantische Zeitalter für groß hielt, wurden allesamt zu Volksdichtern erklärt, so Homer, Shakespeare und der Pseudo-Ossian.

Es gibt nicht noch einen Begriff, mit dem so viel Mißbrauch geschehen wäre, wie mit dem Begriff des Volkstümlichen. Besonders bei uns, wo aus später zu erklärenden gesellschaftlichen und Weltlage-Gründen die Volksdichtung gleichbedeutend wurde mit der nationalen Dichtung. — Der Begriff des Völkischen wurde ausgebreitet auf zahllose solche literarischen Erscheinungen, in denen auch mit Blutuntersuchungen keinerlei völkische Herkunft nachgewiesen werden könnte, die Entwicklungslinie der ungarischen Literatur wurde verzerrt, damit ihre völkischen Wurzeln bestätigt werden, und ein falscher Wertmesser wurde eingeführt, als das „Volkhafte“, dieser soziologische Begriff, zum ästhetischen Wert ausgerufen wurde.

Auf die wahre völkische Kunst bezogen haben die neuere deutsche Ethnographie und Literaturwissenschaft, so namentlich John Meier und Hans Naumann ganz neues Licht geworfen. Diesem neueren Standpunkt gemäß muß man in der sogen. völkischen Kunst zwei völlig verschiedene Schichten voneinander trennen. Die erste Schicht ist die „primitive Gemeinschaftskunst“, die Kunst der primitiven Gemeinschaft. Diese Kunst trägt in der Tat all jene Wesenszeichen an sich, mit denen Herder und seine Anhänger die volkhafte Kunst versahen: sie ist anonym, denn sie ist einer

egész emberi közösség kollektív alkotása, spontán, mert abból a korból fakad, amikor a civilizált életformák még nem teremtették meg az értelmi gátlásokat és vallásos, mágikus jellege által ez a művészet valóban érintkezésben van még a léleknek olyan rétegeivel, melyekhez későbbi kultúrákban már csak az álom és a neurozisz találja meg az útát. Ilyen például napjainkban az afrikai négererek művészete. (Az amerikai négererek jazzes vallásossága már nem ide tartozik.) Ez valóban népi művészet, amilyent a romantika keresett — de ennek a művészetnek kiterjedése és művészi jelentősége hasonlíthatatlanul csekélyebb, mint a múlt században gondolták.

A magyar népnek is volt bizonyára ilyen primitív közösségi művészete, hiszen minden népnek van egy bizonyos történelmi pillanatban. De a primitív magyarság közösségi művészetének épügy nem maradt emléke, mint az ősvallásnak sem, aminthogy a kettő a legszorosabban összefügg egymással. Ugyanazok a civilizatorikus erők, melyek nyom nélkül elsöpörték a magyar ősvallást, elsöpörték a magyar ősköltészetet is, és megajándékozták a nemzetet egy új, nagyobb vallással és egy új, nagyobb, európai költészettel. A primitív népi költészet legfeljebb bizonyos formulákban, kifejezésmódokban élt tovább — de ezeknek a kikutatása még a jövő feladata. Általában véve a primitív népköltészet a magyar irodalomban quantitá négligeableként kezelhető.

Van azonban egy másik értelemben vett népművészet. Az a művészet, amelyet a nép, mint szigorúan szociológiai értelemben vett fogalom, mint társadalmi osztály, tehát; amit a parasztság hoz létre. Ebbe a kategóriába tartozik a magyar népdal. Ez a fajta népművészet nem a primitív közösség korából való, hanem későbbi civilizált időből, amikor paraszt és nem-paraszt már élesen elkülönült egymástól.

Ez a fajta népiesség irodalmunknak valóban gazdag ágát alkotja, kétségtelenül bővelkedik esztétikai értékben és a XIX. század folyamán az egész nemzeti irodalomnak hatalmas inspirátora volt. De ez a fajta népiesség nem a népben gyökerezik.

1 ganzen menschlichen Gemeinschaft kollektive Schöpfung, sie ist spontan,
2 weil sie aus jener Epoche stammt, als die zivilisierten Lebensformen noch
3 nicht die verstandesmäßigen Hemmungen erschaffen hatten und durch ihren
4 religiösen, magischen Charakter ist diese Kunst tatsächlich noch in Berührung
5 mit solchen Schichten der Seele, zu denen in späteren Kulturen nur noch der
6 Schlaf und die Neurose den Weg findet. Eine solche ist beispielsweise in
7 unseren Tagen die Kunst der afrikanischen Neger. (Der amerikanischen Neger
8 jazzige Religiosität gehört schon nicht mehr hierher.) Dies ist wirklich volk-
9 hafte Kunst, wie sie die Romantik suchte — doch dieser Kunst Verbreitung
10 und künstlerische Bedeutung ist unvergleichlich geringer, als man es im
11 vergangenen Jahrhundert dachte.

12
13
14
15
16 Auch das ungarische Volk hatte gewiß eine solche primitive Gemein-
17 schaftskunst, denn jedes Volk hat sie in einem bestimmten geschichtlichen
18 Augenblick. Aber von des primitiven Ungartums gemeinschaftlicher Kunst
19 blieb ebensowenig ein Denkmal, wie von der Urreligion auch nicht, so wie
20 die beiden am engsten zusammenhängen miteinander. Dieselben zivilisatori-
21 schen Kräfte, welche spurlos hinwegfegten die ungarische Urreligion, fegten
22 auch die ungarische Urdichtung hinweg, und beschenkten die Nation mit ei-
23 ner neuen, größeren Religion und einer neuen, größeren, europäischen Dich-
24 tung. Die primitive völkische Dichtung lebte höchstens in gewissen Formeln,
25 in Ausdrucksweisen weiter — aber deren Ausforschung ist noch Aufgabe der
26 Zukunft. Im allgemeinen genommen kann die primitive Volksdichtung in der
27 ungarischen Literatur als quantitá négligeable behandelt werden.

28
29
30
31
32
33
34 Es gibt jedoch eine in anderem Sinn genommene Volkskunst. Jene Kunst,
35 welche das Volk, als im streng soziologischen Sinn genommener Begriff, als
36 gesellschaftliche Klasse, also, was das Bauerntum zustande bringt. In diese
37 Kategorie gehört das ungarische Volkslied. Diese Art Volkskunst ist nicht aus
38 der Zeit der primitiven Gemeinschaft, sondern aus späterer, zivilisierter Zeit,
39 als Bauer und Nicht-Bauer schon scharf abgesondert waren voneinander.

40
41
42
43
44 Diese Art Volkhaftigkeit bildet in der Tat einen reichen Zweig unserer Li-
45 teratur, zweifellos strotzt sie von ästhetischem Wert und war im Verlauf des
46 XIX. Jahrhunderts der ganzen nationalen Literatur gewaltiger Inspirator. Aber
47 diese Art Volklichkeit wurzelt nicht im Volk.

Az újabb kutatás egyre inkább világossá teszi, hogy a parasztság teremtő ereje szűkös határok közé van szorítva. A művészi fantázia az élet feleslegének a lecsapódása: a művészt átálmódzott tétlen órák, teljesülhetetlen furcsa vágyak, céltalanság és reménytelenség termik ki a praktikus célokért örlődő sokaságból. A parasztság, erős munkarendjével és egészséges életével, kevésbé alkalmas arra, hogy művészeket termeljen. „A nyár nem álmodik.“ Hogy keletkezik tehát a népi művészet?

A parasztság a művészetet felülről kapja. A paraszti művészet „gesunkenes Kulturgut“, alásüllyedt kulturális kincs, amint Hans Naumann kifejezte. A parasztság idővel átveszi a felsőbb osztályok immár elavult ruha- és hajviselet-divatját, udvariassági formáit, iparművészeti motívumait és irodalmi stílusát. A paraszt ma olyan bajuszt hord, mint azelőtt a nagyurak és ami egykor az erdélyi fejedelmek címe volt: Kegyelmed, ma jellegzetesen paraszti forma, színpadi parasztjaink kedvelt szavajárása.

A fejlődés útja tehát fordított, mint a XIX. század gondolta. Akkoriban úgy képzelték, hogy minden művészet gyökere a nép, és a néptől emelkedik fel, egyre halványodva, vitalitásából veszítve, a magasabb rétegekbe. Ma úgy látjuk, hogy minden művészet felülről indul ki, a szellemet hordozó társadalmi osztályokból és lassan száll alá, halványodva, szellemi intenzitását elvesztve, a néphez.

A nép azután bizonyos fokig átalakítja a hozzá alaszálló kulturális értéket, leegyszerűsíti, a maga életformájához alkalmazza és így megőrzi meglepően hosszú ideig. A magyar parasztbutorok és ruhák még mindig őrzik, leegyszerűsített formában, a XVIII. századi későbarokk és rokokó ízlés motívumait.

A magyar népköltészet is, mint a magyar népi iparművészet, alásüllyedt kulturális termék.

Elég, ha felületesen átlapozzuk a legmegbízhatóbb gyűjteményt, Kriza János Vadrózsáit: tételünket igazolva érezzük, amikor látjuk, hogy ezekben a székely dalokban hogyan csendülnek fel Csokonai és Petőfi sorai. Ha bebizonyítani még nem is lehet, mégis határozottan mondható,

1 Die neuere Forschung macht es zunehmend klar, daß des Bauerntums
2 schöpferische Kraft zwischen enge Grenzen gezwängt ist. Die künstlerische
3 Fantasie ist der Niederschlag des Überflusses des Lebens: den Künstler lassen
4 durchträumte untätige Stunden, unerfüllbare seltsame Wünsche, Ziellosigkeit
5 und Hoffungslosigkeit herauswachsen aus der für praktische Ziele sich auf-
6 reibenden Menge. Das Bauerntum, mit seiner starken Arbeitsordnung und sei-
7 nem gesunden Leben, ist wenig geeignet dazu, daß es Künstler erzeuge. „Der
8 Sommer träumt nicht.“ Wie also entsteht die volkhafte Kunst?

10
11
12 Das Bauerntum bekommt die Kunst von oben. Die bäuerliche Kunst ist
13 „gesunkenes Kulturgut“, herabgesunkener kultureller Schatz, wie es Hans
14 Naumann ausdrückte. Das Bauerntum übernimmt mit der Zeit der oberen
15 Klassen bereits überholte Kleider- und Haartracht-Mode ihre Höflichkeitsfor-
16 men, ihre kunstgewerblichen Motive und ihren literarischen Stil. Der Bauer
17 trägt heute solchen Schnurrbart wie zuvor die großen Herren, und was einst-
18 mals Titel siebenbürgischer Fürsten war: Deine Gnaden, ist heute eine typisch
19 bäuerliche Form, unserer Bühnen-Bauern beliebte Redensart.

20
21
22
23
24 Der Weg der Entwicklung ist also umgekehrt, als es das XIX. Jahrhundert
25 dachte. Damals stellte man es sich so vor, daß jeder Kunst Wurzel das Volk
26 ist, und sie sich vom Volke emporhebt, immer blasser werdend, von ihrer Vi-
27 talität verlierend, in die höheren Schichten. Heute sehen wir es so, daß jede
28 Kunst von oben ausgeht, aus den den Geist tragenden Gesellschaftsklassen
29 und langsam hinabsteigt, blasser werdend, ihre geistige Intensität verlierend,
30 zum Volk

31
32
33 Das Volk hernach umgestaltet bis zu einem gewissen Grad den zu ihm he-
34 rabsinkenden kulturellen Wert, vereinfacht ihn, paßt ihn seiner eigenen Le-
35 bensform an und so bewahrt es ihn eine erstaunlich lange Zeit. Die ungaris-
36 chen Bauernmöbel und Kleider bewahren noch immer, in vereinfachter
37 Form, des XVIII. Jahrhunderts Motive des Geschmacks des Spätbarocks und
38 Rokokos.

39
40
41 Die ungarische Volksdichtung auch, wie das ungarische völkische Kunst-
42 gewerbe, ist herabgesunkenes kulturelles Erzeugnis.

43
44 Es genügt, wenn wir oberflächlich durchblättern [*1940>] die verlässlich-
45 ste Volksdichtungs-Sammlung, Johann Krizas Heckenrosen/ >eine Volks-
46 dichtungs-Sammlung: wir fühlen unsere These bestätigt, wenn wir sehen, auf
47 welche Weise in diesen seklerischen Liedern Csokonais und Petőfis Zeilen erk-
48 klingen. Wenn es zu beweisen auch noch nicht möglich ist, läßt sich dennoch
49 entschieden sagen,

hogy nem Balassa volt az első népies költőnk, hanem népies költészetünknek nagyon sok mozzanata Balassában és rajta keresztül az európai humanista-udvari költészetben gyökerezik.

A XVII. és XVIII. századból fennmaradt kéziratos daloskönyvek, népi költészetünknek ezek a legrégebb emlékei, a költészetet épen az alászállás processzusában mutatják be.

Ezek a daloskönyvek (legnevezetesebbek a Vásárhelyi daloskönyv, a Szencsey-kódex és a Mátray-kódex) társadalmi szempontból is a középúton állnak arisztokrácia és nép között. Az összeírók, amennyire ismerjük őket, tanító-mesterek, kamarai tisztviselők, talán egyházi férfiak és jegyzők voltak, szóval szegényebb intellektuelek — a könyvek köznemesi családok számára készültek és mint családi hagyaték őriztettek a századokon át. A versek annyiban még a főúri költészethez tartoznak, hogy igen soknak ismerjük a főúri szerzőjét, Balassát, Gyöngyösit vagy valamelyik követőjét, és nagyrésztük teljesen a Balassa-Gyöngyösi-vonal szellemében íródott. Másfelől azonban már népies ez a költészet. A szelekciót a kollektív ízlés végezte el: ugyanazokat a verseket találjuk az ország legtávolabbi végein keletkezett gyűjteményekben. A kollektivum teljesen birtokába vette már az individuális verseket: egyik verskötet sem nevezi meg a vers szerzőjét, ebbe a társadalmi rétegbe még nem jutott le a szerzői tulajdon humanista gondolata, a vers még közkinccs, megmaradt a középkori anonimítás fokozatán. És az összeírók úgy bánnak a verssel, mint közkinccsel, megváltoztatják, rövidítik, tágítják, minden kódex más és más variánsát tartalmazza ugyanannak a versnek. Balassa ezekben a gyűjteményekben már a „nép ajkán van“ és a népi metamorphosis már kezdetét vette.

A mai olvasóból ezek a daloskönyvek különös összetett benyomást váltanak ki. Bizarr egymásmellettségben és összeolvadásban találja itt a barok cifraságot és a későbbi népköltészet petőfis egyszerűségét. Egyfelől merész és ostoba mithológiai képek, másfelől a klasszikus, XIX. századi népdalok közvetlensége. És néha barok képpompa és

1 daß nicht Balassa unser erster volkhafter Dichter war, sondern unserer volk-
2 haften Dichtung sehr viele Momente in Balassa und durch ihn hindurch in der
3 europäischen humanistisch-höfischen Dichtung wurzeln.

4
5 Die aus dem XVII. und XVIII. Jahrhundert erhalten gebliebenen hand-
6 schriftlichen Liederbücher, diese ältesten Denkmäler unserer volkhafte Dich-
7 tung, führen die Dichtung gerade im Prozeß des Hinabsteigens vor.

8
9
10
11 Diese Liederbücher (die namhaftesten sind das Vásárhelyer [hier Hód-
12 mezővásárhely=Neumarkt an der Theiß] Liederbuch, der Szencsey-Kodex
13 und der Mátray-Kodex) stehen auch aus gesellschaftlichem Blickpunkt auf
14 dem Mittelweg zwischen Aristokratie und Volk. Die Zusammenschreiber, so-
15 weit wir sie kennen, waren Schulmeister, Kammerbeamte, vielleicht Kirchen-
16 männer und Notare, also ärmere Intellektuelle — die Bücher wurden für ge-
17 meinadlige Familien angefertigt und als Familiennachlaß durch die Jahrhun-
18 derte hindurch hüten gelassen. Die Verse gehören noch insoweit zur hoch-
19 herrschaftlichen Dichtung, daß wir von sehr vielen den jeweiligen aristokrati-
20 schen Verfasser kennen, Balassa, Gyöngyösi oder irgendeinen ihrer Nachfol-
21 ger, und ihr großer Teil wurde vollständig im Geiste der Balassa-Gyöngyösi-
22 Linie geschrieben. Andererseits jedoch ist diese Dichtung schon volkhafte. Die
23 Selektion besorgte der kollektive Geschmack: dieselben Gedichte finden wir
24 in den in entferntesten Enden des Landes entstandenen Sammlungen. Das
25 Kollektiv nahm diese individuellen Verse schon völlig in seinen Besitz: kein
26 Gedichtband nennt des Gedichts Verfasser, in diese gesellschaftliche Schicht
27 ist der humanistische Gedanke des verfasserslichen Eigentums noch nicht hi-
28 nab gelangt, das Gedicht ist noch Gemeingut, es blieb auf der Stufe der mit-
29 telalterlichen Anonymität. Und die Zusammenschreiber gehen mit dem Ge-
30 dicht so um, wie mit Gemeinchatz, sie verändern, kürzen, erweitern es, jeder
31 Kodex enthält desselben Gedichts andere und andere Variante. Balassa ist in
32 diesen Sammlungen schon „auf des Volkes Lippen“ und die völkische Meta-
33 morphose nahm schon ihren Anfang.

34
35
36
37
38
39
40
41
42
43 Im heutigen Leser lösen diese Liederbücher einen sonderbar zusammen-
44 gesetzten Eindruck aus. In bizarrem Nebeneinander und Verschmelzung fin-
45 det er hier das barocke Zierwerk und der späteren Volksdichtung Petőfische
46 Schlichtheit. Einerseits kühne und törichte mythologische Bilder, andererseits
47 der klassischen, der Volkslieder des XIX. Jahrhunderts Unmittelbarkeit. Und
48 zuweilen treffen sich barocker Bildpomp und

a népnyelv asszociatív képes kifejezésmódja rendkívül szerencsés fázisban találkoznak egymással:

Szádnak hallgatása hangos, mint trombita,
Ajakid nyílása, mint pünkösti rózsa,
Annak kacagása, mint hajnal csillaga,
És annak ő csókja, mint lépesméz jova.

(Vásárhelyi daloskönyv.)

Nem tudni, barok hasonlatok ezek, vagy népi asszociációk? Vagy talán a népköltészet szabad, meglepő asszociációiban a barok ízlés hasonlat-kultúsa él tovább? Találunk strófákat, melyekben a legmagasabb humanisztikus líra, az olasz-francia újplatonizmus eszmevilága jelenik meg népi nyelven, éppen váratlanságánál fogva nagyon hatásos formában:

Azhol te jársz, az nap megáll,
Páva módon minden csudál,
Minden ember téged kíván,
Soha téged nem bánt halál.

(Mátray-kódex.)

A kéziratos daloskönyvek nemcsak a főúri költészet alászállását mutatják be. A sirató-dalokban és a házasság dicséretére készült versekben a XVI. századi protestáns egyházi irodalom népi alászállása látható, a történelmi tárgyú, többnyire valami nevezetes ember szájába adott versekben pedig a XVI. századi históriás énekek elnépiesedése — ezek a versek talán a népballadák előfutárjai.

Van azonkívül egy külön csoportja a verseknek, amelyet nem lehet alászállási terméknek felfogni, amely kétségtelenül a parasztság saját terméke, önkifejeződése. Ezek a gúnyolódó, „kiéneklő“ költemények, amelyek elsősorban mint esküvőkön dalolt „lakodalmás gajdok“ maradtak fenn. Ez a szokás: rigmusok mondása, mindmáig fennmaradt falusi lakodalmakon és bizonyos más ünnepélyes alkal-

1 der Volkssprache assoziativ bildhafte Ausdrucksweise in einer außerordentlich glücklichen Phase:

2
3
4 Deines Mundes Schweigen ist laut, wie Trompete,
5 Deiner Lippen Öffnung, wie pfingstliche Rose,
6 Deren Lachen, wie des Morgens Stern,
7 Und deren ihr Kuss, wie Wabenhonigs Bestes.

8
9 (Vásárhelyer Liederbuch)

10
11
12
13 Man kann nicht wissen, sind dies barocke Gleichnisse oder volkliche Assoziationen? Oder lebt vielleicht in den freien, überraschenden Assoziationen der Volksdichtung der Gleichniskult des barocken Geschmacks weiter? Wir finden Strophen, in welchen die höchste humanistische Lyrik, des italienisch-französischen Neuplatonismus Ideenwelt in völkischer Sprache erscheint, in gerade wegen seiner Unerwartetheit sehr wirkungsvollen Form:

14
15
16
17
18
19
20
21
22 Allwo du geht, die Sonne bleibt stehn,
23 Auf Pfauen Weise alles dich bewundert,
24 Jeder Mann dich wünscht,
25 Nie dich verletzt Tod.

26
27 (Mátray-Kodex)

28
29
30
31 Die handschriftlichen Liederbücher führen nicht nur das Hinabsteigen der aristokratischen Dichtung vor. In den Klage-Liedern und den zum Lobe der Ehe angefertigten Verseleien ist des XVI. Jahrhunderts protestantischer kirchlicher Literatur volklicher Hinabstieg sichtbar, in den Gedichten geschichtlicher Thematik wiederum, zumeist irgendeinem namhaften Mann in den Mund gelegt, des XVI. Jahrhunderts Historien-Lieder Vervölklichung — diese Gedichte sind vielleicht der Volksballaden Vorläufer.

32
33
34
35
36
37
38
39
40
41 Es gibt außerdem eine gesonderte Gruppe der Verse, die man nicht als Abstiegs-Produkt auffassen kann, die zweifellos des Bauerntums eigenes Erzeugnis, sein Selbstaussdruck sind. Dies sind die spottenden, „aussingenden“ Gedichte, die in erster Linie als bei Trauungen gesungene „Hochzeits-Jöhler“ erhalten geblieben sind. Diese Sitte: das Sprechen von Rhythmen, ist bis heute erhalten geblieben bei dörflichen Hochzeiten und bestimmten anderen festlichen Gele-

makkor. Valószínűleg diákok énekelték ezeket, hogy megszolgálják a lakomat. Kéziratos daloskönyveink összeírói, úgy látszik, meg akarták örökíteni a legsikerültebbeket.

A mai olvasót a lakodalmas gajdoknak a messzemenő, dadaista értelmetlensége lepi meg legjobban. A mai halandzsázás mélységesen elszégyelheti magát a XVII. századi mellett:

Nincs tanácsa, noha ő nagy agyú,
De mégis szól nyelve, mint az álgú,
Azt tudja: ökör-ikra, rák-fadgyú,
Az vén asszony csak süsd ki pattantyú,
Fehér madár hattyú, zab-gyerek az fattyú,
Ej-ej nyalka legényt illet a sarkantyú.

(Szencsey-kódex.)

Úgy látszik, a hallgatag, nehézbeszédű magyar paraszt azt élvezte, hogy milyen fürgén pereg a nyelve az énekmondónak, a szavak áradatát kedvelte és minél értelmetlenebb volt, annál áradatszerűbben hatott rá. Vagy talán már akkor is vigasztalást nyújtott az élet zsarnoki rendje ellen az értelmetlenség nagy lázadása, a jelentés nélküli mondatok részegítő nihilizmusa? Annyi kétségtelen, hogy a dadaista gajdok szerzői büszkéek voltak verjük értelmetlenségére:

Jaj de bolond ének, pajtás, se füle se farka,
Száz esztendő kanverébnék, száz esztendő kanverébnék,
Hátul van a farka.¹⁰

¹⁰ *Kiadások:* Thaly Kálmán, Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok, két kötet, Pest, 1864. U. ö. Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, két kötet, Pest, 1872. Szilády Áron kiadásai a RMKT-ban. Vásárhelyi daloskönyv, kiadta Ferenczi Zoltán, RMK. 1899.

Irodalom: H. Naumann, Grundriss, der Volkskunde.

Szabolcsi Bence, A XVII. század magyar főúri zenéje, B. Sz. 1928.

1 genheitenen. Wahrscheinlich wurden sie von Studenten gesungen, damit sie
2 die Mahlzeit entgelten. Die Zusammenschreiber unserer Liederbücher, so
3 scheint es, wollten die Gelungensten verewigen.
4

5 Den heutigen Leser überrascht am meisten die weitgehende, dadaistische
6 Unverständlichkeit der Hochzeits-Johler. Die heutige Schwabbelei kann sich
7 zutiefst schämen neben der des XVII. Jahrhunderts:
8
9

10
11 Keinen Rat hat er, wiewohl er groß hirig ist,
12 Dennoch klingt seine Zunge, wie die Kanone,
13 Das weiß er: Ochsen-Rogen, Krebs-Talg,
14 Das alte Weib nur brat [heck] es aus Mörser [Geschütz],
15 Weißer Vogel Schwan, Kegel-Kind ist Bastard,
16 Ei-ei schmuckem Bursch ziemt der Sporn.
17

18 (Szencsey-Kodex)
19
20
21

22 Es scheint, der schweigsame, schwersprachige ungarische Bauer genoß es,
23 wie flink des Lied-Erzählers Zunge wirbelt, er mochte den Schwall der Wör-
24 ter und je unverständlicher es war, desto schwallartiger wirkte es auf ihn.
25 Oder bot vielleicht auch schon damals Trost gegen des Lebens tyrannische
26 Ordnung der Unverständlichkeit große Meuterei, der bedeutungslosen Sätze
27 berauscher Nihilismus? Soviel ist zweifellos, daß der dadaistischen Johler
28 Verfasser stolz waren auf ihres Verses Unverständlichkeit:
29
30
31
32
33

34 Ach welch verrücktes Lied, Kamerad, hat weder Ohr noch Schwanz,
35 Hundert jährigem Spatzeneber, hundert jährigem Spatzeneber,
36 Hinten ist sein Schwanz.¹⁰
37
38

<< ¹⁰ *Ausgaben:* Thaly, (Alte ungarische Heldenlieder und gemengte Weisen), zwei Bände, - Ders.: (Beiträge zu des Thököly- und Rákóczi-Zeitalters Literaturgeschichte), zwei Bände, - Aaron Sziládys Ausgaben in der RMKT. (Vásárhelyer Liederbuch), herausgegeben von Zoltán Ferenczi, RMK.

<< *Literatur:* H. Naumann: ...

Szabolcsi (Die ungarische hochherrschaftliche Musik des XVII.Jhs.),

b) A kuruc költészet.

A kéziratok daloskönyvek őrizték meg számunkra azokat a költői műveket, melyekben a XVII. század végének és a XVIII. század elejének nagy társadalmi és politikai forrongása, a Rákóczi-felkelés belső története lecsapódott. Dózsa György szörnyű halála óta ez volt az első történelmi pillanat, amikor a magyarság a szó legtágabb értelemben, tehát nem csak a nemesség, hanem a nép is, szót kért sorsának irányításában. Rákóczi piros selyemzászlóit, „Cum Deo pro patria et libertate“, először jobbagyok tűzték ki és Rákóczi volt az első, aki patria alatt a jobbagyok patriáját is értette és libertas alatt a jobbagyok libertását is. A történelmi pillanat azután elmúlt és a jobbagy újabb másfél századig várhatott hazára és szabadságra.

A kuruckor költészete a protestáns egyházi költészet folytatása, formailag meggazdagodva a főúri barokk és a históriás epika elemeivel. Az alaphang a XVI. század zsol-táros panasza, a nyújtott végtelen melódia, megszólalnak a protestáns gályarabok, és tulajdonképpen az egész kuruc költészet gályarabok siralmas éneke.

A kuruc-költészetet a XIX. század második felében vetette felszínre az új kuruc szellem, az elnyomás korának aktív Habsburg-gyűlölete. Felfedezője, kiadója és apostola Thaly Kálmán volt, a Rákóczi-kor történetének legnagyobb kutatója. A balladák és dalok, amelyeket ő a „nép ajkáról“ jegyzett le, búsongó zenéjükkel csakhamar oly népszerűek lettek, mint Petőfi kívül semmi más költői alkotás, iskolát alapítottak, egyre több kurucos költő lépett fel, és ez a tárogató hangulat a XIX. század második felének egyik legjellemzőbb motívuma.

Mikor Thaly Kálmán meghalt, félénken, de határozottan előállt két irodalomtörténész, Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos, és egymástól függetlenül bebizonyították, hogy a legszebb, a legnépszerűbb kuruc költemények nem a XVIII. századból valók, hanem maga Thaly Kálmán költötte őket. Egy ideig még folyt a vita pro és contra, de azután bizonyossá vált, hogy az irodalmi misztifikációnak

b) Die kurutzische Dichtung.

Die handschriftlichen Liederbücher bewahrten für uns jene dichterischen Werke, in denen sich die große gesellschaftliche und politische Gärung des Endes des XVII. Jahrhunderts und des Anfangs des XVIII. Jahrhunderts, des Rákóczi-Aufstands innere Geschichte niederschlug. Seit Georg Dózsas furchtbarem Tod war dies der erste historische Augenblick, wo das Ungarum im weitesten Sinn des Wortes, also nicht nur der Adel, sondern das Volk auch, um Mitsprache bat in seines Schicksals Lenkung. Rákóczis rote Seidenfahnen, „Cum Deo pro patria et libertate“, hißten zuerst Leibeigene und Rákóczi war der Erste, der unter Patria auch der Leibeigenen Patria verstand und unter Libertas auch der Leibeigenen Libertät. Der geschichtliche Augenblick ging danach vorüber und der Leibeigene konnte neuerliche anderthalb Jahrhunderte warten auf Vaterland und auf Freiheit.

Die Dichtung der Kurutzenzeit ist der protestantischen kirchlichen Dichtung Fortsetzung, formal angereichert mit den Elementen des hochherrschaftlichen Barock und der historischen Epik. Der Grundton ist des XVI. Jahrhunderts psalmodierende Klage, die gedehnte endlose Melodie, es ertönen die protestantischen Galeerensklaven, und eigentlich ist die ganze kurutzische Dichtung Galeerensklaven klägliches Lied.

Die alte Kurutzen-Dichtung wurde in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts an die Oberfläche geworfen vom neuen kurutzischen Geist, vom aktiven Habsburg-Haß des Zeitalters der Unterdrückung. Ihr Entdecker, Herausgeber und Apostel war Koloman Thaly, der Geschichte der Rákóczi-Ära größter Forscher. Die Balladen und Weisen, die er „von des Volkes Lippen“ notierte, wurden mit ihrer wehmütigen Musik alsbald so volkstümlich wie außer Petőfi keinerlei andere dichterische Schöpfung, sie begründeten eine Schule, immer mehr kurutzische Dichter traten auf, und diese schnabelflötlige Stimmung ist eine der kennzeichnendsten Motive der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.

Als Koloman Thaly starb, traten schüchtern, aber entschieden zwei Literaturhistoriker hervor, Friedrich Riedl und Wilhelm Tolnai, und bewiesen voneinander unabhängig, daß die schönsten, die volkstümlichsten kurutzischen Gedichte nicht aus dem XVIII. Jahrhundert sind, sondern Koloman Thaly selber sie dichtete. Eine Zeitlang noch wogte der Streit pro und kontra, aber danach wurde es gewiß, daß wir der literarischen Mystifikation

olyan szép esetével állunk szemben, mint amilyen Macpherson Osszián-hamisítása volt.

Az akták még nincsenek lezárva. Sok költeményről kimutatták Thaly Kálmán szerzőségét, de nem bizonyos, hogy a többi nem Thaly Kálmán írta. Az eddigi kutatások alapján azt lehet mondani, hogy az egyes versek szerzőségét esztétikai alapon kell eldönteni: a szép, kerek kompozíciójú, színes és feltűnően régies verseket Thaly Kálmán írta, a terjengős, egyhangú és nem különösen régies ízű versek eredetiek.

Thaly Kálmánt nem lehet olyan egyszerűen elítélni, mint a gyáva, határozatlan és haszonleső Macpherson. Erkölcsi szempontból sem lehet elítélni magatartását. Thaly-nak semmi egyéni előnye nem származott abból, hogy verseit nem saját neve alatt adta ki, ellenkezőleg: van valami mélyen alázatos, középkorias vonás abban, ahogy a személyes dicsőségről lemond, hogy géniusza legjava alkotásaival is imádott történelmi ideáljának, Rákóczinak a dicsőségét szolgálja. Különben is, a fanatikus tudósok igazságfelfogása más, talán magasabbrendű, mint a hétköznapi emberé. Thaly úgy járt el, mint az a biológus, aki egész életén át meghamisította kísérleti békáit, hogy bizonyítsa a szerzett tulajdonságok átörökölhetőségét. A tétel végső igazságához nem fért kétség szerinte, és lényegtelen volt ehhez képest a bizonyítás részlet-igazsága vagy nem-igazsága. Rákóczi kora a magyarság fénykora volt, mondta Thaly — lényegtelen részletkérdés, hogy a kort kifejező versek egykorúak-e vagy kétszázötven évvel fiatalabbak.

És nem lehet elítélni Thaly kuruc verseit művészi szempontból sem. A maga korában mindenesetre az adta meg ezeknek a verseknek az átütő erejét, hogy autentikusoknak tartották őket és szervesen bekapcsolódtak a Rákóczi-kultúszba — ez lehetett az egyik ok, amiért Thaly nem a saját nevére adta ki őket. De ma már, amikor a kuruc-lelkesség rég véget ért, tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy a Thaly-versek, úgy ahogy vannak, minden történelmi ál-glória nélkül is, kitűnnek. Egyik kortársának a költészete sem hat ma annyira frissen, mint az övé. Tömör, expresszív stílusában indul el az az újítás, ami Ady

1 so schönem Fall gegenüberstehen, wie sie Macphersons Ossian-Fälschung
2 war.

3 Die Akten sind noch nicht abgeschlossen. Von vielen Gedichten wies man
4 Koloman Thalys Urheberschaft nach, aber es ist nicht sicher, daß die übrigen
5 nicht Koloman Thaly schrieb. Auf Grund der bisherigen Forschungen kann
6 man sagen, daß die Urheberschaft der einzelnen Verse auf ästhetischer Grund
7 lage entschieden werden muß: die schönen, kompositionell runden, farbenrei-
8 chen und auffallend altertümlichen Verse schrieb Koloman Thaly, die weit-
9 schweifigen, eintönigen und nicht besonders altertümlich schmeckenden Ver-
10 se sind ursprüngliche.

11
12
13 Koloman Thaly kann man nicht so einfach verurteilen wie den feigen, un-
14 entschlossenen und gewinnlauernden Macpherson. Auch aus sittlichem Blick-
15 punkt kann man sein Verhalten nicht verurteilen. Thaly entstand keinerlei in-
16 dividueller Vorteil daraus, daß er seine Gedichte nicht unter seinem eigenen
17 Namen herausgab, im Gegenteil: es ist eine Art zutiefst demütiger, mittelalter-
18 licher Zug darin, wie er auf den persönlichen Ruhm verzichtet, dass er auch
19 mit seines Genius besten Schöpfungen dem Ruhme seines angebeteten ge-
20 schichtlichen Ideals, Rákóczis diene. Übrigens auch, der fanatischen Gelehr-
21 ten Wahrheits-Auffassung ist eine andere, vielleicht höherwertige, als die des
22 wochentäglichen Menschen. Thaly verfuhr so, wie jener Biologe, der sein
23 ganzes Leben lang seine Versuchs-Frösche verfälschte, um der erworbenen
24 Eigenschaften Vererbbarkeit zu beweisen. An der letzten Richtigkeit der
25 These gab es ihm zufolge keinen Zweifel, und im Vergleich dazu war un-
26 wesentlich des Beweises Teil-Wahrheit oder Nicht-Wahrheit. Rákóczis Ára
27 war die Glanzzeit des Ungartums, sagte Thaly — eine unwesentliche Detail-
28 frage, ob die die Epoche ausdrückenden Verse zeitgenössisch sind oder zwei-
29 hundertfünfzig Jahre jünger.

30
31
32
33
34
35
36 Und verurteilen kann man Thalys Kurutzen-Verse auch aus künstlerischem
37 Blickpunkt nicht. In seinem Zeitalter jedenfalls gab diesen Versen das ihre
38 durchschlagende Kraft, daß man sie für authentisch hielt und sie sich orga-
39 nisch einfügten in den Rákóczi-Kult — dies mochte der eine Grund sein,
40 weshalb Thaly sie nicht unter seinem eigenen Namen herausgab. Aber heute
41 bereits, da die Kurutzen-Begeisterung längst zu Ende ist, können wir sachlich
42 feststellen, daß die Thaly-Verse, so wie sie sind, auch ohne alle geschichtliche
43 Pseudo-Glorie, hervorragend sind. Keines einzigen seiner Zeitgenossen Dich-
44 tung wirkt heute dermaßen frisch, wie die seine. In seinem gedrängten, ex-
45 pressiven Stil startet jene Neuerung, die zu Endre Ady

Endréhez vezet — nem csoda, hogy Ady nagyon szerette ezeket a vele rokon verseket és maga is szívesen verselgett kurucos, tehát Thalys modorban.

A legkülönösebb az, hogy még a történelmi igazság szempontjából sem lehet Thalyt teljesen elítélni. Hiszen verseinek kuruc-volta nem légből kapott dolog: annyira át vannak szöve magukban nem jelentékeny, de a Thalyféle variánsban tökéletesen ható kuruckori motívumokkal, hogy mintegy a kuruc költészet florilegiumaként tekinthetők. És azonkívül olyanféle történelmi igazságuk van, mint a jó történelmi regénynek, mely sokkal több, egészségesebb, intuitíve megközelíthetőbb történelmi igazságot mond el a korról, mint az adathalmazó tudományos munkák tömege. Thaly verseiben csakugyan benne él Rákóczi kora: legalább is a mi számunkra sokkal tisztábban árad belőle annak a kornak a lelke, mint az eredeti költeményekből. Ha Thaly versei nem is igazi kuruckori költemények, Thaly megírta azokat a verseket, amelyeket egy egykorú költőnek kellett volna megírnia, ha akadt volna abban az időben egy Thalyhoz hasonló arányú tehetség.¹¹

c) *A népballadák.*

Ebben az összefüggésben beszélünk az ú. n. népballadákról is, mert éppen a legszebbeknek az eredete valószínűleg a XVI. és XVII. századba nyúlik vissza.

A balladákat, amelyekről most szó lesz, részben régi kéziratos daloskönyvek őrizték meg, de legtöbb variánsukat a múlt században jegyezték fel népköltészeti gyűjtőink, falusi énekmondók előadása alapján, legnagyobb részben a Székelyföldön, kisebb részben a Dunántúl és Felsőmagyarországon, tehát a török által nem dúlt részeken. Némelyik

¹¹ *Kiadások.* Thaly kiadásai l. az előző fejezet végén. Azóta sok új kiadása, Magyar Remekírók, Remekírók Képes Könyvtára etc.

Irodalom. Riedl Frigyes, A kuruc balladák, IT. 1913. Tolnai Vilmos, Kuruckori irodalmunk szövegeiről, EPhK, 1913. Király György, A kuruc balladák hitelességének kérdése, Bs. 1915.

1 führt — kein Wunder, daß Ady diese ihm verwandten Verse sehr liebte und er
2 auch selber gerne in kurutzischer, also Thalyscher Manier dichtete.
3

4 Das Sonderbarste ist, daß man Thaly nicht einmal vom Blickpunkt der ge-
5 schichtlichen Wahrheit völlig verurteilen kann. Denn das Kurutzen-Sein sei-
6 ner Gedichte ist keine aus der Luft gegriffene Sache: sie sind so durchwoben
7 mit an sich nicht bedeutenden, aber in der Thalyschen Variante vollkommen
8 wirkenden kurutzenzeitlichen Motiven, daß sie gleichsam als Florilegium der
9 kurutzischen Dichtung betrachtet werden können. Und außerdem besitzen sie
10 eine solche Art geschichtlicher Wahrheit, wie der gute geschichtliche Roman,
11 der eine viel mehr, gänzlichere, intuitiv nahbarere geschichtliche Wahrheit
12 von der Epoche erzählt, als der datenhäufenden wissenschaftlichen Arbeiten
13 Masse. In Thalys Gedichten lebt tatsächlich Rákóczi's Zeitalter: zumindest für
14 uns strömt aus ihnen jener Epoche Seele viel reiner, als aus den ursprüngli-
15 chen Gedichten. Wenn Thalys Verse auch nicht wirklich kurutzenzeitliche
16 Gedichte sind, Thaly schrieb jene Verse, die ein zeitgenössischer Dichter
17 hätte schreiben müssen, wenn in jener Zeit ein Thalys Proportion ähnliches
18 Talent sich gefunden hätte.¹¹
19
20
21
22
23
24
25
26

c) *Die Volksballaden.*

27 In diesem Zusammenhang sprechen wir auch von den sogen. Volkballa-
28 den, weil der Ursprung gerade der schönsten wahrscheinlich in das XVI. und
29 XVII. Jahrhundert zurück reicht.
30
31
32

33 Die Balladen, von denen jetzt die Rede sein wird, bewahrten teils alte
34 handschriftliche Liederbücher auf, aber ihre meisten Varianten zeichneten im
35 vorigen Jahrhundert unsere Volksdichtungssammler auf, an Hand des Vor-
36 trags dörflicher Lied-Erzähler, größtenteils im Seklerland, kleinerenteils in
37 Transdanubien und in Oberungarn, also in den vom Türken nicht verheerten
38 Teilen. Einige
39

<< ¹¹ *Ausgaben.*: Thalys Ausgaben s. am Ende des vorigen Kapitels. Seither
viele neue Ausgaben, /in/ (Ungarische Meisterschriftsteller), RKKt sw.

<< *Literatur.*: Riedl (Die Kurutzen-Balladen), I.T. - Tolnai (Über die Texte unse-
rer kurutzenzeitlichen Literatur), EPhK. - Király (Die Frage der Glaubwürdigkeit
der Kurutzen-Balladen), BSz. - [*1940>] Szerb, Antal: A kuruckori költészet (Die
kurutzenzeitliche Dichtung), Rákóczi-Emlékkönyv (Rákóczi-Gedenkbuch bzw.
Festschrift), Bp. 1935.

közülük még ma is eleven, amint Bartók és Kodály gyűjtése igazolta.

A népballadák magasan kiemelkednek a népköltészet többi emléke közül. Igézetük alól nem vonhatja ki magát az sem, aki egyébként semmiféle előre adott vonzódást sem érez a népi iránt. Ezeknek a balladáknak a hangulata csakugyan ősi, nem történelmi, hanem lélektani értelemben: azok a babonával, titkokkal és végső bölcsességgel teljes rétegek találnak hangot bennük és visszhangot a hallgatóban, amelyeket a civilizáció eltemetett, amelyek egykor a primitív vallásokat és költészeteket éltették. Nem tudjuk, vajjon csakugyan vannak-e balladánkban tartalmi vagy formai mozzanatok, amelyek a primitív közösségi költészetbe nyúlnak vissza — de kétségtelen, hogy az egész európai irodalomban alig akad alkotás, mely annyira tele lenne az ősiséggel, a primitív lélekformák megborzonegató leheletével, mint a mi balladánk. Nehéz megmondani, mi váltja ki ezt a borzongást, a tartalom-e vagy a forma, vagy talán a balladáknak a töretlen, pogány halál-közelsége, a halálos atmoszféra jelenvalósága a balladák minden sorában. Nem a civilizált halál, a keresztényi, átmeneti, poklot és mennyországot megnyitó halál, hanem az ősi egyetlen halál, a lélek legfelsőbb realitása.

A ballada-műfaj eredete és története egyelőre rejtély. Csak azt tudjuk bizonyosan, hogy hogyan nem keletkezett: nem úgy, ahogy a mult század romantikus irodalomfelfogása elképzelte, nem a népkollektivitás misztikus mélyeiből szakadt ki, nem a tábortűz mellett rögtönözték közös ihlettel pásztorok, szénégetők, hadfiak és egyéb mithoszba vesző népi alakok. A ballada is egy költő tudatos egyéni alkotása.

A népballada is „lesülyedt kultúrérték“. Őse valószínűleg a lovagi tánc-ballada volt, tartalmát pedig a históriás énekekből merítette. Vándor énekmondók énekelték.

A népballadák csak az európai kultúrkör perifériáin maradtak életben: Skóciában a XVIII. századig, Skandináviában, különösen a világ útjából kieső Färöer-szigeteken, továbbá Erdély és a Balkán magas hegyei közt, egészen a XX. századig. A balladaköltészet később újjászü-

1 von ihnen sind auch heute noch lebendig, wie es Bartóks und Kodálys Sammlung bestätigte.

2
3
4 Die Volksballaden heben sich hoch heraus unter den übrigen Denkmälern
5 der Volksdichtung. Ihrem Bann kann sich auch der nicht entziehen, der im übrigen
6 keinerlei vorweg gegebene Anziehung gegenüber dem Völkischen verspürt. Dieser
7 Balladen Stimmung ist in der Tat uralt, nicht im geschichtlichen, sondern im
8 psychologischen Sinn: jene mit Aberglauben, Geheimnissen und letzter Weisheit
9 vollen Schichten finden Stimme in ihnen und Wiederhall im Hörer, welche die
10 Zivilisation begrub, die einstmals die primitiven Religionen und Dichtungen
11 leben machten. Wir wissen nicht, ob es tatsächlich in unseren Balladen inhaltliche
12 oder formale Momente gibt, die in die primitive Gemeinschafts-Dichtung zurückreichen
13 — aber zweifellos ist, daß in der ganzen europäischen Literatur sich kaum eine
14 solche Schöpfung findet, die so erfüllt wäre mit der Urtümlichkeit, mit der primitiven
15 Seelenformen erschauerndem Hauch, wie unsere Balladen. Es ist schwer zu sagen,
16 was dieses Erschauern auslöst, ob der Inhalt oder die Form, oder vielleicht der
17 Balladen ungebrochene, heidnische Todes-Nähe, die Gegenwart der tödlichen
18 Atmosphäre in jeder Zeile der Balladen. Nicht der zivilisierte Tod, der christliche,
19 übergangsmäßige, Hölle und Himmelreich eröffnende Tod, sondern der uralte
20 einzige Tod, der Seele höchste Realität.

22
23
24
25
26
27
28
29
30 Der Balladen-Kunstgattung Herkunft und Geschichte ist vorläufig Rätsel.
31 Wir wissen nur das gewiß, auf welche Weise sie nicht entstanden ist: nicht so,
32 wie es die romantische Literaturlauffassung des vergangenen Jahrhunderts sich
33 vorstellte, sie entsprang nicht aus den mystischen Tiefen der Volkskollektivität,
34 sie wurde nicht am Lagerfeuer improvisiert mit gemeinsamer Inspiration von
35 Hirten, Köhlern, Kriegsmännern und anderen im Mythos sich verlierenden
36 völkischen Gestalten. Auch die Ballade ist die bewußte individuelle Schöpfung
37 eines Dichters.

38
39
40 Auch die Volksballade ist „herabgesunkener Kulturwert“. Ihr Ahn war
41 vermutlich die ritterliche Tanz-Ballade, ihren Inhalt wiederum schöpfte sie
42 aus den Historien-Liedern. Wandernde Lied-Erzähler sangen sie.

43
44 Die Volksballaden blieben nur an den Peripherien des europäischen
45 Kulturkreises am Leben: in Schottland bis zum XVIII. Jahrhundert, in Skandinavien,
46 besonders auf den aus der Straße der Welt herausfallenden Färöer-Inseln,
47 weiterhin zwischen Siebenbürgens und des Balkans hohen Bergen, ganz bis
48 zum XX. Jahrhundert hin. Die Balladendichtung wurde später neue

letett a XVII., XVIII. századi utcai énekesek által, akik versbe szedték és eldalolták a szenzációs gyilkosságokat és a gondviselés nevezetesebb tetteit, balladáikat széles ívve (broadsheet) nyomva árúsították.

Meglepő és máig megmagyarázhatatlan az a nagy tartalmi és formai hasonlatosság, mely a különböző országok balladáit összekapcsolja. Hogy a székely, szerb és román balladák hasonlítanak egymásra, azt megmagyarázza a kulturális kölcsönhatás, mely ezek közt a népek közt fennállt — de a székely és a skót balladák rokonsága rejtély. Filológiai-históriai úton talán nem is lehet ezt a hasonlatosságot megmagyarázni: nem lehet azt mondani, hogy a székelyek tanultak a skótoktól. Azt kell gondolnunk, hogy bizonyos eseményekre a kollektív tudatalatti egyformán reagál különböző népeknél. Hasonló események hasonló balladákat váltottak ki a székely és a skót énekekből.

Balladánk művészi értékét természetesen nem tárgyuk adja meg, hanem kifejezési formájuk, az a nehezen meghatározható balladai hang. A balladai hang is bizonyos fokig közös egymástól távollevő népeknél. Székely és skót népballadák egyaránt kihagyásokkal, meglepő hirtelen fordulatokkal énekelnek. Éppen ezek az „ugrások“ voltak azok, amelyek Herdert annak idején eksztázissal töltötték el, erre a kihagyásos szerkesztési módra építette a népművészetről szóló elméleteit.

A balladákban a népi momentum éppen ellenkező, mint a többi népköltészeti termékben: a dalokat a nép általában úgy egyszerűsíti, hogy elveszi a színesebb kifejezések erejét, közelebb hozza a hétköznaphoz. A balladánál a népi egyszerűsítés a tömörítésből áll; tehát nem hozza közelebb a hétköznaphoz, hanem ellenkezőleg, egy merevebb forma páncéljába szorítva be a históriás témát, stilizálja, felemeli azt. A népdal általában világosabb, mint az az úri vers, amelyből keletkezett; a ballada homályosabb. És éppen ez a balladai homály hozza magával azt a sejtelmességet, a másik, irracionális világnak megborzogató közelségét, kiismerhetetlen titkok híradását, ami a magyar balladákat oly feledhetetlenné teszi.

1 boren durch des XVII., XVIII. Jahrhunderts Straßensänger, die in Verse sam-
2 melten und besangen die sensationellen Morde und der Vorsehung namhafte-
3 re Taten, die ihre Balladen auf breiten Bogen (broadsheet) gedruckt feilboten.
4 [*1940 >gondviselés =Vorsehung groß: Gondviselés.]

8 Überraschend und bis heute unerklärlich ist jene große inhaltliche und for-
9 male Ähnlichkeit, welche die Balladen der verschiedenen Länder verbindet.
10 Daß die seklerischen, serbischen und rumänischen Balladen einander ähneln,
11 das erklärt die kulturelle Wechselwirkung, die zwischen diesen Völkern be-
12 stand — aber die Verwandtschaft der seklerischen und der schottischen Balla-
13 den ist ein Rätsel. Auf philologisch-historischem Weg kann man diese Ähn-
14 lichkeit vielleicht gar nicht erklären: man kann nicht sagen, daß die Sekler
15 von den Schotten lernten. Wir müssen denken, daß auf gewisse Ereignisse das
16 kollektive Unterbewußte einformig reagiert bei verschiedenen Völkern. Ähn-
17 liche Ereignisse lösten ähnliche Balladen aus in den seklerischen und schotti-
18 schen Sängern.

24 Unserer Balladen künstlerischen Wert gibt natürlich nicht ihr Gegenstand,
25 sondern ihre Ausdrucksform, jener schwer zu bestimmende balladeske Ton.
26 Der balladenhafte Ton ist auch bis zu einem gewissen Grade gemeinsam bei
27 voneinander entfernten Völkern. Seklerische und schottische Volksballaden
28 singen gleichermaßen mit Auslassungen, überraschend plötzlichen Wendun-
29 gen. Gerade diese „Sprünge“ waren es, die seinerzeit Herder mit Ekstase er-
30 füllten, auf diese auslassende konstruktive Manier baute er seine Theorien
31 von der Volkskunst.

37 In den Balladen ist das volkhafte Moment genau umgekehrt als in den
38 übrigen volksdichterischen Produkten: die Lieder vereinfacht das Volk im
39 allgemeinen so, daß es wegnimmt der farbigeren Ausdrücke Kraft, sie näher
40 bringt dem Alltag. Bei der Ballade besteht die volkliche Vereinfachung in der
41 Verdichtung; also es bringt nicht näher zum Wochentag, sondern im Gegen-
42 teil, in den Panzer einer starrereren Form hinein zwingend das historische The-
43 ma, stilisiert sie es, hebt sie es empor. Das Volkslied ist im allgemeinen klarer
44 als das herrschaftliche Gedicht, aus dem es entstand; die Ballade ist dunkler.
45 Und gerade dieses balladeske Dämmern bringt mit sich jene Ahnungshaftig-
46 keit, der anderen, der irrationalen Welt erschauernde Nähe, die Kunde un-
47 auskennbarer Geheimnisse, was die ungarischen Balladen so unvergeßlich
48 macht.

De nemcsak a tömörítés adja a ballada varázsát. Nem is lehet rendszerbe foglalni azokat az egyszerűségükben utánozhatatlan eszközöket, mellyel a népballada az ősi dolgok borzongását kiváltja: Kádár Kata, Kőmives Kelemen és megannyi mások.

A székely balladák értékfölényét a többi népi termék fölött talán az a társadalmi tény magyarázza, hogy létrehozójuk, a székely nép, nem volt nép abban az értelemben, mint az ország többi népi lakója: nem volt jobbágy. A szabad székely lelkisége másképp töri meg a beléhulló költészetet, mint a Dunántúl, vagy az Alföld; ennek a székely másképnek a kifejeződése a ballada.¹²

6. ERDÉLYI FŐURAK.

a) Erdély önmagába tekint.

Az erdélyi arisztokrácia szellemi kibontakozása akkor indul meg igazában, amikor Erdély állami önállósága az utolsó veszendő pillanatait éli, majd amikor mint állam megszűnik. Az irodalom bomlási termék, a pusztulás virága; társadalmi osztályok akkor találják meg irodalmi önkifejezésüket, amikor a hatalom kezd kicsúszni a kezükből. Az a csodálatos energia, melyet az előző korszakban az erdélyi főurak ingatag állami létük fenntartására, politikára és diplomáciára fordítottak, most feleslegessé válva, befelé fordul és szellemi energiává lesz. A tett helyét az elmélkedés foglalja el. Ebben a szellem-stádiumban születik meg az erdélyi memoár-irodalom.

Ugyanekkor válik tudatossá Erdély belső különvalósága. Az előbbi generációk számára az élet magától való feltétele volt Erdély önállósága — most erkölcsi posztu-

¹² *Kiadások.* A Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyűjteménye, kül. a XI. és XII. kötet: Kriza János, Vadrózsák c. gyűjteménye. A nagyközönség számára készült kiadások közül legjobb: Gragger Róbert, *Magyar Népballadák*, Budapest, 1927.

Irodalom. Gragger R. id. művének bevezetése és jegyzetei.

1 Aber nicht nur die Verdichtung gibt der Ballade ihren Zauber. Man kann
2 auch gar nicht jene in ihrer Einfachheit unnachahmlichen Mittel in ein System
3 fassen, mit denen die Volksballade das Gruseln uralter Dinge auslöst: Kata
4 Kádár, Klemens der Maurer und noch soviele andere.

5
6
7 Der seklerischen Balladen Wertüberlegenheit über den anderen volklichen
8 Produkten erklärt vielleicht jene gesellschaftliche Tatsache, daß ihr Erzeuger,
9 das Sekler Volk, kein Volk war in dem Sinne, wie des Landes übrige völkli-
10 schen Bewohner: es war nicht leibeigen. Des freien Sekler Psyche bricht die
11 hineinfallende Dichtung anders, als Transdanubien, oder das Tiefland; dieses
12 seklerischen Andersseins Ausdruck ist die Ballade. ¹²

6. SIEBENBÜRGISCHE MAGNATEN.

a) Siebenbürgen blickt in sich selbst.

22 Der siebenbürgischen Aristokratie geistige Entfaltung setzt richtiggehend
23 damals ein, als Siebenbürgen die letzten entschwindenden Augenblicke seiner
24 staatlichen Selbständigkeit erlebt, dann als Siebenbürgen als Staat aufhört.
25 Die Literatur ist Produkt des Verfalls, des Verderbens Blume; gesellschaftli-
26 che Klassen finden dann ihren literarischen Selbstausdruck, wenn die Macht
27 herauszugleiten beginnt aus ihren Händen. Jene wunderbare Energie, die die
28 siebenbürgischen Magnaten im vorherigen Zeitalter auf die Erhaltung ihres
29 schwankenden staatlichen Daseins, auf Politik und Diplomatie verwandten,
30 nun überflüssig werdend, kehrt sich nach innen und wird zur geistigen Ener-
31 gie. Die Stelle der Tat nimmt die Meditation ein. In diesem Geistes-Stadium
32 wird geboren die siebenbürgische Memoiren-Literatur.

33
34
35
36
37
38 Gleichzeitig wird bewußt Siebenbürgens inneres Separatsein. Für die vor-
39 herigen Generationen war des Lebens Bedingung von selber Siebenbürgens
40 Selbständigkeit — jetzt wird daraus ein moralisches Postu-

41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

<< *Literatur:* . Einleitung und Notizen des zit. Werks von Gragger und Ortutay.

látum lesz belőle. Az előző korszakban Erdély volt — mostantól kezdve transzylvánizmus lesz.

Az öneszméledők sorát Kemény János nyitja meg, a szerencsétlensorsú fejedelem (1607—1662). Tatár rabságban senyvedve írta művét (1657—58), felkészülve hazamenetelére és talán érezve, hogy tragédiája elébe indul. Az önéletrajzot sejtelmes, sorsteljes atmoszféra hatja át: a háborúban született gyermeknek már születése pillanata jósolja, hogy egész élete „nyomorúságos, háborúságos és nyughatatlanságos“ lesz. Pénteken született és babonás rossz jelek kísérik egész életét, álomlátások, jóslatok, a fejedelemségre törő ember macbethes és wallensteines levegője. A könyv irodalmi előkészítése fejedelemségének, — de ugyanakkor sokkal több: megragadja Erdély sorshangulatát egy végzetes órán, amikor a kiválasztottak érezni kezdik, hogy a vég elközelgett.

Fogságban és szenvedésben írta műveit gróf Haller János is (1626—1697). Paysának már idézett előszavában ő az egyik első, leghatározottabb hangsúlyozója a magyar nyelv létjogosultságának az európai zenekarban. Mint mindennek, ami szabadság, autonómia, individualizmus, a nyelv ügyének is Erdély volt az előharcosa. Haller fogsága unalmában magyarra fordította a késő középkor legolvasottabb népkönyveit: Hármass történet (1695) címén a trójai háború történetét, Nagy Sándor történetét és a Gesta Romanorum nevű példázat-gyűjteményt. Hármass történetével a magyar próza történetében körülbelül azt a szerepet játsza, amit Gyöngyösi a vers történetében: ő közvetíti át az arisztokratikus kultúra irodalmi vívmányait az alsóbb osztályok számára: a Hármass történet számos XVIII. századi kiadáson át népkönyvvé lett, és a folklóre ihletőjévé.

Kortársa volt a magyar önéletrajzírás feledésbe merült nagy mestere, gróf Bethlen Miklós (1642—1716). Kemény János önéletrajza még a nagy nyilvánosságnak szól — Bethlen Miklóssé az első magánjellegű önéletrajz. Állítólag utódai számára írja, de igazában önmagának, mint minden nagy önéletrajzíró. Kemény János, ha pözba vágta magát, az országnak tette, Bethlen Miklós, ha pözba vágta

1 lat. Im vorangegangenen Zeitabschnitt war Siebenbürgen — von jetzt an wird
2 Transsilvanismus.
3

4 Der Selbstbesinner Reihe eröffnet Johann Kemény, der Fürst glücklosen
5 Schicksals (1607—1662). In tatarischer Gefangenschaft schmachtend schrieb
6 er sein Werk (1657—58), sich vorbereitend auf seine Heimkehr und vielleicht
7 spürend, daß er einer Tragödie entgegenzieht. Die Autobiographie durch-
8 dringt eine ahnungsvolle, schicksalserfüllte Atmosphäre: dem im Krieg gebo-
9 renen Kinde prophezeit bereits der Augenblick seiner Geburt, daß sein ganzes
10 Leben „elendig, kriegevoll und ruhelosigkeitlich“ wird. Freitag wurde er ge-
11 boren und abergläubisch schlechte Zeichen begleiten sein ganzes Leben,
12 Traumvisionen, Wahrsagungen, des nach dem Fürstentum trachtenden Men-
13 schen macbethische und wallensteinische Luft. Das Buch ist die literarische
14 Vorbereitung seines Fürstentums, — aber zugleich ist es viel mehr: es packt
15 Siebenbürgens Schicksalsstimmung an einer verhängnisvollen Stunde, als die
16 Auserwählten zu spüren beginnen, daß das Ende genahet ist.
17
18
19
20

21 In Gefangenschaft und Leiden schrieb sein Werk auch Graf Johann Haller
22 (1626—1697). Im bereits zitierten Vorwort seines Schild ist er der erste, ent-
23 schiedenste Betoner der ungarischen Sprache Daseinsberechtigung im europä-
24 ischen Orchester. Wie allem, was Freiheit, Autonomie, Individualismus ist,
25 war Siebenbürgen auch in Sachen der Sprache der Vorkämpfer. Haller über-
26 setzte in der Langeweile seiner Gefangenschaft ins Ungarische die meist-
27 gelesenen Volksbücher des späten Mittelalters: unter dem Titel Dreier-Histo-
28 rie (1695) die Geschichte des Trojanischen Krieges, die Historie Alexanders
29 des Großen und die Gleichnis-Sammlung genannt Gesta Romanorum. Mit
30 seiner Dreier-Historie spielt er in der Geschichte der ungarischen Prosa unge-
31 fähr jene Rolle wie Gyöngyösi in der Geschichte des Gedichts: er übermittelt
32 die literarischen Errungenschaften der aristokratischen Kultur für die unteren
33 Klassen: die Dreier-Historie wurde über zahlreiche Ausgaben des XVIII.
34 Jahrhunderts zum Volksbuch, und zu der Folklore Inspiratorin.
35
36
37
38
39
40

41 Sein Zeitgenosse war der in Vergessenheit geratene große Meister der un-
42 garischen Autobiographie, Graf Nikolaus Bethlen (1642—1716). Johann Ke-
43 mény's Autobiographie gilt noch der großen Öffentlichkeit — die Nikolaus
44 Bethlens ist die erste Autobiographie privaten Charakters. Angeblich schreibt
45 er sie für seine Nachkommen, aber in Wirklichkeit für sich selbst, wie jeder
46 große Autobiograph. Johann Kemény, wenn er sich in Pose warf, tat es für
47 das Land, Nikolaus Bethlen, wenn er sich in Pose

magát, gyönyörködött a tükörképében. Bethlen Miklós államférfi volt, a hanyatló Erdély legkiválóbb politikusa, aki átmentette az önálló Erdély legértékesebb tradícióját az új életformába, de igazi foglalkozása egész életén át az volt, hogy öntudatlanul készült az emlékirataira. Egész belső strukturája azé az emberé, aki önéletrajzot fog írni. Mint államférfi talán Saint Simon-ra emlékeztet. Mintha politikai tevékenységének aprólékos részleteit is azért végezné olyan hatalmas buzgalommal, fontoskodással és lelkesedéssel, hogy majd idővel apró részekre bonthasson mindent, amit mondott és tett és amit neki mondtak és tettek. Mint temperamentum Montaigne-nyel rokon: minden apróság hallatlan fontosságot nyer, ha egyszer az Én körzetébe kapcsolódik.

Az önéletrajzíró-típusú ember feltétlenül a szellem embere, sőt talán a szellemi ember legvégsőbb hajtása: az, akiben a szellem immár teljesen önmagáért van, többé nem akar kifelé hatni és érvényesülni, hanem az önmaga tükrözésében találja célját. Bethlen Miklós is szellemi ember. Apácai Csere leghívebb tanítványa, szenvedélyes olvasó, elveszetteknek érzi az éveket, amelyekben nem tanult annyit, amennyit kellett volna, intellektuális zarándok, aki bebarangolja egész Európát, meglátogat mindenkit, akit meg kell látogatni, az angol királyt, Colbert-t és Turennet, hallgatja Puffendorft és Camerariust és elsőnek jegyzi fel az angol nők fehér szépségét. Fúr-farag és építkezik, egyike az első erdélyi úri polihistoroknak. Hogy önéletrajzot ír, nála teljesen intellektuális jelentőségű, nem politikai, mint Kemény Jánosnál, nem vallási, mint Rákóczi Ferencnél és Árva Bethlen Katánál, nem is művészi, mint Mikes Kelemennél. A magas irodalom példái vezetnek arra, hogy megírja élete történetét: ő Szent Ágostont, Petrarkát és a maga korában oly híres de Thou-t említi, de az ember nem tud szabadulni attól a filológiaiilag bebizonyíthatatlan gondolattól, hogy ismerte Montaignet és Cardanust.

Az önéletrajzíró ember legfőbb vonása az önszeretet. Az autobiografikus önszeretetnek két típusa van: az egyik típus, Szent Ágoston, Rousseau, szenvedélyes szerelemmel szereti magát, szerelemmel, mely pillanatonként heves gyű-

1 warf, engöltzte sich in seinem Spiegelbild. Nikolaus Bethlen war Staatsmann,
2 des verfallenden Siebenbürgens hervorragendster Politiker, der hinüberrettete
3 des selbständigen Siebenbürgens wertvollste Tradition in die neue Lebens-
4 form, aber seine wirkliche Beschäftigung war sein ganzes Leben hindurch die,
5 daß er sich unbewußt auf seine Erinnerungsschriften vorbereitete. Seine ganze
6 innere Struktur ist die jenes Menschen, der eine Selbstbiographie schreiben
7 wird. Als Staatsmann erinnert er vielleicht an Saint Simon. Als ob er auch die
8 unbedeutenderen Dinge seiner politischen Tätigkeit deswegen mit so gewaltig-
9 em Eifer, mit Wichtigtuerei und mit Begeisterung erledigen würde, um dann
10 mit der Zeit alles in kleine Teile zerlegen zu können, was er sagte und tat und
11 was man ihm sagte und antat. Als Temperament ist er mit Montaigne ver-
12 wandt: jede Kleinigkeit gewinnt unerhörte Wichtigkeit, wenn es sich einmal
13 in des Ichs Bezirk schaltet.

14
15
16
17
18 Der Mensch autobiographischen Typs ist unbedingt ein Mann des Geistes,
19 vielleicht sogar des geistigen Menschen äußerster Trieb: der, in dem der Geist
20 nurmehr vollständig für sich selbst ist, er will nicht mehr nach außen wirken
21 und Geltung erlangen, sondern findet im Spiegeln seiner selbst sein Ziel.
22 Auch Nikolaus Bethlen ist ein Mann des Geistes. Apácai Csere treuester Jün-
23 ger, leidenschaftlicher Leser, empfindet er die Jahre als verloren, in denen er
24 nicht soviel lernte wie er gemußt hätte, ein intellektueller Pilger, der ganz Eu-
25 ropa durchstreift, jeden besucht, den man besuchen muß, den englischen Kö-
26 nig, Colbert und Turenne, er hört Puffendorf und Camerarius und notiert als
27 Erster der englischen Frauen weiße Schönheit. Er bohrt-schnitzt und baut, ist
28 einer der ersten siebenbürgischen herrschaftlichen Polyhistor. Daß er eine
29 Selbstbiographie schreibt, ist bei ihm von völlig intellektueller Bedeutung,
30 nicht politisch, wie bei Johann Kemény, nicht religiös, wie bei Franz Rákóczi
31 und Kata Bethlen der Waisen, auch nicht künstlerisch, wie bei Klemens Mi-
32 kes. Die Beispiele der hohen Literatur führen ihn dazu, daß er die Geschichte
33 seines Lebens schreibt: er erwähnt den Heiligen Augustin, Petrarca und den
34 zu seiner Zeit so berühmten de Thou, aber man kann sich nicht befreien von
35 jenem philologisch unbeweisbaren Gedanken, daß er Montaigne und Carda-
36 nus kannte.

37
38
39
40
41
42
43
44
45 Des autobiographischschreibenden Menschen oberster Zug ist die Eigen-
46 liebe. Die autobiographische Eigenliebe hat zwei Typen: der eine Typ, Sankt
47 Augustin, Rousseau, liebt sich mit leidenschaftlicher Liebe, einer Liebe, die
48 für Augenblicke in heftigen Haß

lületbe és önostorozásba csap át, ambivalens, mint minden szenvedély. A másik típus Goethe típusa, úgy szereti magát, gyengéden, csendesen, becézőn, mint anya a gyermeket. Ebbe a típusba tartozik Bethlen Miklós. A magyar történelemnek talán nincs még egy alakja, akiről annyi intimtást tudnánk, mint róla. Tudjuk, hogy mosakodásait milyen időközökben végezte, hogy milyen ételeket bírt el a szervezete, milyen betegségeken esett keresztül, és milyen ravasz spekuláció alapján gyógyította magát; nemi életét egy pszichoanalitikus esetkönyv tárgyilagos részletességével adja elő. Önéletrajzának különösen az eleje érdekes, a gyermekkor, mint általában minden jó életrajznak. A nagy emberek, mikor már nagy emberek, túlságosan hasonlítanak egymásra.

A későbbi önéletrajzírók nem érik el Bethlen Miklós emberi és olvasmányos érdekességét. Bethlen Miklós az önmaga megmutatásában elment a legvégső határig, ameddig százada és a következő század kifejezési eszközei engedték. Az erdélyi önéletírás utána területben, extenzitásban bővül, de nem intenzitásban.

Egy másik Bethlen, széki Teleki Józsefné gróf Bethlen Kata (1700—1759) a következő állomás. Árva Bethlen Kata, ahogy nevezte magát, hányattatásai, szenvedései között írta meg „Életének maga által való rövid Le-írását“. A mélyen vallásos, pietista szellemű arisztokrata nő önéletrajza nem magát akarja igazolni, hanem az isteni gondviselést, mely ezer megpróbáltatás közt megőrizte az ő árva lelkét.

Árva Bethlen Kata is a született önéletrajzírók közé tartozik: megvan benne is Bethlen Miklós önszeretete, ami a pietista dekorációban meglepően hat. Bethlen Kata minden vallásossága ellenére nem volt a szív embere: csak Istent és önmagát szerette és kivont karddal őrködött lelki üdve felett. Első férjétől idegen maradt, mert az idegen vallású volt, Isten irgalmasságát kérte, hogy esztendőre vegye el vagy őt vagy férjét. Isten irgalmassága a férjet vette el.

Azok közé a lelkek közé tartozott, akiknek legfőbb büszkesége abban a sok rossz cselekedetben van, amit nem

1 und in Selbstgeißelung umschlägt, ist ambivalent, wie jede Leidenschaft. Der
2 andere Typ ist Goethes Typ, er liebt sich so, sanft, still, kosend, wie eine Mutter
3 ihr Kind. In diesen Typus gehört Nikolaus Bethlen. Die ungarische Geschichte
4 besitzt vielleicht nicht noch eine Gestalt, von der wir soviel Intimitäten
5 wüßten wie von ihm. Wir wissen, in welchen Zeitabständen er seine Waschungen
6 erledigte, welche Speisen sein Organismus vertrug, welche Krankheiten er
7 durchmachte und auf Grund welcher schlaun Spekulation er sich heilte; sein
8 Geschlechtsleben trägt er mit der sachlichen Detailliertheit eines psychoanalytischen
9 Fallbuchs vor. Von seiner Selbstbiographie ist besonders der Anfang interessant,
10 seine Kindheit, wie im allgemeinen bei jeder guten Biographie. Die großen
11 Männer, wenn sie schon große Männer sind, ähneln übermäßig einander.

12
13
14
15
16
17
18 Die späteren Autobiographieschreiber erreichen nicht Nikolaus Bethlens
19 menschliche und lektüreartige Interessantheit. Nikolaus Bethlen ging im
20 Aufzeigen seiner Selbst bis zu jener äußersten Grenze, bis wohin ihn die
21 Ausdrucksmittel seines Jahrhunderts und des folgenden Jahrhunderts ließen. Die
22 siebenbürgische Autobiographie nimmt nach ihm an Territorium, an Extensität
23 zu, aber nicht an Intensität.

24
25
26 Eine andere Bethlen, Joseffrau Teleki von Szék geborene Gräfin Käte
27 Bethlen (1700—1759) ist die nächste Station. Kata Bethlen die Waise, wie sie
28 sich nannte, schrieb unter ihren Heimsuchungen, vielen Leiden die „Ihres
29 Lebens kurze Nieder-Schrift durch sie selbst“. Der tiefreligiösen, pietistisch
30 gesinnten aristokratischen Frau Autobiographie will nicht sich selber bestätigen,
31 sondern die göttliche Fürsorge, die unter tausend Prüfungen ihre waise Seele
32 behütete.

33
34
35
36 Auch Käte Bethlen die Waise gehört zu den geborenen Autobiographen:
37 auch in ihr ist Nikolaus Bethlens Eigenliebe vorhanden, was in der pietistischen
38 Dekoration überraschend wirkt. Käte Bethlen war entgegen all ihrer
39 Religiosität kein Mensch des Herzens: nur Gott und sich selbst liebte sie und
40 wachte mit gezogenem Schwert über ihrem seelischen Heil. Von ihrem ersten
41 Mann blieb sie fremd, weil der von fremder Religion war, sie erbat Gottes
42 Barmherzigkeit, daß er übers Jahr entweder sie oder ihren Mann fortnehme.
43 Gottes Barmherzigkeit nahm ihren Mann fort.

44
45
46
47 Zu jenen Seelen gehörte sie, deren oberster Stolz in jenen vielen schlechten
48 Taten ist, die sie nicht

cselekedtek meg: mikor naplóját írni kezdi, rögtön eszébe jut, hogy ezzel az eszközzel még holta után is árthatna ellenségeinek, akiknek emlékét bemocskolhatná — de nem teszi, önkínzó gyönyörűséggel nem teszi.

Másfajta, megrendítőbb és kultúraltabb vallásosság inspirálta II. Rákóczi Ferenc latinnyelvű önéletrajzát (1716—1719). Ez a mű is a gondviselés igazolása, mint Bethlen Kata könyve — de itt egy fejedelmi lélek, aki végső magányosságra jutva, már levetett magáról minden földi kicsinyességet, elmélkedik a nagyobbszerű, fejedelmi gondviselésről.

A fejedelemből, amikor önéletrajzát írta, már kihervadtak azok az aktív tulajdonságok, melyek egy felkelés ízzó középpontjává tették. Megmaradt az igazi egyénisége, a sors által rákényszerített kifelé forduló attitűdök nélkül: zárkózott, csak önmagának és Istennek megnyilatkozó, mérhetetlenül szemérmes és mérhetetlenül érzékeny lélek, aki szent ágostoni módra évtizedeken át expiálja magábaszállással az apró botlásokat, amelyeket világibb fiatal korában elkövetett vagy elkövetni vélt.

Önéletrajzának ihletője és formaadó mintaképe Szent Ágoston Vallomása. Mint a nagy Confessiók, az övéi sem én-formában, hanem te-formában játszódnak le: a főszereplő az isteni jószág, aki végtelen kegyelmében mindent előre elrendezett az emberi lélek javára. Életének minden eseményét Istenre vonatkoztatja. Különös epika jön így létre, minden elbeszélő mondatot két-három meditativ, Istenre vonatkozó mondat követ: „Zavar fog el, Uram és elpirulok, midőn születésedet és annak körülményeit megfontolom és a magaméra gondolok. Te Isten, teremtőm nekem és a mindenségnek, istállóban születted, én meg palotában; te ökor és szamár közt szegény pásztorok körében, én — a por és a féreg a te színed előtt — udvarjárók nagy csődületében, stb.“

A könyv varázsát éppen ez a stílári paradoxon, ez a legyőzött nehézség adja meg: Rákóczinak sikerült egy eseménygazdag, aktív fejedelmi életet áttenni a szent ágostoni helybenjáró önvizsgálat nyelvére. Ilymódon válik a mű a XVII. század szellemének reprezentáns alkotásává,

1 begangen haben: als sie ihr Tagebuch zu schreiben beginnt, kommt ihr sofort
2 in den Sinn, daß sie mit diesem Mittel auch nach ihrem Tode noch ihren
3 Feinden schaden könnte, deren Andenken sie besudeln könnte -- aber sie tut
4 es nicht, mit selbstquälerischer Wonne tut sie es nicht.

5
6 Eine andere Art, eine erschütterndere und kultiviertere Religiosität inspi-
7 rierte Franz Rákóczis II. lateinischsprachige Autobiographie (1716—19)
8 Auch dieses Werk ist eine Bestätigung der Vorsehung, wie Käte Bethlens
9 Buch — aber hier ist es eine fürstliche Seele, die zur äußersten Einsamkeit ge-
10 langend, schon von sich abgeworfen hat alle irdische Kleinlichkeit, die nach-
11 sinnt über die größerartige, fürstliche Vorsehung.

12
13
14 Aus dem Fürsten, als er seine Autobiographie schrieb, waren schon jene
15 aktiven Eigenschaften herausgewelkt, die ihn zum glühenden Mittelpunkt ein-
16 nes Aufstandes gemacht hatten. Übrig geblieben war seine wahre Individua-
17 lität, ohne die vom Schicksal ihm aufgezwungenen nach außen gewendeten
18 Attitüden: eine verschlossene, nur sich selber und Gott sich äußernde, uner-
19 meßlich züchtige und unermeßlich empfindliche Seele, die auf sankt augustin-
20 sche Weise Jahrzehnte hindurch mit Insichgehen die geringen Stolperungen
21 expiiert, die er in seiner weltlicheren Jugendzeit beging oder begangen zu ha-
22 ben meinte.

23
24
25
26 Seiner Autobiographie Inspirator und formgebendes Musterbild sind die
27 Bekenntnisse des Heiligen Augustin. Wie die großen Confessiones, spielen
28 sich auch die seinen nicht in der Ich-Form, sondern Du-Form ab: der Haupt-
29 aktueur ist die göttliche Güte, die in ihrer unendlichen Gnade alles im voraus
30 geregelt hat zum Besten der menschlichen Seele. Seines Lebens jedes Ge-
31 sehnis bezieht er auf Gott. Eine sonderbare Epik kommt so zustande, jedem
32 erzählenden Satz folgen zwei-drei meditative, auf Gott bezogene Sätze: „Ver-
33 wirrung erfaßt mich, mein Herr, und ich erröte, wenn ich deine Geburt und
34 dessen Umstände wäge und an die meine denke. Du Gott, Schöpfer mir und
35 dem All, bist in einem Stall geboren, ich wiederum in einem Palast; du zwi-
36 schen Ochs und Esel in armer Hirten Kreis, ich — der Staub und Wurm vor
37 deinem Antlitz — in der Hofgänger großen Zusammenrottung, usw.“

38
39
40
41
42
43
44 Des Buches Zauber gibt gerade dieses stilare Paradox, diese besiegte
45 Schwerheit: Rákóczi gelang es, ein ereignisreiches, aktives fürstliches Leben
46 zu übertragen in die Sprache der sankt-augustinischen ortsverhafteten Selbst-
47 prüfung. Auf diese Weise wird das Werk zur repräsentativen Schöpfung des
48 Geists des XVII. Jahrhunderts.

Szintézisre jut benne a század két legfőbb eszmei mozgatója: a Fejedelem ideája és a felújult, barokk vallásosság központi mozzanata, az Isten akaratában, mint a legfőbb fejedelem akaratában való elomló, önmegsemmisítő bele-nyugvás.

Zrinyi eposza mellett ez a másik magyar alkotás, mely szellemtörténetileg a barokk, vagy inkább a klasszicizmus legmagasabb szintjén áll. Éppen azért, mert ez az írás a fejedelmiség ritka, magaslati levegőjében nyilott ki, még sokkal kevésbé alkalmas arra, hogy a mindennapok olvasmánya legyen, mint a Zrinyiász. Aki Rákóczi sokszínű életének szenzációiban akar részesülni, máshol könnyebben megtalálja azokat. Bár nagyon sok a rendkívül érdekes rész az önéletrajzban, mint pl. Rákóczi szökésének mesterei leírása, általában az is hozzátartozott Rákóczi előkelő és önmegtagadó lényéhez, hogy elkerülte az elbeszélés érdeklődést lekötő lehetőségeit. „Nem fogom itt elbeszélni“, mondja ő maga, „azokat az érdekes dolgokat, amelyek élvezetesebbé szokták az elbeszélést tenni, ámbar nem voltam eseményeknek szűkiben; mert nem a világ fiainak és az érdekesség hajhászóinak írok, hanem a te gondviselésed imádóinak, hogy lássák és csodálják annak nagyszerűségét és megtanulják a benned való megnyugvást“.

A tömegtől, az érdekesség hajhászóitól való tudatos elfordulása — az írói öntudat szempontjából rendkívül fontos állomás. Ez az első felismerése annak az ekkortájt keletkező irodalomszociológiai ténynek, hogy kétféle irodalom lehetséges, élite- és közönség-irodalom.

Az erdélyi főúri élet képe nem volna teljes még két név említése nélkül: Cserei Mihály és Apor Péter.

Cserei Mihály (1667—1756) Históriaja (1709-től) szintén önéletrajz — de az autobiografikus elem teljesen háttérbe szorul a történelmi mögött és így jelentősége első sorban a történetírás számára van. Szellemtörténeti fontossága, hogy az irodalomban ő az első határozott hirdetője a transzylvanizmus eszméjének.

Amit a többiek éreztek vagy gyakorlatilag előmozdítottak, az válik Csereiben elméletté és históriává: hogy Erdély más, mint Magyarország. Külön protestáns kultúrája-

1 In ihm gelangen die beiden obersten ideellen Impulse des Jahrhunderts zur
2 Synthese: die Idee des Fürsten und das zentrale Moment der erneuerten, ba-
3 rocken Religiosität, das in Gottes Willen, als dem Willen des obersten Fürsten
4 verströmende, selbstvernichtende Sichfügen.
5
6

7 Neben Zrinyis Epos ist dies die andere ungarische Schöpfung, die geis-
8 tesgeschichtlich auf des Barock, oder eher des Klassizismus höchster Ebene
9 steht. Gerade darum, weil diese Schrift sich in der Fürstlichkeit rarer Höhen-
10 luft öffnete, ist sie noch viel weniger geeignet dazu, daß sie Alltags-Lektüre
11 sei, als die Zrinyiade. Wer an den Sensationen des vielfarbigem Lebens Rákó-
12 czis teilhaben will, findet diese woanders leichter. Obgleich es sehr viele au-
13 ßerordentlich interessante Teile gibt in der Autobiographie, wie z.B. die meis-
14 terhafte Beschreibung der Flucht Rákóczis, gehörte im allgemeinen auch das
15 zu Rákóczis vornehmem und selbstverleugnendem Wesen, daß er die interes-
16 se-fesselnden Möglichkeiten der Erzählung vermied. „Ich werde nicht“, sagt
17 er selbst, „hier jene interessanten Dinge erzählen, die die Erzählung genuß-
18 voller zu machen pflegen, obwohl es mir an Ereignissen nicht mangelte; denn
19 nicht den Söhnen der Welt und den Interessanten Jagenden schreibe ich, son-
20 dern den deine Fürsorge Anbetenden, damit sie deren Großartigkeit sehen und
21 bewundern und lernen die Beruhigung in dir.“
22
23
24
25
26
27
28
29

30 Die bewußte Abwendung von der Menge, von den Interessantes Jagenden
31 [Sensationsjägern] — vom Blickpunkt des schriftstellerischen Selbstbewußt-
32 seins ist es eine außerordentlich wichtige Station. Dies ist das erste Erkennen
33 jener damals entstehenden literatursoziologischen Tatsache, daß zweierlei Li-
34 teratur möglich ist, Elite- und Publikums-Literatur.
35

36 Der siebenbürgischen hochherrschaftlichen Literatur Bild wäre nicht voll-
37 ständig ohne die Erwähnung von noch zwei Namen: Michael Cserei und Peter
38 Apor.

39 Michael Csereis (1667—1756) Historia (ab 1709) ist ebenfalls eine Auto-
40 biographie — aber das autobiographische Element wird völlig in den Hinter-
41 grund gedrängt durch die Historie und so hat sie ihre Bedeutung in erster Li-
42 nie für die Geschichtsschreibung. Seine geistesgeschichtliche Wichtigkeit ist,
43 daß in der Literatur er der erste entschiedene Verkünder der Idee des Transsil-
44 vanismus ist.
45

46 Was die übrigen fühlten oder in der Praxis vorwärtsbewegten, das wird in
47 Cserei zur Theorie und Historie: daß Siebenbürgen anders ist, als Ungarn. Mit
48 seiner besonderen protestantischen Kul-

val, külön individuálisabb sorsával a kis Erdély mozgékonyabb lehetőségeket hordott magában, amelyek semmivé lettek, amikor hozzákapcsolódott a nehezebben mozduló, tömegebb Magyarországhoz és Magyarország által a Habsburg birodalomhoz. Az Erdélyország Tündérország elképzelése: a szabad kis hegyi állam, harcoss váraival, soknyelvű, sokszokású, egymást nevelő népével, romantikus atmoszférájával, melyben a magyar lélek annyi legjavá szépségét teremtette a termékeny nyugtalanság: elsülyedt a rontó történetben, hogy megmaradjon, mint örökös sóvárgást fakasztó emlék.

Az egyéni önszemlélők sorát bezárjuk azzal az íróval, akiben a régi Erdély mint civilizációs egész, önszemléletét találta meg. Apor Péter báró B. (1676—1752) kézírata, a *Metamorphosis Transsylvaniae*, kedélyes reménytelenséggel próbálja megállítani a haladékonny időt, felidézni az elmúlt Erdély szokásait, bőven, gyönyörködően és bánatosan. A könyv olyan izés, mint egy flamand kép: mérhetetlen évések, ivások, elfelejtett gyönyörű táncok, ruhák, szokások, beszédmódok sohasem fárasztó múzeuma, mindaz ami szép és „régis”, visszahozhatatlan a régi korban, benne él. Ez az első tiltakozás a nájmódi, a külföldről beáramló civilizáltabb, de gyökeretlenebb formák ellen, a magyar kulturális konzervativizmusnak talán az első megnyilatkozása. Tulajdonképpen még nagyon kevés „náj módi” volt, ami ellen Apor Péter tiltakozhatott és tiltakozása még nem több kedves öregemberi zsémbelésnél. De mégis tőle vezet az út azokhoz, akik Kazinczy életét megnehézítették és Ady profétikus dühét a fejükre vonták.¹³

¹³ *Kiadások.* Bethlen Kata történetét kivéve valamennyi itt felsorolt mű kéziratban maradt ránk. Modern kiadások: Szalay László, Kemény János erdélyi fejedelem *Önéletírása*, Magyar Tört. Emlékek, I. Pest, 1856. Gróf Haller János, Hármas Istória, Kolozsvár, 1695. Középső részét kiadta Katona Lajos: *Gesta Romanorum*, RMK, 1900. Szalay László, Gróf Bethlen Miklós *Önéletírása*, Magy. Tört. Eml. II. III. Pest, 1858—60. Széki Gróf Teleki József özvegye Bethleni Bethlen Kata grófnő *Írásai és Levelezése*, (Szédeczky Kardoss Lajos) Bp. 1922 és 24. II. Rákóczi Ferencz *önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhitásai*

1 tur, mit seinem besonderen individuellen Schicksal trug das kleine Sieben-
2 bürgen flexiblere Möglichkeiten in sich, die zunichte wurden, als es sich an-
3 schloß an das sich schwerfälliger bewegend, massigere Ungarn und durch
4 Ungarn ans Habsburg-Reich. Die Vorstellung von Siebenbürgen als Feenland:
5 der freie kleine bergige Staat, mit seinen kämpferischen Burgen, seinem viel-
6 sprachigen, vielsittigen, einander erziehenden Volk, mit seiner romantischen
7 Atmosphäre, worin der ungarischen Seele soviel beste Schönheit schuf die
8 fruchtbare Unruhe: es versank in der zerstörenden Historie, um übrigzublei-
9 ben, als ewige Sehnsucht generierende Erinnerung.

10
11
12
13
14 Der individuellen Selbstbetrachter Reihe beschließen wir mit jenem
15 Schriftsteller, in dem das alte Siebenbürgen als zivilisatorisches Ganzes, seine
16 Selbstschau fand. Baron Peter Apors (1676—1752) Handschrift, die *Meta-*
17 *morphosis Transsylvaniae*, probiert mit gemüthlicher Hoffnungslosigkeit anzu-
18 halten die fortschreitende Zeit, [*1940 *neuer Satz* >] heraufbeschwörend die
19 Gebräuche des vergehenden Siebenbürgens üppig, wonnig und kummervoll.
20 Das Buch ist so schmackhaft, wie ein flämisches Bild: maßloser Essereien,
21 Trinkereien, vergessener herrlicher Tänze, Kleider, Gebräuche, Redeweisen
22 nie ermüdendes Museum, all das was schön ist und „alt“, unwiederbringlich
23 in der alten Zeit, lebt in ihm. Dies ist der erste Protest gegen die neumodi-
24 schen, vom Ausland hereinströmenden zivilisierteren, aber wurzellosen For-
25 men, des ungarischen kulturellen Konservativismus vielleicht erste Mani-
26 festation. Eigentlich war noch sehr wenig „Najmodisches“ wogegen Peter
27 Apor protestieren konnte und sein Protest ist noch nicht mehr als eines alten
28 Mannes lebenswürdige Nörgelei. Aber dennoch führt von ihm der Weg zu
29 Jenen, die Kazinczys Leben erschwerten und Adys prophetischen Zorn auf
30 sich zogen.¹³

<< ¹³ *Ausgaben.*: Käte Bethlens Geschichte und Graf Johann Hallers Schriften
ausgenommen, sind sämtliche hier aufgezählten Werke als Handschriften uns ver-
blieben. Moderne Ausgaben: Szalay (Autobiographie des siebenbürgischen Fürsten
Johann Kemény), in (Ungarische Gesch. Denkmäler), I., Pest 1856. - Graf Johann
Haller, (Dreier-Historie) [*1940 *gestrichen: Kolozsvár /Klausenburg 1695*]. Den
mittleren Teil gab L. Katona heraus: *Gesta Romanorum*, RMK. - Szalay (Autobio-
graphie des Grafen Nikolaus Bethlen), in (Ungarische Gesch. Denkmäler) II., III.,
Pest 1858-60. - Széki...= (Schriften und Briefe der Witwe Graf Josef Telekis von
Szék geb. Gräfin Käte Bethlen von Bethlen), (Szédeczky Kardoss, Lajos), - Die
Autobiographie Franz Rákóczi II. und seine Arbeit betitelt (Die Sehnsüchte eines
christlichen Fürsten),

című munkája, Bp. 1876. Magyarra fordította Domján Elek, II. Rákóczi Ferenc fejedelem Onéletrajza, Miskolc, 1903. Kazinczy Gábor, Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja, Pest, 1852. U. ö., Altorjai báró Apor Péter munkái, Pest, 1863.

Irodalom. Pintér i. m. III. és IV. kötet. Máté Károly, A magyar önéletírás kezdetei, Minerva, 1926. Kemény Katalin, Erdélyi Emlékirók, Erd. Muz. 1932. Szekfü Gyula, A száműzött Rákóczi, Bp. 1913. Zolnai Béla, Magyar janzenisták, 1924—25. Németh László, Bethlen Miklós, Tanu, 1934.

b) Mikes Kelemen.¹⁴

Az erdélyi önéletrajzírók alkotják a természetes előjátékot Mikes Kelemen Törökországi Leveleihez. Nem mintha Mikes ismerte volna azokat a kéziratban forgó műveket, — de ők mintegy a faji előzményei a mikesi műnek, korábbi hajtasok abból a talajból, ahonnan Mikes kisarjadt.

Mert Mikes összetett lényében és sokfelé hányatott életében az alapvető, a legfontosabb mégis az erdélyi származás. Mikes volt a legerdélyibb erdélyi, talán épen azért,

¹⁴ Mikes Kelemen szül. 1690, Zágon, Háromszék m. A kolozsvári jezsuitáknál nevelkedik. 1707: apród II. Rákóczi Ferenc udvarában. 1711: a fejedelemmel együtt távozik Magyarországról. 1712: Lengyelországból Angliába mennek. 1713: Franciaország. XIV. Lajos vendégei öt évig. 1717: Törökországba mennek. 1720: letelepednek Rodostóban, ahol hátralevő életét tölti. 1735: a fejedelem halála. 1738—39: A magyar határon várja, hogy a magyarok felkeljenek és Rákóczi József mellé álljanak. 1741: a bújdosók Mária Teréziához folyamodnak amnesztiáért, de nem kapják meg. 1785: a rodostói magyar kolónia bászúgja, főnöke lesz. (Már csak másodmagával van életben Rákóczi társai közül.) 1761: meghal. 1786: egyik kézírata felbukkan Bécsben.

Kiadások: A Törökországi Levelek első kiadását Kulcsár István bocsátotta közre, Szombathely, 1794. Egyetlen kézírata az egri liceum könyvtárában. Legjobb kiadása Miklós Ferencé, Budapest. 1906. Mulatságos Napok c. novellagyűjteményfordítását kiadta Abafi Lajos, Budapest. 1879. Számos vallásos művet fordított; Charles Gobinet nyomán az Ifjak kalauzát, Benoit Van Haeften nyomán A kereszt királyi útját stb. Ezek még kiadatlanok.

1 Bp. 1876 (*[*1940>:]* lateinisch). Ins Ungarische übersetzt von Domján, (Selbst-
2 biographie des Fürsten F. R. II.), - Kazinczy (Die Historia des Michael Csere. v.
3 Nagyajta), - Ders. (Die Arbeiten des Barons Peter Apor v. Altorja),

4
5 << *Literatur:* Pintérs zit. W. III. und IV. Bd. - Máté- (Die Anfänge der ung. Auto-
6 biographieschreibung), - Kemény (Siebenbürgische Erinnerungsschriftsteller), in.
7 (Siebenbürgisches Museum), - Szekfü, (Der verbannte Rákóczi), - Zolnai, (Ungari-
8 sche Jansenisten), - Németh (Nikolaus Bethlen /in Zs/ Tanu (Zeuge). - *[*1940>-*
9 1934. Zolnai, Béla: II. Rákóczi Ferenc, mint író (F. R. II., als Schriftsteller).
10 Rákóczi-Emlékkönyv /s. * 34/, Bp. 1935.

b) Klemens Mikes.¹⁴

11
12
13
14 Die siebenbürgischen Autobiographen bilden das natürliche Vorspiel zu
15 Klemens Mikes' Briefen aus der Türkei. Nicht als ob Mikes diese als Hand-
16 schrift in Umlauf befindlichen Werke gekannt hätte — aber sie sind gleich-
17 sam die Gattungs-Vorläufer des Mikesschen Werkes, frühere Triebe aus je-
18 nem Boden, aus dem Mikes entspröß.

19
20
21
22
23 Denn in Mikes' zusammengesetztem Wesen und in vielerlei Richtung um-
24 hergeworfenem Leben ist das Grundlegende, das Wichtigste dennoch die sie-
25 benbürgische Abstammung. Mikes war der siebenbürgischste Siebenbürger,
26 vielleicht gerade darum,

<< ¹⁴ Klemens Mikes geb. 1690, Zagon, Komitat Háromszék [Nordostsieben-
bürgen]. Wird bei den Klausenburger Jesuiten erzogen. 1707: Knappe am Hof
Franz Rákóczis II.. 1711: mit dem Fürsten zusammen verläßt er Ungarn. 1712: von
Polen gehen sie nach England. 1713: Frankreich. Fünf Jahre sind sie Ludwigs XIV.
Gäste. 1717: sie gehen in die Türkei. 1720: lassen sich nieder in Raedestos [bzw.
Bisanthe, türk. Tekirdagh oder Tekfurdagh], wo er sein restliches Leben verbringt.
1735: Tod des Fürsten. 1738-39: an der ung. Grenze erwartet er es, daß die Ungarn
sich erheben und neben Josef Rákóczi stellen. 1741: die Exulanten wenden sich an
Maria Theresia um Amnestie, aber erhalten sie nicht. 1758: er wird Bászúg, Chef
der Raedestoser ungarischen Kolonie. (Er ist bereits nur noch selbender am Leben
von Rákóczis Gefährten.) 1761: stirbt. 1786: eine seiner Handschriften taucht in
Wien auf.

Ausgaben: Der (Briefe aus der Türkei) erste Ausgabe veröffentlichte Stefan
Kultsár, Stein-am-Anger, 1794. Die einzige Handschrift ist in des Erlauer Lizeums
Bücherei. Beste Ausgabe die von Franz Miklós, - Seine Novellensammlungüber-
setzung betit. (Vergnügliche Tage) gab Ludwig Abafi heraus, - Er übersetzte zahl-
reiche religiöse Werke; nach Charles Gobinet den Jugendlichen Lotsen, nach Benoit
Van Haeften Des Kreuzes königlicher Weg usw. Diese sind noch unveröffentlicht,
[*1940>:] im Handschriftenarchiv des Nationmuseums.]

mert hazája földjét egy hosszú életen át nem láthatta viszont, csak messziről, hegyek ormáról, a „köpönyegét“. Mindig székelynek mondta magát, és nem magyarnak, fordításait székely nyelvre fordította, ha az erkölcsi posztulátumot érezte önmagában, akkor mindig a „nemes erdélyi vér“ szólalt meg benne, és mindhalálig az erdélyi aszonyokat vallotta legszebbeknek.

Benne teljesedik ki az erdélyi szellem önmaga felé forduló, magát tanulmányozó iránya, az individualista Erdély legfőbb irodalmi mondanivalója, és mély vallásoságnak meg széles humánumnak az a szintézise, ami szintén erdélyi hagyomány Dávid Ferenc óta.

Az erdélyi hagyományra azután ráakódott a francia nagy kultúra emelete. Mikes, mint a száműzött fejedelem udvartartásának szerény tagja, ott ül francia nagyurak előszobájában, francia nevelők oktatásában részesül, színházba jár, ünnepélyeket lát, Páris utcáin nyílt lélekkel barangol, mint utána annyi magyar, és fogékony székely esze magába szívja a Grand Siècle szelleméből azt, amire Erdély előkészítette. Azt és nem többet. A legmagasabb ormokig nem jutott el, Racine, Pascal és Laroche foucauld nem neki éltek és írtak. De megtanulja azt, ami a finomabb francia levegőben úszott, a század gáláns, précieux, udvari hangulatát, az Hotel Rambouillet és Watteau szellemét átéli „székely nyelvre.“ Levélgyűjteményekből, minta-leveleskönyvekből, levélformájú memoárokból és értekezésekből, a Spectatornak, az első angol folyóiratnak, „review“-nek, francia fordításából megtanulja az új írói attitűdöt, mely szakítva előző korok tudományos feszességével és humanista életidegenségével, „nyájassá“ lett, szociális jelenséggé és az élet tényezőjévé.

Mikor azután a száműzetés a rodostói tétlen magányba dobja, az attitűd írott művekbe érik. Az élet nem nyújt semmi szint, semmi társas gyönyörűséget. Mikes szürke és háttérbe szorított ember a fejedelem előkelő és rátartó környezetében. A zárkózott Rákóczi nem engedi emberi közelségébe és ki tudja miért, miért nem, minden diplomáciai munkából ki van rekesztve. Közönséges kis udvari hivatalnok, a francia látogatók egyike sem említi,

1 weil er das Land seiner Heimat ein langes Leben hindurch nicht wiedersehen
2 konnte, nur von weitem, von Berggipfeln, dessen „Umgang“. Immer bezeich-
3 nete er sich als Sekler, und nicht als Ungar, seine Übersetzungen übersetzte er
4 in die seklerische Sprache, wenn er das sittliche Postulat in sich verspürte,
5 dann meldete immer das „edle siebenbürgische Blut“ sich in ihm, und bis zu
6 seinem Tode erklärte er die siebenbürgischen Frauen als die schönsten.

7
8
9
10 In ihm vervollständigt sich des siebenbürgischen Geistes zu sich selber ge-
11 kehrte, sich selber studierende Richtung, des individualistischen Siebenbürgens
12 oberste literarische Aussage, und tiefer Religiosität und breiten Humanums
13 jene Synthese, die gleichfalls eine siebenbürgische Tradition war seit
14 Franz Dávid.

15
16
17 Auf die siebenbürgische Überlieferung lagerte sich dann die Etage der
18 französischen Großkultur. Mikes, als bescheidenes Mitglied der Hofhaltung
19 des verbannten Fürsten, sitzt dort im Vorzimmer französischer Aristokraten,
20 ist französischer Erzieher Unterweisung teilhaftig, geht ins Theater, sieht
21 Festlichkeiten, in Parisens Straßen bummelt er mit offener Seele, so wie nach
22 ihm so viele Ungarn, und sein empfänglicher Verstand saugt in sich aus dem Geist
23 des Grand Siècle das, worauf Siebenbürgen ihn vorbereitete. Das und nicht mehr.
24 Bis zu den höchsten Gipfeln gelangte er nicht, Racine, Pascal und Laroche
25 foucauld lebten und schrieben nicht für ihn. Aber er erlernt das, was in der
26 feineren französischen Luft schwamm, des Jahrhunderts galante, précieux,
27 höfische Stimmung, den Geist des Hotel Rambouillet und Watteaus lebt er hinüber
28 „auf seklerische Sprache“. Aus Briefsammlungen, aus Muster-Briefstellerbüchern,
29 aus briefförmigen Memoiren und Abhandlungen, aus des Spectators, der ersten
30 englischen Zeitschrift, „Review“, französischer Übersetzung erlernt er die neue
31 schriftstellerische Attitüde, die brechend mit der gelehrten Strammheit und
32 humanistischen Lebensfremdheit vergangener Epochen, geneigt“ wurde, zu
33 einer sozialen Erscheinung und einem Faktor des Lebens.

34
35
36
37
38
39
40
41 Als danach die Verbannung ihn in die untätige Rhaedestoser [Bisanthe,
42 türk. Tekirdagh oder Tekfurdagh] Einsamkeit wirft, reift die Attitüde in ge-
43 schriebene Werke. Das Leben bietet keinerlei Farbe, keinerlei gesellschaftliche
44 Wonne. Mikes ist ein grauer und in den Hintergrund gedrängter Mann in
45 des Fürsten vornehmer und auf sich haltender Umgebung. Der verschlossene
46 Rákóczi läßt ihn nicht in seine menschliche Nähe und wer weiß warum, warum
47 nicht, ist er von jeder diplomatischen Arbeit ausgeschlossen. Er ist ein
48 gewöhnlicher kleiner Hofbeamter, von den französischen Besuchern erwähnt
49 ihn nicht einer,

nem sejtik, hogy egy emberrel állnak szemben, aki nemzetük kultúráját először közvetíti át magyar nyelvre. Mikes sem említi őket, igaz, fontosabb dolgokat sem említ, mert álomvilágban él és kevés mondanivalója van közvetlen környezetéről. A szenvedélyes beszélgető egy fiktív irodalmi élet álmába menekül, teremt magának egy székelő Páris, francia Erdélyországot, melyben a hazátlan új hazát talál.

Az álomkastély főszereplője egy asszonyalak. Grófné P. E., Konstantinápolyban él, és Mikes édes néje. A képzeletbeli grófnő, akinek Mikes egy életen át hűségesen írja el-nem-küldött leveleit, ezekből a levelekből meglehetősen éles kontúrokkal áll előttünk: a précieux század igaz leánya, csodálatos beszélgető, leveleit Mikes mindegyre ki akarja adatni abban az álombeli irodalmi városban, amelynek a polgára, érti a finom tréfát, a rejtett maliciát, szereti a pletykát, a bókot, a szójátékokat, a szellem könnyedségét és sorssal dacoló játékos iróniáját. Grófné P. E. több, mint Múza, ő maga az új irodalom génusza. A valószínű levezetésben minden megvalósul, ami után Mikes vágyódott és aminek legkisebb részecskéjét sem nyújtotta az élet: gyengédség, megértő baráti atmoszféra, csendes jókedv, „nyájasság“ és főképp az irodalmi életforma varázsa. Ez az irodalmi életforma a legfőbb újság Mikes művében.

Érdekes volna tudni, vajjon ez az irodalmi életforma, mely Mikes leveleiből árad, csakugyan minden realitás nélkül való volt-e. Volt-e Mikesnek publikuma? Felolvastat-e frásait a bujdosóknak, ha másnak nem, szerelmének, Köszegi Zsuzsinak, aki később az öreg Bercsényi felesége lett? Vagy csak „az íróasztalának“ dolgozott, vagyis inkább a tulipános levelesládának, ahová bezárta kézíratait? Vajjon tudott-e róluk a bujdosók másik nagy írója, a magányos, megközelíthetetlen fejedelem? Mikes élete vége felé fordításait hazaküldi Erdélybe, ott élő rokonainak, levelei tele vannak annak az embernek a boldogságával, aki végre valahára publikumhoz jutott. Ebből lehet következtetni, hogy a Törökországi Leveleknek, a régiség legtársasabb, leginkább publikumhoz szóló művének, sosem volt, Mikes életében, olvasója. Az amerikai költő képével élve, egy

1 sie ahnen nicht, daß sie einem Menschen gegenüberstehen, der die Kultur ihrer Nation erstmals übermittelt in die ungarische Sprache. Mikes erwähnt sie
2 auch nicht, es ist wahr, auch wichtigere Dinge erwähnt er nicht, denn er lebt
3 in einer Traumwelt und hat wenig zu sagen über seine unmittelbare Umgebung.
4 Der leidenschaftliche Konversierer flüchtet in eines fiktiven literarischen
5 Lebens Traum, erschafft sich ein seklerisches Paris, französisches Siebenbürgen,
6 worin der Heimatlose neue Heimat findet.
7

8
9
10
11 Des Traumschlusses Hauptakteurin ist eine Frauengestalt. Gräfin E. P. lebt
12 in Konstantinopel, und ist Mikes' leibliche Tante. Die imaginäre Gräfin, der
13 Mikes ein Leben lang getreulich seine nicht-abgeschickten Briefe schreibt, erst
14 steht aus diesen Briefen in ziemlich scharfen Konturen vor uns: sie ist des
15 précieux Jahrhunderts wahre Tochter, wunderbare Konversiererin, ihre Briefe
16 will Mikes immerzu herausgeben in jener aus Träumen bestehenden literari-
17 schen Stadt, deren Bürger er ist, sie versteht den feinen Scherz, das versteckt
18 Maliziöse, sie liebt den Klatsch, die Schmeichelei, die Wortspiele, des Geistes
19 Leichtigkeit und mit dem Schicksal trotzende verspielte Ironie. Gräfin E. P. ist
20 mehr als eine Muse, sie selbst ist der neuen Literatur Genius. In dem Brief-
21 wechsel mit ihr verwirklicht sich alles, wonach Mikes sich sehnte und wovon
22 auch nicht das kleinste Teilchen das Leben bot: Sanftheit, eine verstehende
23 freundschaftliche Atmosphäre, stille Heiterkeit, „Geneigtheit“ und hauptsäch-
24 lich der literarischen Lebensform Zauber. Diese literarische Lebensform ist
25 die oberste Neuigkeit in Mikes' Werk.
26

27
28
29
30
31 Es wäre zu wissen interessant, ob diese literarische Lebensform, die aus
32 Mikes' Briefen strömt, tatsächlich ohne jegliche Realität war. Hatte Mikes
33 Publikum? Las er seine Schriften den Exulanten [Landesflüchtigen] vor, wenn
34 sonst niemandem, seiner Liebe, Susi Köszegi, die später des alten Bercsényi
35 Frau wurde? Oder arbeitete er nur „seinem Schreibtisch“, oder richtiger seiner
36 tulpenbemalten Brieflade, worin er seine Handschriften einschloß? Wußte
37 von ihnen der andere große Schriftsteller der Heimatlosen, der einsame, un-
38 nahbare Fürst? Mikes schickt gegen Ende seines Lebens seine Übersetzungen
39 heim nach Siebenbürgen, seinen dort lebenden Verwandten, seine Briefe sind
40 voll der Glücklichkeit jenes Menschen, der endlich schließlich zu einem Publi-
41 kum gelangt ist. Daraus kann man folgern, daß die Briefe aus der Türkei, der
42 Antiquität gesellschaftlichste, am meisten an Publikum gerichtetes Werk,
43 niemals, in Mikes' Leben, einen Leser hatte. Um das Bild des amerikanischen
44 Dichters zu gebrauchen, einen

nyilat lótt a levegőbe, mely csak századok múlva hozta haza a számüzött üzenetét.

Mikes Törökországi Leveleit nem egyenként írta, mint a leveleket szokás és nem abban az időben, amikoról keltezte őket — ez nyilvánvaló abból, hogy a bennük elmondott események keletkezésében néha több évet is téved. Mikes előtt nem a valóságos levél alkalomszerű, irodalmon kívüli formája lebegett, hanem tudatában volt annak, hogy zárt irodalmi művet alkot, melynek pusztán külső megjelenési formája a levél. Leveleskönyve részben memoár levélforma, részben olyan enciklopédikus műfaj, amilyent a század annyira kedvelt, a mindent magába foglaló modern regény egyik őse.

Mert Mikes levelezésében minden elfér. A bujdosók életének leírása csak igen kis részét foglalja el a leveleknek. Vannak bennük, igen nagy számmal, anekdoták és kis törtérik, Mikes széleskörű olvasottságának kedélyes lecsapódásai. Nem hiányoznak a moralizáló elmékedések, nőnevelésről, nőkről általában (a francia klasszicizmus hozza a nők szellemi emancipációját, csekély olasz előzmények után), vannak benne nép- és tájrajzi leírások Törökországról, értekezés a selyemhernyótenyésztésről, szóval didaktikus részek bőven. Érdekes, hogy a törökországi leírások sem eredetiek, ezekben a részekben is merített francia nyelvű útleírásokból. Ez is mutatja, hogy Mikes izig-vérig könyvember volt, személyes tapasztalataiban nem bizott, azok nem is érdekelték, a könyvben leírt Törökország valóságosabb volt számára az élt Törökországnál — kezdetben vala az irodalom...

A sokszínű levelek egységét Mikes világnézete adja meg, vagy talán inkább világérzése, az az édesen borongó claudelorrainiháttér, mely közös minden törtéria és valóság mögött. Ez a világérzés a XVII. század elomló odaadása, megnyugvása a Gondviselésben, az „Isten kezében vagyunk“ érzés. Mikesre bizonyára hatott a janzenizmus, melynek Rákóczi Ferenc a hive volt és amely Szent Ágoston nyomán az előre-elrendelés tanát akarta összhangba hozni a katolikus dogmával. De ha világiasabb lelkétől távol álltak is a theológiai finomságok, melyekben a feje-

1 Pfeil schoß er in die Luft, der erst nach Jahrhunderten heimbrachte des Verbannten Mitteilung.

2
3
4 Mikes schrieb seine Briefe aus der Türkei nicht einzeln, wie man Briefe zu
5 schreiben pflegt und nicht in der Zeit, von der er sie datierte — dies ist offenkundig
6 daraus, daß er in der Datierung der in ihnen erzählten Ereignisse manchmal auch um
7 mehrere Jahre irrt. Mikes schwebte nicht des wirklichen Briefes gelegenheitartige,
8 außerliterarische Form vor, sondern er war sich dessen bewußt, daß er ein geschlossenes literarisches Werk schafft, dessen lediglich
9 äußere Erscheinungsform der Brief ist. Sein Briefbuch ist teils eine Memoire in Briefform,
10 teils eine solche enzyklopädische Kunstgattung, die das Jahrhundert so sehr mochte,
11 einer der Vorfahren des alles in sich fassenden modernen Romans.

12
13
14
15
16
17
18 Denn in Mikes' Briefwechsel paßt alles hinein. Die Beschreibung des Lebens der
19 Exulanten [Landesflüchtige] nimmt nur einen sehr kleinen Teil der Briefe ein. Es gibt
20 in ihnen, in sehr großer Zahl, Anekdoten und kleine Historien, gemütvoll
21 niederschläge der breiten Belesenheit Mikes'. Es fehlen nicht die moralisierenden
22 Betrachtungen, über Frauenerziehung, über Frauen im allgemeinen (der französische
23 Klassizismus bringt die geistige Emanzipation der Frau, nach geringen italienischen
24 Vorläufern), es gibt darin volks- und landschaftskundliche Beschreibungen der
25 Türkei, eine Abhandlung über die Seidenraupenzucht, also didaktische Teile reichlich.
26 Es ist interessant, daß auch die Türkeibeschreibungen nicht ursprünglich sind, auch
27 in diesen Teilen schöpfte er aus französischsprachigen Reisebeschreibungen. Auch dies
28 zeigt, wie sehr Mikes ein Vollblut-Buchmensch war, seinen persönlichen Erfahrungen
29 traute er nicht, die interessierten ihn auch nicht, die in einem Buch beschriebene
30 Türkei war für ihn wirklicher als die erlebte Türkei — im Anfang war die Literatur...

31
32
33
34
35
36
37
38
39 Den vielfarbenen Briefen ihre Einheit gibt Mikes' Weltanschauung, oder vielleicht
40 eher sein Weltgefühl, jener süß melancholische Claude Lorrainsche Hintergrund,
41 der gemeinsam ist hinter jeder Historie und Wirklichkeit. Dieses Weltgefühl ist
42 des XVII. Jahrhunderts hinsinkende Hingabe, ihr Sichfügen in die Vorsehung,
43 das „in Gottes Hand sind wir“ Gefühl. Auf Mikes wirkte gewiß der Jansenismus,
44 dessen Anhänger Franz Rákóczi war und der auf den Spuren Sankt Augustins
45 die Lehre von der Voraus-Bestimmung in Einklang bringen wollte mit dem
46 katholischen Dogma. Doch wenn auch seiner weltlicheren Seele die theologischen
47 Feinheiten fernstanden, in denen der

delem kedvét lelte, nem maradhatott érintetlen a kor általános rezignációjától, attól a nagy halál- és lemondás-atmoszférától, mely a század legmélyebbjeit ihlette, a quietizmus halottas békéje felé. „Kivántam kort, mely nem küzd semmiért“, így jellemzi Madách Keplerje szájából ezeket a századokat.

A koradta hangulathoz hozzájárult Mikes és a bujdosók sorsa: célja-tudatlan hánytvetettség annyi király országán keresztül, a hadbeli szerencse emelkedő és alázuhanó vonala, és azután eseménytelenül ott élni Rodostóban, minden emberi akaráson kívül, közvetlenül Isten kezében, és talán a török föld fátum-levegője is — mind egy érzést vált ki az érezni tudóbból, az Isten akaratában való megnyugvást. Ez marad mindvégig Mikes eszmei mondanivalója. Ezerszer variálja levelei folyamán, és ezzel cseng ki a mindegyre melankolikusabb hangú gyűjtemény:

„Az első leveletem a midőn a nénémnek irtam, huszonhét esztendő voltam. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többi a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az Isten rendeléseiben nincsen haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségire rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált és az üdvességet. És azután megszününk a kéréstől, mind a bűntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Amen.“

Mikes leveleinek értékét, szépségét az adja meg, hogy az ember, aki a sorok mögül ránk néz, egyike a legvonzóbb, legszeretetre méltóbb magyar embereknek. Talán a nyájas stilus szuggerálja ezt... lehet, de „a stilus az ember“. Mikesre, az emberre és stilusára vonatkozólag a legtalálóbbat Kultsár István mondta, első kiadója, aki ezt a címet adta a gyűjteménynek: „Törökországi levelek, melyekben a II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel bujdosó magyarok története más egyéb emlékezetes dologgal együtt barátságosan elbádatnak.“ Barátságos volt Mikes, a szó legmagasabb értelmében és ezért van annyi barátja, a síron túl is.

1 Fürst seine Freude fand, konnte er nicht unberührt bleiben von der allgemeinen
2 Resignation des Zeitalters, von jener großen Todes- und Verzicht-Atmo-
3 sphäre, welche die Tiefsten des Jahrhunderts inspirierte, zu des Quietismus
4 todartigem Frieden. „Ich wünschte ein Zeitalter, das für nichts kämpft“, so
5 kennzeichnet Madách durch den Mund seines Kepler diese Jahrhunderte.

6
7
8 Zur epochegegebenen Stimmung trug Mikes' und der Landesflüchtigen
9 Schicksal bei: ziel-unkundiges Herumgeworfensein durch so vieler Könige
10 Länder, der kriegerischen Fortün steigende und hinabstürzende Linie, und da-
11 nach ereignislos dort zu leben in Rodostó, außerhalb jeden menschlichen
12 Wollens, unmittelbar in Gottes Hand, und vielleicht auch des türkischen Bo-
13 dens Fatum-Luft — alles löst ein Gefühl im Fühlen Könnenden aus, das in
14 Gottes Willen Ruhigwerden. Dies bleibt bis zuletzt Mikes' ideelle Aussage.
15 Tausendmal variiert er es im Verlauf seiner Briefe, und damit klingt die im-
16 mer melancholischer gestimmte Sammlung aus:

17
18
19
20
21 „Meinen ersten Brief derweil ich an meine Tante schrieb, war ich sieben-
22 undzwanzig jährig. Davon nehme ich 17 heraus. die übrigen verbrachte ich in
23 nutzloser Landesflucht. Das Nutzlose hätte ich nicht sagen müssen, denn in
24 Gottes Fügungen gibt es keine Nutzlosigkeit, weil er alles zu seinem Ruhm
25 bestellt. Darauf müssen wir achten, daß auch wir es darauf richten sollen, und
26 so wird jede seine uns bestimmte Fügung zu unserem Heil sein. Wünschen
27 wir also nichts anderes als Gottes Willen. Erbitten wir das gedeihliche Leben,
28 den guten Tod und die Seligkeit. Und danach hören wie auf von der Bitte, wie
29 von der Sünde, wie vom Flüchten, wie vom unersättlichen Wunsch. Amen.“

30
31
32
33
34
35 Mikes' Briefen gibt das ihren Wert, ihre Schönheit, daß der Mensch, der
36 von hinterhalb der Zeilen auf uns schaut, eine der anziehendsten, liebenswer-
37 testen ungarischen Menschen ist. Vielleicht suggeriert dies der leutselige Stil .
38 . . kann sein, aber „der Stil ist der Mensch“. Über Mikes, auf den Menschen
39 und seinen Stil bezogen, hat das Treffendste Stefan Kultsár gesagt, sein erster
40 Verleger, der seiner Sammlung diesen Titel gab: „Briefe aus der Türkei, in
41 welchen die Geschichten der mit Fürst Franz Rákóczi II. landesflüchtigen
42 Ungarn zusammen mit anderen sonstigen denkwürdigen Dingen freundlich
43 vorgetragen werden.“ Freundlich war Mikes, im höchsten Sinne des Wortes
44 und deshalb hat er so viele Freunde, auch übers Grab hinaus.

Nem volt vakmerő kurucos lázadó Mikes és nem is volt az a dacos kesernyés bujdosó, akinek a XIX. század függetlenségi pathosza beállította. Hűséges szolgája volt fejedelmének, de a Rákóczi-felkelés eszmei tartalma nem foglalkoztatta. Szívesen hazajött volna, ha jöhetett volna, és bizony a száműzetésben nagyon szánta, a maga csendes módján, hogy a dolgok úgy lettek, ahogy lettek. Mikor Rákóczi József, a bujdosók utolsó reménye, 1738-ban meghal, belőle is kitör végre a fojtott hangú keserűség: „Aki minket teremtett, annak legyen meg akarata rajtunk. Ő minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak, kik fűsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzeteket és örökségeket. Adja Isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen, és irtóztva halljon beszélni a mi hosszú bujdosásunkról.“

Igy nem az eszmék dacos mártirja beszél, hanem a meggyötört, póz nélküli, szomorúságra hullott ember, az emberi ember. Ez a vox humana. És ez adja meg Leveli-
nek örökös varázsát.

Olyan ember volt, akinek lelkét választott olvasmányok, a vérébe, az álmaiba átmenő irodalmi életforma és a befelé terebélyesedő szenvedések megfinomították, megtisztították az ember-állat pusztító ösztöneitől. Szelíd volt Mikes, béketűrő, „barátságos“, finom franciás mosolya nem takart rosszindulatot, csak megbocsátó megértését az emberi gyengéknek. Abból a legrokonszenvesebb ember-fajtából való volt, mely a nagy Erasmusszal jelenik meg a lélek történetében. Abból az emberfajtából, amely a szépséges XVIII. században méltósággal uralkodott a nyugati népek fölött, amely a XIX. század nagy emberbaráti reformjait létrehozta és az emberi életet egy pillanatra csaknem elviselhetővé tette, amíg vívmányait el nem söpörte a világháború és az utána következő gyilkos megtagadása az emberi eszmének, bolsevizmus, hitlerei...

Leveli a lélektörténet új fejezetét kezdik a magyar irodalomban: a zordonan vallásos és izzóan heroikus lelkék után ő vezeti be a humánus korát, mely Kazinczyban, Kölcseyben, Vörösmartyban a magyar irodalom legbüszke-

1 Mikes war kein tollkühner kurutzischer Aufständischer und war auch nicht
2 jener trotzige verbitterte Landesflüchtige, als den ihn des XIX. Jahrhunderts
3 Ungbhängigkeits-Pathos hinstellte. Treuer Diener war er seinem Fürsten, aber
4 des Rákóczi-Aufstands ideeller Gehalt beschäftigte ihn nicht. Gern wäre er
5 heimgekommen, wenn er hätte kommen können, und wahrlich bedauerte er in
6 der Verbannung sehr, auf seine eigene stille Weise, daß die Dinge so wurden,
7 wie sie es wurden. Als Josef Rákóczi, die letzte Hoffnung der Landesflüchti-
8 gen [Exulanten], 1738 stirbt, bricht auch aus ihm endlich mit gedämpfter
9 Stimme die Bitternis hervor: „Der uns geschaffen hat, dessen Wille geschehe
10 an uns. Er hat uns zum Beispiel gemacht für unsere ganze Nation, und glück-
11 lich sind jene, die an uns lernen werden, die zusammenhalten mit dem Land,
12 die aus Rauch ähnlichem Grund nicht verlassen ihre Nationen und Erbschaf-
13 ten. Gebe Gott, daß nie jemand uns folge, und mit Entsetzen reden höre von
14 unserem langen Exulantum.“

21 So spricht nicht der trotzige Märtyrer der Ideen, sondern der gepeinigte,
22 ohne Pose, in Traurigkeit gefallene Mensch, der menschliche Mensch. Dies
23 ist die vox humana. Und dies gibt seinen Briefen ihren ewigen Zauber.

26 Er war ein solcher Mensch, dessen Seele ausgewählte Lektüren, die in sein
27 Blut, in seine Träume übergehende literarische Lebensform und die einwärts
28 sich ausbreitenden Leiden verfeinerten, reinigten von des Mensch-Tieres ver-
29 heerenden Trieben. Sanftmütig war Mikes, duldsam, „freundlich“, sein feines
30 französisches Lächeln barg keine Böswilligkeit, nur sein verzeihendes Ver-
31 ständnis den menschlich Schwachen. Er war von jener allersympathischsten
32 Menschenart, die mit dem großen Erasmus in der Geschichte der Seele er-
33 scheint. Aus jenem Menschenschlag, der im schönen XVIII. Jahrhundert mit
34 Würde herrschte über die westlichen Völker, welcher des XIX. Jahrhunderts
35 große menschenfreundlichen Reformen hervorbrachte und das menschliche
36 Leben für einen Augenblick beinahe erträglich machte, bis seine Errungen-
37 schaften nicht wegfegte der Weltkrieg und die nach ihm folgende mörderische
38 Verleugnung der menschlichen Idee, [*1940 gestrichen>] Bolschewismus,
39 ihre Hitlers ...

45 Seine Briefe beginnen ein neues Kapitel in der ungarischen Literatur: nach
46 den düster religiösen und glühend heroischen Seelen leitet er das Zeitalter des
47 Humanums ein, das in Kazinczy, in Kölcsey, in Vörösmarty der ungarischen
48 Literatur stol-

ségesebb korszakát fogja jelenteni. Balassa és Zrinyi művészi, kulturális nagyszerűsége után Mikes tette a civilizáció diadala. Az irodalmi irodalom inaugurálójá ő, mely hivattva van — sokszor milyen reménytelen küzdelem! — Orpheusként az állati indulatokat megszelídíteni.

A lélektörténeti fordulóval kapcsolatban Mikes attitűdje fordulatot jelent az írói öntudat fejlődésében is. Mint már mondtuk, ő az első, aki felismeri az irodalom társadalmi jelentőségét. Az első, aki úgy ír, mintha nem elszigetelt jelenség volna, hanem egy eleven irodalmi élet részese. Levelei nem egy magányos lélek megnyilatkozásai, mint Balassa vagy Zrinyi költészete, hanem állandóan a másokra, a másokra, a Te-fogalomra vonatkoztatva keletkeznek, válaszolgat nénye kérdéseire, nénjét értesíti, fiktív nénye, a Nyájas Olvasó szimbóluma állandóan jelen van alkotásában, valahogy együtt alkot vele. Az írás nála már nem pusztán kultúra, hanem civilizáció is.

Írónia, vagy talán magyar sors-szimbolika az, hogy éppen ez az első szociális alkotónk a legmagányosabb minden alkotónk között: kirekesztett, száműzött, olvasatlan író, aki egy álmodott milieuban játsza le a világfi-író kedves szerepét. Odahaza még egy évszázadig hallgat a humanum, a szépség, idegen telepések nehéz munkával most teszik művelhetővé a török-taposta magyar földet — és Tomiban, Rodostóban, Isten háta mögött valaki álmában megteremti a magyar civilizációt. A magyar géniusz a legmostohább időben is, elátkozott idegen csillagok alatt, mégis, *invitis nubibus*, meg tudja teremteni az egyetlen szép virágokat.

Irodalom. Király György, A Törökországi Levelek forrásaihoz, EPhK. 1909. Zolnai Béla, Mikes és a francia szellemi élet, u. o. 1921—22. U. ö., Mikes Kelemen, Minerva, 1930.

7.) Késői barok és rokoko.

A kezdet és a vég találkoznak. A középkorban a szellem az Egyház monopoliuma volt és a XVIII. században, az egyházi kultúra utolsó századában, az irodalom újra az Egyház kezében van. A főúri kultúra nem hanyatlott alá.

1 zeste Epoche bedeuten wird. Nach Balassas und Zrinyis künstlerischer, kultu-
2 reller Großartigkeit ist Mikes' Tat der Triumph der Zivilisation. Der literari-
3 schen Literatur Inaugurator ist er, die berufen ist — ein vielmals wie hoff-
4 nungsloser Kampf! — als Orpheus die tierischen Triebe zu zähmen.

7 Im Zusammenhang mit der seelengeschichtlichen Wende bedeutet Mikes'
8 Attitüde eine Wende auch in der Entwicklung des schriftstellerischen Selbst-
9 bewußtseins. Wie wir schon sagten, er ist der Erste, der die gesellschaftliche
10 Bedeutung der Literatur erkennt. Der Erste, der so schreibt, als wäre er keine
11 isolierte Erscheinung, sondern eines lebendigen literarischen Lebens Teilha-
12 ber. Seine Briefe sind nicht einer einsamen Seele Äußerungen wie Balassas
13 oder Zrinyis Dichtung, sondern dauernd auf den Anderen, auf die Anderen,
14 auf den Du-Begriff bezogen entstehen sie, antwortet er auf die Fragen seiner
15 Tante, verständigt er seine Tante, seine fiktive Tante, das Symbol des Geneig-
16 ten Lesers ist ständig gegenwärtig in seinem Schaffen, irgendwie schöpft er
17 mit ihm zusammen. Das Schreiben ist bei ihm nicht mehr bloße Kultur, son-
18 dern auch Zivilisation.

22 Ironie, oder vielleicht ungarische Schicksals-Symbolik ist es, daß gerade
23 dieser unser erster sozialer Schöpfer der Einsamste unter allen unseren Schöp-
24 fern ist: ein ausgesperrter, verbannter, ungelesener Schriftsteller, der in einem
25 geträumten Millieu die liebe Rolle des Weltmann-Schriftstellers spielt. Da-
26 heim schweigt noch ein Jahrhundert lang das Humanum, die Schönheit, frem-
27 de Siedler machen jetzt mit schwerer Arbeit urbar die türken-zerstampfte un-
28 garische Erde — und in Tomi, Rodostó, hinter Gottes Rücken erschafft je-
29 mand in seinem Traum die ungarische Zivilisation. Der ungarische Genius
30 vermag auch in widrigster Zeit, unter verfluchten fremden Sternen, dennoch,
31 *invitis nubibus*, die einzigen schönen Blumen hervorzubringen.

37 << *Literatur:* Király (Zu den Quellen der Briefe aus der Türkei), - Zolnai (Mikes
38 und das französische geistige Leben), ebda., - Ders.: (Klemens Mikes]

7.) *Spätes Barock und Rokoko.*

43 Der Anfang und das Ende begegnen sich. Im Mittelalter war der Geist der
44 Kirche Monopol und im XVIII. Jahrhundert, im letzten Jahrhundert der kirch-
45 lichen Kultur, ist die Literatur wieder in der Hand der Kirche. Die hoch-
46 herrschaftliche Kultur verfiel nicht.

Hofmannsegg gróf, aki ebben az időben járt Magyarországon, oly magas civilizációt talált itt, hogy csak fájó szívvel tudott elszakadni. Rámutat a magas civilizáció okára is: a magyar arisztokrácia rendkívüli gazdagságára. Csak egy olyan kis városban, mint Pécs, öt-hat fejedelmi gazdagságú család él.

De ez a főúri kultúra befogadó jellegű lett, amint az életforma megváltozott, amikor a nagybirtok nem jelentett többé harcos aktivitást, hanem csendes megőrzését a szerzett hatalomnak. A főúri líra hallgatott és ha nagy-néha meg is szólalt, latinul és franciául beszélt, latinul költött például az erdélyi gróf Lázár János (1703—1772), ki-nek magyar nyelven egy versregény formájába öltöztetett földrajzi tankölteménye maradt reánk.

Az új arisztokrácia szellemének legjellegzetesebb képviselője talán az a kiváló Teleki Sámuel gróf, aki roppant fáradsággal összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Janus Pannonius szétszórt műveit (1784), nagyszerű emlékéért állítva osztálya neo-humanisztikus kultúrájának és termékenyen receptív beállítottságának.

Faludi Ferencet¹⁵ jezsuita-volta ugyan az egyházi iro-

¹⁵ Faludi Ferenc szül. 1704, Németújvár, Vas m. 1720: belép a Jézus-társaságba. 1735—40 hitszónok Budán és más városokban. 1740—45: magyar gyóntató Rómában a Szent Péter templomban. 1745: nagyszombati egyetemi tanár. 1746: a bécsi Theresianum aligazgatója. 1747: a nagyszombati egyetemi nyomda igazgatója, 1750: a kőszegi jezsuita rendház rektora, 1753: a pozsonyi jezsuita rendház könyvtárosa és a gimnázium igazgatója. 1773: A rendet feloszlatják, Faludi Rohoncon húzódik meg, mint a szegényház gondnoka. Meghal 1779-ben.

Művei. Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes ember. Irta anglus nyelven Dorell József. Fordította olaszból Faludi Ferenc. Nagyszombat, 1748. Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes asszony. Irta anglus nyelven Dorell József. Fordította olaszból Faludi Ferenc, Nagyszombat, 1748. Bölts és figyelmetes udvari ember. Irta spanyol nyelven Gracián Boldizsár. Fordította németből Faludi Ferenc. Nagyszombat és Pozsony, 1750—1771. Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes úrfi. Irta anglus nyelven Dorell József. Fordította olaszból Faludi Ferenc. Nagyszombat, 1771.

1 Graf Hofmannsegg, der in dieser Zeit Ungarn bereiste, fand hier eine so hohe
2 Zivilisation, daß er nur wehen Herzens sich losreißen konnte. Er zeigt auch
3 auf die Ursache der hohen Zivilisation: auf der ungarischen Aristokratie au-
4 ßerordentlichen Reichtum. Nur in einer solch kleinen Stadt, wie Fünfkirchen,
5 leben fünf-sechs fürstlich reiche Familien.
6
7

8 Aber dieser hochherrschaftlichen Kultur Charakter war rezeptiv geworden,
9 so wie die Lebensform sich änderte, als der Großgrundbesitz nicht länger eine
10 kämpferische Aktivität bedeutete, sondern stilles Behüten der beschafften
11 Macht. Die aristokratische Lyrik schwieg und wenn sie in großen Abständen
12 auch ertönte, sprach sie lateinisch und französisch, auf lateinisch dichtete bei-
13 spielsweise der siebenbürgische Graf Johann Lázár (1703—72), dessen in un-
14 garischer Sprache, in eines Versromans Form gekleidetes erdkundliches Lehr-
15 gedicht uns erhalten blieb.
16
17

18 Des neuen aristokratischen Geistes typischer Vertreter ist vielleicht jener
19 hervorragende Graf Samuel Teleki, der mit ungeheurer Mühe zusammensam-
20 melte und für den Druck redigierte des Janus Pannonius'-verstreute Werke
21 (1784), ein großartiges Denkmal stellend seiner Klasse neo-humanistischen
22 Kultur und fruchtbar rezeptiven Einstellung.
23
24
25

26 Franz Faludi ¹⁵ knüpft sein Jesuit-Sein zwar an die kirchliche Lite-

<< ¹⁵ Franz Faludi geb. 1704, Güssing, Kom. Vas. 1720: tritt in die Jesu-Gesell-
schaft ein. 1735--40: Glaubensredner in Ofen und anderen Städten. 1740-45: ungarischer Beichtiger in Rom in der Sankt-Peters-Kirche. 1745: Professor der Tyrnauer Universität. 1746: Vizedirektor des Wiener Theresianums. 1747: Direktor der Tyrnauer Universitäts-Druckerei. 1750: Rektor des Günser jesuitischen Ordenshauses, 1753: Bibliothekar des Preßburger jesuitischen Ordenshauses und Direktor des Gymnasiums. 1773: der Orden wird aufgelöst, Faludi zieht sich nach Rechnitz zurück, als Kurator des Armenhauses. Stirbt 1779.

<< *Seine Werke:* (Zu frommer Güte und glücklich seligem Leben unterwiesener adliger Mensch. Geschrieben in englischer Sprache von Josef Dorell. Übersetzt aus dem Italienischen von Franz Faludi.) Tyrnau, 1748. - (Zur frommen Güte und glücklich seligem Leben unterwiesene edle Frau. Geschrieben in englischer Sprache von Josef Dorell. Übersetzt aus dem Italienischen von Franz Faludi.) - (Weiser und aufmerksamer höfischer Mensch. Geschrieben in spanischer Sprache von Baltasar Gracián. Übersetzt aus dem Deutschen von Franz Faludi.) Tyrnau und Preßburg, 1750-1771. - (Zu frommer Güte und glücklich seligem Leben unterwiesener adliger Jüngling. Geschrieben in englischer Sprache von Josef Dorell. Übersetzt aus dem Italienischen von Franz Faludi.) Tyrnau, 1771.

Szent ember vagyis szent életre vezérlő istenes oktatások. Pozsony, 1773. Bölcs ember vagyis az erkölcsös bölcseségre vezérlő rövid oktatások. Pozsony, 1778. Faludi Ferenc költeményes maradványai. Révai Miklós kiadása. Két kötet. Győr, 1786—87. Téli éjszakák, Révai Miklós kiadása, Pozsony, 1787.

Modern kiadások. Verseinek szövegkritikai kiadását összegyűjtötte Négyesy László, Olcsó kv., 1900. Téli éjszakák, Rupp Kornél kiadása, RMK. 1900.

Irodalom. Illyefalvi Vitéz Aladár, Faludi Ferenc élete és költészete. Bpest. 1894. Trostler József, Faludi és a német gáláns költészet, EPhK. 1923. Horváth János, A magyar irodalmi népieség Faluditól Petőfiig. Budapest. 1927. Harsányi István, Rokokó ízlés a magyar irodalomban, Sárospatak, 1930.

dalomhoz csatolja, de mi mégis a főúri fejlődésvonalba illesztjük, mert fő-műve, a „Bölts és figyelmetes udvari ember“ (1750—1771), zárja le az Udvari Ember történetét a magyar irodalomban. Az Udvari Ember Balassával vonult be a magyar irodalomba, de csak legemberibb oldalán mutatkozott be, az udvari szerelemben. Teljesebbé vált az ideál Zrinyiben, aki magyarrá élte az udvari kultúra dekoratív és magasztos hős-elgondolását, Gyöngyösi pedig életével és költészetével példát adott az udvari ember békebeli, udvarbeli attitűdjére. Mikes Kelemen azután, az eszmék befelé fejlődő irányát követve, bemutatta az Udvari Embert belülről, introspekció útján, lojalitását, nyájasságát és keserveit. Faludi az utolsó állomás: az Udvari Ember elmélete.

Faludi Udvari Embere nem a Castiglione elfogulatlan, derüs, ellenállhatatlan olasz renaissance-embere: ő a zordon spanyol jezsuitát, Graciánt fordítja, akiben később Schopenhauer kedvét lelta. Tőle tanulja és tanítja, hogy az Udvari Ember legfőbb tulajdonsága a hallgatagság, titkait nem viszi a piacra, szándékaiba nem avat be senkit, személyiségének átütő erejét a titokzatosság hatalmával fokozza. Az Udvari Ember jogutódjának, az angol gentlemannek hallgatag önfegyelme veti itt előre árnyékát (angol volt az első, Bacon, aki a hallgatás, a disszimuláció politikai fontosságáról értekezett) — de az angol gentleman kötelező érdektelensége nélkül. Az angol elhallgatja gondolatait, mert „nem szokták“ elmondani a személyes dolgokat —

1 (Heiliger Mann oder zum heiligen Leben geleitende fromme Unterweisungen),
2 Preßburg, 1773. - (Weiser Mann oder zur sittlichen Weisheit geleitende kurze Unterweisungen), - (Franz Faludis dichterische Überbleibsel). Nikolaus Révais Ausgabe.
3 Zwei Bände. Raab, 1786-87. (Winterliche Nächte), Nikolaus Révais Ausgabe,
4 Preßburg, 1787.
5

6
7 << *Moderne Ausgaben*: Die textkritische Ausgabe seiner Verse kompilierte Ladislaus Négyesy, (Billige Bücherei), 1900. - (Winterliche Nächte), Kornel Rupp's
8 Ausgabe,
9

10
11 << *Literatur*: Aladarius Vitéz v. Illyefalva (Franz.Faludis Leben und Dichtung),
12 - Trostler (Faludi. und die deutsche galante Dichtung), - Horváth (Die ung. literarische Volkhaftigkeit von Faludi bis Petőfi). - Harsányi (Rokoko-Geschmack in der ung. Literatur),
13
14

15
16
17
18 ratur, aber wir fügen ihn dennoch in die hochherrschaftliche [hochadlige,
19 aristokratische] Entwicklungslinie ein, weil sein Hauptwerk, der „Weise und
20 aufmerksame höfische Mensch“ (1750—71), abschließt die Geschichte des
21 Höfischen Menschen in der ungarischen Literatur. Der Höfische Mensch zog
22 mit Balassa in die ungarische Literatur ein, aber stellte sich nur auf seiner
23 menschlichsten Seite vor, in der höfischen Liebe. Vollständiger wurde das höfische
24 Ideal in Zrinyi, der aufs Ungarische den dekorativen und hehren Helden-Gedanken
25 der höfischen Kultur lebte, Gyöngyösi wiederum gab mit seinem Leben und seiner
26 Dichtung ein Beispiel für des höfischen Menschen friedenszeitliche, am Hof gepflogene
27 Attitüde. Klemens Mikes dann, der Ideen einwärts sich entwickelnden Richtung
28 folgend, zeigte den Höfischen Menschen von inwendig, auf der Introspektive Weg, seine
29 Loyalität, Leutseligkeit und Bitternisse. Faludi ist die letzte Station, des Höfischen
30 Menschen Theorie.
31

32
33
34
35 Faludis Höfischer Mensch ist nicht Castigliones unvoreingenommener,
36 heiterer, unwiderstehlicher italienische Renaissance-Mensch: er übersetzt den
37 düsteren spanischen Jesuiten, Gracián, an dem später Schopenhauer seine
38 Freude fand. Von ihm lernt und lehrt er, daß des Höfischen Menschen höchste
39 Eigenschaft die Schweigsamkeit ist, er seine Geheimnisse nicht zu Markte
40 trägt, niemanden einweihet in seine Absichten, und er die durchschlagende
41 Kraft seiner Persönlichkeit mit der Macht des Geheimnisvollen steigert. Des
42 Höfischen Menschen Rechtsnachfolger, des englischen gentlemans schweigsame
43 Selbstdisziplin wirft hier seinen Schatten voraus (ein Engländer war der
44 Erste, Bacon, der über des Schweigens, der Dissimulation politischer Wichtigkeit
45 dissertierte) — aber ohne des englischen gentleman verpflichtende
46 Interesselosigkeit. Der Engländer verschweigt seine Gedanken, weil „man
47 nicht pflegt“ seine persönlichen Dinge zu erzählen —

Faludi „bölc és figyelmetes udvari embere“ hallgat, hogy megtévesse ellenfeleit ebben a füllel telt világban.

Faludi műveiben még egyszer teljes fegyverzetben felragyognak a barok emberideáljai: az Udvari Ember, a Szent Ember és a Bölc Ember, hogy azután átadják helyüket néhány évtized múlva az egészen másfajta embernek: a Magyar Embernek, a Pallérozott Elmének és az Érzékeny Szívnek.

Faludi Ferenc, mint vers-író, a rokokó-szellem könnyed gráciáját hozza haza Olaszországból és német olvasmányaiából. Kecses pásztorkodásaiban, finom udvari hódoló verseiben, újrítmusú Fortuna-elmékedéseiben az importált játékos versforma természetes bájjal közeledik a népi formához. Ez a közeledés tudatos: Faludi jegyzőkönyvvel jár a világban, gyűjti a magyar nép ízes szólásmondásait, mely iránt a XVI. század óta elveszett az érzék. Ilymódon előkészíti a századvégi megújulás útját.

Báró Amadé László¹⁶ immár teljesen a rokokó-stílus képviselője. Életével képet nyújt arról az új, udvari arisztokráciáról, mely a XVIII. században átvette a harcok örökét. Ennek az arisztokráciának a székhelye az udvarközeli Pozsony, egyetlen európai városunk akkor. A várak helyett a paloták lakószobái. Mulatozásaiban, pompaszereteté-

¹⁶ Báró Amadé László szül. 1703, Pozsony megyében. A jezsuiták nevelték. 1729-ben feleségül vette báró Orczy Zsuzsánát. Házasságuk rövid és szerencsétlen volt. 1735-ben mint huszárkapitány Olaszországban harcol. 1736: újra megházasodik, feleségül veszi a gazdag Weltzl Mária Paulinát. 1742: ezredes lesz a Mária Terézia trónját védő nemesi felkelésben. 1744: tábornok lesz. 1746: felesége elhagyja. 1750: a pozsonyi magyar királyi udvari kamara tanácsosa. Öregkorában sokat betegeskedett és nagyon áhitatos volt. 1764-ben meghal.

Kiadások. Költeményeit először 1836-ban adták ki. Szövegkritikai kiadás: Négyesy László, Budapest, 1892.

Irodalom. Négyesy i. m., Vértesy Jenő, Adatok Amadé László életéhez, ItK. 1902. Kastner Jenő, Amadé gáláns versei, EPhK 1922.

1 Faludis „Weiser und aufmerksamer höfischer Mensch“ schweigt, um seine
2 Gegner irrezuführen in dieser mit Ohren vollen Welt.

3
4 In Faludis Werken strahlen noch einmal in voller Bewaffnung die Men-
5 schenideale des Barocks auf: der Höfische Mensch, der Heilige Mann und der
6 Weise Mensch, um danach ihren Platz wenige Jahrzehnte später zu übergeben
7 einem ganz andersartigen Menschen: dem Ungarischen Menschen, dem Poli-
8 lierten Verstand und dem Empfindsamen Herzen.

9
10
11 Franz Faludi, als Gedicht-Schreiber, bringt des Rokoko-Geistes leichte
12 Grazie heim aus Italien und aus seinen deutschen Lektüren. In seinen zierli-
13 chen Schäfereien, feinen höfischen Huldigungsversen, neurhythmischen For-
14 tuna-Reflexionen nähert die importierte spielerische Versform mit natürli-
15 chem Charme sich der volklichen Form. Diese Annäherung ist bewußt: Faludi
16 geht mit einem Notizbuch in der Welt herum, sammelt die schmackigen Re-
17 densarten des ungarischen Volkes, für die seit dem XVI. Jahrhundert das Ge-
18 fühl verlorenging. Auf diese Weise bereitet er der Ende des Jahrhunderts ein-
19 setzenden Erneuerung Weg vor.

20
21
22
23 Baron Ladislaus Amadé ¹⁶ ist bereits völlig des Rokoko-Stils Vertreter.
24 Mit seinem Leben bietet er ein Bild von der neuen, höfischen Aristokratie, die
25 im XVIII. Jahrhundert das Erbe der kämpferischen Ahnen übernahm. Die
26 Dieser Aristokratie Residenz ist das hofnahe Preßburg, unsere damals einzige
27 europäische Stadt. Statt der Burgen sind es Bewohner der Paläste. In seinen
28 Vergnügungen, seiner Pomplie-

<< ¹⁶ Baron Ladislaus Amadé geb. 1703, im Komitat Preßburg. Die Jesuiten erzogen ihn. 1729 nahm er Baronin Susanne Orczy zur Frau. Ihr Eheleben war kurz und unglücklich. 1735 kämpft er als Husarenrittmeister in Italien. 1736: verehelicht sich erneut, heiratet die reiche Maria Paulina Weltzl. 1742: wird Oberst in der Maria Theresias Thron verteidigenden adligen Insurrektion. 1744: wird General. 1746: seine Frau verläßt ihn. 1750: er wird Rat der Preßburger ungarischen königlichen Hofkammer. Im Alter kränkelte er viel und war sehr andächtig. 1764 stirbt er.

<< *Ausgaben:* Seine Gedichte wurden erstmals 1836 herausgegeben. Textkritische Ausgabe: Négyesy,

<< *Literatur:* Négyesy i. m., Vértesy (Angaben zum Leben Ladislaus Amadés), - Kastner (Amadés galante Gedichte),

ben és szelidebb humanitású hangulatán a francia-bécsi udvari szellem hatása érződik. Végtelen családi birtokpereiben a nagybirtok újabb, kommerciálisabb, pénzszerűbb kialakulását látjuk az előző kor után, amikor a nagybirtok is valami heroikusabb dolog volt, a hatalom alapja és jelképe egyben.

Amadé talán az egyetlen költője a magyar irodalomban a rokokó-szerelemnek. A barok a szerelemben is lojális volt. A házasságok masszívak voltak, mint a templomok. Amadé, hogy úgy mondjuk, már több generáción át szerencsétlen házaseletet élt. Apja és anyja külön élnek és felváltva rabolják el egymás birtokait. Amadé azért nősül, hogy egy zordon apát kibékítsen a feleség vagyonának hírével. Élete futó és kalandos kicsi szerelmek láncolata, a szerelmi bánatot nem ismeri, csak a szerelmi bosszankodást. A rokokó ember sokkal frivolabb, semhogy fiatal lenne, viszont nem is öregszik meg. Amadénak késő öregségből valók azok a verseknél sokkal mulatságosabb levelek, melyeket „édes pitzinyem“ megszólítással utolsó maitresse-éhez írt. „Én öreg napjaimra is nem sajnálom éretted a nyughatatlanságot“, biztosítja, majd rezignáltan mondja: „Ha gondolod, hozd ell az anyyádat is, hogyha nem, maradgyon otthon“. A levelek bosszusak és zsémbelek, az öreg fiatalember tehetetlen rosszkedvével: „Szomorkodom azonban, hogy azt hallom, hogy minden leveleimet mássall közlötted és olvastattad és igen elhíresétetél az anyyáddal edgyütt, kirüll többett nem irok, de szenvedem és kesergem“. Olyan, mint egy XVIII. századi metszet: a pletykás Pitziny, „az anyyáddal edgyütt“ és szegény öreg költő, aki úgy látszik, joggal mondhatta magáról: „ollyan vagyok, mint az remete kuttya vagy a barátok számara.“

A versei kevésbé mulatságosak. Nincsen nehezkesebb téma, mint a könnyed szerelem, és Amadénak ez az egyetlen mondanivalója. Versei annyira egyformák, hogy a vastag kötet elolvasása után mint egy egyetlen vers maradnak meg az emlékezetben. Csak a ritmus játékosága hoz valami frisseséget. Néha ez a táncoló zeneiség talál olyan hango-

1 be und an seiner sanfteren humanitären Stimmung spürt man des französisch-
2 wienerischen höfischen Geistes Wirkung. In seinen endlosen familiären Bes-
3 sitzprozessen sehen wir des Großbesitzes neuere, kommerziellere, geldlichere
4 Herausbildung nach der vorangegangenen Epoche, als auch der Großgrund-
5 besitz eine etwas heroischere Sache war, der Macht Grundlage und Sinnbild
6 in einem.

7
8
9 Amadé ist vielleicht der einzige Dichter der Rokoko-Liebe in der ungarischen
10 Literatur. Das Barock war auch in der Liebe loyal. Die Ehen waren
11 massiv wie die Kirchen. Amadé, damit wir es so sagen, lebte schon mehrere
12 Generationen hindurch ein unglückliches Eheleben. Sein Vater und seine
13 Mutter leben getrennt und abwechselnd rauben sie einander ihre Besitzungen.
14 Amadé heiratet darum, damit er einen düsteren Vater versöhne mit der Nach-
15 richt des Vermögens der Frau. Sein Leben ist eine Kette flüchtiger und aben-
16 teuerlicher kleiner Liebschaften, den Liebes-Kummer kennt er nicht, nur den
17 Liebes-Ärger. Der Rokoko-Mensch ist viel zu frivol, als dass er jung wäre,
18 hingegen altert er auch nicht. Aus Amadés später Alterszeit sind jene viel
19 mehr als Gedichte vergnüglichen Briefe, die er mit der Anrede „meine süße
20 Winzige“ an seine letzte Mätresse schreibt. „Ich bedaure auch auf meine alten
21 Tage nicht die Unruhe für dich“, versichert er sie, dann sagt er resigniert:
22 „Wenn du denkst, bring auch deine Mutter mit, wenn nicht, soll sie daheim
23 bleiben“. Die Briefe sind ärgerlich und nörgelig, der alte Jüngling ist hilflos
24 mit seiner schlechten Laune: „Betrübt bin ich allerdings, daß ich das höre,
25 daß du alle meine Brief mit anderem mitteiltest und lesen ließest und mich
26 sehr in Verruf brachtest mit deiner Mutter zusammen, von der ich nicht mehr
27 schreiben, aber ich erleide es und beklage es“. Es ist wie ein Schnitt aus dem
28 XVIII. Jahrhundert: die klatschhafte Pitziny [Winzige], „mitsamt deiner
29 Mutter“ und der arme alte Dichter, der wie es scheint, mit Recht von sich
30 sagen konnte: „Ich bin so, wie der Einsiedler Hund oder der Mönche Esel.“

31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42 Seine Verse sind weniger amüsant. Es gibt kein schwierigeres Thema, als
43 die leichte Liebe, und für Amadé ist dies die einzige Aussage. Seine Verse
44 sind so sehr gleichförmig, daß sie nach dem Durchlesen des dicken Bandes
45 wie ein einziger Vers im Gedächtnis bleiben. Nur die Verspieltheit des Rhyth-
46 mus bringt etwas Frische. Zuweilen findet diese tanzende Musikalität solche
47 Tö-

kat, amelyekre ma is rezonál az olvasó, és későbbi ritmusokat hall ki belőlük:

Szivem csöngetője,
Lelkem pöngetője,
Kinomat megszanja,
Drága Mazolánnya.

Éltemnek földője,
Ágyom lepedője,
Karmazsin csizmája
Kedves bodzafája.

8.) *A főúri felvilágosodás.*

Amint mondtuk, a magyar arisztokrácia kulturális színvonala nem hanyatlott le a XVIII. században, csak passzívabb lett. A XVIII. századi főúr, ha maga már nem is forgatja a tollat, lépést tart a nyugati művelődéssel, a barokkban megrekedő országban egyedül ő őrzi még az európai kapcsolatokat, és közvetíti át Nyugat szellemét Magyarországra felé. A főurak Nyugat felé fordulása ebben a korszakban oly erős, hogy kialakul az az arisztokrata-típus, melyet a következő század, mint külföldieskedőt ostoroz. Igen sokan közülök már nem is tudnak magyarul, vagy legalább is nem szívesen használják írásban, levelezésben a magyar nyelvet. Ennek az új arisztokráciának a nyelve a világnyelvvé vált, egyedül arisztokratikus nyelv, a francia. A népnyelv a kocsisoknak való — nemcsak nálunk, fejletlen kis nemzetnél, így gondolkozott Nagy Frigyes is, akinél többet senki sem tett a francia politikai fölény megtörésére.

Ma már nem tudunk olyan feltétlen elítéléssel tekinteni a hajdani külföldieskedő főurakra, mint a múlt században, a nyelvcentralitás korában. Még azt is el tudjuk ismerni, hogy valaki érületében jó magyar ember lehet, anélkül, hogy magyar nyelven társalogna és levelezne. Hiszen ezek a XVIII. századi francia levelezések igen sok-

1 ne, auf die der Leser auch heute resoniert, und aus denen er spätere Rhythmen
2 heraushört:

3
4
5 Meines Herzens Klinglerin,
6 Meiner Seele Zupferin,
7 Meine Qual bedauert,
8 Ihr teurer dünner Wollstoff.

9
10
11 Meines Lebens Decke,
12 Meines Bettes Laken,
13 Ihr karminroter Stiefel
14 Ihr lieber Holunderstrauch.

8.) *Die aristokratische Aufklärung.*

15
16
17
18
19
20 Wie wir es sagten, der ungarischen Aristokratie kulturelles Niveau erschlaffte nicht im XVIII. Jahrhundert, es wurde nur passiver. Der Magnat des
21 XVIII. Jahrhunderts, wenn er auch selber nicht mehr die Feder dreht, hält
22 Schritt mit der westlichen Bildung, in dem im Barock steckenbleibenden
23 Land hütet allein er noch die europäischen Verbindungen, und übermittelt den
24 Geist des Westens in Richtung Ungarn. Der Magnaten Wendung gen Westen
25 in dieser Epoche ist so stark, daß sich jener Aristokraten-Typ herausbildet,
26 den das folgende Jahrhundert als ausländertümelnden geißelt. Überaus viele
27 von ihnen können auch schon nicht mehr ungarisch, oder zumindest gebrauch-
28 chen sie in Schrift, im Korrespondieren nicht gern die ungarische Sprache.
29 Dieser neuen Aristokratie Sprache ist die zur Weltsprache gewordene, allein
30 aristokratische Sprache, die französische. Die Volkssprache ist für die Kut-
31 scher — nicht nur bei uns, bei einer unentwickelten kleinen Nation, so dachte
32 auch Friedrich der Große, im Vergleich zu dem niemand mehr tat zur Bre-
33 chung der Überlegenheit der französischen Politik.

34
35
36
37
38
39
40
41
42 Heute können wir schon nicht mehr mit solch unbedingter Verurteilung
43 auf die einstigen ausländertümelnden Magnaten blicken, wie im vergangenen
44 Jahrhundert, dem Zeitalter der Sprachenzentralität. Sogar auch das können
45 wir anerkennen, daß jemand in seinem Empfinden guter Ungar sein kann,
46 ohne daß er in ungarischer Sprache konversiere und korrespondiere. Drücken
47 doch diese französischen Korrespondenzen des XVIII. Jahrhunderts sehr oft

szor erős magyar patriotizmust fejeznek ki, nem ritkák az olyan részletek, mint amit gróf Pálffy Károly kancellár ír Péczeli Józsefnek, amikor ez magyarra fordítja Voltaire Henriade-ját: „Vous faites bien voir, combien notre langue est riche, qu'elle ne le cede a aucun pour la force des expressions“, „Notre langue“, a mi nyelvünk dicséretét hirdették ekkép franciául a külföldies főurak.

A magyar irodalom sokat köszönhet ezeknek az ős külföldieskedőknek, mint kultura-átközvetítőknak. Mikor Magyarország Mária Terézia boldog éveiben az extra Hungariam teljes szigetszerűségében élt, csak a főurak számára nyitlak perspektívák Nyugat és az új emberideál felé, mely Franciaországban és Angliában ekkor emeli fel fejét. A Felvilágosodás új eszméi csak a cenzura által nem béklyózott arisztokrácián keresztül lopakodhattak be a Regnum Marianumba. Így áll elő az a paradox helyzet, hogy a főurfi osztály első hívője és hirdetője azoknak az eszméknek, melyek teljességre érve az arisztokrácia politikai és kulturális kiküszöbölésére vezettek.

Mint minden szabadság-mozgalomnak, a főuri felvilágosodásnak első nyomait is Erdélyben találjuk meg, ahol gróf Haller László 1755-ben lefordítva Fénelon Télémaque-ját, megindítja a francia fordítások és az állampolitikai elmélkedések sorát. Erdély kevésbé függvén össze Bécs-csel, mint Magyarország, közvetlenebb kapcsolatban állt a francia kulturával, ez bizonyos fokig erdélyi tradícióvá válhatott, hiszen Bod Péter valami olyasmit mond, nem elismerésképen, hogy Erdélyben még a román csecsemő is franciául sír. Ennek a külön erdélyi franciaságnak a képviselői az irodalomkedvelő Teleki grófok, az a Teleki József, Bod Péter tanítványa, (1738—1796), Bessenyei és a felvilágosodás ellenfele, aki svájci református studiumainak eredményeképen könyvvel támadta meg Voltairt és a deistákat: *Essai sur la Foiblesse des Esprits-forts* (Amsterdam, 1762) és megszerezte Rousseau elismerését és barátságát. A család egy másik tagja, Teleki Ádám, magyarra fordítja *Corneille Cid-jét*. (1773.)

De a felvilágosodás eszmekeze nagyobb erővel áramlik be a másik csoporton, a Habsburg-udvarban élő arisz-

1 starken ungarischen Patriotismus / * < 1940: Gefühl] aus, nicht selten sind
2 solche Details, wie was Kanzler Graf Karl Pálffy an Josef Péczeli schreibt, als
3 dieser Voltaires Henriade ins Ungarische übersetzt: „Vous faites bien voir,
4 combien notre langue est riche, qu'elle ne le cede a aucun pour la force des
5 expressions“, „Notre langue“, unserer Sprache Lob verkündeten dieserart auf
6 Französisch die ausländischen Magnaten.

7
8
9
10 Die ungarische Literatur kann diesen uralten Ausländertümlern viel ver-
11 danken, als Kultur-übermittlern. Als Ungarn in Maria Theresias glücklichen
12 Jahren in der vollständigen Inselhaftigkeit des Extra Hungariam lebte, eröff-
13 neten sich nur für die Aristokraten Perspektiven gen Westen und zum neuen
14 Menschenideal hin, das zu dieser Zeit in Frankreich und in England sein
15 Haupt erhebt. Der Aufklärung neue Ideen konnten nur durch die von der Zen-
16 sur nicht gefesselte Aristokratie sich einschleichen in das Regnum Marianum.
17 So entsteht jene paradoxe Lage, daß die aristokratische Klasse der erste An-
18 hänger und Verkünder jener Ideen ist, die zur Vollständigkeit reifend zur poli-
19 tischen und kulturellen Eliminierung der Aristokratie führten.

20
21
22
23
24
25 Wie jeder Freiheits-Bewegung, finden wir auch der aristokratischen Auf-
26 klärung erste Spuren in Siebenbürgen, wo Graf Ladislaus Haller 1755 Fene-
27 lons Telemaque übersetzend, die Reihe der französischen Übersetzungen und
28 der staatspolitischen Betrachtungen startet. Da Siebenbürgen weniger zusam-
29 menhing mit Wien als Ungarn, stand es in unmittelbarer Verbindung mit der
30 französischen Kultur, dies konnte bis zu einem gewissen Grad siebenbürgische
31 Tradition werden, sagt doch Peter Bod etwa solches, nicht als Anerkennung,
32 daß in Siebenbürgen sogar ein rumänischer Säugling auf Französisch weint.
33 Die Vertreter dieses besonderen siebenbürgischen Französischtums sind die
34 literaturliebhabenden Grafen Teleki, jener Josef Teleki, Peter Bods Schüler
35 (1738—1796), Gegner Bessenyeis und der Aufklärung, der als Ergebnis sei-
36 ner reformierten Studien in der Schweiz mit einem Buch Voltaire und die De-
37 isten angriff: *Essai sur la Foiblesse des Esprits-forts* (Amsterdam, 1762) und
38 Rousseaus Anerkennung und Freundschaft erwarb. Ein anderes Glied der
39 Familie, Adam Teleki, übersetzt ins Ungarische *Corneilles Cid* (1773).

40
41
42
43
44
45
46
47
48 Aber der Ideenkreis der Aufklärung strömt mit größerer Kraft herein durch
49 die andere Gruppe, die am Habsburg-Hof lebende Aris-

tokrácián keresztül. Mária Terézia ugyan halálos ellensége volt a felvilágosodás eszmevilágának, a deizmusnak és az indifferentizmusnak, de legfőbb emberei valamennyien az új szellem táborából kerültek ki: Kaunitz, a kancellár, Van Swieten, az udvari orvos, a zsidó Sonnenfels, a „sajtófőnök“ és udvari elméletkészítő. Ez a Terézia háta mögötti terézianus levegő az, ahonnan a magyar vallási felvilágosodás elindul.

Ennek az atmoszférának legnevezetesebb, legérdekesebb képviselői gróf Sztáray Mihály és gróf Fekete János. Sztáray Mihály anyja révén félig francia volt, életformájában teljesen francia. Mikor Mária Antoinettet, mint a dauphin menyasszonyát Franciaországba kísérte, a hagyomány szerint valamelyik előkelő zárda fejedelemasszonya azt mondta, „ugyan Uram mitsoda nemzetből valók lehetek ti? mert lehetetlen, hogy a legszebbik Nemzet legyen a Magyar“. Róla írta Baróti Szabó Dávid: S kül tsinodra ha néz, versenghet frantzia, német. Szivedet és nevedet, győztes, ha nézi Magyar.

Fekete János gróf (1740—1803) Kazinczy jellemzése szerint félig francia volt, félig török. A török a gróf vallástalanságára és szabad erkölcsre vonatkozik. Voltaire egyik első és leglelkesebb híve volt Magyarországon. Buzgó levelezésben is állt a ferneyi patriarchával és sűrűn ostromolta francia költeményeivel. Voltaire lelkiismeretesen válaszolt távol hívének, a verseket átjavította és megdicsérte és újakat kért. Igaz, hogy Fekete a verseit mindig megtoldotta száz üveg tokaji borral.

Fekete egy kötetnyi francia verset és prózát hagyott hátra: *Mes Rapsodies ou Recueil de differens Essais de vers & de prose* (1781). Versei nagyon tehetségtelenek, de nagyon szabadszajúak. Prózai gondolattöredékeiben sok érdekeset találni, mint például az a rész, melyben merészen kijelenti, hogy Goethe mégis nagy költő; „malgré la calomnie est un génie original. La postérité lui rendra la justice qu'il mérite...“ Vajjon tudta-e a nemes góf, hogy mennyire igaza van?

Sztáray és Fekete csak kiragadott példák. Jellegzetes képviselői az egész igen elterjedt típusnak. A magyar arisz-

1 tokratie. Maria Theresia war zwar Todfeindin der Ideenwelt der Aufklärung,
2 des Deismus und des Indifferentismus, aber ihre obersten Leute kamen alle-
3 samt aus dem Lager des neuen Geistes: Kaunitz, der Kanzler, Van Swieten,
4 der Hofarzt, der Jude Sonnenfels, der „Pressechef“ und des Hofes Theoriebe-
5 reiter. Es ist diese hinter Theresias Rücken theresianische Luft, woher die un-
6 garische religiöse Aufklärung startet.

7
8
9
10
11 Dieser Atmosphäre namhafteste, interessantesten Vertreter sind Graf Mi-
12 chael Sztáray und Graf Johann Fekete. Michael Sztáray war durch seine Mut-
13 ter halber Franzose, in seiner Lebensform vollständig Franzose. Als er Marie
14 Antoinette, als des Dauphins Braut nach Frankreich begleitete, sagt nach der
15 Überlieferung die Fürstin irgendeines vornehmen Klosters, „ach mein Herr,
16 aus welcher Nation möget wohl ihr sein? denn unmöglich ist, daß die schön-
17 ste Nation die Ungarische sey“. Über ihn schrieb David Szabó von Barót:
18 „Und um deine äußere Schmuckheit, wenn schaut, wetteifern kann Franzos,
19 Deutscher. Dein Herz und deinen Namen, siegreich ist, wenn es anschaut
20 Ungar“.

21
22
23
24
25 Graf Johann Fekete (1740—1803) war laut Kazinczys Charakterisierung
26 halb Franzose, halb Türke. Das Türkische bezieht sich auf des Grafen Reli-
27 gionslosigkeit und freie Sitten. Er war Voltaires einer der ersten und begeis-
28 tersten Anhänger in Ungarn. In eifrigem Briefwechsel stand er auch mit dem
29 Ferneyer Patriarchen und bestürmte ihn häufig mit seinen französischen Ge-
30 dichten. Voltaire antwortete gewissenhaft seinem fernen Anhänger, die Ge-
31 dichte verbesserte er und lobte sie und bat um neue. Es ist wahr, daß Fekete
32 seinen Gedichten immer hundert Flaschen Tokajer Wein hinzufügte.

33
34
35
36 Fekete hinterließ einen Band französischer Gedichte und Prosa: *Mes Rap-
37 sodies ou Recueil de differens Essais de vers & de prose* (1781). Seine Verse
38 sind sehr unbegabt, aber sehr freimündig. In seinen prosa Gedankenfragmen-
39 ten findet sich sehr viel Interessantes, wie z.B. jener Teil, worin er kühn er-
40 klärt, daß Goethe dennoch ein großer Dichter ist; „Malgré la calomnie est un
41 génie original. La postérité lui rendra la justice qu'il mérite...“ Ob wohl der
42 edle Graf wußte, wie sehr er recht hat?

43
44
45
46
47 Sztáray und Fekete sind nur herausgegriffene Beispiele. Kennzeichnende
48 Vertreter des ganzen äußerst verbreiteten Typs. Die ungarische Aris-

tokrácia a század vége felé hatalmas átalakuláson megy keresztül. A voltairianus szellem szinte kötelezővé válik az arisztokrácia köreiben. A Mária Terézia korában még csempészárúként importált francia könyveknek ők a legfőbb fogyasztói. Sportszerű szenvedélyességgel gyűjtik a tilos könyveket és megvetik a hatalmas főúri könyvtárak alapját. Gróf Csáky Istvánnak és feleségének, akinek Sztáray Mihállyal van franciás liaisonja, 5000 francia kötetük van, Sztáraynak magának kb. ugyanannyi, a Héderváry-könyvtár 15000 kötetéből hatezer kötet a francia felvilágosodás terméke. A helyzetet felismeri a konzervatív Gvadányi és panaszkodik, hogy a főurak azelőtt vallásos traktátusokat fordítottak, most papgyalázó paszkvillusokat. Fekete is megállapítja aforizmái során: „Tout le monde aujourd’hui veut avoir de l’esprit. La noblesse se contentait autrefois d’être brave, & ancienne: Elle veut être éclairée a présent.”

A főurakat, természetesen, kevésbé vonzották a Felvilágosodás szociális és altruista mozzanatai, mint egyházellenes tendenciája. A voltairei gondolatvilág alapján megtámadhatták a másik kiváltságos osztályt, a főpapságot, és igazolást nyertek szabadabb vagy szabadosabb erkölcsük számára. A főurak sportszerű pamfletgyűjtésében, és színházias istenkáromlásában elsősorban a frivolitás érezhető, az elkényeztetett, gondtalan, izgalmas szórakozás után vágyódó ember felületes lelkesedése az újszerűt. Frivolitás, hogy Fekete Voltairenek éppen a Pucellejét fordítja le, ezt a szégyenteljes művet, mely Jeanne de’Arcnak megszentelt emlékét gyalázza meg. Frivolitás, hogy a kalandor Trencket, a pap-falót és forradalmárt Forgách Miklós gróf „manageli” Magyarországon, frivolitás, hogy gr. Batthyányi Aloys voltairianus felbuzdulásában a templomokat nyilvános házakká akarja átalakítani, népegészségügyi okokból. Több, mint frivolitás, a saját osztályérdekük mélységes fel nem ismerése az, hogy a főurak maguk segítenek a francia forradalom eszméit átadni az alsóbb osztályoknak: a Martinovics-összeesküvés egy tagja gróf, két tagja pedig mint grófi titkár, ura oldalán szívta magába az új levegőt. A szabadkőművespáholyokban, azokban a testületekben, ahol

1 tokratie geht gegen Ende des Jahrhunderts durch eine gewaltige Umwandlung
2 hindurch. Der voltairianische Geist wird beinahe verpflichtend in den Kreisen
3 der Aristokratie. Sie sind die hauptsächlichlichen Verbraucher der in Maria The-
4 resias Zeitalter noch als Schmuggelware importierten französischen Bücher.
5 Mit sporthafter Leidenschaftlichkeit sammeln sie die verbotenen Bücher und
6 legen den Grund für die gewaltigen hochherrschaftlichen Büchereien. Graf
7 Stefan Csáky und seine Frau, die mit Michael Sztáray eine französischartige
8 Liaison hat, haben 5000 französische Bände, Sztáray selber hat ca. ebenso-
9 viele, von den 15.000 Bänden der Héderváry-Bücherei sind sechstausend
10 Bände Erzeugnisse der französischen Aufklärung. Die Lage erkennt der kon-
11 servative Gvadányi und klagt, daß die Magnaten zuvor religiöse Traktate
12 übersetzten, jetzt pfaffenschänderische Pasquillen. Auch Fekete stellt im Zuge
13 seiner Aphorismen fest: „Tout le monde aujourd’hui veut avoir de l’esprit. La
14 noblesse se contentait autrefois d’être brave, & ancienne: Elle veut être éclai-
15 rée a présent.”

16
17
18
19
20
21 Die Aristokraten, naturgemäß, zogen der Aufklärung soziale und altruisti-
22 sche Momente weniger an, als deren kirchenfeindliche Tendenz. Auf der
23 Grundlage der Voltaireschen Gedankenwelt konnten sie die andere privile-
24 gierte Klasse angreifen, die Oberpriesterschaft, und gewannen Bestätigung für
25 ihre freieren oder zügellosen Sitten. In der Magnaten sporthaftem Pamph-
26 letsammeln und in ihrer theatralischen Gotteslästerung ist in erster Linie die
27 Frivolität spürbar, des verwöhnten, sorglosen, sich nach aufregender Zerstre-
28 ung sehnenen Menschen oberflächliche Begeisterung für das Neuartige. Fri-
29 volität ist, daß Fekete gerade Voltaires Pucelle übersetzt, dieses schändliche
30 Werk, das Jeanne d’Arcs geheiligtes Andenken schmäht. Frivolität ist, daß
31 den Abenteurer Trenck, den Pfaffenfresser und Revolutionär Graf Nikolaus
32 Forgách „managet“ in Ungarn, Frivolität, daß Graf Aloys Batthyány in seiner
33 voltairianischen Eiferung die Kirchen in öffentliche Häuser umwandeln
34 will, aus Gründen der Volksgesundheit. Mehr als Frivolität, das profunde
35 Nicht-Erkennen ihres eigenen Klassen-Interesses ist es, daß die Aristokraten
36 selber die Ideen der französischen Revolution den unteren Klassen zu über-
37 geben helfen: ein Mitglied der Martinovics-Verschwörung ist Graf, zwei Mit-
38 glieder wiederum sogen als gräfliche Sekretäre, an der Seite ihres Herrn die
39 neue Luft in sich ein. In den Freimaurer-Logen, in jenen Körperschaften, wo
40

főur és alsóbbrendű ember először érintkeztek egymással, mint egyenrangú „testvérek“, az arisztokrácia egy egész generációt nevelt a demokratikus eszméknek. Csakhogy, ha történet-filozófiai távlatból nézzük, ez a frivolitás, ez a nem-törődés a következményekkel, hozzátartozott az arisztokrácia történelmi hivatásához.

Ismeretes, százszor idézett megállapítás, hogy a francia forradalom eszméit először a főurak beszéltek szalonjaikban, mit sem törődve felszolgáló lakájaik jelenlétével és azután a lakájok forradalmosították az országot uraik ellen. A francia arisztokrácia mélységes défaitizmusa a francia forradalom egyik legfontosabb tényezője. A forradalom állomásai nem következtek egymásra vas szükségszerűséggel — útját valószínűleg fel lehetett volna tartóztatni, elszántsággal, jó vitézi resolutioval. De a francia udvar és arisztokrácia minden ilyen pillanatot elmulasztott. Mintha valami homályos, öntudatlan szándék hajtotta volna az ancien régime világát saját végzete elé, mintha az a titokzatos hatalom, mely az örvény felé vonja a szédülve letékintőt, egy egész társadalmi osztályt elfogott volna . . .

Az emberi lélekben két ellentétes erővonal vivja a harcot: az egyik felfelé visz, eszmei magaslatok, magasra tűzött világi célok, magasabb társadalmi és életformák felé. Ez az erő hatotta át és lendítette forradalomba a francia polgárt, akinek a helyzete egyáltalán nem volt olyan nyomoruságos forradalom előtt, mint ahogy gondolják. A másik lefelé visz, a lélek mélységei, az enyészet nyugalma és az alsóbb emberi közösségek nyers természetize felé. Ez a „vágy lefelé“ hatotta át a francia arisztokráciát már egy-két évtizeddel az összeomlás előtt. Mária Antoinette akkor volt boldog, ha álarcban elvegyülhetett a párisi nép között és a férfiak úgy beszéltek vele, mint egy akárki szépségszonnal; pásztornőnek öltözve éldegélt Trianon udvarán és a kis majorságokban a tó körül. Ez a kor a mésallianceok fénykora és a legkorszerűbb regény Manon Lescaut, a mésalliance megdicsőülése — valami különös erotikus vonzódást érez az önmagáról megcsömörlött felső osztály lefelé. Az elmék és a szívek nyitva állnak Rousseau számára, aki ezt a lefelé való vonzódást rendszerbe foglalja és ideális

1 Hochadliger und Mensch niedrigeren Standes erstmals miteinander in Berüh-
2 rung waren, als gleichrangige „Brüder“, erzog die Aristokratie eine ganze Ge-
3 neration den demokratischen Ideen. Indes, wenn wir es aus geschichts-philos-
4 ophischer Perspektive schauen, gehörte diese Frivolität, dieses Nicht-Küm-
5 mern um die Folgen, zur geschichtlichen Berufung der Aristokratie hinzu.

6
7
8 Es ist eine bekannte, hundertmal zitierte Feststellung, daß die Ideen der
9 französischen Revolution zuerst von den Aristokraten in ihren Salons bespro-
10 chen wurden, ganz unbekümmert von der Gegenwart ihrer bedienenden La-
11 kaien, und hernach die Lakaien das Land revolutionierten gegen ihre Herren.
12 Der französischen Aristokratie profunder Defätismus ist einer der wichtigsten
13 Faktoren der französischen Revolution. Die Stationen der Revolution folgten
14 nicht mit eherner Zwangsläufigkeit aufeinander — ihren Weg hätte man
15 wahrscheinlich aufhalten können, mit Entschlossenheit, mit guter heldischer
16 Resolution. Aber der französische Hof und seine Aristokratie versäumten je-
17 den solchen Augenblick. Als ob irgendeine dämmrige, unbewußte Absicht ge-
18 trieben hätte des ancien régime Welt vor ihr eigenes Verhängnis, als ob jene
19 geheimnisvolle Macht, die zum Strudel zieht den schwindlig Hinabblickenden,
20 eine ganze gesellschaftliche Klasse ergriffen hätte. . .

21
22
23
24
25
26 In der menschlichen Seele fechten zwei gegensätzliche Kraftlinien ihren
27 Kampf: die eine führt empor, zu ideellen Anhöhen, hochgesteckten weltlichen
28 Zielen, höheren gesellschaftlichen und Lebensformen. Diese Kraft durch-
29 drang und schwang in die Revolution den französischen Bürger, dessen Lage
30 durchaus nicht so elend war vor der Revolution wie man es denkt. Die andere
31 führt hinab, zu den Tiefen der Seele, zur Ruhe der Verwesung und zu der un-
32 tereren menschlichen Gemeinschaften rohem Naturgeschmack. Diese „Sehn-
33 sucht hinab“ durchdrang die französische Aristokratie schon ein-zwei Jahr-
34 zehnte vor dem Zusammenbruch. Marie Antoinette war dann glücklich, wenn
35 sie in einer Maske sich zwischen das Pariser Volk mischen konnte und die
36 Männer so mit ihr sprachen, wie mit einer egalwer schönen Frau; als Schä-
37 ferin verkleidet lebte sie auf Trianons Hof und in den kleinen Meiereien um
38 den See herum. Diese Epoche ist der Mesalliancen Glanzzeit und der zeitge-
39 mäße Roman ist Manon Lescaut, die Verherrlichung der Mesalliance — ir-
40 gendeine sonderbar erotische Anziehung empfindet die vor sich selbst ver-
41 eckelte obere Klasse abwärts. Die Hirne und die Herzen stehen offen für Rous-
42 seau, der diese abwärts gerichtete Anziehung in ein System faßt und mit ein-
43 nem idealen

mázzal vonja be. És amikor a döntő óra elközelgett, az arisztokrácia lehajtott fejjel, régi gráciájával és ellenállás nélkül vonult a guillotine, az enyészet felé, hová valami belső démon mindegyre vonzotta. Egy nagyszabású öngyilkosság, melyet az arisztokrácia évezreden át tanult formafőlénnyel, a Castiglione Sprezzaturájával, „mesterséges elfogulatlansággal“ hajt végre, beteljesítve történelmi osztályhivatását.

Fekete, Sztáray, Csáky, Forgách és a többiek példája azt látszik bizonyítani, hogy a mi arisztokráciánkban is volt valami a francia főurak lefelé való vágyából. A lefelé való vonzódás, melyet irodalmi rousseauizmusnak vagy preromantikának lehet nevezni, általános volt és költői kifejezését éppen nem a szélsőséges szabadgondolkozónál találta meg, hanem a békességes lovasgenerális Orczy Lőrinc bárónál,¹⁷ akit úgy lehet tekinteni, mint a korbelti átlagarisztokrácia kifejezőjét.

Orczy Lőrinc régies hangú költészetének tárgya a régimódi egyszerűség dicsérete. Első benyomásra olyan, mintha nem volna más, mint egy zsörtölődő konzervatív magyar úr, az Apor Péter vagy a másik lovasgenerális, Gvadányi fajtájából. De a közelebbi vizsgálat kideríti, hogy az ő konzervativizmusa nem olyan naiv, mint a másik kettőé, nem is konzervativizmus, hanem preromantika. A régi vágású magyarosság maszkjában a legmodernebb francia áramlat rejtőzködik. A francia civilizációt Orczy Lőrinc nem mindig és nem minden formában ítéli el. A nőket például arra buzdítja, hogy Párisból hozassák ruháikat és modorukba „vegyék bé Franztiáknak

¹⁷ Báró Orczy Lőrinc szül. 1718, Tarnaörs, Heves m. 1741-től katonáskodik Mária Terézia hadjárataiban. 1767-ben Abaúj-megye főispánja. 1784-ben lemond és visszavonul. Oregkorában az új magyar írók atyái jóbarátja és pártfogója. Meghal 1789-ben.

Művei: Bessenyei György társasága, 1777. Költeményes holmi egy nagyságos elmétől. Pozsony, 1787. Két nagyságos elmének költeményes szüleményei, Pozsony, 1789.

Modern kiadás: Zlinszky Aladár, Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből, Budapest, 1893.

Irodalom: Arany János, Orczy Lőrincz, Koszorú. 1863. (Üssz. műv. V. k.)

1 Anstrich überzieht. Und als die entscheidende Stunde genah war, zog die
2 Aristokratie gesenkten Hauptes, mit ihrer alten Grazie und ohne Widerstand
3 zur Guillotine, zur Verwesung, wohin irgendein innerer Dämon sie immerzu
4 gezogen hatte. Ein großangelegter Selbstmord, den die Aristokratie mit einer
5 Jahrtausend hindurch erlernten Formüberlegenheit, mit Castigliones Sprezza-
6 tura, „mit meisterhafter Unvoreingenommenheit“ durchführt, vollendend ihre
7 geschichtliche Klassenberufung.

8
9 Feketes, Sztáray, Csákys, Forgács und der anderen Beispiel scheint zu
10 beweisen, daß auch in unserer Aristokratie etwas war von der französischen
11 Hochadligen Abwärts-Sehnsucht. Die Anziehung abwärts, die man literari-
12 schen Rousseauismus oder Präromantik nennen kann, war allgemein und fand
13 ihren dichterischen Ausdruck gerade nicht bei den extremen Freidenkern,
14 sondern beim friedfertigen Reitergeneral Baron Lorenz Orczy,¹⁷ den man so
15 betrachten kann als der zeitgenössischen Durchschnittsaristokratie Artikulier-
16 rer.

17
18
19
20
21 Der altertümlich klingenden Dichtung Lorenz Orczys Gegenstand ist das
22 Lob der altmodischen Einfachheit. Auf ersten Eindruck ist er so, als wäre er
23 nichts anderes als ein nörgelnder konservativer ungarischer Herr, aus der Art
24 Peter Apors oder des anderen Reitergenerals, Gvadányi. Aber die nähere Un-
25 tersuchung erweist, daß sein Konservativismus nicht so naiv ist wie der bei-
26 den anderen, auch kein Konservativismus ist, sondern Präromantik. In der
27 Maske des Ungarischseins alten Zuschnitts verbirgt sich die modernste fran-
28 zösische Strömung. Die französische Zivilisation verurteilt Lorenz Orczy
29 nicht immer und nicht in jeder Form. Die Frauen beispielsweise sporn er da-
30 zu an, ihre Kleider aus Paris bringen zu lassen und in ihr Gebaren „sollen sie
31 hereinnehmen der Frantzosen

<< ¹⁷ Baron Lorenz Orczy geb. 1718, Tarnaörs, Kom. Heves. Ab 1741 solda-
tiert er [ist Soldat] in Maria Theresias Feldzügen. 1767 Obergespan des Komitats
Abaúj. 1784 legt er sein Amt nieder und zieht sich zurück. Im Alter ist er der neuen
ungarischen Schriftsteller väterlicher Freund [*1940>] und Förderer. Stirbt 1789.

<< *Seine Werke:* (Georg Bessenyeis Gesellschaft), - (Dichterisches Zeug von ei-
nem herrschaftlichen [=gnädigen] Verstand), Preßburg, 1787. - (Zweier herrschaft-
lichen [gnädigen] Hirne dichterische Ausgeburten), Preßburg, 1789.

<< *Moderne Ausgabe:* Zlinszky (Auszüge aus dem Kreis der ungarischen natio-
nalen Literatur),.

[*1940 ex >] *Literatur:* Arany (Lorenz Orczy, Kranz). - (Sämtl. W. V. Bd.)

víg társalkodását“. És éppen azok a versei, melyek leginkább magyar földhöz kötöttek, melyekben a parasztság sorsát dicséri, preromantikus francia költők viszhangjai.

És akkor megértjük: miért kíván Orczy megbújni a bugaci csárda festői piszkában, miért dicséri a parasztok sorsát, miért buzdítja Bessenyeit, hogy elhagyva ég és föld titkainak kutatását, építsen egy kis kunyhót magának, miért beszél le az ifjút a városi lakásról. A lovasgenerális férfias alakja mögött feltűnik Rousseau nagy árnyéka és a század nagy vágya lefelé, vissza, a földhöz, a mélységekbe.

Később a lefelé való vágy homályos ösztöne az arisztokrácia legjobbjában szociális együttérzéssé, nemes és aktív részvétté szublimálódott. Uralkodóvá vált az a hang, amit Orczynak is sikerült megütnie egyszer, egy új arisztokratizmus előjátékként, amikor az új vármegyeház (szimbolum, melyhez Ady is visszatér) ezekre a szavakra inspirálta: „jól tudom, hogy azon fehér mész, mely falait az ilyen alkotmányoknak ékesíti, az sokszor a paraszt és pór nemzeteknek könnyhullatásával vagyon készítve és néha vérrel is keverve; és ezért, ha ilyen szemmel nézem ezen jeles épületet, inkább szomorú, mint dicséretes látzatot mutathat“.

Irodalom. Szekfü Gyula, Magyar Történet, VI. kötet. Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon, Budapest, 1924. Baranyai Zoltán, A francia nyelv és műveltség Magyarországon, XVIII. század. Budapest 1920.

1 fröhliche Unterhaltung“. Und gerade jene seiner Gedichte, die am meisten an
2 ungarische Erde gebunden sind, in denen er des Bauerntums Schicksal lobt,
3 sind der präromantischen französischen Dichter Widerhalle.
4

5 Und dann verstehen wir: warum Orczy sich zu verkriechen wünscht in der
6 Bugacer Schänke malerischem Schmutz, warum er der Bauern Schicksal lobt,
7 warum er Bessenyei anspricht, daß er ablassend vom Erforschen der Geheim-
8 nisse des Himmels und der Erde, sich eine kleine Hütte baue, warum er dem
9 Jüngling ausredet die Stadtwohnung. Hinter der männlichen Gestalt des Rei-
10 tergenerals taucht Rousseaus großer Schatten auf und des Jahrhunderts große
11 Sehnsucht hinab, zurück, zur Erde, in die Tiefen.
12
13
14

15 Später sublimierte sich der Abwärts-Sehnsucht dämmeriger Trieb bei den
16 besten der Aristokratie zum sozialen Mitempfinden, zur edlen und aktiven
17 Anteilnahme. Beherrschend wurde jener Ton, den auch Orczy anzuschlagen
18 einmal gelang, als Vorspiel eines neuen Aristokratismus, als ihn das neue Ko-
19 mitatshaus (ein Symbol, zu dem auch Ady zurückkehrt) zu diesen Worten
20 inspirierte: „Ich weiß gut, daß jener weiße Kalk, der die Wände solcher Ge-
21 bäude schmückt, oftmals mit den Tränen der Bauern und Bauersfamilien an-
22 gefertigt und manchmal auch mit Blut gemischt ist; und deshalb, wenn ich mit
23 solchen Augen dieses ausgezeichnete Gebäude schaue, kann es eher einen
24 traurigen, denn löblichen Anschein zeigen“.
25
26
27
28
29
30

31 << *Literatur:* . Szekfü (Ungarische Geschichte), VI. Bd. - Eckhardt (Die Ideen der
32 französischen Revolution in Ungarn), - Baranyai (Die französische Sprache und Bil-
33 dung in Ungarn, XVIII. Jh.)
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48

Szövegváltoztatások 1934 > 1940:

- 97 /1 dunántúli jobbágyfiút 1940> pozsonymegyei iparosfiút
====
97 /1 jobbágnak 1940> szegény embernek
101 /1 Bornemissza 1940> Bornemiszta
107 /3 Skarica 1940> Skaricza
111 *Művei*: . . . 1658 1940> stb.
115 *Irodalom*: Zoványi . . . 1821 1940> 1921.
125 /3 Később 1940> ~ pedig
128, láb. 1. sor 1940 *törölve*: atyja Balassa János, anyja Sulyok Anna
====
128, láb. 5. sor 1940 *törölve*: atyja kiszabadul
130 1. sor 1940 *korrektura*: Vagy a > Vágya
146 Frangepán 1940> Frangepán Katalin
153 utolsó sor 1940> hogy meséje igazként
163 /4 raffinement <1940 *törölve*
165 /1 3. sor 1940 *törölve*: az ő szemükben
165 /1 precíz 1940> pontos
167 /6 1940 *törölve*: legmegbízhatóbb gyűjteményt, Kriza János Vadrózsáit;
1940> egy népköltési gyűjteményt
173, láb. *Irodalom*: 1940 *kiegészítés* > Szerb, Antal: A kuruckori költészet,
Rákóczi-Emlékkönyv, Bp. 1935.
175 3. sor 1940 > gondviselés => Gondviselés.
176, láb. *Kiadások*. 1940>kiegészítés: Székely Népballadák, kiadta Buday
György és a Ortutay Gyula, Budapest, 1935.
182 /1 5. sor felidézni 1940: Felidézi
182, láb. Hármass Istória: 1940 *törölve* Kolozsvár, 1695.
183, láb. fent, *Irodalom*: 1940 *kiegészítés*: Zolnai, Béla: II. Rákóczi Ferenc,
mint író. Rákóczi-Emlékkönyv, Bp. 1935.
183, láb. végén. 1940 *kiegészítés* > a Nemzeti Múzeum kéziratárában.
188. /3 vége 1940 *törölve* > bolsevizmus, hitlerei . . .
195 1. sor patriotizmus <1940 *törölve*; > érzést
199, láb. 4. sor 1940 *törölve*: és pártfogója.

Textänderungen 1934 > 1940:

- 97 /1 transdanubischen Leibeigenenbuben 1940> Preßburgkomitatler Hand-
werkerssohn
97 /1 Leibeigenen 1940> armen Leuten 97
101 /1 Bornemissza 1940> Bornemiszta
107 /3 Skarica 1940> Skaricza
111 *Werke*: . . . 1658 1940> u.s.w.
115 *Literatur*: Zoványi . . . 1821 1940> 1921.
125 /3 Später 1940> ~ wiederum
128, Fußnote Zeile 1 1940 *gestrichen*: sein Vater ist János Balassa, seine
Mutter Anna Sulyok.
128, Fußn. Z.5. 1940 *gestrichen*: sein Vater kommt frei
130 Zeile 1 1940 *Korrektur*: Oder der > Seine Sehnsucht
146 Frangepán 1940> Frangepán Katarina
153 letzte Zeile 1940> daß seine Fabel als wahrhaftig
163 /4 1940 *gestrichen*: > Raffinement
165 /1 ..1940 *gestrichen*: in ihren Augen
165 /1 präzise 1940> genau
167 /6 1940 *gestrichen*: verlässlichste Sammlung, Johann Krizas Heckenro-
sen; 1940> eine Volksdichtungs-Sammlung
173, Fn. *Literatur*: 1940 *Ergänzung* > Szerb, Antal: (Die kurutzenzeitliche
Dichtung, Rákóczi-Gedenkbuch Festschrift), Bp. 1935.
175 o. 1940 Vorsehung groß: Gondviselés.
176, Fn. *Ausgaben*. 1940> *Ergänzung*: (Széklerische Volksballaden), heraus-
gegeben von György Buday und Gyula Ortutay, Budapest 1935.
182 /1 Z.5 heraufbeschwören, 1940> Er schwört herauf
182, Fn. (Dreier-Historie) 1940 *gestrichen*: Klausenburg, 1695].
183, Fn. oben, *Literatur*: 1940 *Ergänzung*: Zolnai, Béla: (Franz Rákóczi II.,
als Schriftsteller. Rákóczi-Gedenkbuch [Festschrift]), Bp. 1935.
183, Fn. Ende 1940 *ergänzt* > im Handschriftenarchiv des Nationmuseums.
188 /3 Ende 1940 *gestrichen* > Bolschewismus, ihre Hitlers . . .
195 Z.1 Patriotismus <1940 *gestrichen*; > Gefühl]
199, Fn. Z.4. 1940 *gestrichen*: und Förderer.

Regiszter 1940: második kötet / Band 2

- 1
2 1934-es kiadásnak nincs regisztere / 1934er Ausgabe hat kein Register.
3
4 *Abaris* 108
5 Ady, Endre /Anderl 129, 143, 172, 182, 200
6 *Aeneas Sylvius (Enea Silvio de Piccolomini =Pius II.)* 95
7 *Ágoston >Augustin, Sankt* 129, 178, 180, 186f
8 *Alexander der Große* 151, 155, 177
9 Alszegehy, Zsolt 133
10 Alvinczy [i], Péter 105, 110
11 Amadé, László/Ladislaus, báró /Baron 118, 192, 193
12 *Amadis* 144
13 Apácai [~czai] Csere, János /Johann 99, 101f, 111-13, 143, 178
14 Apor, Péter, báró /Baron 181f, 199
15 Arany, János /Johann 154f, 162, 164
16 *Ariosto (Ludovico)* 123
17 *Augustin, Sankt* 129, 178, 180, 186
18 *Bacon (Francis, Baron Verulam, Viscount St. Albans)* 110, 191
19 Balassa [~ssi], Bálint /Valentin, báró /Baron 95, 101, 106, 125, 127-40, 154f,
20 168, 189, 191
21 Balassa, Bálint /Valentin, gróf /Graf 139
22 Bárány, György /Georg 114
23 Baróti Szabó, Dávid 196
24 Bartók, Béla 174
25 *Basire* 110
26 Batthyány, Alajos /Alois, gróf /Graf 99, 197
27 *Bayle (Pierre)* 112
28 Bél, Mátyás /Mathias 103, 114
29 Béla IV., király /König 95
30 Bercsényi, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 185
31 Bessenyei, György /Georg 116, 195, 200
32 Bethlen, Gábor /Gabriel (iktári /v. Iktár, 1580-1629) fejedelem /Fürst 110, 142
33 Bethlen, Kata /Käte (Árva ~ /die Waise, 1663-1708) grófnő /Gräfin 109, 178f
34 Bethlen, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf (1642-1716) 113f, 127, 177-79
35 *Beza (de Bèze, Théodore) Nachfolger Calvins /Kálvin utódja* 97
36 Bod, Péter 109, 195
37 *Bodin (Jean)* 116, 156
38 *Boileau* 162
39 Bornemisza (=Abstemius), Péter 101, 128
40 *Caius I., pápa /Papst* 108
41 *Calderón (de la Barca, Pedro, Don ~)* 119, 123
42 *Calvin /Kálvin* 100
43 *Camerarius (Kammermeister, Joachim)* 178
44 *Capellanus, Joannes* 122
45 *Cardanus (Cardano, Hieronymo)* 178
46 *Castiglione (Baldassare) gróf /Graf* 123f, 126, 191, 199
47 *Chiabrera (Gabriello)* 157

- 1 *Cicero* 148
2 *Cocceius >Koch* 110
3 *Colbert (Jean Baptiste, Marquis de Seignelay)* 178
4 *Comenius (Komenský, Szeges) Jan Amos / Ámos János /Joh. A.* 111
5 *Corneille (Pierre)* 195
6 Csáki, István /Stefan, gróf /Graf 197, 1991
7 Cserei, Mihály /Michael (nagyajtai /v. Nagyajta) 181
8 Csernátoni, Pál /Paul 110
9 Csokonai Vitéz/ Held, Mihály /Michael Held v. Csokona 167
10 Csuzi [~úzi] Cseh, Jakab /Jakob 106
11 Czvittinger, Dávid 108
12 *Dante* 101, 123
13 Dávid, Ferenc /Franz 184
14 *Descartes (Cartesius, Renatus), René* 110, 112
15 Dési, Márton 110
16 Dévai Biró, Mátyás /Mathias 106
17 *Dostojewski /Dosztojevszkij* 99
18 Draskovich [~cs], Eusebia, grófkisasszony /Komteß 151
19 *Du Bellay (Joachim)* 102
20 Dudith [~ich] András /Andreas 108f
21 Dugonics, András /Andreas 161
22 *Dury, John* 110
23 Eckhardt, Sándor /Alexander 133
24 *Erasmus (Desiderius, = E. v. Rotterdam)* 188
25 Erdélyi, János /Johann 113
26 Esterházy, Pál /Paul (1635-1713) herceg /Herzog 161f
27 Faludi, Ferenc /Franz 118, 125, 127, 190-92
28 Fekete, János /Johann, gróf /Graf 196f, 199
29 *Fénelon (Francois de Salignac de la Mothe)* 195
30 Ferenc = Franz
31 Forgách, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 197, 199
32 Frangepán [~gipani; korrekt: ~kopian], Katalin /Katarina, grófnő /Gräfin 146
33 *Friedrich der Große >Nagy Frigyes* 194
34 Geleji Katona, István /Stefan 96, 103
35 *Gentillet* 156
36 *Godfrid v. Bouillon (=G. IV.) herceg /Herzog* 145
37 *Goethe* 179, 196
38 *Gottfried von Straßburg* 145
39 *Gracián (Baltasar)* 191
40 *Grotius (Hugo)* 112
41 *Guinicelli* 123
42 Gvadányi, József /Josef, gróf /Graf 197, 199
43 Gyöngyösi, István /Stefan 101, 108, 125, 154f, 159-64, 168, 177, 191
44 *Halévy, Ludovic* 119
45 Haller, János /Johann, gróf /Graf 101, 177, 195
46 Heilig >Sankt
47 *Herder* 165, 175

1 Hoffmannsegg (Johann Albericus, Graf v.~) 190
 2 Homer 152, 165
 3 Horányi, Elek [<Elias] 109
 4 Horváth, János/Johann (1878-1961) 155, 163
 5 Hunyadi, János/Johann (*1407/09-1456) kormányzó/Reichsverweser 104
 6 Ignatius v. Loyola: >Loyola 144f
 7 István I., Szent ~/>Stephan I., d. Hl., király/König 96, 104
 8 János = Johann/es
 9 Janus Pannonius (Ivan Cesmicki = János Csezmicei) 108, 190
 10 Jeanne d'Arc 197
 11 Johann(es) = János
 12 Joseph = József
 13 Kálvin >Calvin/
 14 Katona, István/Stefan, Geleji: >Geleji K. I. 96, 103
 15 Kaunitz (Wenzel Anton) fejedelem/Reichsfürst v. K.-Rietberg 196
 16 Kazinczy, Ferenc/Franz K. v. Kazincz (1759-1831) 182, 188, 196
 17 Kemény, János/Johann, fejedelem/Fürst v. Siebenbürgen 160, 177, 178
 18 Kempis, Tamás >Thomas (a Kempis/von Kempen, = Hemerken) 105
 19 Kepler, Johannes/János 98, 187
 20 Koch >Cocceius (=Koken, Johannes) 110
 21 Kodály, Zoltán 174
 22 Koháry, István/Stefan, gróf/Graf 127, 140, 161
 23 Kölcsey, Ferenc/Franz v. ~ 143, 188
 24 Köleséry [~i], Sámuel (1634-83) 106
 25 Komáromi Csipkés, György/Georg Cs. v. Komorn 108
 26 Kónyi, János/Johann 160
 27 Kőszegi, Zsuzsi/Susi (Bercsényiné/Bercsényifrau) 185
 28 Kriza, János/Johann 167
 29 Kultsár, István/Stefan 187
 30 Ladislaus I., d.Hl. >László I, Szent~, király/König 104
 31 Lajos II./Ludwig, király/König 124
 32 Larochefoucauld [La Roche . .] Francois VI. (1613-80) herceg/Herzog 184
 33 László I., Szent, >Ladislaus I. d.Hl., király/König 104
 34 Laudovics 101
 35 Lázár, János/Johann, gróf/Graf 190
 36 Listius, László/Ladislaus, gróf/Graf 160
 37 Lorántffy, Zsuzsanna/Susanna, I.Rákóczi Györgyné/Fürstgattin 111
 38 Lorrain, Claude 186
 39 Losonczy, Anna, grófkisasszony/Komteß 129, 135
 40 Louis XIV. 157
 41 Loyola, Ignatius v. ~/Loyolai Szt. Ignác 144, 145
 42 Ludwig = Lajos
 43 Machiavelli 142, 156
 44 Macpherson 172
 45 Madách, Imre/Emmerich 150, 187
 46 Magyari, István/Stefan 95f
 47 Maria Theresia/Mária Terézia 195-97

1 Marié Antoinette 196, 198
 2 Marino, Giambattista 151, 156, 157
 3 Martinovics, Ignác 197
 4 Matthias >Mátyás = Hunyadi M., király/König 146, 149, 156
 5 Mátyás = Matthias
 6 Meier, John 165
 7 Mercoeur, Duc de 145
 8 Michelangelo 136
 9 Mikes, Kelemen/Klemens 127, 178, 183-89, 191
 10 Milton 158
 11 Misztófalusi Kis >Tótfalusi Kis, Miklós/Nikolaus 101, 112, 143
 12 Mollerus, D.G. 178
 13 Montaigne 178
 14 Montecuccoli [~cuculi] 145, 149
 15 Montesquieu 116
 16 Morgenstern, Christian 118
 17 Nagy Frigyes >Friedrich der Große 194
 18 Nagy Sándor >Alexander d. Gr. 151, 155, 177
 19 Naumann, Hans 165
 20 Offenbach, Jacques 119
 21 Opitz, Martin 102
 22 Orániai Vilmos >Wilhelm von Oranien 142
 23 Orczy, Lőrinc/Lorenz, báró/Baron 199, 200
 24 Ovid 134, 162
 25 Pálffy, Károly/Karl, gróf/Graf 195
 26 Pápai-Páriz (=Pariz, Pápai ~), Ferenc/Franz Páriz v. Poppa 101, 114
 27 Pariz-Pápai >Pápai-Páriz
 28 Pascal 158, 184
 29 Pázmány, Péter 96, 105, 110, 118, 155
 30 Péczeli [~tzei], József/Josef (1750-92) 195
 31 Pekri Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia gr-nő/Gräfin Fr. Lorenz P. Käte Sid. 139
 32 Petőfi [Petrovics], Sándor/Alexander 167, 171
 33 Petrarca 101, 106, 123, 135, 178
 34 Petrőczy, K. Sz. > Pekri Lőrincné
 35 Pintér, Jenő/Eugen 118
 36 Plató 111, 134-36
 37 Pope 162
 38 Pray, György/Georg 103
 39 Propertius 134
 40 Pufendorf (Puffend.) Samuel, Freiherr von ~/báró (1632-94) 178
 41 Racine 158, 184
 42 Rákóczi, Ferenc II./Franz 114, 147, 149, 171-73, 178, 180, 181, 184, 186-88
 43 Rákóczi, György II./Georg, fejedelem/Fürst 146, 148
 44 Rákóczi, József/Josef (Marchese etc., Sohn v. >Rákóczi Fer. II. fia) 188
 45 Riedl, Frigyes 171
 46 Rimay [i], János/Johann 101, 132-34, 137, 138
 47 Ronsard 123

1 *Rousseau* 132, 178, 195, 198, 200
 2 Rudolf I.= II., király, császár /König, Kaiser 98
 3 *Saint-/Simon* 178
 4 *Sambucus* [Zsámboki, Sámbocki] János /Johannes 108
 5 Sankt /Szent: *Augustin, Ignaz* (v. *Loyola*), Ladislaus, Stephan,
 6 *Scève, Maurice* 136
 7 *Schopenhauer* 191
 8 *Shakespeare* 108, 123, 125, 165
 9 *Sidney, Sir Philip* 102, 136
 10 Simai (=Sima Márton), Kristóf /Christoph 120
 11 Skaricza, Máté /Mathäus 107
 12 *Sokrates* 115
 13 *Sonnenfels* (*Joseph* v. ~) 196
 14 *Spenser* 124, 136
 15 *Spinola, Christoph* (=Chr. de Royas y Spinola) 111
 16 *Spinoza* (*d'Espinosa*, = *Baruch de Sp.*) 112, 158
 17 Stephan I. >István I., der Heilige /Szent ~, király /König 96, 104
 18 *Swieten, Gerard van* >*Van Swieten* 196
 19 Sylvester (Erdősi Sylvester) János /Johann 101
 20 Széchenyi, István /Stefan, gróf /Graf 142f
 21 Szécsi, Mária 160
 22 Szegedi Kis, István /Stefan 108
 23 Szenci Molnár, Albert 97, 99, 100, 112, 143
 24 Szent /Sankt: *Ágoston, Ignác* (*loyolai*), István, László
 25 Szentiványi (Szent Iványi), Márton /Martin 108
 26 Szilády, Áron 133
 27 Sztáray, Mihály /Michael, gróf /Graf 196f, 199
 28 *Tasso* 123-25, 145, 151, 152, 156
 29 Teleki, Ádám, gróf /Graf 195
 30 Teleki, József /Josef, gróf /Graf 195
 31 Teleki, Sámuel, gróf /Graf 190
 32 Thaly, Kálmán /Koloman 133, 135, 171-73
 33 Thököly, Imre /Emmerich, Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 160f,
 34 *Thomas v. Kempen* >*Kempis Tamás* 105
 35 *Thou*, (*Jacques August, de* ~) 178
 36 *Tibullus* 134
 37 *Tilly* 100
 38 Tinódi (~ Lantos /~ Lautenspieler), Sebestyén /Sebastian 127, 163
 39 Toldy, Ferenc /Franz 116
 40 Tolnai (Lehr), Vilmos /Wilhelm 171
 41 Tóth, István /Sterfan 160
 42 *Trenck* (*Friedrich, Freiherr von der* ~) báró 197
 43 *Turenne* (*Henri de Latour d'Auvergne, Vicomte de*) 178
 44 *Turgenjew* 99
 45 Turi (Th~, ~úri, ~y), György /Georg, vitéz /Held ~ 153
 46 Turóczi-Trostler, József /Josef 101
 47 *Van Swieten*: > *Swieten, Gerard van* 196

1 *Vergilius* 151
 2 *Villon* 125
 3 Vitéz >Csokonai, Mihály /Michael Held v. Csokona 167
 4 *Voltaire* 195-97
 5 Vörösmarty, Mihály /Michael 143, 145, 149, 154
 6 Wallaszky, Pál /Paul 109
 7 *Wallenstein* 142, 146
 8 *Watteau* 184
 9 Werbőczy (Verböczy), István /Stephan 95
 10 Wesselényi, Ferenc /Franz, gróf /Graf v. Hadad & Murány /Muran 160
 11 *Wilhelm von Oranien* >*Orániai Vilmos* 142
 12 Zolnai, Béla 133f, 136
 13 Zrinyi [Subič, Zrin, Serin] Miklós /Nikolaus, grófok /Graf/en 104, 106, 108,
 14 123, 125-27, 133, 141-158, 163, 164, 186, 189, 191
 15 Zrinyi [Subič, Zrin, Serin] Péter, gróf /Graf 146
 16 Zrinyi, Ilona, grófnő /Gräfin 160f
 17 Zsámboki >Sambucus 108
 18
 19
 20

Teljes regiszter / Gesamtregister

21 *I. Band/kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
 22 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
 23
 24 Abádi, Benedek /Benedikt 67
 25 *Abaris* 108
 26 Ábrányi Emil II/119
 27 *Adelung* (*Johann Christoph*) 212
 28 *Adorján, Szent* >*Adrian* 46
 29 *Adrian d. Hl.* >*Adorján* 46
 30 Ady, Endre /Anderl 20, 44, ** 129, 143, 172, 182, 200, ** 226, 259, 291, ** 325, 332, **
 31 II/48, II/53, II/65, II/73, II/83f, II/93, II/107, II/109, II/131, II/133f, II/136, ** II/147-
 32 149, II/151f, II/156, II/158, II/165-196, II/198f, II/201f, II/209f, II/218-220, II/224,
 33 II/226f, II/234, II/236f
 34 Ady, Lajos /Ludwig II/194
 35 *Aeneas Sylvius* (*Enea Silvio de Piccolomini* = *Pius II.*) 81, ** 95
 36 *Ágoston, Szent* >*Augustin* 129, 178, 180, 186
 37 *Alamizsnás Szent János* >*Johann d. Almosenier* 45
 38 *Alexander der Große* >*Nagy Sándor* 77, ** 151, 155, 177
 39 Alexander Leopold, >Sándor Lipót, főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
 40 Alexander, Bernát /Bernhard II/106
 41 *Alexius, Szent* = *d. Hl* 47
 42 Alexovics, Balázs (Vazul) /Blasius 211, 247
 43 Álmos 24
 44 *Alsted* 92
 45 Alszeghy, Zsolt 133
 46 Alvinczy, György /Georg 64
 47 Alvinczy[i], Péter 89, 92, ** 105, 110
 48 Amadé, László /Ladislaus, báró /Baron 118, 192, 193, ** 280, ** II/93
 49 Amadis 144
 50 Ambrus, Zoltán II/148-151
 51 Andor, József /Josef II/219

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Angelus Silesius* 65
5 Anonymus 32, 36f, ** 329
6 Ányos, Pál /Paul 245-247
7 Apácai [czai] Csere [Cséri, ~ei] János /Johann 70, 92, 93, ** 99, 101f, 111-113, 143, 178
8 Apaffi [-fi], Mihály /Michael (Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst) 93
9 Apor, Péter, báró /Baron 181f, 199, ** 221
10 Aranka, György /Georg 214, 223
11 Arany, János /Johann 8, 20, 82, ** 154, 155, 162, 164, ** 207, 269, 282, 293, ** 329,
12 II/8, II/10, II/15-17, II/28, II/32, II/38, ** II/47, II/52, II/57f, II/66, II/71-76, II/79,
13 II/84, II/87-89, II/92f, II/96, II/98, II/109, II/112, II/115, II/121, II/124, II/126, II/129-
14 132, ** II/145, II/153, II/157, II/166, II/169, II/173, II/178f, II/191, II/193, II/195,
15 II/204, II/225, II/239
16 Arany, László /Ladislaus II/116, II/121f, II/125
17 *Ariosto, Ludovico* 123, ** II/81
18 *Aristophanes* II/73, II/85
19 *Aristoteles* 29, 32
20 Arisztidesz >Vajda, János /Joh. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
21 Árpád 37, ** 238, ** 329f
22 Attila >Etele >Etel 37, ** II/76f, II/80, II/123
23 *Augustin, Sankt >Agoston, Szent* 129, 178, 180, 186
24 Babits, Mihály /Michael 13, ** 273, ** II/65, II/78, II/93, II/109, ** II/158, II/195-198,
25 II/200-205, II/207, II/224, II/226, II/230, II/240f
26 *Bacon (Francis, Baron Verulam, Viscount St. Albans)* 110, 191
27 Bacsányi >Batsányi
28 Bajza, József /Josef 249, 278, ** 304-307, 311f, II/10, II/13, ** II/46, II/139
29 Bakócz, Tamás /Thomas 54
30 Balassa [-ssi], Bálint /Valentin, báró /Baron v. Gyarmat (1554-94) 20, 60, 81, ** 95, 101,
31 106, 125, 127-140, 154f, 168, 189, 191, ** 274f
32 Balassa II., Bálint /Valentin, gróf /Graf (1626-84) 139f
33 Balassi >Balassa, Bálint /Valentin, báró /Baron = költő /Poet
34 Balassi, Menyhárt /Meinhart, báró /Baron 73f
35 Balázs, Béla II/227f
36 Bálint = Valentin
37 Balogh, Károly /Karl II/109
38 *Balzac* II/21f, II/27, II/35, ** II/128
39 Bánffy, György /Georg, gróf /Graf 223, 252
40 Bánffy, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf = >Kisbán II/221
41 Bánk, bán = Banus Bánk 80
42 Bánóczy[i], László /Ladislaus II/215
43 Bárány, György /Georg 114
44 *Barclay, John* 91
45 Barcsay, Ábrahám (Erdélyi fejed. családból /aus Siebenbürg. Fürstenfamilie) 227
46 Barczafalvi Szabó, Dávid (D. Sz. v. B.) 214, 263, 265
47 Báróczy[i, tzi], Sándor /Alexander 223
48 Baróti Szabó, Dávid 196 ** 213, 231f, 241, 244 ** 329
49 Baróti, Dezső /Desider II/206
50 *Barre, Chevalier de la ~* 211
51 Barta, János /Johann II/109
52 Bartay 312
53 Bartók, Béla 174, ** II/127
54 Bartók, György /Georg II/65, II/97

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Bartók, Lajos /Ludwig II/117
5 *Basire, Isac* 91f, ** 110
6 Báthory[i], István /Stefan (1533-86) fejed.+ lengy. király /Fürst + poln. König 65
7 Bátor, Gábor /Gabriel II/21
8 Bátor, Mária 287
9 Batsányi (~csányi), János /Johann 223, 225, 241-244, 246f, 261
10 Batthyány, Alajos /Alois, gr. /Graf 99, 197, ** II/39
11 *Baudelaire* II/68
12 Baumgarten, Ferenc /Franz Ferdinand II/241
13 *Bayle (Pierre)* 112
14 *Beck Karl (Isidor)* II/58
15 Bél, Máttyás /Mathias 103, 114, ** 223
16 Béla II. & III., királyok /Könige 36
17 Béla IV., király /König 95
18 *Belnay* 202
19 Benedek, Elek [<Elias] II/247
20 Benedek, Marcell II/215
21 Beniczkyne Bajza Lenke /Beniczkyfrau Lenchen Bajza II/115
22 Beöthy, Zsolt 16, 21, ** II/74, II/97, II/137f, ** II/225
23 *Béranger* II/7, II/57
24 Bercsényi, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 185
25 Bérczy, Károly /Karl II/17, ** II/78, II/121
26 *Bergson (Henri)* 219, 251
27 Berzeviczy, Gergely 254f
28 Berzsenyi, Dániel 228, 230, 233, 254, 266-275, 277f, 281, ** 301f, 333, 337, 339, **
29 II/83f, II/89, II/97, ** II/150, II/158, II/173, II/196, II/206, II/230
30 Bessenyei, György /Georg 116, 195, 200, ** 211, 213-215, 225-230, 234, 236, 240, 245f,
31 292, ** 312, ** II/89, ** II/148, II/238
32 Bethlen, Gábor /Gabriel (iktári /v. Iktár, 1580-1629, Erdély fejed., /Fürst Siebbg.) 91ff, **
33 110, 142
34 Bethlen, Kata /Käthe, Árva /die Waise, grófnő /Gräfin (1663-1708) 109, 178f
35 Bethlen, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf v. Bethlen (1642-1716) 113f, 127, 177-179, ** 262
36 *Beza (de Bèze, Théodore; Nachfolger Calvins)* 97
37 Biczó, Ferenc /Franz II/120, II/136
38 Bíró, Lajos /Ludwig II/217
39 *Bisterfeld* 92
40 Blaha, Lujza /Luise II/127
41 *Boccaccio* 81
42 Bod, Péter 60, 90, ** 109, 195
43 *Bodin (Jean)* 116, 156
44 Bodnár, Zsigmond /Sigmund II/140
45 Bogáti Fazekas, Miklós /Nikolaus 81
46 *Boileau* 162
47 Bölöni Farkas, Sándor /lexander II/7
48 Bölöni, György /Georg II/194
49 Boncza, Berta (=Csinszka) II/168
50 *Bonfinius [-fini], Antonio († Buda /Ofen 1503)* 55
51 *Bonifácus, Szent >Bonifaz d. Hl.* 31
52 *Bonifaz, der Heilige >Bonifácus* 31
53 *Börne* II/8

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 Bornemisza (= Abstemius) Péter 60, 67, 71f, 83, ** 101, 128
5 *Bostroem, Annemarie* 289, ** II/231
6 *Bouillon Godfrid* >G. v. Bouillon (*al-lotaring. herc., Herzog Niederlothr.*) 145
7 Bródy, Sándor /Alexander II/158-160, II/162, II/164, II/217
8 Bulcsu, Károly /Karl II/71
9 *Bürger (Gottfried August)* 284
10 *Burns* II/87
11 *Byron* 207, ** 316f, II/48-50
12 *Caius I., pápa /Papst* 108
13 *Calderón (de la Barca, Pedro, Don ~)* 119, 123
14 *Calvin* 63, 74, **100
15 *Camerarius (Kammermeister, Joachim)* 178
16 *Camoens* II/23
17 *Capellanus, Joannes* 122
18 *Cardanus (Cardano, Hieronymo)* 178
19 *Cäsar* 252, 262
20 *Cassiodorus* 36
21 *Castiglione (Baldassare, gróf /Graf)* 123f, 126, 191, 199
22 *Celtes [-tis] (Pickel /Bickel) Conrad* 50, 55
23 *Chateaubriand* 316, II/30
24 *Chiabrera (Gabiello)* 157
25 *Cicero* 54, 148, 301, 317
26 *Claudel* II/164, II/182
27 *Cocceius >Koch* 110
28 *Colbert (Jean Baptiste, Marquis de Seignelay)* 178
29 *Coleridge* II/48
30 *Comenius (=Komenský /Szeges, Ámos János /Jan Amos)* 91, ** 111
31 *Constant, B.* II/30
32 *Corneille (Pierre)* 195
33 *Cranmer (Thomas), érsek /Erzbischof Canterbury* 80
34 *Cromwell* 93
35 Csáki, István /Stefan, gróf /Graf 197, 199
36 Csapó, Etelka /Edelchen II/47
37 Császár, Elemér /Elmer II/72, ** II/149
38 Császár, Ferenc /Franz II/10
39 Csathó, Kálmán /Koloman II/221, II/223
40 Csató, Pál /Paul 311
41 Csengery, Antal /Anton II/17
42 Csepregy, Ferenc /Franz II/126
43 Cserei, Mihály /Michael (nagyajtai /v. Nagyajta) 181
44 Csermelyi, Sándor /Alexander II/116
45 Csernátoni, Pál /Paul 110
46 Csiky, Gergely /Gregor II/115
47 Csokonai >Vitéz /Held, Mihály /Michael Held v. Cs. 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329,
48 **II/55, II/74, II/93, ** II/206
49 Csombor >Szepsi Csombor, M. 92
50 Csuzi [-úzi] Cseh, Jakab /Jakob 106
51 Czvittinger, Dávid 108
52 *Dante* 9, 54, ** 101, 123, ** 270, ** 299, 326, ** II/118
53 *Daudet* II/129

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 Dávid, Ferenc /Franz 63-66, ** 184
5 Dayka, Gábor /Gabriel 223, 246-249
6 Deák, Ferenc /Franz II/16, ** II/131
7 Debrec[z]eni II/93
8 Decsy, Sámuel 214, 221, 224
9 Degré, Alajos II/10
10 *Descartes (Cartesius), Renatus /René* 110, 112
11 Dési, Márton /Martin 110
12 Dessewffy, József /Josef, gr. /Graf 262, ** 304, 307
13 Dévai Biró, Mátyás /Mathias 60, ** 106
14 *Dickens* II/35, ** II/45, II/128, ** II/207
15 Döbrentei, Gábor /Gabriel 252-256, ** 307, 310
16 Dóczy, Jenő /Eugen II/137f, II/166
17 Dóczy, Lajos /Ludwig II/111, II/125, II/137
18 *Domínik, d. Hl. > Domokos, Szt.* 48
19 *Domokos, Szt. /Dominik d. Hl.* 48
20 *Dosztojevszki[j] = Dostojewski* 18, ** 99, ** II/28, II/36, II/44, ** II/123, II/129, ** II/181
21 Dózsa, György /Georg II/33f, ** II/63, II/65, II/126, ** II/189
22 Draskovich [-cs], Eusebia, grófkisasszony /Komteß 151
23 *Du Bellay (Joachim)* 102
24 Dudith [-ich], András /Andreas 65f, ** 108, 109
25 Dugonics, András /Andreas 88, ** 161, ** 213, 234, 237-240, 265, 274, 277, 287, ** II/5,
26 II/30, II/37, ** II/80, II/96
27 *Dürer* 61, ** II/89
28 *Dury, John* 91, ** 110
29 Eckhardt, Sándor /Alexander 133
30 Édes, Gergely /Gregor 282
31 Egressy, Gábor /Gabriel (galambosi /v. Galambos) 293
32 *Einstein* 209
33 Emmerich >Imre, Szent /d. Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn 34
34 Emőd [-od], Tamás /Thomas II/218
35 Endrődy[i], Sándor /Alexander II/117, II/119
36 Enyedí, György /Georg 81
37 Eötvös, József /Josef, báró /Baron II/9, II/16, II/29-35 ** II/63, II/103, II/139
38 *Erasmus (Desiderius, = E. v. Rotterdam)* 41, 42, 55, 59, 63, 66, 67 ** 188
39 Ercei, Julianna /Juliane II/72
40 Erdélyi, János /Johann 113 ** 293 ** II/9, II/13, II/17 ** II/71f, II/78, II/87, II/97, II/131,
41 II/136
42 Esterházy, Károly /Karl (érsek /Erzbischof) 307
43 Esterházy, Pál /Paul (1635-1713) herceg /Herzog 161f
44 Etele >Etel >Attila 37, ** II/76f, II/80, II/123
45 Etel >Etele >Attila 37, ** II/76f, II/80, II/123
46 *Eulenspiegel, Til* 61
47 *Euripides* II/107
48 Falk, Miksa /Maximilian II/111
49 Faludi, Ferenc /Franz 118, 125, 127, 190-192 ** 280 ** II/56, II/93
50 Farkas, Gyula /Julius (=Julius v. Farkas) 257, ** 312, II/9
51 Fáy, András /Andreas II/36
52 Fazekas, Mihály /Michael 287
53 Féja, Géza II/212

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 Fekete, János /Johann, gróf /Graf 196f, 199 ** 210
5 *Fénelon (Francois de Salignac de la Mothe)* 195
6 Fenyő, Miksa /Maximilian II/164, II/166
7 Ferenc = Franz
8 Ferenc I. >Franz I. (1768-1835) király + csász., König + Kaiser 221f, 251f, 285, 296
9 *Ferenc, Franz, =Assisi Szent Ferenc />Franz v. Assisi* 44, 48
10 Ferenczi [-tzi], Zoltán II/65, II/71f
11 Fessler, Ignác /Ignaz Aurél 309
12 Festetich, György /Georg, gróf /Graf 256, 285, ** II/39
13 *Flaubert* II/83, II/104 ** II/165
14 Földessy, Gyula /Julius II/194
15 Földi, János /Johann 246
16 Folklore 23, 26
17 Forgách, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 197, 199
18 *Fouillée* II/140
19 *France, Anatole* II/164, II/174
20 Frangepán (~gipani; korrekt: Frankopan), Katalin /Katarina, grófnő /Gräfin 146
21 Frankenburg, Adolf II/10, II/13 ** II/67
22 Franz /Ferenc I. (1768-1835) király + császár /König + Kaiser 221f, 251f, 285, 296
23 *Franz v. Assisi, d. Hl. >Ferenc, Szent* 44, 48
24 *Franz Xaver, d. Hl. >Xavéri Szent Ferenc.* 89
25 Fráter, Erzsébet /Elisabet II/100, II/107
26 *Friedrich der Große >Nagy Frigyes* 194
27 Fűskuti (>Landerer) 70
28 Füst, Milán /Milan II/206f
29 Gaál, Gábor /Gabriel II/248
30 Gábor = Gabriel
31 Garay, János /Johann II/10 ** II/67f, II/71f
32 Gárdonyi, Géza II/155-57, II/194, II/218
33 Geleji Katona, István /Stefan 92f, ** 96, 103
34 Gellért, Oszkár /Oskar II/195, II/206
35 Gellért, Szent >Gerhard 30, 34f
36 *Gentillet* 156
37 *George* II/164, II/193, II/196
38 Gergely, Toursi Szt. >Gregor v. Tours 36
39 Gerhard, d. Hl. >Gellért, Szent 30, 34f
40 *Gervinus* II/8
41 *Gide* II/164
42 *Giraudoux* II/161
43 *Gleim (Johann Wilhelm Ludwig)* 259
44 *Godfrid v. Bouillon >Bouilloni (=G. IV., Herzog Niederloth. /al-lotaring. herceg)* 145
45 *Goethe* 7, 9 ** 179, 196 ** 216, 240, 250, 259, 261, 294 ** 305, 325, II/30f ** II/50,
46 II/90f, II/101f, II/105 ** II/174, II/177f, II/186, II 193
47 *Gogol =Gogoly* II/83, II/121
48 *Goldsmith (Oliver)* 262
49 Gombos, Imre /Emmerich (1791-1840) 289
50 Görgei, Arthur II/122
51 *Gottfried von Straßburg >Strassburg Gottfried* 145
52 *Gottsched* 212, 226
53 *Götz (Johann Nikolaus)* 259

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 *Gracián (Baltasar)* 191
5 *Gregor von Tours, d.Hl. >Toursi Szent Gergely* 36
6 Greguss, Ágost /August II/99
7 *Grimmelshausen (Hans Jakob Christoffel v. ~)* 63
8 *Großmann, Uwe* 273
9 *Grotius (Hugo)* 112 ** 202
10 *Guarinus (Varinus; Veronensis)* 53
11 *Guinicelli* 123
12 *Gundolf* II/164
13 Gutkeledi, Vid /Vitus 31
14 Gvadányi, József /Josef, gr. /Graf 197, 199 ** 221, 234-237, 247, 274-275, 277 ** II/96
15 Gyergyai [-ei, Ger-/ Görgei], Albert 81 ** II/230
16 Gyöngyösi [-ssi], János /Johann (1741-1818) költő, pap /Poet, Pastor 246, 260, 274, 282
17 Gyöngyösi, István /Stefan (1629-1704) költő /Poet 101, 108, 125, 154, 155, 159-164, 168,
18 177, 191 ** 246, 260, 274f ** II/93
19 György = Georg
20 Gyulai, Pál /Paul (1826-1909) 16, 21 ** 293 ** II/10, II/16f, II/25f, II/43 ** II/65, II/71f,
21 II/96, II/99f, II/109, II/116-118, II/121f, II/125, II/129, II/131f, II/136-139.
22 Hajnóczy, Sándor /Alexander [korrekt: József /Jos.] 202
23 Halász, Gábor /Gabriel II/201
24 *Halévy (Ludovic)* 119
25 Haller, János /Johann, gr. /Graf 101, 177, 195
26 Halotti Beszéd /Toten-Rede 39, 44
27 Hankiss, János /Johann II/65 ** II/222
28 Harsányi, Zsolt II/109
29 Hatvany, Lajos /Ludwig II/65 ** II/166, II/194
30 *Hauptmann* II/164, II/185, II/216
31 Havas II/65
32 Hazucha, Ferenc /Franz II/10
33 *Hebbel* II/27 ** II/80
34 Hegedűs, István /Stefan 53
35 *Hegel* II/97, II/102-104, II/106, II/109
36 Heilig >Sankt /Szent
37 *Heine* II/8 ** II/49f, II/117, II/120 ** II/151, II/163, II/166, II/173, II/186
38 Heinrich, Gusztáv II/99
39 *Heliand* 27
40 Helmecczy, Mihály 311, II/65
41 Heltai, Gáspár /Kaspar 60, 67, 72, 87
42 Heltai, Jenő /Eugen II/148, II/151f
43 *Helvetius (Helvétius, Claude Adrien)* 242
44 Henszlmann II/9
45 Herczeg, Ferenc /Franz II/154, II/156f
46 *Herder* 165, 175 ** 275 ** 329, 340 ** II/56
47 *Heribert (Notar Kaiser Ottos III., III. Ottó császár jegyzője)* 30
48 *Hermelin, Stefan* 273
49 Hesz, András /Andreas 66
50 Hevesi, András /Andreas II/105, II/127, II/136 ** II/170
51 Hevesi, Sándor /Alexander II/215, II/240
52 *Hof[[f]]man[n]sthal* II/228
53 *Hof[[f]]mannsegg (Johann Albericus, Graf v.~) gróf* 190

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 *4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249*
3
4 *Hofbauer Szent Kelemen (Klemens Maria Hofbauer) 318*
5 *Holberg (Ludwig, Freiherr von ~) báró 289*
6 *Hölderlin 28 ** 328 ** II/178*
7 *Hóman, Bálint /Valentin 35 ** II/236, II/240*
8 *Homer/os 152, 165, ** 325, 329*
9 *Hood, Tom II/57*
10 *Horányi, Elek [<Elias] 109*
11 *Horatius >Horaz 231, 269f*
12 *Horaz >Horatius 231, 269f*
13 *Hormayr 309*
14 *Horvát, István /Stefan 312-314, II/8*
15 *Horváth, János /Johann/ (1878-1961) 41, 49 ** 155, 163 ** 207 ** II/56, II/65 ** II/154,*
16 *II/194, II/226*
17 *Hrosvítha (Hroswitha, Hrotsuitha, Hruodswintha) >Roswitha 50*
18 *Hugo, Victor 336, II/7, II/21, II/41, II/44, ** II/57, II/62*
19 *Hunyadi >Mátyás />Matthias (Corvinus) I., király /König 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146,*
20 *149, 156, ** 227, 229*
21 *Hunyadi János /Johann (1407/09-1456) kormányzó /Reichsverweser 54, 80 ** 104 ***
22 *227, 274*
23 *Huszár, Gál /Gallus 68*
24 *Huszi, Péter 81*
25 *Ibsen II/101, II/129 ** II/185, II/216*
26 *Ignatius v. Loyola >Loyola /~i Szt. Ignác*
27 *Ignotus II/148, II/164f, II/176, II/241*
28 *Ilosvai Selymes, Péter 82*
29 *Imre, Szent />Emmerich, d.Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn 34*
30 *István I. />Stephan I., Szent /d. Hl., király /König 18, 26, 30, 34f, 58, ** 96, 104*
31 *Istvánffy [~fy], Pál /Paul 81*
32 *Izsóf II/219*
33 *Jacobi-Brüder /~ testvérek (Joh. Georg /Ján. Gygy., Friedr. Heinr. /Frigy Henr.) 259*
34 *Jámbor, Pál /Paul II/13*
35 *Jammes, Francis II/213*
36 *János Zsigmond >Johann Sigism.(1540-70) fejed. + király /Fürst + König 64f*
37 *János: = Johann/es*
38 *Janus Pannonius (Ivan Cesmicki = János Csezmicei) 52-54 ** 108, 190*
39 *Jászberényi, Pál /Paul 92*
40 *Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter) 251 ** 323, II/31*
41 *Jeanne d'Arc 197*
42 *Johann d. Almosengeber =Almosenier, Sankt ~; >Alamizsnás Szt. János 45*
43 *Johann Sigismund >János Zsigm. (1540-70) kir.+fej./ König+Fürst Siebbg. 64f*
44 *Johann(es): > János*
45 *Johnson, Dr. (Samuel, 1709-84) 261*
46 *Jókai, Mór [<Móricz /Moritz = Maurus/ Maurice] (ásvai /v. Ásva) II/8, II/10, II/13f, II/16,*
47 *II/38-45 ** II/46f, II/99f, II/116, II/124, II/129f, II/132 ** II/153f, II/157, II/159f,*
48 *II/168*
49 *Jordanes 36*
50 *Josef Anton Johann, >József Antal János (1776-1847) Erzherzog, Palatin 276*
51 *Josef II. >József II (1741-90) ung. König, röm.-dtsch. Kais. /m. kir., római-német csász.*
52 *202, 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251 ** II/162*
53 *Jósika, Miklós /Nikolaus, báró /Baron II/18-21 ** II/118, II/129 ** II/244*
54 *József = Josef [~ph]*

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 *4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249*
3
4 *József Antal János, >Josef Anton Johann (1776-1847) főherceg, nádor 276*
5 *József II. >Josef II. (1741-90) m. kir., római-ném. csász. /ung. König, röm.-dt. Kaiser*
6 *202, 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251, ** II/162*
7 *Juhász, Géza II/201, II/208*
8 *Juhász, Gyula /Julius II/206*
9 *Jung 325*
10 *Justh, Zsigmond /Sigmund II/148f*
11 *Kaffka, Margit II/212*
12 *Kahlau, Heinz II/194*
13 *Káldi, György /Georg 90*
14 *Kálmán, „Könyves“ ~>Koloman, der Buchhaber, király /König 31*
15 *Kálti, Márk /Markus 37*
16 *Kálvin: >Calvin/*
17 *Kant II/107*
18 *Karinthy, Frigyes /Friedrich II/213*
19 *Kármán, József /Josef 225, 249-251*
20 *Károli [~lyi, Caroli; Radics), Gáspár /Kaspar 72*
21 *Károly = Karl*
22 *Karthauzi /Karthäuser, Névtelen /Namenloser 46*
23 *Kassák, Lajos /Ludwig II/228-231, II/240*
24 *Katalin >Katharina, Szent /die Heilige 46*
25 *Katharina, die Hl. >Katalin, Szent 46*
26 *Katona > Geleji Katona*
27 *Katona, István /Stefan, geleji /von Gelej: >Geleji K. I. 96, 103*
28 *Katona, József /Josef 254, 288f, 291f, 294-297 ** 336 ** II/89, II/99f*
29 *Kaunitz (Wenzel Anton, Reichsfürst von K.-Rietberg, birodalmi herceg) 196*
30 *Kazinczy, Ferenc /Franz (kazinci és alsóregmeci /v. Kazinci + Alsóregmecz, 1759-1831)*
31 *7 ** 182, 188, 196 ** 211, 215-216, 223, 225f, 228, 234, 236, 240-244, 246-250, 254-*
32 *269, 274, 278, 281, 286, 292 ** 301, 304-308, 310, 312, 329, 339, II/9, II/30, II/45 ***
33 *II/48, II/96f ** II/146, II/166, II/244f*
34 *Keats 281*
35 *Kelemen, László 215, 256*
36 *Kemény János báróné, Baronin Kemény Johannfrau 4*
37 *Kemény, János /Johann, br. /Baron, Dr. (*1903 Pittsburgh †1971 Marosvásárh.) 4, 6*
38 *Kemény, János /Johann, Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 93 ** 160, 177, 178*
39 *Kemény, Zsigmond /Sigmund, br. /Baron (1814-75) 16 ** 270 ** II/9, II/15-17, II/22-28,*
40 *II/33, II/35 ** II/129, II/131f, II/139 ** II/153, II/208, II/247*
41 *Kempis, Tamás >Thomas a K. /v. Kempen (= Hemerken) 87 ** 105*
42 *Kepler, Johannes /János 98, 187 ** II/104*
43 *Kerecsényi, Dezső /Desider II/118*
44 *Kerényi, Frigyes II/10, II/47*
45 *Kézai, Simon 37*
46 *Kinizsi, Pál /Paul 48, 80*
47 *Király, György /Georg II/225*
48 *Kis, János /Johann 267, 269 ** 301*
49 *Kisbán, Miklós /Nikolaus =>Bánffy, gróf /Graf II/221*
50 *Kisfaludy, Károly /Karl (v.) 225f, 238, 252, 257, 289f, 292 ** 302-305, 307-309, 311f,*
51 *II/17, II/45*
52 *Kisfaludy, Sándor /Alexander (v.) 254, 274-280, 286, 296 ** 302, 339, II/37, II/45*
53 *Kiss, József /Josef II/119 ** II/147, II/151*
54 *Klebsberg, Kunó /Konrad II/238*

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Kleist II/28f*
5 *Klopstock 232 ** 330*
6 *Kóbor, Tamás /Thomas II/148*
7 *Koch >Cocceius (= Koken, Johannes) 110*
8 *Kodály, Zoltán 174*
9 *Koháry, István /Stefan, gróf/Graf 127, 140, 161*
10 *Kölcsy[i], Ferenc /Franz (v.) ~ 7 ** 143, 188 ** 211, 216, 223, 228, 249, 254f, 257,*
11 *265f, 268f, 271, 277, 283, 292 ** 298-304, 306, 310, 312, 327, 330, 337, 339f, II/9,*
12 *II/37 ** II/56 ** II/179, II/193, II/201*
13 *Köleséry[i], Sámuel (1634-1683) 106*
14 *Koloman „der Buchhaber“ / >Kálmán, „Könyves“ ~, König /király 31*
15 *Komáromi Csipkés, György /Georg. Cs. v. Komorn 108*
16 *Komjáthy, Jenő /Eugen II/120, II/136*
17 *Komjáti [-thy], Benedek /Benedikt 71*
18 *Komlós, Aladár /Aladarius =Aldrian II/109*
19 *Konrád, Prior v. Menedékszirt /<-i apát 33*
20 *Kónyi, János /Johann 160*
21 *Körner 257 ** 302*
22 *Kosegarten (Ludwig Theobul = Gotthard Ludwig, etc.) 262*
23 *Kossuth, Lajos /Ludwig (von /de Udvard et Kossuthfalva) 276 ** 298, 315, 318, 322f,*
24 *II/5, II/12 bis II/16 ** II/54, II/62f, II/76, II/122*
25 *Köszegi, Szuzsi /Susi (Bercsényiné/ Bercsényifrau, ~) 185*
26 *Kosztolányi, Dezső /Desider II/119 ** II/194, II/201-205, II/212, II/240*
27 *Kotzebue (August Friedrich Ferdinand von ~) 291*
28 *Kovács, József /Josef 282*
29 *Kovacsóczy 304f*
30 *Kozma, Andor /Andreas II/116 ** II/148*
31 *Krafft-Ebing II/149*
32 *Kriza, János /Johann 167*
33 *Krú[u]dy, Gyula /Julius II/121 ** II/158, II/160-163, II/201, II/209, II/223*
34 *Kultsár, István 187 ** 256*
35 *Kun László; IV. L. / >Ladislaus IV. „der Kumane“, király /König 37*
36 *Kuncz, Aladár /Aladarius /Aldrian 6 ** II/94, II/109*
37 *Kuthy, Lajos /Ludwig II/9, II/36, II/38, II/44*
38 *Laczkó, Géza II/107, II/109 ** II/213*
39 *Laczkovics, János /Johann (v.) 210f,*
40 *Ladislaus I., d.Hl., >László I., Szent ~, király /König 31, 35, 37, ** 104, ** II/67*
41 *Ladislaus IV. „der Kumane“, >Kun László, L. IV., király /König 37*
42 *Lajos I. >Ludwig I. „Nagy“ ~, / ~ d. GroBe“, király /König 37, 54, ** II/77, II/226*
43 *Lajos II >Ludwig II. (1506-26) kir., König v. Ung. 55, ** 124, ** II/162*
44 *Lamartine II/7*
45 *Lamemais abbé II/7, II/62*
46 *Landerer 70 >Füskuti*
47 *Larochefoucauld [La Ro . .], Francois VI., herceg /Herzog (1613-1680) 184*
48 *Lasserre, Pierre 217*
49 *László I. >Ladislaus I., Szent ~ kir. /d. Hl., Kön. v.Ung. 31, 35, 37 ** 104, ** II/67*
50 *Laudovics 101*
51 *Lázár, János /Johann, gr. /Graf 190*
52 *Leibnitz 91*
53 *Lengyel, Menyhért /Meinhard II/217*

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Lengyel, Miklós /Nikolaus II/72*
5 *Lenotre 216*
6 *Leopold II. >Lipót II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221*
7 *Lessing 212, 236, 289** 330 ** II/215*
8 *Lesznai, Anna II/227*
9 *Lévay, József /Josef II/71, II/116ff*
10 *Lewis II/144*
11 *Lipót II. >Leopold II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221*
12 *Listius, László, Graf 160*
13 *Lisznyai, Kálmán /Koloman II/10, ** II/69f*
14 *Lorántffy, Zsuzsanna /Susanne =I. Rákóczi Györgyné / [Fürst] Rákóczi Georgfrau I. 111*
15 *Lorrain, Claude 186*
16 *Losonczy, Anna (grófkisasszony /Komteß) 129, 135*
17 *Louis XIV. 157 ** 210f, 251*
18 *Louis XVI. 263*
19 *Loyola, Ignaz von L., hl., >Loyolai Szt. Ignác 85-87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignaz*
20 *Loyolai Szt. Ignác >Loyola, Ignatius von L., hl. 85f, 87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignác*
21 *Ludwig I. „d. GroBe“, >„Nagy“ Lajos I., király /König 37, 54, ** II/77, ** II/226*
22 *Ludwig II. >Lajos II. (1506-26) király /König 55, ** 124, ** II/162*
23 *Lukács, György /Georg II/215, II/227f*
24 *Lukács, Móric /Moritz II/9*
25 *Lukianos 81*
26 *Luther 42, 56, 62, 67*
27 *Machiavelli 142, 156*
28 *Macpherson 172*
29 *Madách, Imre /Emmerich (v. Sztregova & Kelecsény) 150, 187 ** 342 ** II/100-109,*
30 *II/134*
31 *Maeterlinck II/216*
32 *Magyar, Benigna (v.) 48*
33 *Magyari, István /Stefan 95f*
34 *Majláth [Mai~], János /Joh.ann, gróf /Graf 268 ** 309*
35 *Makai, Emil II/151, II/173*
36 *Makkai, Sándor /Alexander 6 ** II/194*
37 *Mann, Thomas II/222*
38 *Marczibányi, István /Stefan 256, 278*
39 *Mária Terézia >Maria Theresia*
40 *Maria Theresia /Már. Ter. csász. /Kais. 195-197 ** 212, 220, 223, 226, 228, 251 ** II/72*
41 *Marié Antoinette 196, 198 ** 285 ** II/162*
42 *Marinetti II/229*
43 *Marino, Giambattista 151, 156, 157*
44 *Marivaux II/30*
45 *Marlowe II/37*
46 *Marót, Károly /Karl II/65*
47 *Martini 202*
48 *Martinovics, Ignác /Ignaz 197 ** 202, 211, 213, 221f, 224, 236, 242, 247, 251, 253*
49 *Mátray, Gábor /Gabriel 311, II/13 ** II/67*
50 *Matthias >Mátyás, König =>Hunyadi ~, 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149, 156, 227, 229*
51 *Mátyás /Matthias >Hunyadi ~, kir. /Kön. 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149, 156, 227, 229*
52 *Mátyás = Mat[t]hias*
53 *Maurus >Mór, ~ic*

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Maurus d.Hl., >Mór, Szent ~, Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
5 Maximilián I.=II >Miksa I.=II. (1527-76) király =német csász./ König =dtSCH. Kaiser 84
6 Medgyesi, Pál /Paul 93
7 Mednyánszky, Alajos /Alois, br. /Baron 309
8 Mednyánszky, Berta II/47
9 *Meier, John* 165
10 *Melanchton* 56, 59, 60
11 Melius (~ Juhász), Péter 58, 60, 64, 71f
12 *Mercoeur, Duc de* 145
13 Mérey, Sándor /Alexander 288
14 *Metastasio* 289
15 *Metternich* 251f, ** II/11
16 *Meyer, C. F.* II/27
17 *Michelangelo* 136, ** 273
18 *Michelet* II/8
19 *Mignet* II/8
20 Mikes, Kelemen /Klemens (v.) 127, 178, 183-189, 191 ** II/45 ** II/118
21 Miksa I.=II. >Maximil. I.=II. (1527-76) kir.= néM. csász. /Kön. =röm.-dtSCH. Kais. 84
22 Mikszáth, Kálmán /Koloman II/127-131 ** II/149, II/154, II/157, II/160, II/208f, II/222f
23 *Milton* 61, 91 **158 ** II/80
24 Misztótfalusi >Tótfalusi Kis, Miklós /Nikolaus 69 ** 101, 112, 143
25 Mohácsi, Jenő /Eugen 295-297
26 *Mollerus, D.G.* 178
27 Molnár, János /Johann (1728-1804) 225
28 *Montaigne* 178
29 *Montecuccoli [-cuculi]* 145, 149
30 *Montesquieu* 116
31 *Moore* II/15
32 Mór, Szt. >Maurus d.Hl., Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
33 *Morgenstern (Christian)* 118
34 Móricz, Zsigmond /Sigmund II/90, II/93, II/127 ** II/165, II/167, II/195, II/207-212,
35 II/220, II/229, II/236, II/240f
36 Moritz /Maurus >Mór, ~ic
37 *Musset* 316, II/30
38 Nádasdy, Tamás /Thomas, báró /Baron 67, 78
39 *Nagy Frigyes >Friedrich der Große* 194
40 Nagy Lajos I. >Ludwig I. der Große, király /König 37, 54, ** II/77, ** II/226
41 *Nagy Sándor >Alexander der Große* 77, ** 151, 155, 177
42 Nagy, Endre /Anderl II/217
43 Nagy, Ignác /Ignaz II/10, II/15, II/36, II/38, II/42, II/44
44 Nagy, József /Josef II/140 ** II/225
45 Naláczy, József /Josef, báró /Baron 227
46 *Napóleon /Napoleon* 253f, ** 327 ** II/59, II/68
47 *Naumann, Hans* 165
48 Németh, László /Ladislau 257 ** II/83, II/93, II/124, II/136 ** II/206, II/208, II/242
49 Népmese /Volksmärchen 24f
50 *Nietzsche* 219 ** 325 ** II/179, II/193
51 *Novalis* 333
52 *Offenbach [Jacques]* 119
53 *Ohnet* II/148

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Oláh [Olahus], Miklós /Nicolaus 83
5 *Opitz, Martin* 91 ** 102
6 *Orániai Vilmos, >Wilhelm von Oranien* 142
7 Orczy, Lőrinc /Lorenz, báró /Baron 199f ** 227
8 Orlai-Petrich [Orlay Petrics], Soma [<Männername =Karneol] II/46
9 *Orsolya, Szt. >Ursula d. Hl.* 47
10 *Ossian [Oisian, Oissin, Oisein; ir mondaalak /irische Sagengestalt]* 329
11 Osvát, Ernő /Ernst II/147, II/164, II/200, II/207, II/212, II/241
12 *Ovid* 134, 162
13 Pákh, Albert II/10 ** II/75
14 Pálffy, Albert II/10
15 Pálffy, Károly /Karl, gróf /Graf 195 ** 223
16 Pálóczi Horváth, Ádám /Adam H. v. P. 223, 274f
17 Pannonhalma 31
18 Pápai-Páriz [Páriz Pápai], Ferenc /Franz Pariz v. Poppa 69 ** 101, 114
19 Pápay, Sámuel /Samuel v. Pápa [=Poppa] 256
20 *Pascal* 7, **158, 184
21 *Paulus Diaconus* 36
22 Pázmándi Horvát, Endre /Anderl 329
23 Pázmány, Péter 86-90 ** 96, 105, 110, 118, 155 **211, 260
24 Péczeli [-tze]i, József /Josef (1750-92) 195 ** 225
25 Pekár, Gyula /Julius II/149
26 Pekri Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia, /P. Lorenzfrau Käte Sidonie Petrőczy, grófnő
27 /Gräfin 139
28 Perczel, Etelka /Edelchen 331
29 *Perikles* 14
30 Pesti (~ Mízsér), Gábor /Gabriel 67
31 Péter, óbudai prépost /Probst von Alt-Ofen 36
32 Péterfy, Jenő /Eugen (1850-1899) 16, 21 ** II/43 ** II/99, II/139
33 Pethe, Ferenc /Franz 253
34 Petőfi [Petrovics], Sándor /Alexander (v.) 9, 20 ** 167, 171 ** 270 ** II/5, II/8, II/10-13,
35 II/15-17, II/32, II/36, II/41f, II/45 ** II/46-74, II/76-78, II/82, II/88, II/93, II/98f,
36 II/112, II/114-116, II/119, II/124, II/131, II/133, II/135 ** II/151f, II/154, II/170,
37 II/173, II/185, II/190, II/225, II/230, II/246
38 *Petrarca* 101, 106, 123, 135, 178 ** 275, 277f
39 Petrichevich Horváth, Lázár /Lazarus II/13
40 Petrőczy, K. Sz.: >Pekri Lőrincné
41 Petrovics, István /Stefan II/46
42 Pintér, Jenő /Eugen 118 ** 239
43 *Pirandello* II/216
44 *Piscator [=Fischer], Johannes (1546-1625)* 92
45 *Plató* 74 ** 111, 134-136
46 *Plutarch(os)* 81, 301
47 *Pole, Reginald* 65
48 *Pompadour* 286
49 *Ponson du Terrail* II/148
50 *Pope* 28 ** 162
51 Pray, György /Georg 103
52 Prielle, Kornélia II/47
53 *Priscos Rhetor* 329

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Prohászka, Lajos /Ludwig 292f ** II/6
5 Prohászka, Ottokár II/156, II/194, II/218, II/220f
6 *Propertius* 134
7 *Pufendorf* (falsch: *Puffendorf*), *Samuel, báró /Freiherr v. (1632-94)* 178, ** 202
8 Pukánszky, Béla II/94
9 Pulszky Ferenc /Franz II/8f ** II/48
10 Pyrker, László /Ladislaus 307-309
11 *Pythagoras* 8
12 *Rabelais* 88
13 *Racine* 7 ** 158, 184
14 Ráday, Gedeon, gróf /Graf 223, 246 ** 329
15 Radnóti, Miklós /Nikolaus II/212
16 Rájnis [=Reinisch], József /Josef 231f
17 Rákóczi, Ferenc II. /Franz/ II. (Erdély fejed. /Fürst Siebenbürgens) 114, 147, 149, 171-
18 173, 178, 180f, 184, 186-188
19 Rákóczi, György I. + II. /Georg. I.+ II., Erd. fejed'ek /Fürsten Siebbürgs 91-93, ** II/72
20 Rákóczi, György II. /Georg II., Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 146, 148
21 Rákóczi, József /Josef (Marchese di San Carlo, herceg /Herzog v. Munkács; >Rákóczi Fer.
22 II. fia /Sohn v. R. Franz II.) 188
23 Rákosi, Jenő /Eugen II/125f ** II/153, II/167
24 *Ranke* II/147
25 Ráskai, Lea (L. Edle v. ~) 33 ** II/137
26 Rát, Mátyás /Mathias 213, 223
27 Ravasz, László /Ladislaus II/118 ** II/220
28 Rédey, Tivadar /Theodor II/139
29 *Remané, Martin* 243
30 Réthy, László /Ladislaus II/186
31 Révai, Miklós /Nikolaus 213f, 231, 240, 247, 252
32 Révész, Béla II/194
33 Reviczky, Gyula /Julius II/120, II/136 ** II/151, II/225
34 *Richardson* II/30
35 *Richelieu* 214
36 Riedl, Frigyes /Friedrich 16 ** 171 ** II/50, II/65, II/72, II/83, II/93f, II/99, II/120,
37 II/136, II/139 ** II/225
38 Rimay [-i], János /Johann 101, 132-134, 137f
39 Ritoók II/227
40 *Ronsard* 123
41 *Rossetti* II/197
42 *Roswitha >Hrosvitha* 50
43 *Rot[h]schild* II/189
44 *Rotteck* II/8
45 *Rousseau* 132, 178, 195, 198, 200 ** 202, 213, 217f, 236, 242, 246, 282 ** 301, 337,
46 II/22, II/30, II/32
47 Rudolf I.=II., m. király = német császár /ung. König = dtscher Kaiser 98
48 Rummy, Károly /Karl 309
49 *Saint-/Simon* 178
50 *Sainte-Beuve* II/30
51 Salamon, Ferenc /Franz II/17 ** II/78, II/136
52 Sambucus (Zsámboki, Sám~), János /Johannes 108
53 *Sand, George* II/55

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Sándor = Alexander
5 Sándor, István /Stefan 225
6 Sándor, Lipót, >Alexander Leopold, főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
7 Sankt />Szent: *Adrian, Alexius, Bonifaz, Dominik, Franz v. Assisi, Franz Xaver, Emme-*
8 *rich, Gerhard>Gellért, Gregor v. Tours, Ignatius v. Loyola, Johann Almosengeber,*
9 *Katharina, Ladislaus, Maurus, Stephan I., Ursula*
10 Sárosy II/10
11 Sas, Andor /Andreas II/109
12 *Scève, Maurice* 136
13 Schedius, Lajos /Ludwig 224
14 *Schiller* 216, 289, 292, 294, 296 ** II/107
15 *Schlegel* 318
16 *Schopenhauer* 191
17 Schöpflin, Aladár /Aladarius =Alderich II/131, ** II/194, II/208, II/224
18 Schwartner, Márton /Martin (v.) 329
19 *Scott, Sir Walter ~* II/19-22, II/25
20 Seilern, Crescentia 317
21 *Serveto, Miguel /Michael* 64
22 *Shakespeare* 9, 28 ** 108, 123, 125, 165 ** 252, 273, 288, 290, 292f ** 336 ** II/73,
23 II/85f, II/108, II/117, II/125, II/127 ** II/202
24 *Shaw* 209 ** II/164
25 *Shelley* 207 ** II/62 ** II/190
26 Si[j]k, Sándor /Alexander II/119 ** II/156, II/194, II/219, II/240
27 *Sidney, Sir Philip* 77 ** 102, 136
28 Sigismund >Zsigmond (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78
29 Sikabonyi, Antal /Anton II/225
30 Simai (=Sima Márton), Kristóf /Christof 120
31 *Simmel* II/180, II/228
32 Skaricza, Máté /Mathäus 74f ** 107
33 *Sokrates* 115
34 Solymossi, Sándor /Alexander 24f
35 *Sonnenfels (Joseph v. ~)* 196 ** 226
36 *Southey* II/48
37 Sövényházi, Márta 33
38 *Spengler* 27 ** II/102
39 *Spenser* 124, 136
40 Spielenberg [Spilen~, Spillenber] Pál /Paul 224
41 *Spinola, Christoph (=Chr. de Royas y Spinola)* 111
42 *Spinoza (d'Espinosa =Baruch de Sp.)* 112, 158
43 Spira, Ferenc /Franz, /Francesco (1502-48) 80
44 *Stadion (Johannes Philipp) gróf /Graf* 276
45 *Stendhal* II/51
46 Stephan I. >István I., Szent /der Heilige, König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104
47 *Sterne* 251 ** 323
48 *Storm* II/27
49 *Strassburg Gottfried >Gottfried von Straßburg* 145
50 *Strindberg* II/107
51 *Sue, Eugene* II/36, II/44 ** II/148
52 *Suso [Seuse] Heinrich /Henrik* 44
53 *Swieten, Gerard van >Van Swieten* 196

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Swinburn II/190*
5 Sylvester (Erdösi Sylvester) János /Johann 60, 67, 71 ** 101
6 Szabó, Dezső /Desider (1879-1945) II/32 ** II/77 ** II/194, II/201, II/224, II/230, II/233-
7 235
8 Szabó, Károly /Karl (1824-90) 75
9 Szabó, Lőrinc /Lorenz II/205
10 Szabolcska, Mihály /Michael II/120
11 Szacsavay [-tsvay], Sándor /Alexander 210, 223f
12 Szaicz [-c, eitz, Antal], Leó 211, 247
13 Szalay, László /Ladislaus (v., 1813-64) II/9, II/14
14 Szász, Károly /Karl II/10 ** II/116-118
15 Szász, Károly ifj./Karl jr. II/118
16 Széche[é]nyi, Ferenc /Franz, gr. /Graf 224-255, 285f
17 Széchenyi, István /Stephan, gróf /Graf 142f, ** 204, 250, 254, 296 **303, 310-312, 315-
18 323, 337, 339f, II/16, II/36f, II/45 ** II/193
19 Széchy, Károly /Karl II/70, II/72
20 Szécsi Mária 160
21 Szegedi Kis, István /Stefan 108
22 Szegedy, Róza /Rosa 275f
23 Szegő, Endre /Anderl II/202
24 Székely, József /Josef II/69f, II/116
25 Szekfű, Gyula /Julius 203, 251 ** II/15 ** II/153, II/233-235, II/240
26 Szemere, Pál /Paul 265f ** 304
27 Szenci Molnár, Albert 70 ** 97, 99, 100, 112, 143 ** 330
28 Szendrey, Julia II/47, II/55, II/99
29 Szent />Sankt: *Adorján, Alexius, Bonifácus, Domokos, Ferenc (assisi), Gellért, Gergely*
30 *(toursi), Imre, István, János (alamizsnás), Katalin, László, Ignác (loyolai), Mór,*
31 *Orsolya, Xavéri.*
32 Szent István >István I., király >Stephan I. d. Hl., König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104
33 Szent László >Ladislaus d. Hl., király /König 31, 35, 37, ** 104, ** II/67
34 Szenteleky, Kornél II/243
35 Szentiványi [Szent Iványi], Márton /Martin 108
36 Szentjóni Szabó (Szabó de Szentjón) László /Ladislaus 246f
37 Szenvey, József /Josef 310
38 Szép, Ernő /Ernst II/213
39 Szepsi Csombor [Czo-], >Csombor Márton /Martin 92
40 Szerb, Antal /Anton 220, 273, 342 ** II/201
41 Szigeti, József /Josef II/10, II/14
42 Szigligeti, Ede /Eduardle II/126
43 Szigligeti, Eduárd II/9, II/14
44 Szilády, Áron 133
45 Szomory, Dezső /Desider II/158, II/162f, II/201
46 Sztárai [Sta-], Mihály /Michael 73f
47 Sztáray, Mihály /Michael, gróf /Graf 196f, 199 ** 210
48 *Tacitus 8*
49 Tahisz, András /Andreas 307
50 *Taine II/140 ** II/225*
51 Tar, Lőrinc /Lorenz 78
52 *Tasso 123-125, 145, 151f, 156 ** II/80f, II/84*
53 Telegdi, Miklós /Nikolaus 83

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Teleki, Ádám, gróf /Graf 195
5 Teleki, Domonkos /Dominik, gróf /Graf II/99
6 Teleki, József /Josef, gróf /Graf 195 ** 228 ** 310
7 Teleki, László /Ladislaus, gróf /Graf II/14
8 Teleki, Sámuel, gróf /Graf 190
9 Temesvári, Pelbárt (= Pelbartus Ladislaus de Temeswar, 1430-1504) 37, 50, 52
10 *Tennyson II/80*
11 Tersánszky J., Jenő /Eugen II/213
12 *Thackeray II/83*
13 Thaly, Kálmán /Koloman 133, 135, 171-173
14 Thewrewk-Kodex 31
15 Thienemann, Tivadar /Theodor 49
16 *Thiers II/8*
17 Thököly, Imre /Emmerich, Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst 160f
18 *Thomas v. Kempen (=Th. a Kempis, recte: Hemerken) > Kempis Tamás 87, ** 105*
19 *Thou =Jacques August, de ~ 178*
20 *Tibullus 134*
21 *Tieck 305*
22 *Tilly 100*
23 Tinódi =T. Lantos, Sebestyén /Lautenspieler Sebastian v. T. 77-80 ** 127, 163
24 Tisza, Kálmán /Koloman II/72, II/111
25 Toldi, Miklós /Nikolaus 82 ** 206, 267, 287
26 Toldy (Schedel), Ferenc =Franz Karl Josef Schedel 16, 41, 82 ** 116 ** 243, 278, 293 **
27 304-307, 309-311, II/10, II/13, II/16f ** II/78, II/94-99, II/131f, II/138 ** II/224
28 Toldy, István /Stefan II/114
29 Tolnai (Lehr) Vilmos /Wilhelm 171
30 Tolnai Dáli [Da-] János /Johann D. v. T. 93
31 Tolnai Lajos /Ludwig II/116, 124f, 129 ** II/156, II/210
32 *Tolsztoj/Tolstoi II/26*
33 Tompa, Mihály /Michael II/10, II/16 ** II/47, II/57, II/65-67, II/71f, II/88
34 Tormay, Cecil /Cäcilie II/221f, II/236
35 Török, Bálint /Valentin, enyingi/ v. Enying 60, 78
36 Török, Sophie II/199
37 Toten-Rede /Halotti Beszéd 39, 44
38 Tótfalusi Kis >Misztótfalusi Kis, Miklós /Michael 69 ** 101, 112, 143
39 Tóth, Árpád II/205
40 Tóth, Béla II/148, II/151
41 Tóth, Ede /Eduardle II/126
42 Tóth, Gáspár /Kaspar II/46
43 Tóth, István /Stefan 160
44 Tóth, Kálmán /Koloman II/69, II/78, II/116
45 *Toursi Szt. Gergely >Gregor von Tours, d. Hl. 36*
46 Trattner, János Tamás /Johann Thomas (1789-1825) 70 ** 256
47 *Trenck, Friedrich, Freiherr v. der ~ /Frigyes, báró 197 ** 210*
48 Trostler, >Turóci[-czi]-Trostler (1888-1962) 101 ** II/72
49 *Turenne (Henri de Latour d'Auvergne, Vicomte de) 178*
50 *Turgenjew 99 ** II/121*
51 Turi [Tú- / Th- / ~y], György /Georg, vitéz ~ /Held G. T. 80 ** 153
52 Turóci-Trostler >Trostler, József /Josef 101 ** II/72
53 Turul 24f

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 *Tyrtaios* II/76
5 Ulászló II. >Wladislaus II. (1456-1516), m. és cseh király /ung. & böhm. König 55
6 *Ursula* >*Orsolya, Szt., die Heilige* 47
7 *Uz, Johann Peter /János Péter* 259
8 Vahot, Imre /Emmerich II/10, II/13 ** II/47, II/67
9 Vajda, János /Joh. >Arisztid. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
10 Vajda, Péter II/10 ** II/68, II/72
11 Válaszuti, György /Georg 74
12 Valentin = Balázs
13 *Valéry* II/131
14 *Van Swieten* >*Swieten, Gerard van* 196
15 Várad, Antal /Anton II/117, II/119
16 Vargha, Gyula /Julius II/116, II/119
17 Várkonyi, Nándor [Ferdinand] II/201
18 Vas, Gereben /Gerbert II/10, II/16, II/38, II/42, II/44 ** II/72
19 Vásárhelyi, András /Andreas 43
20 Veiglsberg, Leó II/165
21 Verancsics, Antal /Anton 83
22 Veresmarty, Mihály /Michael 90
23 *Vergilius* 81 ** 151 ** 329f
24 Verseghy, Ferenc /Franz 246f
25 *Victor*, >*Hugo* 336, II/7, II/21, II/41, II/44, ** II/57, II/62
26 *Vigny, Alfred de* ~ 316
27 *Villon* 125
28 Vincze, Géza II/220
29 Virág, Benedek /Benedikt 232 ** 329
30 Vitéz >Csokonai Mihály /Michael Held v. Csokona 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329,
31 ** II/55, II/74, II/93, ** II/206
32 Vitéz, János /Johann [kroat.: Ivan Vitez] (1408-1472) 52
33 Voinovich, Géza II/93, II/102, II/109, II/118
34 *Volksmärchen /népmese* 24f
35 *Voltaire* 195-97 ** 208f, 211, 226f, 229, 236 ** II/21
36 *Voragine, Jacobus a*~ 50
37 Vörösmarty, Mihály /Michael 8f, 81 ** 143, 145, 149, 154 ** 211, 228, 230, 233, 238,
38 243, 281, 293 ** 304, 311f, 319, 324-339, 341f, II/10, II/13, II/15, II/36f, II/45 **
39 II/46-48, II/52f, II/60, II/65, II/67, II/73, II/79, II/81-85, II/93, II/98-100, II/104, II/109,
40 II/134 ** II/147, II/158, II/162, II/169, II/173. II/178, II/181, II/186, II/193, II/196,
41 II/204
42 *Wagner* II/80
43 *Wallace, Edgár* 12
44 Wallaszky, Pál /Paul 109
45 *Wallenstein* 142, 146
46 *Watteau* 184
47 Werbőczy [=Ver-], István /Stephan 95 ** 201
48 Wesselényi, Ferenc /Franz, gróf /Graf (v. Hadad & Murány /Muran) 160
49 Wesselényi, Miklós /Nikolaus, báró /Baron 215 ** 298, 310, II/45
50 *Whitman* II/180, II/229, II/231
51 *Wieland* II/22
52 *Wigand* 307
53 *Wilhelm von Oranien* >*Orániai Vilmos* 142

1 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 **4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249**
3
4 Wladislaus II. >Ulászló (1456-1516), ung. & böhm. König /m. és cseh király 55
5 *Woolf, Virginia* II/161
6 *Wordsworth* II/48
7 *Xavéri Szent Ferenc* >*Franz Xaver der Heilige* 89
8 *Yeats* II/164
9 Zalán, József /Josef II/80, II/116
10 Zolnai, Béla 133f, 136 ** II/65
11 Zrinyi [Subič, Zrin, Serin] Péter, gróf /Graf 146
12 Zrinyi [Subič, Zrin/ski, Serin], Miklós, /Nikolaus, grófok /Graf/en (idősb /d. ált. 1508-66;
13 1620-64) 7, 20, ** 104, 106, 108, 123, 125-127, 133, 141-158, 163, 164, 186, 189,
14 191 ** 257, 266f ** 302, 340, 342 ** II/58, II/80, II/82, II/84, II/108, II/127, II/129, **
15 II/193, II/213, II/219f
16 Zrinyi, Ilona, grófnő /Gräfin 160f
17 Zsámboki >Sambucus 108
18 Zsigmond >Sigismund (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78

ERDÉLYI SZÉPMÍVES CÉH CLUJ-KOLOZSVÁR, 1934.

*Siebenbürgische Kunstvereine
Zsamboki
Klausenburger
Zsamboki Kunstvereine*

Nachwort.

Warum erlaubten nach 1945 Budapests neue Machthaber, daß Dr. Anton Szerbs Ungarische Literaturgeschichte immer weiter verbreitet wurde? Obwohl sie nicht die vorgeschriebene Weltanschauung enthielt. Wie falsch des toten Literaturwissenschaftlers Einstellung war, erklärte an Stelle des weggelassenen ursprünglichen Vorworts in jeder Ausgabe ein politisch passend Denkender ausführlich.

Zudem wurden im Buch Stellen eliminiert, die nun verboten waren: so das negative Erwähnen kollektivistischer Staaten, des Sowjetsterns, der Marxschen Lehren. *1

Weggelassen wurden alle Kapitel zum Zeitraum 1910 über die Weltkriegsjahre 1914-18 und Räterepublik 1919 bis zur Vergabe von Ungarns größtem Teil an andere Staaten. Mit Betrachtung der Lebenschancen ungarischer Literatur unter nun fremden Herrschaften und der Entwicklungsrichtung daheim bis 1935. -- Laut Szerbs Urheberrechtserben geschah das Weglassen in seinem Sinn, hatte er doch selber den Schluß seines Buches zu erweitern und überarbeiten geplant. *2. -- Somit fehlen in den kommunistisch gesäuberten Ausgaben unsere Seiten II-214 - 249.

Die vielen Tausend Käufer und Leser der kommunistisch geduldeten Szerbschen Literaturgeschichte erfuhren nicht, welchen Eindruck das erste kommunistische Regime *3 hinterlassen hatte im 1901 geborenen Budapester Autor, der es als Abiturient wachen Verstandes erlebte und hernach aus literarischen Dokumenten studierte. *4

Auszüge: - eine kleine bürgerliche Fraktion gründete im Namen des Proletariats eine Diktatur, - würgte Gegenstimmen durch Terror ab, - wurde unterstützt von einigen literarisch tätigen Personen, bei denen es ein psychologisches Rätsel geblieben ist, was sie an die Spitze des Proletariats getragen haben mag; - es war eine importierte Revolution, von der nicht einmal eine Spur blieb. *5

Nachdem Szerbs Werk soweit gesäubert war, daß den Lesern keine politisch falschen Gedanken kommen, wurde seine Anschauung in den Keller „bürgerlicher Humanismus“ verwiesen. Woraus es aber möglich sei, herauszuklettern auf den richtigen Weg: „Der fortschrittlichen, humanistischen Bürger und Intellektuellen oberste Hoffnung [ist] die Sowjetunion.“ *6

Szerb habe „in den Nebeln der Denkweisen einer Epoche“ die ungarische Literatur zu deuten versucht. Unter diesem gedanklichen Nebel taucht jedoch hervor sein feinfühligere, verständnisvoller, bezaubernder Geist. Und politische Naivität sei noch begreiflich Mitte der 1930er Jahre, als Szerb seine große Arbeit beendete. Denn damals schien der Faschismus noch überwindbar. *7

Hatte der als sympathisch, talentiert dargestellte Nebelwanderer keine Gelegenheit, über den Kilometerstein 1934 hinaus zu blicken und das sowjetische Ziel als das seinige anzuerkennen? Der Nachbemerker der kommunistischen Ausgaben teilt mit, der Nachdruck entspricht der 1935 in Budapest gedruckten, schon verbesserten Ausgabe: „Nötig wurden einige unbedeutende kleinere Berichtigungen: Jahreszahlen, bibliographische Angaben usw.“ *8

Unsere sechsteilige bilinguisch Ausgabe der Ungarischen Literaturgeschichte Dr. Anton Szerbs zeigt seitenweise das 1934 in Klausenburg gedruckte Original; Titelseiten siehe Anfang Band 1 und Bd. 4 vor S.II-5, auf Rückseite 342 a Minerva-Druckerei. Daß sofort 1935 in Budapest beide Szerb-Bände neu gesetzt worden wären, erscheint ökonomisch unwahrscheinlich. Sinnvoll, daß von Klausenburg statt fertiger Bücher nur die Druckplatten nach Budapest geschickt wurden, zwecks Zollersparnis, weil zwischen beiden Städten seit 1920 die rumänische Grenze war. Also gleiche Druckplatten 1934-35? Schließt Änderungen aus.

Utószó.

Miért engedték meg 1945 után Budapest új hatalom birtokosai, hogy dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetét mindig tovább terjesszék? Habár nem az előírt világnézetet tartalmazta. Hogy a halott irodalomtörténész beállítottsága milyen hamis volt, az elhagyott eredeti előszó helyett minden kiadásban egy politikailag illően gondolkodó magyarázta kiadósan.

Ráadásul a könyvben részleteket elimináltak, amelyek most tiltva voltak: így a negatív megemlítését kollektivistá államoknak, a szovjet csillagnak, a marxi tanoknak. *1

Elhagytak minden fejezetet az 1910-es időszakhoz az 1914/18-as világháború évein és a 1919-es tanácsköztársaságon át Magyarország legnagyobb részének odaadásáig más államoknak. Szemléltetésével a magyar irodalom életesélyeinek most idegen uralkalmak alatt és a fejlődésiránynak odahaza 1935-ig. -- Szerb szerzőjog örökösei szerint az elhagyás az ő óhaja értelmében történt, hiszen maga tervezte könyve végét bővíteni és átdolgozni. *2. -- És így hiányoznak a kommunistásan tisztogatott kiadásokban a II-214 - 249 oldalaink.

A sok ezer vevője és olvasója a kommunistailag túrt Szerbféle irodalomtörténetnek nem tudta meg, hogy milyen benyomást hagyott hátra az első kommunista rezsim *3 az 1901-ben született szerzőben, aki azt mint érettségiző éber eszűen élte át és azután irodalmi dokumentumokból tanulmányozta. *4

Kivonatok: - egy kis polgári töredék a proletariátus nevében diktatúrát alapított; - ellenező szót terror által fojtott el; - támogatva lett néhány irodalmian tevékeny személytől, akiknél lélektani rejtély maradt, mi vihette őket a proletariátus élére; - importált forradalom volt, melynek nyoma se maradt. *5

Miután Szerb műve annyira tisztított volt, hogy az olvasóknak hamis politikai gondolatok ne jöjjenek, az ő nézetét a „polgári humanizmus” pincéjébe utalták be. Ahonnan azonban lehetséges kimászni a helyes útra. „A haladó, humanista polgárok és értelmiségiek legfőbb reménye a Szovjetunió.” *6

Szerb állítólag „egy korszak gondolkodásmódjainak ködeiben” kísérelte megfejtetni a magyar irodalmat. Ezen gondolati köd alól pedig előbukkan az ő érzékeny, megértő, elbájoló szelleme. És politikai naivitás még érthető volna az 1930-as évek derekán, mikor Szerb a nagy munkáját befejezte. Mert akkor a fasizmus még legyőzhetőnek látszott. *7

Nem volt-e a szimpatikusnak, tehetségesnek ábrázolt ködvándornak alkalma, hogy az 1934-es kilométerkövön túl tekintsen és a szovjet célt elismerje övéjének? A kommunista kiadások utómegjegyzése közli, az utánnymás az 1935-ben Budapestben nyomtatott, már javított kiadásnak felel meg. „Szükségessé vált néhány jelentéktelen apróbb helyesbítés: évszámok, bibliográfiái adatok stb.” *8

A mi hatrésztű bilingvis kiadásunk dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetének oldalonként mutatja az 1934-ben Kolozsvárott nyomtatott eredetit; címlapokat lásd I. kötet eleje és 4. köt. II-5 old. előtt, a 342. hátlapon Minerva nyomda. Hogy rögtön 1935-ben Budapestben mindkét Szerb-kötetet újból szedték volna, gazdaságilag valószínűtlennek tűnik. Észszerű, hogy Kolozsvárról kész könyvek helyett csak a nyomólemezeket küldték Budapestre, vámmegtakarítás végett, mert a két város között 1920 óta a román határ volt. Tehát azonos nyomólemezek 1934-35? Változtatásokat kizár.

1 Wir haben die 1934er Ausgabe mit der 1940 anderen verglichen. Festgestellte Textände-
2 rungen sind am Ende jedes unserer sechs Buchteile. Verlag war beidemal die Siebenbürger
3 Schönwerkliche Zunft. Aber 1940 findet sich das winzige Kürzel der Budapester Révai-
4 Druckerei. -- In diesem Fall hatte der Autor mehrere Jahre fürs Überarbeiten.

5
6 Es änderte sich sein Stil, insofern als zahlreiche Sätze verkürzt wurden durch Interpunktion
7 und manchmal Satzumbau. Das nachzuweisen in maßloser Arbeit erschien uns freilich mü-
8 ßig. Interessant waren veränderte Sätze oder Satzteile, umgetauschte Wörter. Manchmal
9 waren ganze Absätze gestrichen oder neu geschrieben, auch Fußnoten ergänzt, neue hinzu-
10 gefügt. Solche Änderungen haben wir festgehalten.

11
12 Zwischen der 1934er Erstausgabe und dem Budapester Neudruck 1940 hatte also nicht die
13 übliche Druckfehler korrigierende, eventuell noch interpunktionell glättende Arbeit stattge-
14 funden. Sondern das ganze Buch war Satz für Satz aufmerksam durchgelesen, inhaltlich
15 sorgfältig nach-bedacht worden. Wobei der Autor das aktuelle politische Geschehen eben-
16 so wahrnahm und berücksichtigte wie beim Schreiben des Buches.

17
18 Als er beim 18. Jahrhundert gewesen war, schaute er durchs Fenster in die eigene Zeit, sah
19 „die mörderische Verleugnung der menschlichen Idee, Bolschewismus, ihre Hitlers.“ *9.
20 Zu Beginn der nach seinem Tod gestrichenen Kapitel gedachte er des im August 1933 er-
21 mordeten deutsch-jüdischen Philosophen und politischen Publizisten PD. Dr. Theodor Les-
22 sing. *10. -- In der 1940er Ausgabe fehlt der ungarisch klein geschriebene Sammelname
23 „ihre Hitlers“ wie „Bolschewismus“. Die zitierten anderen Stellen sind geblieben.

24
25 Nach dem Zerfall der Sowjetunion Ende 1991, samt erfolgtem Abzug ihrer Truppen aus
26 dem seit 1989 nur noch „Republik Ungarn“ heißenden und sich westwärts orientierendem
27 Land, drohte kein Rückfall in den seit 1949 gewesenen sozialistischen Staat. Bislang Ver-
28 botenes war gefragt. Auf dieser Welle erschien 1994 die elfte Ausgabe von Anton Szerbs
29 Ungarischer Literaturgeschichte in der angeblich 1935er Fassung.

30
31 Ohne neues Vorwort über des Autors Weltanschauung. Daß die rückblickend vielleicht
32 doch nicht so falsch war. Dafür mit dem ursprünglichen, bisher weggelassenen Vorwort
33 Makkais (schriftstellerder reformierter Bischof), der darin auch die großzügige Geldspen-
34 de von Baron und Baronin Kemény bedankte. Mit Adelstitel, auch in Szerbs Widmung.
35 (Adelstitel wurden 1947 abgeschafft, seit 2011 strafbar.) -- Im Nachwort 1994, S.509, er-
36 klärt Szerbs Witwe als Erbin des Copyrights von 1934, „die aus den in den letzten Jahr-
37 zehnten erscheinen gelassenen Ausgaben fehlenden Sätze und Kapitel haben wir wieder-
38 hergestellt.“ Samt dem Makkai-Vorwort, weil es die Entstehung des Werkes erklärt.

39
40 Da die selbe Erbin den kommunistischen Streichungen zugestimmt oder die wohl selber
41 gemachte hatte (unser >Vorwort S.III /2), verglichen wir die hier in unseren Fußnoten # 1,
42 5, 9 angegebenen Streichungen mit der 1994er Ausgabe. War wirklich alles wiederherge-
43 stellt? Nicht ganz. Daß Szerb den Bolschewismus als ebensolche „mörderische Verleug-
44 nung der menschlichen Idee“ bezeichnet hatte wie „der Hitlers“, fehlt. Daß Szerb den „kol-
45 lektivistischen Staat“ ablehnte, fehlt auch. Und auch, daß Ady laut Szerb nichts gab auf
46 „der Marxschen Lehren Internationalismus.“ *11. -- Die von uns angegebenen Stellen, wo
47 Szerb Ungarns Räterepublik 1919 eine importierte nicht-proletarische Revolution und ter-
48 roristische Diktatur nennt, sind wieder da.

49
50 Der Blick in die 1994er Budapester Ausgabe (*12) zeigt, daß lediglich unsere bilinguisch
51 Ausgabe des 1934er Klausenburger Erstdrucks mit dem Vergleich der von Szerb selber
52 bearbeiteten Budapester Fassung von 1940 sein Werk unverfälscht enthält. Was die Leser
53 bei der beeindruckend guten Wissensvermittlung nicht bewußt-unbewußt mit aufnehmen
54 sollen, teilt der jeweilige Streicher nicht mit. Am 2. 12. 1942 bei der Interpellation im Bu-

1 Mi az 1934-es kiadást hasonlítottuk össze az 1940-essel. Megállapítottuk szövegváltoztatások
2 a hat könyvrészünk mindegyike végén. Kiadó mindkét ízben az Erdélyi Szépművészeti Céh
3 volt. De 1940-ben a kicsi rövidítését találjuk a budapesti Révai nyomdának. -- Ebben az
4 esetben a szerzőnek több éve volt átolgozásra.

5
6 Megváltozott a stílusa, annyiban, hogy számos mondat rövidítve lett írásjelek által és néha
7 mondatszerkezeti átépítéssel. Ezt kimutatni mértéktelen munkával persze értelmetlennek
8 tűnt nekünk. Érdekesebbek voltak változott mondatok vagy mondatrészek, kicserélt szavak.
9 Néha egész szakaszok törölve, vagy újra írva lettek, lábjegyzetek kiegészítve. Újak hozzá-
10 fűzve. Ilyen változtatásokat rögzítettünk.

11
12 Az 1934-es első kiadás és a budapesti újranyomat között tehát nem a szokásos sajtóhibákat
13 korrigáló, esetleg még írásjeles simító munka ment végbe. Hanem az egész könyv mondat-
14 ról mondatra figyelmesen átolvasva, tartalmilag gondosan utána-gondolt lett. Aminél a
15 szerző az aktuális politikai eseményeket ugyanúgy észrevette és tekintetbe vette, mint a
16 könyv megírásánál.

17
18 Mikor a XVIII. századnál volt, kinézett az ablakon a saját idejébe, látta „a gyilkos meg-
19 tagadását az emberi eszmének, bolsevizmus, hitlerei.“ *9. Kezdeténél a halála után törölt
20 fejezeteknek, megemlékezett az 1933 augusztusában meggyilkolt dr. habil. Lessing Tódor
21 német-zsidó filozófus és publicistáról. *10. -- Az 1940-es kiadásban hiányzik a magyarul
22 kis kezdőbetűs gyűjtőnév „hitlerei“ mint „bolsevizmus“. Az idézett többi részlet maradt.

23
24
25 A Szovjetunió szétesése 1991 vége után, csapatjainak elvonulása megtörténtével az 1989
26 óta már csak „Magyar Köztársaságnak“ hívott és nyugat felé orientálódó országból, nem
27 fenyegetett visszaesés az 1949-től volt szocialista államba. Eddig tiltott, kerestett lett. Ezen
28 a hullámon jelent meg 1994-ben a tizenegyedik kiadása Szerb Antal Magyar Irodalomtör-
29 ténetének, állítólag az 1935-ös változatban.

30
31 Új előszó nélkül a szerző világnézetéről. Hogy az visszapillantva talán mégsem volt annyi-
32 ra hamis. Ahelyett az eredeti, eddig elhagyott előszavával Makkainak (író, református püs-
33 pök), aki abban megköszönte a nagylelkű pénzadományát is Kemény bárónak és báróné-
34 nek. Nemesi címmel, Szerb ajánlásában is. (Nemesi címet 1947-ben megszüntettek,
35 2011 óta büntethetők.) -- Az 1994-es utószóban, 509. o., Szerb özvegye, mint a szerzői jog
36 örököse kijelenti, „az utóbbi évtizedekben megjelentetett újabb kiadásokból hiányzó mon-
37 datokat és fejezeteket helyreállítottuk“. A Makkai-előszóval együtt, mert az a mű keletke-
38 zését magyarázza.

39
40 Mivel ugyanazon örökös a kommunista törlesztésekbe beleegyezett vagy azokat sajátmaga
41 csinálta volt (>előszavunk III. o. /2), összehasonlítottuk az itt az 1, 5, 9 sz. lábjegyzé-
42 teinkben megadott törléseket az 1994-es kiadással. Igazán helyre lett állítva minden? Nem
43 egészen. Hogy Szerb a bolsevizmust ugyanolyan „gyilkos megtagadásának az emberi esz-
44 ménék“ nevezte, mint „hitlereit“, hiányzik. Hogy Szerb a „kollektivistista államot“ elutasítot-
45 ta, szintén hiányzik. És az is, hogy Szerb szerint Ady semmibe se vette „a marxi tanok in-
46 ternacionalizmusát“. *11. -- A fölünk megadott részeket, ahol Szerb az 1919-es tanács-
47 köztársaságot egy importált nem-proletárius forradalomnak és terrorista diktatúrának neve-
48 zi, ismét megvannak.

49
50 A pillantás az 1994-es budapesti kiadásba (*12) mutatja, hogy csupán a mi bilingvis ki-
51 adásunk, az 1934-es kolozsvári első kiadás összehasonlításával a Szerb maga átolgozta
52 1940-es budapesti változattal, tartalmazza a művét hamisítatlanul. Amit az átolgók a be-
53 nyomást keltően jó tudásközvetítésnél azzal együtt tudatosan-tudattalanul fel ne fogjanak,
54 a mindenkor törölve nem közli. 1942 XII. 2-án az interpellációnál a budapesti parlamentben

1 dapester Parlament wegen Verbots dieses kulturgeschichtlichen Werkes, vermochte nicht
2 mal der Abgeordnete Palló von der Nationalen Front selber zu sagen, genau welche politi-
3 sche Gefahr aus dieser „Brutstätte [Warmbeet] ganz verdächtiger Bestrebungen“ droht.
4 Konkrete Anschuldigung war eigentlich nur, daß ausgerechnet ein Jude ungarische Litera-
5 turgeschichte für Erwachsene verfaßt hatte und die Bevölkerung des Landes dies kritiklos
6 hinnahm. Zwischenruf Plukovich: „Tun wir es auf den Scheiterhaufen!“ Zuruf Baký: „Ver-
7 brennen wir das Buch!“ Zwischenruf: „Wer ist der Herausgeber?“ *13.

8
9 Die Antwort des Kultusministers Eugen Szinyei Merse liegt uns nicht vor.

10
11 Warum wurde und blieb jahrzehntelanger Dauererfolg das anscheinend auch seit 1942 nie-
12 mandem total passende Buch? Sogar seine Witwe, und dazu politisch auch in Ungarn nach
13 1989 frei gewordener Zeit, erwies sich als nicht mit allem einverstanden, was Szerb 1934
14 /1940 geschrieben hatte. -- Den selber beim Vorstellen der literarischen Erzeugnisse immer
15 auch das Publikum interessierte. Über die Käufer seines erstaunlich weit verbreiteten wis-
16 senschaftlichen Werkes könnten schon die Verlagsrechnungen Auskunft geben. Gingen die
17 jeweiligen Ausgaben /Auflagen hauptsächlich ins In- oder Ausland? Wohin? In Länder mit
18 schwachem Ostgeld (Ungarns Nachfolgestaaten) oder Dollarwährung (Flüchtlinge der
19 1956er Revolution)? Wieviele Lehranstalten und Bibliotheken bestellten? -- Wen interes-
20 siert denn die Geschichte des ungarischen Schrifttums?

21 (Außer dieser von Dr. Anton Szerb.)

22 *prof. dr. Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas*

- 23
24
25
26
27 *1 Unser Band 5: S. II-105 Zeile 27 und Bd. 6: S. II-190 Z. 32 sowie II-191 Z. 10f.
28 *2 Herausgebervermerk 1978 S. 531
29 *3 Räterepublik 21.III. - 1. VIII. 1919.
30 *4 Biografie >Wikipedia.
31 *5 Unser Band 6: S. II-227 Zeile 14f & 21, - II-228 Z. 15f, - II-232 Abs. 1.
32 *6 Stefan Sötér's Vorwort 1978 zur sechsten Auflage, S. 10 Abs. 1, Zeile 7f.
33 *7 Sötér's Vorwort ebda. S. 28 (Nebel), S. 9 unten (dreißiger Jahre).
34 *8 Herausgebervermerk 1978 S. 531.
35 *9 Unser Band 2: S. 188, Zeilen 38f.
36 *10 Unser Band 6: S. II-215, Zeile 9.
37 *11 Szerb 1994 S. 167 /2, 383 /1, 456 /2. Vgl. unsr. Band 2 S. 188 Zeile 38f, Bd. 5 S. II-105 Z. 27,
38 Bd. 6 S. II-191 Z. 10f.
39 *12 Seither 12. Auflage 2000, Nachdruck 2003.
40 *13 Sind Herr Minister bereit auf Scheiterhaufen zu verbrennen - Verboten? Peter Csunderlik,
41 Törtek - Page not found, 31. 5. 2012 = http://**cspg.nolblog.hu/archives

1 ezen kultúrtörténeti műnek a betiltása miatt, még a Nemzeti Front Palló képviselője maga
2 se volt képes megmondani, pontosan micsoda politikai veszély fenyeget ennek az “egészen
3 gyanús törekvések melegágyából.” Konkrét vádaskodás tulajdonképpen csak az volt, hogy
4 pont egy zsidó szerzett magyar irodalomtörténetet felnőttek számára és az ország lakossága
5 ezt kritikátlanul elfogadta. Plukovich közbekiáltása: “Máglyára tegyük!” Baký odakiáltása:
6 “Egessük el a könyvet!” Közbekiáltás: “Ki a kiadója?” *13.

7
8
9 Szinyei Merse Jenő kultuszminister válasza nem áll rendelkezésünkre.

10
11 Miért lett és maradt évtizedes tartós siker az úgy látszik 1942 óta se mindenkinek megfele-
12 lő könyv? Még özvegye is, és még hozzá politikailag Magyarországon is 1989 után szabad-
13 dá lett időben, nem mindennel egyetértőnek bizonyult, amit Szerb 1934-/1940-ben írt. --
14 Akit önmagát az irodalmi termékek bemutatásánál mindig a közönség is érdekelte. Az ő
15 meglepően messzire elterjedt tudományos művének vevői felől már a kiadói számlák ad-
16 hatnának felvilágosítást. Az egyes kiadások /auflágok főleg bel- vagy külföldre mentek-e?
17 Hová? Országokba gyenge keleti pénzzel (Magyarország utódállamai) vagy dollár valutá-
18 val (az 1956-os forradalom menekültjei)? Hány tanintézet és könyvtár rendelt? -- Vajon kit
19 érdekel a magyar irodalom története?

20 (Ezen a dr. Szerb Antalén kívül.)

21
22 *dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele*

- 23
24
25
26
27 *1 Az 5-ik kötetünk II-105. o., 27-ik sor és 6-ik köt. II-190. o., 32. s. úgymint II-191. o., 10f. s.
28 *2 Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.
29 *3 Tanácsköztársaság 1919 III 21 - VIII. 1.
30 *4 Biográfia >Wikipédia.
31 *5 A 6-ik kötetünk II-227. o., 14f. & 21. sor, - II-228. o. 15f, - II-232 első szakasz.
32 *6 Sötér István előszava 1978-ban a hatodik kiadáshoz, 10-ik o. 1. szak. 7f sor..
33 *7 Sötér előszava uo. 28-ik o. (kód), 9. o. alul (harmincas évek).
34 *8 Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.
35 *9 A
36 *10 A 6-ik kötetünk II-215. o. 9. sor.
37 *11 Szerb 1994 167 /2. o., 383 /1., 456 /2. Vö. 2-es kötetünk 188. o. 38f. sor, 5. köt. II-105.o. /27,
38 6-ik kötetünk II-191. o., 10f. sor.
39 *12 azóta 12-ik kiadás 2000-ben, utánnyomás 2003-ban.
40 *13 Hajlandó-e miniszter úr máglyán elégetni - Betiltja? Csunderlik Péter, Törtek - Page not
41 found, 2012 V. 31. = http://**cspg.nolblog.hu/archives

1 Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

2 Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte

3 (1934, > 1940 Änderungen, / változtatások)

4 deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

5 *Band 1 von 6 / 1. kötet 6-ból*

6 bis 16. Jahrhundert / 16. századig.

7 *Band 2 von 6 / 2. kötet 6-ból*

8 16. bis 18. Jahrhundert / 16. - 18. századig.

9 *Band 3 von 6 / 3. kötet 6-ból*

10 Adelsliteratur bis Banus Bánk / Nemesi irodalom a Bánk bánig.

11 *Band 4 von 6 / 4. kötet 6-ból*

12 Kölcsey bis Jókai / Kölcseytől Jókaiig.

13 *Band 5 von 6 / 5. kötet 6-ból*

14 Petőfi bis Bodnár / Petőfitől Bodnárig.

15 *Band 6 von 6 / 6. kötet 6-ból*

16 Bürgerliche Literatur bis 1929 / Polgári irodalom 1929-ig.

17 © 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
18 Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
19 Deutschland / Németország

1 Ungarn, ungarisch, bilingual:

2 Szerb, Antal: Ungarische Literaturgeschichte (*Magyar irodalomtörténet*, I+II,
3 Jubiläumsausgabe Erdélyi Helikon, Kolozsvár [Klausenburg] 1940); deutsch
4 von Josef-Gerhard & Gabriele Farkas, Berlin+Youngstown /Ohio 1975.

5 József Gert Farkas =Josef-Gerhard Farkas (Hg.): Die ungarische Revolution
6 1956, Band I & II, Edition 2012 mit Index & Anhang. I) Rundfunk-
7 Dokumente, unter besonderer Berücksichtigung der studentischen Bewegung.
8 Vorwort 1957 Prof.Dr. Alexander Graf Schenk von Stauffenberg. II) Ost-
9 westliche Presseschau. Meldungen, Kommentare, Features, Analysen.
10 Vorwort 1957 Prof.Dr. Karl d'Estér. Anhang: Ungarn in Flammen. Doku-
11 mentarfilm. Und: The Hungarian revolution 20 years after. Rezension.

12 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000015851

13 Josef-Gerhard Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, Catholic Hungarians'
14 Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themenspektrum / thematic
15 spectrum / témaspektruma. I. 1956 - 1968

16 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013607

17 Josef-Gerhard Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, Catholic Hungarians'
18 Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themenspektrum / thematic
19 spectrum / témaspektruma. II. 1969 - 1979

20 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013608

21 Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*,
22 Catholic Hungarians' Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themen-
23 spektrum / thematic spectrum / témaspektruma. III. Index 1956-1968 &
24 1969-1979

25 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013610

26 Michael de Ferdinandy (1912-93): Ungarn als Reich der Heiligen Krone. Sei-
27 ne Psychografie, von der Vorgeschichte bis 1956. Romantik als geschichtli-
28 che Form - . Redigiert von Josef-Gerhard Farkas.

29 Herausgeber: © Gabriele und Josef-Gerhard Farkas →

30 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000012914

31 Farkas, Josef-Gerhard: *Székelyesség: Góbé igazgató berlini luxusautója.*

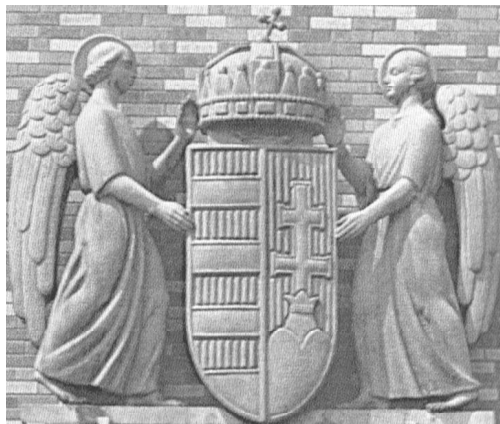
32 *A bilingvis kiadás magyar különnyomata.*

33 (Seklerisches: Direktor Gobes Berliner Luxusauto. Ungarischer Sonder-
34 druck der Bilinguisch-Ausgabe.) Berlin 2011. <http://edocs.fu-berlin.de>

Michael de Ferdinandy (1912-93)

Ungarn als Reich der Heiligen Krone

Seine Psychografie,
von der Vorgeschichte bis 1956.
- Romantik als geschichtliche Form -

s. S. 179 & 185

Redigiert von Josef-Gerhard Farkas

Herausgeber:

© Gabriele und Josef-Gerhard Farkas

Fax +49(0)7273-94 11 73; E-Mail:

gabyfarkas@web.de

Habsburger Allee 10 a; D-76767 Hagenbach

Druck: dbusiness 10409 Berlin

2012

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 1 - 10 von 27

Gehe zu   Gehe zu Nr.

Nr.	☐ Autor	Titel	Bd. Jahr	Standort
1	☐ Farkas, Josef Gerhard	Die "Népszava" (Volksstimme), Spiegel des politischen Schicksals Ungarns 1919 & 1945 - 56	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
2	☐ Farkas, Josef Gerhard [Hrsg.]	"Schwedter Adler" [Online-Ressource]	1989	Universitätsbibliothek FU E-Medien
3	☐ Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	2011	Universitätsbibliothek
4	☐ Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie		[Titel mit Bänden / URL]
5	☐ Farkas, Josef Gerhard	Csivavák mint fiatal család [Elektronische Ressource]	2011	Universitätsbibliothek
6	☐ Farkas, Josef Gerhard	Freude durch Chihuahuas	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
7	☐ Farkas, Josef Gerhard	Hundegedenken	2017	Universitätsbibliothek FU E-Medien
8	☐ Farkas, Josef Gerhard	Katolikus Magyarok Vasárnapja, Catholic Hungarians' Sunday (Kathol. Ungarn Sonntag) USA [Online- Ressource]	2008 - 2010	[Titel mit Bänden / URL]
9	☐ Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - [Online-Ressource]	2015	FU E-Medien
10	☐ Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - 20?? [Online- Ressource]	2015	FU E-Medien

Weitersuchen im KOBV? Fernleihe? [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | Feedback

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
 Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 11 - 20 von 27

Nr.	Autoren	Titel	Bd.	Jahr	Standort
11	Farkas, Josef Gerhard	<u>Seklerisches: eines „Gohe“ Berliner Luxusauto</u>	2011		Universitätsbibliothek FU E-Medien
12	Farkas, Josef Gerhard	<u>Totenklage um eine Chihuahua [Tonträger]</u>	2010		Universitätsbibliothek FU E-Medien
13	Farkas, Josef Gerhard	<u>Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]</u>	2010		FU E-Medien
14	Farkas, Josef Gerhard	<u>Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]</u>	2008		Universitätsbibliothek FU E-Medien
15	Farkas, Josef Gerhard	<u>Überlieferung und Auftrag</u>	1972		Universitätsbibliothek
16	Farkas, Josef Gerhard	<u>Ungarisch genau genommen [Online-Ressource]</u>			[Titel mit Bänden / URL]
17	Farkas, Josef Gerhard [Hrsg.]	<u>Die ungarische Revolution 1956</u>	2012		Universitätsbibliothek FU E-Medien
18	Ferdinandy, Miguel de, 1912-1993	<u>Ungarn als Reich der Heiligen Krone [Online-Ressource]</u>	2012		Universitätsbibliothek FU E-Medien
19	Radó, Sándor, 1899-1981	<u>Deckname Dora</u>	1971		Sozialwissenschaften
20	Farkas, Josef Gerhard	<u>Chihuahuas als junge Familie</u>	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien

[Weitersuchen im KOBV? Fernleihe?](#) [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | [Feedback](#)

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
 Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 21 - 27 von 27

Nr.	Autoren	Titel	Bd.	Jahr	Standort
21	Farkas, Josef Gerhard	<u>Chihuahuas als junge Familie</u>	1	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
22	Farkas, Josef Gerhard	<u>Index 1956 - 1968 & 1969 1979 [Online-Ressource]</u>	3	2010	Universitätsbibliothek FU E-Medien
23	Farkas, Josef Gerhard	<u>1969 - 1979 [Online-Ressource]</u>	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
24	Farkas, Josef Gerhard	<u>1956 - 1968 [Online-Ressource]</u>	1	2008	Universitätsbibliothek FU E-Medien
25	Farkas, Josef Gerhard	<u>Wortbildung und -anordnung interlinear [Online-Ressource]</u>	2	2013	FU E-Medien
26	Farkas, Josef Gerhard	<u>Ergänzungsband [Online-Ressource]</u>	4	2013	FU E-Medien
27	Farkas, Josef Gerhard	<u>Formeln, Interlinear, 2.000 bekannte Vokabeln, deutschbezogen, englischvergleichend, Bilinguistexte, Register [Online-Ressource]</u>	1	2012	FU E-Medien

[Weitersuchen im KOBV? Fernleihe?](#) [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | [Feedback](#)

1 Josef-Gerhard Farkas / Farkas József-Gellért
2
3

4 Chihuahuas
5 als junge Familie.
6
7

8 Csivavák
9 mint fiatal család.
10
11

12 Erfahrungen mit einer Hundemutter,
13 deren Tochter und Sohn.
14 Tapasztalatok egy kutyaanyával,
15 leányával és fiával.
16
17

18 Bilinguisch deutsch-ungarisch
19 Bilingvis német-magyar
20
21

22 Aus des zweibändigen deutschen Originals Kapiteln I, IV-
23 VIII, XII, XIV, XVI. — A kétkötetes német eredeti I, IV-
24 VIII, XII, XIV, XVI fejezeteiből.
25
26

27 Copyright 2011
28 Prof.Dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas
29

30 Bestellungen / Megrendelések: Gaby Farkas, Fax +49 (0) 7273-941173
31 E-Mail: gabyfarkas@web.de
32 Habsburger Allee 10 A; D-76767 Hagenbach
33 Deutschland — Németország
34

35 Druck / Nyomda: dbusiness.de gmbh D-10409 Berlin
36
37

38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59 **5 CD ungarisch gelesen - 5 CD magyarul olvasva.**
60